

Arany János
TANULMÁNYOK ÉS KRITIKÁK II.

CSOKONAI KÖNYVTÁR. FORRÁSOK
(Régi kortársaink)

4.

Sorozatszerkesztők:

Debreczeni Attila, Imre Mihály,
S. Varga Pál

A borítón:

A TUDÁS FÁJA

(Címlapnyomatvány és könyvdísz XVII–XVIII. századi
debreceni nyomtatványokban)

Arany János

Tanulmányok és kritikák II.

Válogatta, szerkesztette, az utószót
és a jegyzeteket írta:

S. VARGA PÁL

Második, javított kiadás

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

Lektorálta
DÁVIDHÁZI PÉTER

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 1418-3242
ISBN 978-963-318-256-7
ISBN 978-963-318-236-9 Ö

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében, 2012-ben
12-214

Tartalom

I. KÖTET

TANULMÁNYOK	7
<i>Irodalomtörténet</i>	9
A magyar irodalom története rövid kivonatban	11
Naiv eposzunk	71
Népiességünk a költészetben	78
A magyar népdal az irodalomban	81
Irányok	95
Zrínyi és Tasso.....	106
Gyöngyösi István.....	182
Orczy Lőrinc.....	196
Gvadányi József.....	204
Szabó Dávid	212
Ráday Gedeon	217
Bánk bán tanulmányok.....	223
<i>Esztétika, verstan</i>	261
Széptani jegyzetek	263
A magyar nemzeti vers-idomról.....	288
Valami az asszonánról	321
Tördékes gondolatok.....	325

II. KÖTET

BÍRÁLATOK.....	331
Eredeti népmesék.....	333
Dózsa Dániel: Zandirhám	344
Bírálat a Nádasdy-jutalomra küldött három pályamunkáról.....	349
Anyá és gyermeke.....	353
Hadshi-Jurt	359
A szegény gazdagok.....	366
Bulcsú Károly költeményei	371
Szász Gerő költeményei	382
Költemények Szász Károlytól	392
Fejes István költeményei.....	413

Tompa Mihály költeményei.....	421
Millien: La Moisson.....	425
P. Virgilius Maro Aeneise.....	430
ISMERTETÉSEK, FORDÍTÁSOK.....	435
Régi dán balladák.....	437
A hindu dráma (<i>Arany János fordítása</i>).....	441
[Armand de Pontmartin:] A francia költészet 1861-ben (<i>Arany János fordítása</i>).....	456
Egy üdvözlő szó.....	471
A nemzeti költészet programja.....	473
Jegyzetek.....	483

BÍRÁLATOK

Eredeti népmesék

Összegejtötte Merényi László. I., II. kötet. Pest, 1861.
Kiadja Heckenast Gusztáv.

Az epikai költészetre általában nem látszik előnyösnek a betűírás elterjedése, annál kevésbé az a könnyűség, mellyel szerzeményét a sajtó útján kiki nemcsak állandósíthatja, hanem tetszés szerinti mennyiségben többszörözheti is. Ama solidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fenállt vala, meglazult, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. Az eposz minden faja megszűnt az egyetemes nemzet sajátja lenni. Míg hajdan az énekmondó körülbelül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamint emez a közakarát, úgy ő a közös érzület kifejezője vala: most az eposzíró saját egyéni erejére van hagyva, de azon nehéz követeléssel, hogy a közös érzületet fejezze ki, jóllehet megfosztva minden támogatástól, melyet a hajdan énekese talált hallgatóiban. S miféle támogatás volt ez? Nagyon lényeges, elannyira, hogy már ma szinte közmondattá lön: „a valódi eposzt nem írják, az valamely nép közös költeménye”.

Segítette pedig az összes nép a költőt nemcsak az által, hogy mondákban, apróbb énekekben fölkincselte számára mindazon anyagot, melyekhez a nép érzése kiválóbban ragaszkodik – melyeken az legörömostebb jártatja vala képzeletét, melyekre nézve tehát az ének-szerző biztos lehetett, hogy elevenen érdeklik hallgatóit – hanem azon ellenörzés által is, melyet a nép e költemények *elfogadása, továbbadása* közben gyakorolt. Míg napjainkban akármely silányság útát lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segélyével fönmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép visszaütasítá, ami nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe véssé, tovább adja, firól-fira örökítse. Míg most a költőgyén munkája, hibáival, fonák részeivel, hézagaival, kinövéseivel átmarad ivadékról-ivadékra: a hajdani – ha szabad új szót gyártanom – *panpoëticus* korban minden továbbadó, minden egyes dalnok, minden következő nemzedék rátette kezét a műre, hibáit kijavítá, darabosságát elegyengeté, betölté hézagait, megigazgatá, a mi fonák volt benne s eltörölve a mi pusztán a költő egyediségének volt kifejezése, az egésztest mind általánosb érdekűvé, az összes nép közvagyonává alakította. Nem is kell gondolni, mintha e századok és ezrek közös munkája csak rontó, megvesztegető irányban haladt volna egy vagy más nagy költői szellem művét illetőleg. Ki merné eldönteni, vajjon az az Iliász volt-e tőkélyesebb, melyet a maeoni vak koldus önajkúlag zengett phorminx-án, vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegejtöttek?

E solidaritás a költő és hallgatói közt ma már csak a nép alsóbb rétegeiben áll fenn s kötött alakú elbeszélésben nálunk csupán egy-két ballada-szerű költeményre szorítkozik. De folyvást él, szemünk láttára működik az elbeszélés ama prózai nemében, melyet összefoglaló nevezettel népmesének vagy egyszerűen *mesének* szoktunk mondani. Az, a mi e mesék keletkezése, élő ajkon továbbadása, hely, idő, körülmény szerinti módosulásai, majd

csonkább, majd teljesebb idomban megjelente körül véghez megy, rokon fogalmat nyújt ahhoz, mely szerint a régi eposz származott, terjed s folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a kötött forma biztosabb támaszt adott az emlékezetnek s így a költemény nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak kitéve annyira, mint a népmese. De másrésztől semmi sem gátolta, hogy a kinek elevebb képzelet, nagyobb elbeszélő, alakító tehetség adatott, ne módosítsa, teljesebb, épebb szerkezetűvé ne tegye az elődétől nyert hagyományt; s így a fejlődés folyama (processus) egészben az ár és apály változatos játékát tünteti föl. Szerencsés nép, a melynek sikerült ez áradat teljéből valamit kiragadni s írott betű segítségével átörökíteni az utódokra! A mi eposzi korunk úgyszólván nyom nélkül enyészett el; nekünk alig maradt egyéb, mint rajtafogni a népszellem epikai nyilatkozását, ott, a hol az még található, a népmesékben, s teremtvényeit hű feljegyzés által megóvni az enyészettől.

Nem célunk itt a mesegyűjtés fontosságára bővebben kiereszkedni. El van az ismerve nálunk tanultabb nemzetek által, kik e naiv elbeszélések felkutatásában is megelőztek bennünket. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez nekünk még fontosabb, mint bárhol a kerek világon; mert ős eposzunk eltűntével majd semmink sincs, hol az egyetemes népszellem nyilatkozását megleshetnők, kivéve a mese.

Szólunk inkább a *gyűjtő* kellékeiről. És itt szabad legyen megkülönböztetnünk a mesék gyűjtőjét azok *bíráójától*. Kétségkívül legjobb, ha e kettőnek minden tehetsége s tudománya ugyanazon személyben egyesül, de ez oly ritka szerencse s annyira ellentétes működését teszi föl az elmének, hogy örülnünk kell, ha külön egyiket vagy másikat feltaláljuk.

A jó gyűjtő mindenképp felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonó-házaiban, pástortüzeinél forogván, úgy szólva ott nevekedvén fel, bírja ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. Eleven képzelete bírja felfogni, hű emlékezése megtartani a legcsekélyebbnek látszó vonásokat; s midőn évek múltával gyűjtéshez fog, ne új és szokatlan benyomásokat kelljen föl-szednie, csupán a régieket frissíteni föl. Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajkáról vette volna. Legyen érzéke fölismerni a legcsekélyebb idegenszerűt, a mi netalán leírói, segédgyűjtői által a mese anyagába vegyült s tudja azt kár nélkül eltávolítani; nemkülönben ösztönszerű jó ízlése, a mi ügyes mesemondóban sem hiányzik, hogy több variáns közül tudja kiválasztani a legépebbet, legteljesebbet. E rátermettség s gyakorlati ügyesség nélkül a legtudósabb mesephilosoph is csak félmunkát tesz s gyűjteménye hiányosan tükrözi vissza a nép szellemét. A boncoló, hasonlító, kritikai elme oly vonásokat látat, oly hangokat hallat vele, melyek ott nincsenek, s egy vagy más kedvenc elmélete, ötlete kedvéért hajlandóvá teszi megrontani a mese szövegét.

A jó gyűjtő azon percben, midőn a mese szövegét írja, megszűn okoskodni. Egészen átengedi magát a naiv benyomásoknak. Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember, s e jogon módosíthat, elvehet, hozzátehet; nem, hogy indokoljon, hol azt a nép nem tartja szükségesnek; hogy valószínűvé akarja tenni, a mi képtelenség: hogy *irodalmi* színnel vonja be, mintha valami novellát csinálna. Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, a mint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná. *Kitűnő*, mondom, mert vannak ügyetlen mesélők is, a kiknek otromba szószaporítása, szórakozott ismétlései, „osztéghát”-jai és „aszondjai” nem gyűjteménybe valók. Jó mesemondó után még arra sem igen van szükség, hogy a gyűjtő az *illem* és erkölcsiség rovására tegyen változtatást;

mert a magyar nép természeti szűz érzéke oly finomúl siklik át az illemsértő dolgokon, hogy még az irodalom is tanulhat tőle.

Ellenben azt hisszük, hogy a legjobb gyűjtő sem vehet magának szabadságot arra, mi a *bívatott* mesélőben nagy érdem, hogy a mese *anyagát* megváltoztassa, lényegesebb részeket toldjon bele, szóval, hogy a mese*költés* folyamában mint tényező szerepeljen. Ugyanis a paraszt mesemondó, a mit költői lélekkel s alkotó ösztönrel javít a mese szerkezetén, azonnal átadja a népnek, mely ha elfogadja, jele, hogy a módosítás életre való, s a mese új alakjában fog tovább élni, míg az ügyetlen betoldás vagy ferdítés magától lehámlik azon hatalmas ellenőrzés mellett, melyet a nép ízlése, ösztöne az egyéni újítások irányában folyvást gyakorol. De a gyűjtő, ha volna is tehetsége sikerrel változtatni a szerkezetet, nem adja azt közvetlenül a nép szájába, hanem az irodalomnak, s míg egyrésztől újítása nem tudni, hogyan állaná ki a tömeg bírálatát, más részről megcsalja az irodalmat, nép ajkáról vettnek hazudván, a mit maga koholt. Eltalálni a kellő határpontot, meddig szabad a gyűjtőnek változtatni s hol szűnik meg ebbeli jogosultsága, nem könnyű, de épen azért főfő criteriuma a jeles gyűjtőnek. Talán így lehetne megszabnunk e határvonalat: *elmondásban* a gyűjtő követheti az ügyes mesélő szabadságát, *költésben* nem.

Ezek előrebocsátása után lássuk már a vizsgálatunk alatt levő gyűjteményt.

Örömmel jelentjük ki, hogy a kéz alatti mesék összeszedőjében jórészt feltaláljuk azon tulajdonokat, melyekkel odafenn az alkalmas gyűjtőt jellemeztük. Nincs talán mély ismerete a világ meseirodalmában, sőt a hazaiában is csak Erdélyi gyűjteményére találunk célzást nála; meglehet, nem tudna számot adni meséiről, mi azoknak jelképi értelme, hitregei vonatkozása, mi viszonyban állanak az egyetemes mesevilággal stb. – de *elmondani* mesét, egészen úgy, a nép esze járása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra gyűjtőnk kiválóan alkalmas. Mindannyiszor, ha magát ez – úgy szólva – természetes ösztönnek s emlékezéseinek adja átal, úgy tetszik, mintha nem olvasnók meséit, hanem hallgatnók egy rátermett mesélő szájából, tengeri fosztásnál, vagy fonóka pislogó mécse mellett. Nem csak a nyelv, az előadás modora, a színezés, az epikai közhelyek, ismétlések, de minden vonás a népre, az eredeti mesélőre s hallgatóira emlékeztet. Csak az a baj, hogy néha mintegy megresteli, hogy ennyire népies emlékezetének engedte tollát, s feltámad benne az *írói* vágy, ilyenkor túlszínez, hosszabb leírásokat sző be, s ha megtartja is a népi kifejezéseket, meghamisítja modorát az elbeszélésnek. Ha erről leszokik, ha elégtli a dicsőséget a magyar mesék *jeles* gyűjtője lenni – s a hátralevő kötetekben (még *négyet* ígér) egészen átengedi magát naív emlékeinek: bizonytal többet tett s az irodalomban is jelesb nevet vívott ki, mint ha fél gyűjtő, fél novellista gyanánt jár el.

Nincs terünk itt elősorolni mindazon helyeket, hol gyűjtő igazi népszellemben és modorban szól. Lehet mondani, könyve legnagyobb részét ilyen, de aztán majd mindenik mesében fordul elő szakasz, hol úgy látszik, csekélylettel a meseszöveg egyszerű voltát, s túlhalmozta a neki nagyon hatalmában álló népies kifejezésekkel, vagy épen irodalmi cífrával színezte ki. Mint nagyon sikerült modorát a népi elbeszélésnek, említjük a mesék kezdő és bezáró szakait. Első meséje így adja egyikét azon dévaj kezdő formuláknak, melyek, valamint a zárszó is, arra emlékeztetik a hallgatót, hogy itt nem valódi történettel, csak a képzelem szeszélyes játékával van dolga. „Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl, még az üveghegyeken is túl, kidült-bedült kemencének egy csepp oldala se’ volt, a hol jó volt, ott rossz nem volt, a hol rossz volt, ott jó nem volt, volt egyszer a nekeresdi s ebkérdi kopasz hegyen hét sugár jegenyefa, ennek minden ágára egy-egy ringyes-rongyos p...l akasztva s ennek minden korbában, ráncában egy-egy véka bolha, – s ezen bolhacsordának az legyen

pásztor, ki az (operenciából hozott) mesémre figyelmesen nem hallgat. Ha pedig csak egyet is elugrat: akkor *az a* bolhacsorda iszonyú vérontásának legyen kitéve (syntaxisban is megtartva a népies hanyagság) s csipdessék agyon”. Hasonló a mesék bezárása, mely néha egyszerűen: „Eddig volt, mese volt”, – de néha oly kacskaringós bohózatos modorban szállítja le a hallgató képzeletét a valóság színvonalára, mint a legfurfangosabb mesemondó. Példa ez: „Papot, hóhért, vaskalapot hozattak; a pap összeadta, a hóhér seprőzte, az istennyila kerülgette, de soha meg nem ütötte. Lakzit laktak, tehenet vágtak, hordót fúrtak, faggyat hoztak (itt némi módosítás a decorumért), faharanggal harangoztak, tökkel kolompoztak... Eddig volt, mese volt, talán igaz se volt”.

E kezdő és végszakaszokon kívül, melyeket gyűjtő helyes érzéssel válogat, majd egyszerűbb, majd sallangosb formában adván őket, nagyon ügyesen tudja használni a mesének úgy szólva epikai közhelyeit azon ismétlő, recapituláló, emlékezetsegítő részeket, melyek olvasóra nézve nem lényegesek ugyan, de a hallgató figyelme ébrentartására szükségesek, s így az élő mese jelleméhez tartoznak. Értem az efféléket: 1. „Volt már neki egy állatja: farkas. 2. Volt már neki két állatja: egy farkas és egy tigris. 3. Volt már neki három állatja: farkas, tigris, oroszlán.” Szintén népi szellemben történik az is, midőn a hallgatót kiábrándítva mintegy, a mesebeli metamorphosist valóhoz köti; például: „azóta kiált így a varjú: kár! kár!” vagy: „azóta nincs többé boszorkány!” A népi élet, nyelv, előadási mód ismeretéről tanuskodnak az ilyenek is: „kihúzta a kilincsmadzagot”, mit csak az ért meg, ki a szegény nép fakilincseit ösmeri; – fürödjél meg harmatszíkba – átok alatt hagyó csudaszülött, fél ember, félkigyó – tetszett személye személyének – térdig jártak abba a jóféle sárga tyúkhús-levesbe, s még az árva gyermeknek is akkora kalács volt a kezében, hogy majd letörte a derekát (locus communis) – *itt* (ekkor helyett, gyakran) a királyfi hazaviszi nagy parádéval a feleségét – ezt az *égi csudát-facsomót* szánta a királyfinak hitvestársul – énye, emilyen, amolyan eb... a, ördögdobta, vízhozta, gazvette fattya! – *tubus* szülék – az anyjok *megfejté a kútágast* – *imbogy* (majdhogy) a kezét-lábát meg nem ette; de mit használt vele, *csak a magáét ette* – tudom, miben sántikál a gonosz, de nem lesz az *idős* (nem sül az el) – rögtön kulimázzá változott: azóta kenik a szekeret kulimázzal – mit érdemel egy oly személy? stb. *Nem egyebet* felséges vőm – *irdatlan* (irgalmatlan, idomtalan) vasház – *hogyim* (minthogy, mivel) jó volt – pörkölt hús a *subaháton* párolgott (a bunda *bőrére* tálal a pásztor) – nem akar most *játszani* (concombere) – *csubujjába* (csuha ujjába) tette – malackergető ostor, melyet a körmén fonogatott – *tűzlóca* – kapja a *lelkét*, mit mit nem cselekedett vele – körömfaladék – megnyerge-li az *aszagot* – *szülés* (takarmány, eleség) – jön, mint a parancsolat – fele botját (füle botját) sem hajtotta a beszédnek – vezérlő (a ménesben) – az nem nagy *summa* (nem nagy dolog) – annyira van ide, mint innen oda s onnan vissza – *létlen* módon (mielőtt *lett*, született volna) – bonc (comb) – létlen ló (nem ellett) – cserepcsíkba csipetett gyertyavilág – hídó (szántó gyerek) – boszorkányok konkolyt, csermolyát, vadlencsét örölnek – lohol utánunk – egész birodalmából összegyűjtette a házasulandó grófokat, hercegeket, bárókat, hírneves vitézeket, urakat, úrfiakat, válogatott cigánylegényeket és hosszúsüveges, kankós tótokat (köz-hely) – *itt* egyszer a burkus király hadat üzen a spanyol királynak, hogy ilyen amolyan teremtetten, ha legény, álljon ki a síkra (a hadizénes szokott formulája meséinkben) – annyira fáj a seb, hogy *nemcsak*, hanem *ugyancsak* – csizmadia tallér – vagy volt melege, vagy nem, most az egyszer véres verejtékben fürdött – feleközepe (éppen fele) – *így* veri, *úgy* veri háromszor a fejéhez – *kezes* (szelid) bárány – le is út, fel is út – rongyos hídát *megtapasztotta* (ismerni kell az alföldi *nád*hidakat!) – annyi sem maradt ruhájából épen, a mennyibe egy garas ára sőt be lehetett volna kötni – *papos* (jó) vacsora – e porból (az ördög porából) lett a

vörös hangya – *így* akarta, *így* akarta disznaját ellopni – s több efféle, mind azt mutatja, hogy gyűjtőnk igen jól ösmeri a nép nyelvét, előadási modorát, szokásait.

De vissza is él gyakran ez ügyességgel. Nagy készletét bírván a népi szólásoknak, hasonlításoknak, példabeszédeknek, gyakran kevesli a mese egyszerű folyamatát, s önszakállára oly bővítéseket csinál, melyek nem a nép szellemében vannak tartva. Ilyen az, mikor egy fölvetett képet hosszú allegoriává fon, mi a népnél nem szokás. A „Hamúpipókét” így kezdé: „Volt egyszer egy király s ennek egy tucet gyermeke, ép tizenkettő. Egyik szebb volt, mint a másik, csak a legkisebbik rítt ki a többi közül, csak ez látszott *gyenge fakadásnak* mintha élete *gyökerén* valami féreg rágott volna... stb. Mikor az királyfiak azt a kort elérték, hogy házasodni lehet: elindultak ország-világszerte azon szándékkal, hogy mindaddig mennek, míg oly *törzsre* nem találhatnak, melynek, mint az övéknek, éppen tizenkét *hajtása* nem lesz, tizenkét *virágszál*, tizenkét szép leány.” Íme, népies szavakból van fonva, de a modor, a hosszú allegoria, nem népies. Ugyanezt mondhatjuk a részletes, hosszú leírásokról; haszinte egyes vonásaik népi elemből vannak is szedve. Azt mondja a kígyóbőrű gyermekről: „e csodaporonty is pihent a hófehér mezőben (anyai kebel) s a két szép arany alma bimbójából szítta a méznél édesb tejet”. Egy Kuvik nevű banyát így jellemez: ... „Megérdemelte *volna* a jó meleg fürdőt: forró zsírból, olvasztott ólomból, felforralt olajból; meg még azt a tiszteletet is, hogy ha, mint az afféle jó lelkeket szokták, büdöskő tömjénnel füstölték *volna* is körül. Hej! sok víz lefolyhatott addig a Dunán, mikor ennek a Kuviknak, ennek a halálmadárnak azt mondta *volna* valaki: szívem szép szerelme!” No itt elég népies mondat, metaphora halmoztatik össze, de a nép nem ereszkedik ily részletes leírásokba, különösen nem ír le *feltételesen*, olyat, ami csak *volna*. Még kevésbbé tér ki arra, hogy tagadó leírásokat szőjön elbeszélésebe, minő például ez is: „Vén volt már a kopaszhegy, mert így híták; itt-ott lengett a tarkóján egy-egy árvalány hajszál: de ezt *sem* fonta be foncsíkra semmiféle természeti erő, s *nem* fűzött e közé szép piros szalagot, szép piros virágot.” Így nem describál a népmese. Az ilyenek akkor is sértik a mese szűz épségét, ha tisztán népi kifejezésekből válogatvák, mert az előadás egyszerű jellemét hamisítják meg. Hát még ahol nyilvános az irodalmi kocsintás! Sűrű a példa ilyenekre is. „Az álom *rózsa ujjával* mindenkit megköltözött – *lotus*-virág koszorú – a nap, ha borús lesz tündöklő *isteni* arca – látta az óriás keresztres pókokat, mint szövik fonják, megevett aranyszöszöböl, a hajszálnál vékonyabb, üveg nél átlátszóbb tündérvásznat; látott itt-ott helyel-közzel elültetett napsugár virágokat, melyek egy-egy égi madárkának szolgáltak hajlékul – a kert kellő közepében állott a Szél palotája, *gránitsziklán*, melyet haragjában a *Kaukaszról* harapott le” – vagy midőn az éhséget, három lapon keresztül „láncos kutya” allegóriában emlegeti, mely hasonlat egy versből ragadt rá – vagy midőn a „kulacs nyakát kitekerteti” vagy az egész boszorkány-tanya leírása, Vizi Péter című mesében, mely több mint négy lapot (101-106) foglal el s miből elég lesz kóstolólul ennyi: „Vizi Péter is hasztalan tekintett fel a verőfényes égre, neki az nem sütött, neki az nem világított, mert oly sötét volt, hogy a kanál is megállott volna benne (eddig népies); s a legvékonyabb sugárka is, ha bár oly vékony lett volna is, melyet tündérek szoktak tűfokába húzni s azzal mint valami aranyfonállal tündérlöttyöt varrnak, *mondom*, az ily vékony sugárka sem bírta volna hegyes *lángdárdájával* keresztül ütni azt a koromfekete setétséget.” Hogy ízlik népmesében? Pedig gyűjtőnk, ha belé melegszik, lapokat ír *hujus farinae*, azt gondolva, hogy most csinál egyszer szép dolgot! Majd előáll aztán valaki s abstrahál az ilyesekből mythológiát, mikép Lisznyai barátunk phantasticus ötleteivel megtörtént.

Mondám fölebb, hogy a mese előadásában gyűjtőnek örömet megadhatni mindazon szabadságot, melyet ügyes mesemondó venni szokott magának. De ez nem hatalmazza föl

a gyűjtőt, hogy oly részleteket csempésszen az előadásba, melyek a paraszt mesélő eszmekörén túl járnak, vagy oly modort, mely a nép modorától elüt. Sokszor hallottam mesében tündéri, boszorkányos, megbűvölt helyek leírását, de e leírásokat sohasem találtam oly részletesnek, finomkodónak, mint például a „Kígyóbőr” mesében (I. 27–35. lap) a Hold, Nap, Szél palotái festését, vagy „Vizi Péter és Vizi Pálban” (I. 101–108. l.) a boszorkány-tanyát. Igaz, hogy tud a népmese Hold-, Nap-, Szélanyáról, ezek palotáiról, hazatérő fiokról stb. de e tündéri helyeknek azon *kiszínezése*, melyet gyűjtőnél olvasunk, nincs a népmesében. Igaz, hogy boszorkánytanya is fordul elő, de legfőlegb ily általános jellemzéssel, hogy ott mindenféle csodálatos és ijesztő állatok hemzsegnak; a szörnyű látványok részletes, hosszadalmas rajza nincs a nép ajkán. Ki hallott ily leírást valaha néptől: „Repült Vizi Péter akaratlanul, szárny nélkül. Hosszú aranyhaja egészen lebomlott s mint *üstökös farka, maga csillag levén*, lebegett utána. Ezer volt a szerencséje, hogy leomlott aranyhaja! mert hogy ím a *légi úton* magához tért, hogy nagyon meg ne üsse magát, ha leesik: aranyháját kétfelé választotta, *karjára tekerte s vele mint aranyszárnyal evezett* a légi úton; úgy annyira, hogy mikor leesett, nem halt meg; annyival inkább mert homoktengerbe, puha homok ágyra esett.” Ismerem az ily „salto mortalékat”; a nép nem tud semmit „repülésről”, hanem elégti, hogy azért nem tört nyaka a hősnek, mert homokra, vagy tollhegyre stb. esett. És ez a nép észjárása szerint eleendő motívum! ha *repülni* tud hajával, úgy szükségtelen is puha talajra *esnie*.

De nem is csupán az előadás népi jellemét rontják meg az ily önkényes descriptiók. Leíráshoz phantasia kell, s a gyűjtő lelkiismeretben járó dolgot követ el, midőn saját képzelme teremtményeit a népe gyanánt árulja. Tudjuk, hogy a népnek van némi bibliai képzelet a gyehennáról, de a mint gyűjtőnk leírja (I. 107.) az csak főbb vonásaiban népies, hogy t. i. a kárhózzottak nagy tűzben égnek, vagy kádakban, üstökben, forró olvadékban főnek; de a mint ő kiszínezi, s ügyszólván mythológiát teremt, vagy *olvasott* dolgok beszövése által meghamisítja: ahhoz a népnek semmi köze. Hogy „a *kátrány* felfújt pofával *köpköd*” – ez még csak a dictió megvesztegetése; de hogy a láthatlan szolgálékek azon emberek fekete lelkeit főzik legjobban, „kik *hazaárulók* és harcban *gyávák* voltak” – hogy a fehérre tisztult lélek a többi fehér lelkek hazájába repül „hol a *hősök* és *csatában elesettek* nagy tisztességben élnek”: az ilyet, bocsásson meg gyűjtő, nem vette a néptől, vette az irodalomból, mely e vonásokat rég elhangzott mondákból szedte föl.

Gyűjtőnk e hajlama, saját képzelme vagy más úton nyert ismerete tárgyait elegyíteni leírásaiba, nagyon kétessé teszi, mit tartunk mesében *eredeti* mythologiai vonásnak, azaz olyanaknak, mely ma is forog a nép ajkán, mit ellenben koholmányoknak, vagy irodalmi toldaléknak. Megkísértem néhány ilyesnek bírálatát. A „Kígyóbőrben” (I. 21.) a *lélekvándorlás* némi nyomát találjuk. A kígyóbőrben *született* hős mondja: „hogy ezt a kígyóbőrt kell viselnem, ez átok rajtam. Én egy tündér királynét szerettem, de cserbehagytam, s megátkozott, hogy mindaddig viseljem e kígyóbőrt, míg attól házastársam egy évi, egy napi, egy órai titoktartása fel nem oldoz”. Ily elátkozás egészen meséink szellemében van; de itt az elátkozott legény *újrászületik*, mint csecsemő s így metempsychosison megy át. Nincs okunk elvitatni hitelességét, annyira népmeséink módját követi. De már a következő lapon (22.) a *napimáadás* becsempészettnek látszik. A királyné, leánya házasságán tünődve, ha vajon boldog lesz-e, várja a nap felköltét: „ha borús lesz tündöklő *isten* arca, e házasság akkor boldogtalan lesz s az *istenek* nem helyeslik”... azonban a nap tisztán kél fel, s a királyné felkiált: „Oh, *hála* neked; tündöklő nap; boldog lesz egyetlenegy leányom házassága, mert maga az ég is mosolyg felette.” Ez már oly *szépités*, mely az irodalomból van odatoldva, annyival inkább, mert míg amott a kígyóbőr viselése lényeges peripetia a mesében, itt az anya tünődése mit

sem lendít, hanem csupán a descriptióhoz tartozik. A Hold-, Nap-, Szélanya nagyában mythologiai személyesítés, de leírásokkal önkényesen kicifrázva. A „Hajnalkert” is lehet népies, mint név, de nem a mint körülményesen leíratik; a *tűzmadarak* ellenben, melyek az égő kemencéből kiröppennek, egészen magukon hordják a népi phantasia bélyegét. A sokszor előforduló *szolgalelkek*, bár e formában nem ismerem, szintén lehet mythologiai vonás; egyike ezeknek meg is neveztetik: *Gubb*, melyet semmi okunk hamisnak tartani. Ritka eset ugyan, hogy a magyar nép *nevet* adjon szellemi lényeknek; de annál inkább örülhetünk e név felfödözésén. *Gubb* egészen hasonló csodalény ahhoz, ki Gaálnál *Jankalovics* néven fordul elő. De az utóbbi név szembetűnőleg idegen, szláv eredetű, míg a *Gubb* (gubó, guba, guborodik) magyar is lehet. Megjelenése (I. 59.) annyira meséink szellemében történik, hogy semmi okunk gyanúba fogni hitelességét. A mesélő sohasem magyarázza, kicsoda micsoda az a *Gubb*; a neki parancsoló vén koldús alakú szellem megrug egy zsombékot, s lekiált: „hej, *Gubb*, jöszte ki!” s midőn nem akar, mert „alszik mint a gözű”, szitokkal kényszeríti: „hej *Gubb*, vesztél volna az anyádba, jere ki!” s hogy még sem jó, cifra melléknevekkel halmozza el: „Hej, *Gubb*, te égi meszelő, te babkaró, te égi lajtorja, jöszte ki, ha mondom!” Mind e címek *Gubb* úrnak hosszú termetére vonatkoznak és csakugyan, a mint kiugrik a hangyazsombékból, oly magas lesz, „hogy fejével még az égboltját is *imbogy* fölebb nem tolja”, majd a vén ember parancsára úgy összetöpörödik, mint egy Borsszem Jankó. Érdekes egyéniség a magyar szellemvilágból, s jó zsákmány költészetünknek, mely se *Puck*, se más kobold nevekkel nem rendelkezik. Aztán további tisztje abban áll, hogy segíti a bujdosó királyfiút és királyleányt, természetfölötti hatalmával.

„Vizi Péter és Vizi Pál” kezdetén (I. 81.) nem tudom, tisztán népi eredetű-e az *áalom*, mely Mandane s Almus anyja, Emes, álmának szakasztott mása. A királyleány két korsó vizet önt a földre, mely mindent előzönl, jelentve két hatalmas fiú születését. – De már az ország *tátosai* és bölcseinek említése nyilván irodalmi reminiscencia; a nép ismeri ugyan nemcsak a *tátos* paripát, hanem a *tátos* embert is: de ez nem annyira bölcsesége mint azon vonás által tűnik ki, hogy minden hét évben más *tátosokkal*, vagy tüzes bikákkal stb. kell megharcolnia. A *szent hetes szám* sem él ily tisztán a népi tudalomban (I. 84.) talán a világ *jósfája* sem (u. o.); ellenben *világ vámjá, malma* stb. ismeretes. Hogy a sárkány lelke fekete *galamb* alakú (91. l.) nem ellenkezik a népi képzelemmel; a *forgó szelek királynéja* (105. l.), a többi itt levő personificatiókkal együtt, gyanús; ellenben hősnek szalonna-, a boszorkánynak békasütési jelenete előttem is ösmert népi episod. Ugyan e mese végén a *sárkányfogak vetése*, bár a régi mythosból eljuthatott a néphez, azért látszik gyanúsnak, mert nem okvetlen tartozik a mese kifejléséhez, nagyon mellékes dologra vonatkozáván (I. 121.). „Kilinkó” pokoli expeditiója más mesékből is ösmertes; de nem tartozik a mythológiához. *Nagy Meseország* (140. l.) nem népi inventio: a „Jóka ördöge” című versben olvastuk először. Nem tekinthetjük mythologiai résznek, de még népies személyesítésnek sem, a mi a Hamupipókében (II. 18.) mondatik a királyleányról, hogy: „körülötte a *szellő* citerázik ezüst *tollal*, aranyhúrokon; a szebbnél szebb szemérmes szobaleányok pedig gyöngy harmatot szednek, arany puttonyokban” – ellenben jó ugyanott a *tátos ló* sajátosságainak rajza. A „Nádszál kisasszonyban” a *Syrinx* nymphához hasonló hitregei vonást semmi okunk gyanúsítani: sőt e mese új oldalról tünteti fel népünk képzeletét. Hajlékony, gyenge, karcú hölgyet nádszálban rejtőzve képzelni oly természetes költői hyperbola, hogy bármely nép rájöhetett. Ugyanott egy *szolgalelek* a Nap szolgálatában, mely a hőst 77 mérföldre fújja egyetlen lehelletével, eredeti alaknak látszik; de a sötét földalatti lyuk, hol az *istennyilát* készítik – aligha nem önkényes betoldás. Nem emlíkszem, hogy népünk tudna valamit a villámok készítéséről. – A *létlen* lovat (melyet nem

anya ellett) már maga e népi szó eredetinek bizonyítja; de (II. 46.) élek a gyanúperrel, hogy a Nap leánya, Hajnal, ennek palotája, kertjei stb. bővített leírása mind oly sallang, melynek készítését Merényi úrnak fogja köszönni a magyar mythologia. Beretva híd, réz, ezüst, arany erdő, mind ösmeretes a magyar mesékben: de nem az efféle: „hogy ide ért az ég virága (t. i. a Hajnal), egyszerre a gyöngyvirágok megrázzván pici csengetyűjüket, csengeni kezdtek, s ennek hallatára egyszerre, mint a raj, özönlött elő a sok csillag s körülragyogták az ég virágát csillagragyogással”... vagy ez: „ott termett egy szemérmes *csillag*, hozván ezüst *tálcát*, ezüst tálcán aranykancsót, aranykancsóban bájitalt”.

A mi a gyűjtemény összeállítását nézi: dicsérve kell említünk, hogy gyűjtő szem előtt tartotta a változatosságot. Valóban e két kötet is arról látszik meggyőzni bennünket, hogy Henszlman osztályozása: *jelvi mese, jellemese, bobózat*, nem elég a magyar mesékre, vagy legalább határozottan különböző alosztályzásra van szükség. A tulajdonképi *tündérmesék* mellett, melyek többnyire a jelképesbe játszanak (mineműek e gyűjteményben: A kigyóbőr, A szárdinai király fia, Vizi Péter és Vizi Pál, A hamupipőke, A nádszál kisasszony, A csodaszörny, Az aranyhajú kertész bojtár, A mostoha leány és édes leány) meg kell különböztetnünk azokat, hol nem a képzelet bűbája hordoz operencián túl fekvő csoda országokban, jelvi értelmet is hasztalan keresnénk, hanem a *babonás hit* vesz erőt a képzelmen, s míg a sárkányok és vasorrú bábák szörnyűségeit amott a hallgató könnyedén kitörli emlékezetéből, itt félelem ragadja meg, mert a mit hall, többnyire el is hiszi. Ily sötét babona szüleménye már e kötetekben a *Lidérc* (II. 127.), melyben e csodás lény előidézése s annak fatalis következtetése rajzoltatnak, ilyen még a „Terhes asszony” című is, melyet *rémese* névvel lehetne jellemezni. Hasonlít ezekhez *babonás* alapra nézve, de vidorabb, a mennyiben a hősnék sikerül *kijátszani* az alvilági hatalmakat, az afféle, mint e gyűjteményben „Patkós Körmentiné” (II. 143.), hol a boszorkány pórul jár az obsitossal, továbbá „A szegény ember és az obsitos” című (II. 189.), sőt jóformán ide sorozható „Kilinkó” zsvivány (I. 123.) pokoljárata is. Másrésztől ez obsitos, zsvivány stb. *furfang*, mely hihetetlen akadályokat legyőz, ismét különbözik ama *vakszerencétől*, mely által együgyű, sokszor bolondos emberek célhoz jutnak. Ez osztály is van képviselve gyűjteményünkben, oly darabokkal, mint *Prücsök János*, ki csizmadia léte szerencsével űzi a jósló mesterséget, mind *Bolond Jankó*, kettő is (I. 195, II. 213.), kik épen azért boldogulnak, mert ostobák; vagy a „kerek kő” (I. 143.) hol az együgyű szegény ember vak esetből, egy kissé csodás módon, meggazdagodván, *furfangosan* megtréfálja gazdag fősvény bályját. A „vén leány” (II. 203.) szintén ily vakszerencse, s őt magát nevetségesen jellemző szavainak félreértése által ijeszti el a leskődő haramiákat. Megint külön osztály illetné amaz erkölcsi magvú, allegorikai, egyszersmind fatalisticus elbeszéléseket, minő az Erdélyinél is más változattal olvasható: „Szegény ember és komája, a *halál*” (itt I. 173. 1.), hol a „szegény ember” elég *furfangos* ugyan komáját a halált egy darabig *kijátszani*, de végre rajtaveszt és nincs pardon, meg kell halni. Az úgynevezett *állatmeséből*, melyeket Henszlman a jellem-mesékhez számít, mivel bennök az állatok nem aesopi tanulásért, hanem saját jellemökben cselekesznek, itt kettő van; s már e kettő is lényeges különbséget mutat. Az első: „A farkas és róka komasága”, Henszlman értelmében, jellemző állat mese, nem is egyéb, mint a „Reineke Fuchs” variansa, vagy töredéke, de már a „Medve és farkas” lényegesen különböző szabású. Medve úr dicsekszik, hogy ő egy embertől meg nem ijed, a farkas ellenkezőt vitat. Jön elébb egy gyermek. Az nem ember, csak lesz. Jön egy vén koldus. Az nem ember, csak volt. Jön egy nő. Az csak asszonyi *állat*. Jön egy kardos huszár. Ez már ember, kiált a farkas. Mackó nekigyürkőzik, de megszalad a kardtól, puskától és kudarcot vall. Oly szerkezet, mely sem az állatjellemző, sem az aesopi rámba nem illik,

vagy mindenikbe valahogy. Az ember fönségét mutatja az állat fölött, ennyiben aesopi alapeszméje van; a mackó esetlen bátorsága, s a farkas óvatosabb tartózkodása jellemzi az állatokat. Az egész egy kis dialogizált drámai jelenés. – Végre azon meseforma elbeszélések is külön fajt képeznek, midőn a beszélő felcsigázza hallgatója *várakozását*, s vagy *comice* cserben hagyja, vagy hirtelen fordulattal *rá is ijeszti*. Ilyen *cserbehagyó* itt a „vén király” (I. 183. l.), *ijesztő* pedig a „Boszorkány” (II. 209.), mely, miután elrémítette a hallgató képzetét, hirtelen feléje fordul: „hamm! téged is bekaplak”.

Nem célunk itten megkísérteni összes népmeséink osztályzását. Erre nézve szükséges volna a népmesék minél teljesebb gyűjteményét bírni; holott ez újabb gyűjtélék is meggyőző, hogy a népi elbeszélések gazdag bányája még koránt sincs kiaknázva. Magam is emlékszem nemcsak egyes mesékre, hanem fajtákra is (genre), melyek eddigelé ösmeretlenek az irodalomban. Így fülemben hangzik egy valóságos *allegoria*, melyet Gyulai is, versben kidolgozva, lapunk számára beküldött: miszerint két testvér, az Igazság és Hamisság, útra indulván egyenlő számú pogácsát kapnak anyjoktól, s miután az Igazság pogácsáit előbb közösen megették, a Hamisság csak oly feltétellel ad egyet-egyét testvéreinek, ha mindig egy tagját, elébb kezeit, aztán lábait stb. le hagyja vágni. De kár, hogy Gyulai kidolgozásában hiányzik a költői igazságtétel, mi, úgy emlékezem, a Hamisság büntetésében s abban áll, hogy a keze-lábától, szemétől megfosztott Igazság addig görög, hogy egy pernyés gödörbe esik, hol csudaerő által visszanyeri tagjait s még épebb, szebb lesz, mint azelőtt. A Hamisság büntetésének részleteire nem emlékszem. Így a *dajka* szobából hangzó *állatmesén* kívül, melyben nemcsak állatok, hanem péld. tojás, varró tű stb. is szerepelnek, s minő a szintén a Gyulai által versbe foglalt „Tyúk és Farkasverem” – egy sajtyszerű fajtáját tudom az állatmesének, a milyen például ez is: „A szarkát, mely tudomás szerint ügyes fészekcsináló, kérte a gilice, tanítná meg őt fészket rakni. A szarka rá lett szívesen, de munka közben sem tudván befogni a száját, egyre ezt hajtotta: „csak így, csak úgy! csak így, csak úgy!” A gilice sem akarván szóttalan ülni, a maga bűgő hangján beleszólt: „túdom! túdom”. Erre a szarka megbosszankodván, félbehagyta a munkát: „ha tudod, hát csináld!” Azért van, hogy a gilice fészke csak darab, a szarkáéhoz képest. Jellemző e mesében az eredeti magyar inventio, miután épen nyelvünk *hangutánzó* szavain alapul.

Visszatérve Merényihez; nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy *néptalányokat* is gyűjt (l. 207. l.). A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rímelnek, de többnyire nem rím, hanem a szavak és mondatok rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio, s egyéb ily eszközei primitív népköltészetnek, az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédétől. Mi a gyűjtői jelességet a talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, nem abban, ha maga neki áll és versbe szedi a néptalányt. Sajnáljuk, hogy Merényi többnyire az utóbbi módon járt el. Vannak ugyan talányai közt eredeti népversezetek is, mint a *vereshagymáról*:

Kerek, mint az alma
Piros, mint a rózsa,
Rétes, de nem béles,
Ettem (belöle), de nem édes;

de már az olyan, mint a *harmatról* szóló (XVI.) magán viseli a szószaporító sütögetés jeleit

Mondj nekem oly vizet –
Ha felelni mernél –
 A melyik szélesebb
 Mélységes tengernél;
 Mégis, ha bele mégysz
 Alig ér bokáig.
Mondd hát ne törjed
Az eszed sokáig.

Vagy a III. sz. *rejtett szó* (betűs talány), a XII. számú (Déliab) lehelli-e a népiesség zamatját? vagy e periodicus szerkezetű, a *ködről* (IV.):

Mondd meg fiú, hogy hívják –
Mint e mesében írják
 Azt a nagy szemfedelet,
 Mely ki s betakarva volt
 Haldokló anyánk felett?

A XIX. számú, gyertyát jelentő *találós mese*, mely a gyűjteményben így hangzik:

Amott egy fa,
 Ága nélkül
 Rászállt madár
 Szárnya nélkül;
 Mind megette
 Szája nélkül. –

előttem és tán sokak előtt ily alakban isméretes

Egy fa felnőtt ága nélkül,
 Egy madár rászállt szárnya nélkül,
 Meg is ette szája nélkül.

és ez rhythmusabb alak a népnél, mely nem a *szótagot* számlálja és nem süti a verset. Az egész trochaeusi lendületű: de nem csupán ez adja rhythmusát. Párhuzamosan felelnek meg egymásnak a „felnőtt”, „rászállt” – „ette” spondaicus igék, az „ága”, „szárnya”, „szája” nevek és a három: „nélkül” praepositio. Ám hallgassa Merényi a néptől, nem így tagolja-e kimondásban, hangsúllyal emelgetve ki a sor ízeit, – az „egy madár”-t pedig dactylusnak ejtve:

Egy fa	felnőtt	ága	nélkül,
Egy madár	rászállt	szárnya	nélkül,
Meg is	ette	szája	nélkül.

Dacára gyűjtönk nagy jártasságának a népnyelvben, oly eseteket is lehetne felhozni munkájából, midőn a népi szólásmódot ferdén alkalmazza. Nem bibelődöm apróságokkal, mint „*idő* után kántálni” (= ünnep után) „sok lúd *farkast* (disznót) győz” – vagy midőn csekélység-

re (annak bizonyítására, hogy Kilinkó egy csepp bort sem ivott) használja e népi erősítést: „isten bizony! oly igaz, mint ha saját két szemökkel látták volna kegyelmetek” – melyet a nép hitelt felül múló dolgokra szokott mondani; – csak azt jegyzem meg: hogy e kifejezést: *az egyszeri ember* egy egész mesén keresztül fonákul emlegeti. Az *egyszeri* ember így s így járt: ez annyit tesz a nép nyelvén: „*volt egyszer* egy ember, *ki* így s így járt”. De gyűjtő (Kilinkóban: I. 132.) állandó praedicatum helyett él az *egyszeri* melléknévvvel: „az egyszeri embernek arra kell jőni – hogy az egyszeri ember arrafelé terelgette a két juhot – az egyszeri ember is hirtelen odaszaladt – mi baj? kérdi az egyszeri ember – az egyszeri ember átvette az ökörfarkot –”. Szint ily ferdén alkalmazva találjuk az *egyszeri* embert a Terhes asszony című mesében (II. 199. l.), hol azon embert, kiről már megmondta, hogy a terhes asszony férje, folyvást „egyszeri ember” néven emlegeti. Ám figyelje meg jobban a népi szójárást, meg fog győződni, hogy e szó nem lehet állandó epithetonja annak, kiről beszélünk, hanem határozatlan *főlemlítése* annak, a kit megnevezni nem tudunk vagy nem akarunk.

Mind ezzel a szorgalmas és – bátran hozzátehetjük – tehetséges gyűjtőt nem el akartuk kedvetleníteni vállalatától. Csupán ki kelle jelölnünk az utat, melyen haladva nagyobb szolgálatot tesz irodalmunknak, mint ha írói viszketegtől hajtva, az által kívánna *bravourt* csinálni, hogy a népmeséket idegen cífrával ékesgeti, vagy *forccirozza* az előadási modort. Ha azt akarja, hogy művére, mint hiteles, nagy értékű gyűjtelékre, évek multával is bátran hivatkozzék az irodalom: le kell mondania a novella-író dicsőségéről, le arról, hogy a mesék bizonyos részét ön phantasiája szüleményének mondhassa; be kell érnie a népi előadás egyszerű bájaival, keresetlen talpraesettségével. Ezt visszaadni hatalmában van; s ezért foglalkoztunk szíves-örömet munkájával. A közönség pedig, oly meleg pártolás által, minőt népmeséink összegyűjtésének fontossága érdemel, nyújtson eszközöket a még fiatal gyűjtőnek, hogy folytathassa derék vállalatát, melynek első zsengeje is már annyi élvezetessel kínálkozik.

Dózsa Dániel: Zandirhám

*Székel hősköltevény a kilencedik századból. (Az író tulajdona.)
Kolozsvártt, Stein János bizománya.*

E cím alatt, már jó ideje, egy 296 lapra terjedő sűrű és apró betűkkel nyomott költemény jelent meg. A napi sajtó röviden, mint szokása, fölemlíté; egy pár felületes – nem annyira ismertetést, mint ajánló bókot is olvasánk róla: azzal vége, csendes minden. A szerző, talán évek óta, lelkesül valamely magasztos célért, gondolat fogamzik elméjében, s hordja azt, talán évekgig, mielőtt a megtestesülés pillanata bekövetkeznék; a kivitel ismét éveibe, nappali s éjjeli gondjaiba kerülhet: s midőn a mű kész, midőn a friss nyomdaszagú példányok szétküldettek, mi jutalom vár rá? Egy kis lágymeleg ajánlás, boszantóbb az indokolt gánccsoknál; rövid ismertetés, minő a szerkesztői példányok felvágatlan lapjairól telhetik, vizsztatetszóbb bármily keserű, de tanulságos bíráltnál. A közönség a stereotyp ajánlgatások, obligat dicséreték közt nem tudja magát tájékozni; értelmeseb lévén, hogy sem mindent jónak tartson, a mi előtte köznapi szavakban feldicsértetik, hajlandó a jobbat is selejtesnek ítélni. Ily eljárás – vagy inkább el *nem* járás – alig hiszem, hogy akár a szerzőre buzdító, akár a közönségre lelkesítő hatást gyakorolna.

Pedig Zandirhámnak már pusztán megjelenése nevezetes tünemény költészetünk mai állapotában. Jelenleg, midőn minden tehetség (s tehetlenség) lyrai koszorúk után kapkod, legkönnyebbnek gondolván a vers azon nemét, mely alakban is legrövidebb, – midőn az alkotó költészet fáradalmas előkészületei, hosszú tanulmány kétes sikerért, komoly törekvés messze célra, mindenkit visszariasztanak, – jelenleg, mondom, egy ily költeménynek már létrejötte is elősmerést, méltánylást érdemel. Volt idő, mikor ifjaink nemes hévvel, kitartó buzgalommal készültek az írói pályára; óvatos szemmel néztek körül a költészet tág mezején, s a mely ösvény leginkább vonzotta hajlamukat, vagy, géniusok irányánál fogva legbiztosabb haladást ígért a siker felé, azon indultak el. Csalódhattak, csalódtak is nem egyszer, de a törekvés komolysága még akkor is némi tiszteletet gerjeszt, ha célját nem érheti. Most a fiatal ember nem akar egyéb lenni, *csak* (!) Petőfi, s mihelyt „bordái alatt hatalmasabb ütéssel kódog a bekérgezett szű:” legott igyekszik elfoglalni helyét a népies lapok olcsó Pantheonjában.

Mi lehet oka ez egyoldalúságnak? Amaz általános emberi természetből folyó utánzási hajlam-e, mely a sereget mindég és mindenütt a legközelebb kivívott koszorú irányában kergeti? Nagy részt ez. De nem volnánk igazságosak, ha korunktól minden jóra való, önálló tehetséget megtagadnánk; ha a „servum pecus” metsző sarcamusát csak kiebb terjesztenők is, mint az más időszakban terjedt. Utánzóok mindenkor voltak és lesznek, Csobánc és Somló után ép úgy láttuk felsarjadzani a Hősregéket, a Márévárát, a Szöszvárt, miként Zalán futása nyomán a csikorgó hatosokban írt hősköltevényeket, melyekre senki sem emlékszik többé; mikép Kont diadala után a hamis pathoszszal rikácsoló balladákat; s mint most az északi ballada nyomain amaz ostobán naiv catechesist, mely elégnek tartja a száraz történetet kérdések- s feleletekbe foglalni. Ezekkel semmi közünk. De miért, hogy azok is, kiknek művein saját egyéni bélyeg, tehát kisebb-nagyobb önállóság ismerhető fel, kizárólag a lyra,

a Petőfi – vagy legfőleg az ő általa kedvelt Beranger és Heine lyrája körében mozognak? Talán mert egyéni hajlamuk csupán e fajjal rokonszenvez. Lehet; bár kétlem, hogy a költői tehetség bizonyos korban mind lyricusnak, egy határozott iránnyal, másban mind epicusnak teremne. A hajlam többnyire studiumaink szerint irányul: Byron, a kiválóan lyrai természet, lyrája nagy s legszebb részét elbeszélő formába öntötte, s bár nem tisztán eposzi, mégis becses dolgokat nyújtott e vegyes téren. Ugyanez áll, több-kevesebb módosulással, Kisfaludy Sándor és Vörösmarty elbeszélő műveiről. Mindkettő lyrai tehetség, nem elégette, örökké dalokat és ismét dalokat hallatni: s a közönség hálásan fogadta e változtatást húrjaikon.

De az eposz kora lejárt, mondják, ama hősvilággal együtt, melynek tetteit zengeni volt feladata. Helyét a regény foglalta el; s a mi költészet ezen kívül iparvilágunkban élvezhető fenmarad, az csak a drámában és lyrában nyilatkozhatik. Való, hogy a föld, a mint most forog „keserű levében”, összes productiv erejével sem képes ma már egy Iliászt hozni létre, s az óriás szenvedélyek, minőket egy Nibelungen-Noth csatára zúdít, épen úgy ismeretlenek napjainkban, mint az ősvilág sarában hömpölygő megalosaurus, vagy az erdőket legelő mammuth. De ha egy Virgilnek a római, egy Tassónak az olasz műveltség fénykorában lehetett, a naiv hőskor és a kifejlett polgárosodás szerencsés kombinálásai által örök életű műveket hagyni hátra: véleményem szerint ma sincs zárva az út annak, kire bőven árasztá kegyeit Calliope. Azonban tegyük fel, hogy a sajátlag vett eposz, vagy inkább a classicai epopoeia korunkban többé nem lehetséges: vajon a több-kevesebb romantikai vegyülettel modernizált eposz: egy Frithjof-rege, egy Childe Harold, egy Onégin, szinte lehetetlen-e?

Mi tehát az oka, hogy költőink csaknem kizárólag a lyra, ennek is egy-két divatos faja után esnek? Részben, lehet, nem nagy ismeretség a minden korok és nemzetek jeleseivel; ennél fogva hiánya ama gyakorlott izlésnek, mely a szépet minden alakban élvezhetővé teszi; épen úgy Homér egyszerű, de nagy, de biztos vonásaiban, mint az Aeneis vagy Gerusalemme csiszolt formái alatt, vagy Pulci és Ariosto gonosz mosolyával szemben; úgy a Mahabhárata „elefánti” dúlakodásai közt, mint a „Paradicsominak” (Firdusi) nemzetségről nemzetségre szálló szenvedély-viharában, vagy az ellen szívét kitépő s megrágó „Sigurd” hőseinél. Hiányzani látszik költőinkben, amaz *önbeleélés*, ha ki bírnám fejezni, nagy példányokba, mely fogyatkozás, ha egyrésztől meghagyja nekünk a naturalisták eredetiségét, s a nemzeti zsinórt és sújtást épen nem hozza veszélybe, más részről nem enged túl látni gémes kútainkon, s valljuk meg, több a kár benne, mint a nyereség. Aztán nem is áll, hogy idegen minták szemlélése jóra való tehetséget kiforgatna eredetiségéből, hogy szükségképen letörленé róla a nemzeti zománcot. Virgil a hellének nyomán képezte magát: melyik költő inkább római, mint Virgil? A Jeruzsálem dallója egy képet is alig mer használni, mely nem Virgilé; mégis előttünk áll a szenteskedő, a kéjsóvár, a lány érzelmű olasz. A mi Zrínyink e kettőt nem csak nyomon követi, de néhol épen kiírja: azonban, dacára az idegen műveltségnek, nem látjuk-e szüntelen a XVII-ik század horvát-magyarját, ki szóban fukar, szenvedélyben erős, érzületben magasztos, utolsó csöp véreig hazafi? Bizonyára, míg a „Hermann és Dorotya” szemben az Iliászszal s Odysseáival eredeti és kiválóan német költemény marad: addig nincs okunk idegen mesterművek tanulmányozásától azért borzadni vissza, hogy elsatnyul bennünk az eredetiség, s lehámlik rólunk a nemzeti máz.

Mindazáltal nem ez a fő ok, mely költőinket hosszabb lélekzetű compositióktól visszatartja. Ki akarna palotát emelni földrengés után, midőn a talajt még mindegyre hullámszani véli lába alatt? Egy napról más napra élünk; elfogadjuk, de elégejük is a perc benyomását; messze célra törekedni hiányzik az ösztön, a kitarítás, a szellem ruganyossága; beérjük azzal, mit a jelen óra önkényt hoz, s nem törődünk vele, ha a következő ismét elviszi. Ezen, hogy

úgy mondjam, *nomád* állapot a kedélyvilágban, fejt leginkább meg az uralkodó lyrai hangulatot, s általában lyránk jellemét.

Ezért mondom én, hogy Zandirhám megjelenése figyelmet érdemel. Lássuk már a költeményt.

Szerző, maga is székely, e kicsiny, de vitéz hegyi nép tetteit akarja dicsőíteni. Helyes tapintattal választja meg a *kort*, a székely önállóság, függetlenség korát. Ha a székelyek, mint hagyomány és krónika egyaránt bizonyítják, Etele húnjainak a bércei hazában visszamaradt töredéke, mely a magyarok bejöveteleig képes vala megőrizni függetlenségét: csak is ez önálló kora az, mely eposzilag fölvehető. Korábban a székely, mint székely, nem is létezett; Árpád után sorsa a magyaréval fonódik össze. A hún és magyar időszak közötti századok egyikébe kellett tehát szerzőnek eposzát helyezni: de melyikébe? Nem tekintve azt, hogy a hún birodalom enyésztere közvetlen következő időszak se mondai, se történeti alapot nem nyújt, – már azért sem lehet a költemény idejét ez első századokba tenni, mert a hún nemzeti hanyatlás leverő hatását a bármily hősi fényben felmutatott székely ivadék dicsősége nem ellensúlyozhatta volna. Szerencsés gondolat volt hát az elbeszélés korául a IX. század második felét, a székely önállóság utolsó éveit, választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsteljes megjelenése az egész eposz folytán lélekemelő hatást gyakorol.

Mondai s illetőleg történeti alapját tekintve, jelen költemény részint az élő néphagyományra, részint s főleg azon sem elég teljes, sem eléggé világos feljegyzésekre támaszkodik, melyeket „Székely krónika” néven ismerünk. Nem egyszer volt már feszegetve, mulhatlan kellék-e eposzban a történeti vagy mondai alap. Vajon az afféle hősköltemény, mint például Tündérvölgy, Széplak, Két szomszédvár, Magyarvár, melyek, tudtommal semmi hagyományon nem épülnek, legfőleg ha némi történeti háttérök van, veszít-e lényegesen e fogyasztkozás által. A költő, mondják, azért költő, hogy teremtsen: kort és viszonyokat, hősokeket és jellemeket, isteneket és mythológiát, szóval mindent, mindent; ez fog a phantasia próbaköve lenni. Szép feladat, de még nem ismerek oly nagy epicust, ki ezt megoldotta volna. Homér ugyanazon mondakörhöz tapad, melyet utána, s valószínűleg előtte is – százan meg százan énekeltek; Virgil fáradtságosan szedi össze az Aeneas felől keringő hagyományos emlékeket és halászsa ki ezek tengeréből a céljára tartozót; Firdusi a shah levéltáraiban, gyűjteményeiben évtizedeken át buvárolja nemzete múltját; vajon ezek s a többiek mind, phantasia nélküli szegény fuvolások voltak-e s azért kutatták a hagyományt, a históriát, mert képzeletből alkotni mit sem tudtak? Homér, például, nem lett volna-e képes Odysseus vagy Agamemnon helyett más, szem nem látott, fül nem hallott hőst teremteni? Azt hiszem, alakító tehetsége így is vonzó művet hozott volna létre; de nem hiszem, hogy mi azt olvasnók. Ily légből szedett eposz talán gyönyörködtet vala némelyeket; de soha sem fogott a görög nemzet véérébe átfolyni, a rhapsodok ezrei által firól-fira plántáltatni. De a görög ugyanazon mondatokat, regéket hallá az Iliaszból, melyek bölcsője óta nyomon kísérik, csakhogy itt szebb, vonzóbb, teljesebb alakban. A monda évszázadok során históriai meggyőződéssé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége. – Hogy újabb példát említsek, Ossian-nak minden búbája elvesz, mihelyt föltesszük, hogy az Macpherson koholmánya; hogy Ossian meg hős atyja Fingal, hős fia Oscar, légi káprázat s a bárdok éneke felhős Caledoniá-ban, ha zengett is valaha, elzengett örökre, viszhang nélkül, nyomtalanul. A mű ugyanaz, de mily különböző a hatás!

Ily fontos lévén, hogy az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem történeti s hagyományos emlékeiben is gyökerezék: nem ok nélkül törekedett szerzőnk megadni hőskölteményének azt, a mit én *eposzi hitelnek* szoktam nevez-

ni. Van ugyanis történeti hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedi, makacsúl tapad. Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkeznék: de a monda variánsai közt szabadon válogat. Szerző, mint ajánló leveléből is kitetszik, érezte ily hitel szükségét: „hogy eposzt lehessen előállítani, úgymond, legelőbb is az ősz nemzeti élet alapjával, annak ősz szerkezetével kellett tisztába jönnöm” – s feljebb: „csak egyet nem örökölhettünk: tiszta tudalmat nemzetünk őskoráról.” (VI. l.) De nem elég csupán az ősz nemzeti élet alapjaival, szerkezetével jönni tisztába: ez csak háttér, csak keretje a rajznak. Magát a fő cselekvényt, nevezetesen episodjaival, kitűnőbb hőseivel, oly alapon kell kifejteni, hogy minél több támaszát lelje nemzeti emlékezésben. Szerzőnk e részt is dicsérendő lelkiösmeretességet tanúsít. A székely krónika szerint valóban *Zandirhám* neve ama rabonbánnak, ki a bejövő magyarokat fogadja, neje ennek csakugyan bizonyos *Magor* leánya, kinek rejtélyes személye ott ködlik a hagyományban; a többi (legalább) *nevek* is, melyeket a költő használ, ősz székely nemzetségek nevei, s ezek leírásában, túlzott hűséggel, a régi helyesírást is megtartja, mint: *Boudham*, *Zandour*, *Mikow*, *Uspoulat* stb. *Boudvár*; a krónika szerint is, a székelyek áldozati és gyűlhelye; ott áll a *hat kő-vért*, melyre írvák a székelyek törvényei; a főrabonbán hármastiszte: „ad castra metienda contra exterarum gentes, ad jura sacra et profana edicenda” – terjed; ő áldozik a nép előtt: vérfrigy a kókuszdió kehely által, a *tribusok* és nemzetségek stb. stb. mind a nemzeti hagyományon épültek. Episodjai közt legkitűnőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapul; a többieket is igyekszik a szerző mondákból venni, vagy legalább hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez csatolni; s általában a topographia biztossága egyike fő gondjainak.

Az eposz tizenkét *költeményre* s ezek mindenike több *énekre* oszlik. Költemény egy kikekértett szakasz, de nem önálló, nem független az egésztől, sőt épen úgy ennek egységéhez tartozik, mint valamely regény külön fejezetei. Tartalma az eposznak röviden ez. *Boudham* kimúltával az ifjú *Zandirhám* főrabonbánná választatik, mely alkalommal *Magor* a főpap megjósolja neki, hogy *alatta nagy dolgok történnek, a hűnfaj visszanyeri Etele régi birodalmát.* – Másnap, ősi szokás szerint nőt választ, *Jolánt*, ki miatt háború keveredik *Posel*-lel a besenyők chánjával. E háború folyama, episodjai, képezik az elbeszélés nagyobb részét. A székely egy ideig győztesen veri vissza az ellenséges megtámadást, de miután a besenyők Gely és Glad szomszéd fejdelmeket is szövetségökbe vonják, több oldalról támadtatik meg a maroknyi népfaj, s vesztét már bizonyosnak vélvén, élet-halál harcát víja; midőn a honkereső magyarok megjelenése kiragadja a veszélyből. E segítség váratlan a székelyekre, de nem az olvasóra nézve, ki erre előkészítettik a *Barnavitéz* megjelenése által. Az ismeretlen hős nem egyéb, mint *Árpád*, Álmos vezér fia, ki már a háború kezdetekor *Posel* chánnál időzött, hogy az új hont környező *népek* szokásait, erkölceit, hadakozás módját stb. kitanúlja; segíté előbb a besenyőt harcban, de majd a székelyekben rokonaira ismer, elfogtatván, köztök tartózkodik, míg egyszer rejtélyesen búcsút vesz tőlök „s eltűnik, senki sem tudja, hová.” Azaz visszatér magyarjaihoz, hogy őket segélyül kihozza.

E rövid tartalomból is látható, hogy az alap szerencsésen van kigondolva. A székelyek küzdelme fajok fenmaradásáért, bármily hősi, bármily megható legyen az, magában véve nem bírna az epopeia nagyszerűségével: épen úgy, mint *Aeneas* küzdelmei kisszerűek maradnának, ha Róma leendő nagysága nem emelné a cselekvényt, az egyes hősokeket. Az idegen népek közt egyedül álló székely, ha visszaverné is elleneit, győzelme nem volna biztosít-

va újabb veszélyek ellen: de így, a magyarok megjelenése minden aggályt eloszlat, a küzdelem célját érte, a székely mindenkorra biztosítva van. Úgy is, a monda szerint, a székely csak azért maradt Erdély bércei közt, hogy Etele honát a később kijövendő magyarok számára megőrizze; az őrhad tisztét híven betölté, fentartotta magát a derék sereg megérkeztéig, s ezzel hivatása be van végezve. – Ha valaki ellenvetné, hogy a magyarok megjelenése oly kívülről jövő esemény, mely *deus ex machina* gyanánt vág a cselekvény folyamába, azt ez épen most mondottak meggyőzhetik, hogy szükségkép így kelle az eposznak befejeztetni. E befejezés, mint föntebb érintettem, az olvasóra nem is váratlan: már az újonválasztott rabonbánnak meg van jósolva, s azután a Barnavitéz által mindig éber figyelmünkben tartatik.

Bírálat a Nádasy-jutalomra küldött három pályamunkáról

Tekintetes Akadémia!

Az idei Nádasy-jutalomra beérkezett három epikai költemény közül az 1. és 2. szám alattiak minden tekintetben oly gyarlók, hogy pár szóval mellőzhetjük.

Az 1. számú pályamunka, melynek címe: „A helység Kántora”, Mátyás királyról akar elbeszélni egy mondát, népies nyelven, de oly ügyetlenül, oly lelketlen prózaisággal teszi azt, hogy alatta marad minden kritikának, s nem emelkedik fölül a legkontárabb ponyvairódlom színvonalán.

A 2. számú költemény: „A menekültek”, valamint jeligeül egy összefüggéséből kikapott s tárgyára sehogy sem illő sort vesz Homérből (*Χαλκος τε κρυσος τε, πολυκιμητος τε σιδηρος*); épp oly összefüggetlenül dolgozza fel „Szilágyi és Hajmási” ismeretes kalandját, eposszá erőlködve nyújtani s föleresztve szavak és messzünnen előrángatott képek, hasonlatok, leírások özönében; fő gondja levén, úgy látszik, hogy pattogó dactylusai és rímei kimenjenek. Jellemzéseül idézhetjük saját szavaival, hogy benne

...gondolat, eszme, a mely melegítsen
Oly ritka, miként *Kanaánban az isten!*

Legtöbb figyelmet ébreszt, a 3. számú pályamű: „A hunnok harcai”, – Vörösmartyból vett (hibáson idézett) jeligével: „Álom öldösi *szemeiket*, s velök alszik az ősi dicsőség” – X. énekben. Az énekeket megelőző néhány versszak, emelkedő szólomával, kedvező véleményt gerjeszt a mű felől. De tovább olvasva, meggyőződünk, hogy csak is a szólam, a dictió, az öltöztetés, gyakorta szerencsésen talált képek, a verselés olykor ügyes fordulatai, a nem egyszer jól sikerült eposzi *hang* az, melyekkel e költemény dicsekhetik. Ellenben a mű alkata, csontváza, oly gyenge, hogy alig bírja a ráhalmozott díszítményt, meséjében nincs szerves összefüggés, jellemalakjai elmosódó vázlatok, szóval a külső felruházás nem pótolhatja a benső teljesség hiányát. Tartalma röviden ez.

Sokat ígérő előhang után, szerző a Meotis partjára vezet (I. én.), hol a hunnok fővezére, *Keve*, tanácsot ül nemzete nagyjaival, aggodalomban népök jövő sorsán, melyet három erős ellenség leküzdése után most negyedik, hatalmas törzs készül leigázni. Míg ekkép haboznak, s egyik ellenállást, a végsőnek is megkísértését, másik kiköltözést ajánl, megjő Zongor és Bors, kik vadászaton eltévedve, egy *szarvas* nyomán egész a mai Magyarországig hatoltak, s ennek egét, földjét, vizét nem győzik magasztalni. Tüstént kész a határozat, kiköltözni az áldott új hazába. Miután búcsú-*áldozatot* ünnepeltek a Napistennek, Mársnak, Herculesnek (II. én.): útra indulnak. Pannoniát azonban, Makrin, a visigothok *királya* bírja (III. én.). Ez Detre és más vitézivel folyvást dőzsöl, leánya Marinka lakodalmát ülvén Alarikkal, s nem hajt semmi vész hírre, sőt a bal hírek hozóját meg szokta öletni. Hanem egy színleg *őrült dalmok*, sajátképen osztrogoth királyfi, felriasztja mómorából, tudatja vele a

hunnok jövetelét, kik nem sokára ott is teremnek. Az osztrogoth király, Emirath, ki mint legyőzött s meghódolt szövetséges a hunnok táborában harcol, eltévedés színe alatt a visigoth táborba szökik (IV. én.) s a két goth törzs közötti *kibékülést* eszközölvén, másnap (VI. én.) a hunn seregből hadával együtt átáll a góthokhoz. E hűtlenség miatt a hunnok nem nyerik meg a *tárnokvölgyi csatát*, maga Keve fővezérök elesik, de Makrin is azt hiszi, nem győzött, s visszavonul. Erre a hunnok (VII. én.) Kadosát választják fővezérökké, testvérét az elhunyt Kevének, ki a hadat a *cesumóri csatába* (VIII. én.) vezeti Makrin ellen, hol a hunnok, nagynehezen győznek, Kadosa elesik, valamint az ellen részről Makrin is, Detre pedig sebesülve fut. Csata után a szűzek, nők, aggok stb. fölkeresik halottjaikat (IX. én.) s a vitézek sírt ásnak elesett bajtársaiknak: (száz sír: *száz halom*); végre a sok véráldozatba került, de honszerző diadalt a holtak eltemetése, a gyermek Attila felnőttéig a főpap, Káldor, vezérére választása és *zomotor* ünnepély rekeszti bé. (X. én.)

Im ezek a mese lényeges mozzanatai. Melesleg azonban egy *episod* is foly. *Kulpa*, egyik hunn főnök, nem akarván elhagyni ősei honát, miután leánya, *Delinke*, jegyesét, *Bélát* az új honba követni óhajtja, miután Kulpától saját népe is elpártol: ez titokban feláldozza magát a Napistennek. Leánya erről mit sem tudva, (II. én.) követi Bélát az új hazába. – Itten a csata előtt, egy őseitől rámaradt *varázsgyűrűt* (V. én.) ad kedvesének, mely azt megvédi mindakét harcon; de miután már visszaadta a leánynak, egy a harcmezőn fekvő sebesült góth lenyilazza. *Delinke* búsul, s bármint akarja magát vigasztalni a nemzet nagy győzelmével, eleped Béla sírján. – Másik, még csonkább, *episod* a *Marinkáé*, *Makrin* leányáé, ki férje s atyja eleste után, a harcmezőn keresi azok holttestét, s férjét nem találván, atyja teteme fölött („*a két galamb*”, IX. én.) megöli magát.

Szerző e művét költői beszélynek nevezi, eposzi hangban tartja, mondából veszi: mégis se költői beszély, se epopeia, se monda az. A mondai színt maga szerző törli le róla, részint a mese alakítása, részint az előadás által. Az előadás mindenütt hősköltemény szabású akar lenni: s a meséből úgy látszik szándékosan, távoztatja szerző mindazon helyeket, hol az eredeti monda csodálatosba játszik. Így a *szarvas* regéje, mely *Jordanes*-nél (*Ipolyi* idézetében is: *Magyar Myth.* 241 l.) csodás, természet fölötti vonásokkal tűnik fel, itt alig több közönséges szarvasnál; *Detre* alakja sem a német monda befolyását, sem hazai regénkből a *Thuróczy*-nál levő *haláltalan Detreb*, továbbá a *csoda sisak* (*Thuróczy* I. Cap, XII.) nyomát nem mutatja. Arra pedig, hogy költői beszély legyen, benső cselekvény kellene, a mi itt nincs, az egész fő esemény külső tettek sorozata, Béla *episodja* meg sokkal mellékesb, szaggatottabb, mintsem, hogy ez adhasson főérdeket a beszélynek. De végre nem is epopeia. Hiányzik az emberek sorsát intéző fensőbb hatalom akarátjának látható kifejezése, – érezhető, szemléltető jelensége ama fensőbb *világrendnek*, melyet, a tömegektől gyámolítva, betölt az eposzi, s mely ellen, a tömeggel szemközt, feltámad és bukik a tragikai hős. Mert bár a világrendet, ez isteni akarat látható megjelenését, mint minden csodálatost, sokan a régiség lovtárába utasítják, nem kevésbbé fontos az az eposzban, mint az ellene küzdés, általa elsodortatás a tragédiában. Az új eposz feladata volna eme gondviselésszerű világfolyást, a már stereotíppá vált isten-megjelenések s egyéb mosolyra indító csodák helyett, a mai kor s keresztvénség szellemének megfelelőbb módon is fel tudni tüntetni, épen úgy, mint a modern tragédia mellőzi és pótolni tudja a régiek *fátumát* és *deus ex machinát*. Addig is, míg e kérdés megtalálná *Columbusát*, szerzőnek előtte volt a *szarvas*-regéből közönségesen *machinát* csinálni, mely által ne a *véletlen*, hanem a gondviselés mutasson új hazát a hunn nemzetnek; de erről sem a *Zongor* elbeszélésében, sem a többi vezér nyilatkozataiban egy betűt sem lelünk: a *szarvas* „nemes állat” ugyan, de csak közönséges vad, és se *Káldor* főpapnak, se másnak nem

jut eszébe isteni ujmutatásnak, csodának venni megjelentét. Pedig szerző nem idegen a csodástól, csakhogy a mondait mellőzi és helyette maga költ, de nem mondhatnók, hogy szerencsésen. A *varázsgyűrű*, melynek egész éneket szentel (az V.-ket), a fő dolog kifejlésére majd mit sem lendít, csupán azt eszközli, hogy viselője, Béla, ki épen nem fő hős, nem esik el, harcon; igaz, hogy miután a többi vezér elhullt, a csata vége felé, ő veszi át a parancsnokságot, de semmi oly rendkívüli nincs, s nem volt az egész eposz folytán tetteiben, hogy ezt más *gyűrűtlen* ember is ép úgy meg ne csinálhatná.

A mi az alkotást nézi: egy ilyen mű érezteti nagyon az emberrel, mennyire bölcs magasztalás a horatiusi: *nil molitur inepte*. Mert itt is találunk jeleneteket, leírásokat, cselekvést, a melyek magokban elég jók; azt gondoljuk: no ebből lesz valami, de tovább olvasva, látjuk, hogy oly úton indultunk, mely sehová sem visz. Ilyen már Kulpa önfeláldozása, mely sem a fő dologra sem a szerelmi episodra legkisebb hatással nincs: akár honn marad Kulpa, akár megy az új hazába, akár elveszti magát, – nem látjuk, hogy a fő történet, vagy a Delinke és Béla viszonya azzal változnék. Ilyen Detre fegyverkezése, hajdani szerelmének felhozása, és az egész V-dik ének, a fentebbi gyűrű episodja, különösen az előkészítés Béla és Keve éjjeli kémjáratára, miből semmi sem lesz. Általában, az a mesterkéznek ismertető jele, hogy, épen mint a természet, egyszerű eszközzel minél több és bonyolultabb célokat ér el, míg a gyakorlatlan kezdő eget-földet megmozdít, mégis kevésre halad. Szerző is többszörös motívummal gyakorta egyszeres kielégítő eredményhez sem jut.

Nemcsak, hogy oly hős nincs a darabban, ki ama fentebb jelölt világrendnek kiválasztott földi végrehajtója volna: de még olyat sem találunk, ki a többi közül *eposzi* módon kiemelkednék, vagy a kinek sorsa, küzdelmei tennék a *költői beszély* középpontját. A főhősi tulajdon nem művészileg, hanem csak *rang* szerint illeti a vezért, mely szerep, hunn részről, meg van osztva az egymást felváltó *Keve, Kádosa, Béla* s végre a gyermek Attila helyett vezérkedő *Káldor* főpap között, s így az egységnek azon alsóbbrendű feltétele sincs meg, mely a *főhős* egységében áll. Ez ugyan nem volna nagy baj, mert az epikai mű több nemzedéken át is folyhat, hol aztán új meg új hős került az előtérbe; de ilyenkor a dolgok folyamában kell lenni *kérlelhetetlen* egységnek, minő az Irán és Turán nép, a világság és sötétség küzdelme Firdusinál; noha ilyenkor is az egymást felváltó hősök – mint halmok a hegláncban – mind magasabbra emelkednek, míg végre az utolsó óriási csúcscsa tornyodzik. A „Hunnok harcában” nincs ily emelkedés; magában a tárgyban s az erre alapított mesében pedig nincs más egység, mint a minő akármely hadjáratban szokott: t. i. hogy két ellenfél összekerül, megví, egyik győz, másik elveszti a csatát; vagy, hogy a honkeresők elindulnak, hódítanak, megtelepednek. Oly *compositio* ez, melynek semmi benső összefüggése nincs, csak azon külső *egymás-után*, melyet történetíró is oly renddel adna elő. De még episodjaiba sem tudott a pályázó egységet önteni: Béla és Delinke szerelme csak vaktában foly tovább; a Marinkáé pedig sehogy.

Hátra volna még *jellemeiről szólnom* e pályaműnek: de e részben sem igen mondhatnék dicséretet. Látszik ugyan szerző törekvése, alakjaira oly kiváló bélyeget ütni, melyről a többi közül kiösmérhessük – de e bélyeg többnyire külső, mint a *kürtös* Huba, a *zászlós dalnok*, Derengő; vagy ha benső is, olyan mely nem összes tettei s nyilatkozásai sorozatából, hanem vagy a szerzőnek róla elmondott szavaiból, vagy egyes elszigetelt cselekvésből volna kiveendő. Így Detre hirtelen haragja csak egy helyen nyilatkozik, ott hol az örvöngő dalnokot leöklözi, azontúl minden tette szétfoly a többi hősé közt; így Tyrus hallgatag bölcsessége, ki a visszaélések ellen „szólana de nem mer” azon vígjátékbeli stereotyp jellemzést juttatja eszünkbe midőn valaki szüntelen ismételt vagy hebeg; hunn részről pedig dacára hogy

szerző bemutatja őket oly általános vonásokban, mint: „*Roas* ...lelke ifjú, karja erejében fogyott; hajdan nemzetének hőse, most már bölcse” – vagy: „*Zudár*, a csaták ifjú óriása, zúgó mint a tenger, hadbarohanása” – vagy: „az erejéről rettenetes *Kulpa*, szeme villámzó, mint a haragos felleg, a gerelyforgatást csatákban tanulta, derült nagy homloka jele értelemnek” stb. – dacára, mondom, e kívül rájuk kent jellemháznak, annyira nem jellemalakok e hősök, hogy egyik sem nyomul, valami kiváló tulajdonnal képzeletünkbe és elmondhatjuk róluk szerző szavaival:

Jövösök, menésök ki távolról nézi,
Az egész dolgot csak tüneménynek véli.

Ennyi lényeges hiány dacára nem foglalkoztam volna ily részletesen e művel, ha a dictio, a külső felöltöztetés, sokszor csalódásig nem hasonlítana ahhoz, minőt csak jó költőknél találunk. Egyes leírásai, képei, hasonlatai stb. gyakran sikerülnek, bár némelyik ezek közül is a *fortasse cupressum*-féle hibákban szenved, mint Detre fegyverkezésének descriptiója, mint a sok természeti kép: hajnal, alkony, reggel, stb. hosszadalmas rajza minden éneken. Többnyire jók az egyes hősök szájába adott szónoklati részek is taglalt, sententiosus folyamukkal; egyes lakomák, ünnepélyek stb. leírásai is elég szemléletesek, de a harcleírások már nem annyira, noha bizonyos tervszerűséget nem tagadhatni meg tőlük, de az inkább a stratégiai fordulatok megjelölésében, mint a vívó alakok, szemléletes tömbözésében áll. Nagyon figyelmes olvasó kiveheti, hogy képzelte vagy inkább hogyan gondolta ki szerző a csatamozdulatokat; de nincs semmi, a mi megragadná képzeletünket, a mi eszközölné, hogy várakozás, aggodalom, remény, féltés érzelmeivel kísérnők az egyes harcolók sorsát; e nélkül pedig a csatarajz elveszti ráknézve minden érdekét, fásasztó a dulakodás jobbra-balra, s örülünk ha vége van e chaosnak. Szerző nem készíti elő, nem feszíti fel a várakozást; innen van, hogy még amidőn főhősei, mint *Keve*, *Kádosa* elesnek is, oly egykedvűen vesszük, mint ha közbajnokok volnának. Álmodok, jóslatok, kölcsönös kihívások vagy az epopoeiának egyéb érdekesítő eszközei nem költenek várakozást a hősek sorsa iránt, sőt még az a Béla is, ki az V. éneken varázsgyűrűt kap, tehát az érdek fel volna költve iránta, a harcok folyamában csaknem elvész szemünk elől. Egyszóval, a pályázó eposz szerzője e két hiba egyikébe esik minduntalan: vagy előkészítés nélkül fontos dolgokkal lep meg, vagy, miután előkészített, semmi nevezetes nem következik belőle.

A mi a hunn szokások s erkölcsök, hitrege stb. rajzát illeti: szerző, úgy látszik, leginkább Ipolyihoz tartotta magát, noha olykor, kétséges dolgokban, kissé tán szorosabban is, mint a magyar költészet elfogadhatná. Így például furcsa az, hogy a hunn ősök, magyar eposzban, latin nevű *Mars*, *Hercules* istenekhez könyörögjenek. – A hagyomány némi ferdítését szóba sem hoznám, ha ez által jeles költői célok érettek volna el; de így föl kell említenem, hogy szerző a *szarvas-mondát* Hunor és Moger őskorából a hunnok kijövete idejére, az ez által szerzett új hazát a Meotis mocsárjai helyett, a Kárpátok közé teszi, hogy Makrinus római helytartó neki visigoth király, s hogy a *százbalmost* a zeiselmaueri ütközet helyén emelteti.

És így a jutalmat, mely csak általános becsű költeménynek ítélnél oda, ez évben, vélekedésem szerint, kiadni nem lehet.

Arany János
r. tag.

Pest, october 20. 1861.

Anya és gyermeke

*(Mutter und Kind.) Költemény hét énekben, Hebbel Frigyesztől.
(A Tiedge-alapítvány bizottsága által Drezdában megkoszorúzott mű.)
Hamburg. 1859. Hoffmann és Campe.*

A világeköltészet lyraözönében, melynek szélső hullámai bennünket is elárasztanak, szinte jól esik néha egy elbeszélő költeményen nyugtatni meg szemünket, mint zöldellő szigeten, mely kiemelkedik a vizek végtelenéből. Mondják, az eposz többé nem lehetséges, és korunk azon bölcsei, kik minden tény, jelenet okát magokból a tényekből szeretik kimagyarázni, állítván, hogy azért van úgy, mert másképp nem lehet, – váltig bizonyozzák, hogy a jelen kor, politikai és társadalmi zilált jelleme, vagy inkább jellemhiánya miatt semmi egyébire nem képes, mint örökös lyrában bugyogtatni meghasonlott kedélye hánykodó érzelmeit, életúnt vágyait, kétségbeeső reményeit. Talán igaz: de én úgy sejttem, hogy ez állításban is, mint minden olyan tételben, mely nagyon egyedi természetű dolgokat általánosít, s ezer meg ezer különféle tüneményt egy kalap alá von, csak részszerint van az igazság. Hogy a társadalmi viszonyok gyökeres átváltozása, midőn a régi és új még harcol egymással, s a győzelem egyik félre sincs eldöntve, hogy az ily állapot tömérdek habozást, kétséget, nyugtalanságot idéz elő a kedélyekben, s a percenkint változó remény és csüggettség, ez egy napról más napra élés, nyomasztóan hat a költészetre, s legfőlebb a lyrának kedvez, nem akarom tagadni: de hogy átmeneti korszakban egyéb költeményfaj, s különösen az eposz egyáltalában nem virágozhatik, bajosan lehetne megmutatni az irodalomtörténetből. Vagy az újkori, az olasz eposz felvirágzása nem átmeneti korra esik-e, s nem épen arra, mely a XV. és XVI. század közt teljesen megváltoztatta a világ ábrázatját? Maga ez átmenet csodásan olvad össze Ariosto nagy költeményében: régi kalandok, új világnézet; lelkesedés, ironiával vegyülten; oltár emelve a múltnak s lerombolva egyszersmind. Vagy Anglia legnagyobb politikai és vallási forradalma gátolá-e az „Elveszett Paradicsom” lehetőségét? Talán szabatosabban szólnánk, azt mondva, hogy míg valamely kor, mely a régivel meghasonlott, irányeszméjét meg nem kapta a jövőre és rövid ideig sötétben tapogat: addig tart ezen átmeneti bizonytalanság, mely minden nagyobbszerű teremtsére általában, s így a költészetre is nyomasztó; de mihelyt egy közös zászló leng, melyre milliók szemei reménytelenül függeszttvék, az irodalmi hátramarádást alig lehet mással, mint a szellemnek meddősége-, vagy lustaságával menteni. Korunk vezéreszméje, a nemzetiség, már előttünk lobog; s hogy ez nem volna termékenyítő, s nem inkább az eposzra, mint akármely költemény-nemre, alig hihetem. A nemzetiség épen a múltnak folytatása a jelenben és jövőben: semmi alak nem képes annyira kifejezni, mint az eposz. Más kérdés, vajjon az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel stb. korszerű-e? De tudjuk, az úgynevezett klasszikai formán kívül, az eposz mennyi különféle idomot ölthet; s hogy ezek közül egy sem volna többé korszerű, – legyen szabad kétségbe hoznom. Már az éjszakai ballada újraéledése napjainkban, megcáfolja ezt. Teremtsetek jó eposzt, – s az eposz korszerű!

De más részről azokkal sem tartok, kik az elbeszélő költeményt, s magát az epopoeát, oly módon akarják közelebb hozni korunkhoz, hogy a mindennapi életbe, a prózai valóságba, nyárspolgári aprólékos ügybajaink közé sülyesztk le. Nem a népi hang, s naiv felfogás ellen

tiltakozom: sőt nagy részben ép ezektől várom epikai költészetünk újjászületését. A költői előadásnak ama közvetlensége, azon erőtelj, izomdús alakítás, mely a népi eposz maradványait jellemzi, méltó az eltanulásra, s egy Hugo Victor nem átalott e részben a néphez szegődni tanítványúl. De óhajtom, hogy valamint a nép mindig eszményíti tárgyát mikor költ – és ez, ha az idealizmust helyes értelemben vesszük, tagadhatlan – úgy az is, ki a népet ez úton követni akarja, értse, hogyan lehet az alacsony körbe – nem leszállani, hanem abból fölemelkedni: hogy míg a nyelv, a környezet, a felfogás nem hág felül a nép láthatárán, a költészet az maradjon mégis, a minek lennie kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapija. Ez úton az elbeszélő költészet számára egy vidám, kecs- és erőteljes élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos – mondai és történeti – múltját felkarolhatja, tündérregéit, mint Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel, újrateremtheti, hőseit a Frithiof-rege módja szerint, örök ifjúságra varázsolhatja: szóval e tér, a naiv eposz tere az, hol szerintünk tetemes műveletlen, ámbár dús termést ígérő vidék van elfoglalni való.

A német úgynevezett *polgári* eposz, mely „Hermann és Dorothea” tekintélyére támaszkodva, Hebbel „Anya és gyermekében” is újra megkísérti a hősköltevény *naivvá* tételét, homlokegyenest ellenkező úton jár a föntebbivel. Amott az író maga is a naivság leplét ölti fel, itt eszmélkedve, bonckéssel kezében, nyúl tárgyához; amott a népi alak mintegy összesző a tárggyal, s a kettő elválaszthatatlannak tetszik; itt a költő filiszteri viszonyainkat ódon klaszszikai formákba erőlteti; amott feledve a jelen, társadalmi nagy kérdéseivel, prózai küzdelmeivel, apró házi bajaival, s a lélek egy szebb, mert eszményi világba, a költészetbe, ring át; emitt, dacára a homéri nyugalomnak, mely a kölcsönzött alakon ül, napi kérdéseket hallunk megpendítve, hallani véljük az utcazajt, a kintornát, s átérezzük a csupasz valónak minden nyomorúságait. Hiába törekszik a költő, eszményítés által, kiragadni bennünket a hétköznapi világból: midőn eszményíteni akar, megszűnt *igaz* lenni, a nélkül, hogy ily közellevő, ily útféle tárgyak iránt csalódásba tudná ringatni képzeletünket. Pedig, hol az igaztól eltávolunk, ott annak teljes *látszata* kell, hogy költői csalódás idéztessék elő. E látszat a jelenkor délfénye alá helyezett tárgyaknál vajmi hamar elröppen, mint a színjáték csalódásai nappal. Mondjatok népi elbeszélést, mely ki ne ragadná hallgatóját a jelenből, s oly eszményített korba nem helyezné át, midőn az emberek nagyobb tökélyvel bírtak, a világ szebb volt! Maga Homér, kinek Odysseája után látszanak teremni e polgáreposzok, vajjon nem sóhajtva tekint-e már vissza azon korra, melyben hősei istenekkel társalogtak? De térjünk Hebbelre.

Van egy szerető pár Hamburgban, az alnépből. A férfi, Keresztély, kocsis, a leány, Magdolna, szolgáló. Földhözragadt szegénységök nem engedi az egybekelést; a legény, okulva egy barátja nyomorán, nem akarja megtenni a lépést, míg családi léte vagyoniilag biztosítva nincs. Hogy ezt elérje, Kaliforniába készül, hova most az egész német világ özönlik; már beszélt is egy szabóval s asztalossal, kiknek társaságában, mihelyt az idő kitavasodik, (most karácsony előnapja van) hajóra szándéka ülni. Eljegyzi a leányt, de csak három évre köti le, ha akkor vissza nem jó, szabad. Vissza pedig nem akar jöni, vagyon nélkül. Így áll a dolog, midőn a dús kalmár, egy Croesus, kinél Magdolna cseléd, megtudja. A kalmár neje búskomorságban szenved a miatt, hogy gyermeke nincs, s maga az úr is óhajtana örököszt a roppant vagyonba, melynek már helyét sem leli. Épen árvaházból akarnak fogadni fel, midőn a házi orvos, ki a szeretők baját megtudta, azt tanácsolja nekik, hogy adják össze a párt, tegyék boldoggá, s az első szülöttet fogadják gyermekül. A boldogtalan szeretők örömost belényugosznak e feltételre, összekelnek, a kalmártól egy messzevidéken házat és földet kapnak. Idylli élet következik. Azonban a nő anya lesz, s a magzattal együtt fölébred az anyai szerelem. Ők nem tudják, mit az olvasó már tud, hogy a gyermek nem lesz tőlök elvé-

ve, ha önként nem adják, s hogy a jószág azért övék marad. Midőn közelg az átadás ideje, egy éjjel a nő megszökik a háztól gyermekével, miután látja, hogy férje nem akar szószegő lenni. A férj elfogja ugyan, s visszaviszi a szökevényt, de az eset megdöbbeníti, s maga sem állhatva ellen tovább a természet szavának, csupán addig akar késni, míg a birtok haszonvételetéről pontos számadást készít, hogy a kalmár egy fillérben se találja magát károsodva. Mindent jó rendbe hozván, éppen mikor a kalmár s neje a faluba érkeznek, odahagyja boldog fészket s indul a nagy világba, útját Brema felé, s onnan Amerikába veendő. A kalmár kertet és udvart rendben, kamrát és szekrényt tele, s a számadást az asztalon leli: de a lakók sehol. A nőt furdalja lelkiösmerete: most már nem kívánja a gyermeket, csupán azt, hogy a család ismét boldog s az ő gyöngéd lelkiösmerete megnyugtatta legyen; de hogy keresni föl? Nyomozók, levelek küldetnek mindenfelé; de a szökevény család út nélkül bolyong, kerüli a járt helyeket. Végre egy csárdában találkozik az asztalossal, ki már vissza is tért Kaliforniából, miután a szabó ott hagyta fogát, – hozván, kincset ugyan nem, de bő tapasztalást a kivándorlás ügyében és proletár s communista elveket. Az utóbbiaktól Keresztély, mint igaz német vér, undorodva fordul el; annyit azonban megtud, hogy nincs miért Amerikába menni. Az asztalos beszédéből azt is megérti, hogy róla oly hír szárnyal, mintha lopásért, vagy más efféle büntettért üldöznék. Ezt nem tűrheti becsülete. Visszasiet Hamburgba, jelenteni magát. Az eredményt nem szükség mondani: a kalmár ezer örömmel fogadja s visszahelyezi őket, gyermekestül, a csendes boldogságba, honnan elfutottak volt, – s a kalmárné ki-gyógyul a *hiúságból*, hogy minden áron *anya* szeretne lenni.

Ime a modern eposz. Társadalmunk sebei közül egyik legnagyobb van feltakarva benne: a pauperismus, mely túlnépes országok raját kivándorlásra kényszeríti, vagy a vörös forradalom karjai közé hajtja. A nagyvárosi népnymor iszonyú képét festi szerzőnk Vilmos és Anna sorsában, kik vagyon nélkül össze mertek kelni. „A legnyirkosabb pincében laknak – beszél Keresztély – minőt valaha láttam. Vilmos, mikép sírásóhoz illik, nedves falait koporsódeszkákkal bélelte ki, melyeket a temetőben újra felnyitott sírokból *zsírosan* és nedvesen kap, s melyek oly bűzösek, hogy a ki belép, majd megfúl. Hanem a házbér olcsó, s a háziúr nem könnyen hajthatja ki őket, mert nem akad más bérlő. Így hát maradnak. Aztán épüljenek ki a hideglázból, hol az egészséges is megkapja. Ez természetesen sort vesz rajtok: a férjről neje, egyik gyermekről a másikra száll, nem is hagyja el őket többé.” Elhatározását, Kaliforniába vándorlani, így indokolja kocsisunk: „Más a világ most, mint apám ismerte; arany szabályai nem illenek már belé. Ki ne szeretne otthon maradni s élni becsülettel! (Célzás az ismert német közmondásra.) De nem lehet. A mennyiért apám házikóját vette, én alig tudok egy szobát bérleni; s a mit egykor a mészáros az ökörért adott, azt a bőreért adja most a tímár! Hol itt a remény! Nagyon sok az ember a földön, s a helyett, hogy mint hajdan segítne egymáson – taszigálja és szorítja egymást, s igyekszik felebarátja kezéből kicsikarni a falatot... Ezrenként bújdosnak Kaliforniába, hogy ott aranyat ássanak. Ha a mennyország nyitva volna és csöngetnének kapuján, mint nálunk este kapuzárás előtt, nem lenne nagyobb lótás-futás, nagyobb tolongás, mint oda. A zenész eladja hegedűjét, a tudós bibliáját, varga és szabó árját és tűjét: mind siet Bremába, hogy ott hajóra keljen. Az orvos megszökik beteg ágyától, szakácsa (a gyógyszerész) már előre ment... A tanácsnok fontolgtatja, vajjon ő igazán oly pohos-e, hogy itthon kellessék maradnia, s a lelkész alig állja már, hogy el ne hagyja nyáját...” A Kaliforniából megjött asztalos pedig ily hitvallásra tőn szert: „Tudod-e – kérdi Keresztélytől – hogy téged egykor gyalázatosan meglóptak? Hol van a birtokod? Hol kiadó házaid? Paripád hol nyerit? Hol fejk a teheneidet? *Gazemberek* mindent elraboltak tőled, még *születésed* előtt, s nem adják vissza. Az okos francia kipuhatolá, hogy a ki bír, az

tolvaj – s a hány arany, ugyanannyi halálos bűn. De nem soká lesz már így: mert az utolsó ítélet közelg. Ne várd, hogy angyal jelenik meg trombitával az égen – ennek kitepték a szárnyát – mi magunk fújjuk a jeladót, addig azonban köszörüljük a bárdot!...”

Míndez igen szomorú, de elég hű képe a mai társadalomnak. Csupán az a kérdés, vajjon abban áll-e a költészet feladata, hogy oly szenvedéseket tárjon fel, melyekre balsama nincs; hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akaránk menekülni? Talán a regény, mely a próza és költészet határán ingadoz, s ennek különösen ama faja, mely az *irányról* neveztetik, vagy az, mely humorban engeszteli ki a világ dissonantiáit – szabadabb forma-jogait használva dobhat föl megoldatlan társadalmi kérdéseket, ámbár itt is áll az, hogy a regény nem *mivel*, hanem *dacára*, hogy ilyenekkel foglalkozik, lehet jó költemény. Ellenben az eposz sokkal inkább költői faj, mintsem hogy akárminő iránynak hordozója lehessen, mely nem a költészeté. – Formája is szorosabb: azonnal érezzük, mily nyomorult szerep jut neki, mihelyt a regény birodalmába vág. Midőn köznapi jeleneteket, apró jellemárnyalatokat, finom cselszövényt akar festeni, vagy a társadalom proteusi arcának fényképezését veszi munkába: a nem bírálva olvasó is fogja érzeni, hogy ezt egy középszerű regényíró jobban csinálná, mint az epicus. Ha valahol, itt is igaz marad: ne cseréljük föl a szerepeket!

Szerzőnk ugyan mindent elkövetett, hogy költeményén homéri derűtséget árásson el, s engesztelő megoldást hozzon létre. A sötét korrajz, mely az I-ső ének hátterét s a cselekmény induló pontját képezi, csakhamar vidámabb képeknek ad helyet. A ború, mely a szeretők sorsa fölött lebeg vala, azonnal szétoszol, mihelyt a kalmár, mint szabadító, megjelenik. Sőt a tulajdonképi bonyolódást is, – midőn t. i. a szülék, magzatjok miatti aggodalomban, elhagyják a boldog tanyát és világra bújdosnak, – úgy intézi Hebbel, hogy az olvasó percig se legyen csalódásban az örvendetes kimenetel iránt. Jóelőre kimondja a kalmár, hogy boldoggá teszi őket, akár adják a gyermeket, akár nem. Így a későbbi bonyolódás nem egyéb könnyű felhőcskénél, mely a napot kis ideig elleplezi ugyan, de a néző tudja és bizton várja, hogy nem soká el fog vonulni. – Azonban e mosolygó fény, az idylli jelenetek, a formának klaszszikai nyugalma, s a valót szebbíteni akaró eszményítés dacára, egészben nyújtja-e eposzunk azon engesztelést, melyet a költészettől jogosan követelünk? Nem és azért nem, mivel az általa megbolygatott társadalmi kérdés, honnan kiindul, megoldatlan marad. A nyomor, mely kivándorlást és a vörös rémet idézi föl, egy mákszemnyivel sem kevesbült azáltal, hogy a *gondviselés*, egy jószívű kalmár képében, minő csak a valóság határain kívül terem, egy nyomorultat boldoggá tön. S ha kérdjük szerzőt, hogyan vélné e társadalmi széthangzást kiengesztelni: adott felelete messziről sem kielégítő. Hiába mondatja a kalmárral, hogy ez megtalálta, mimódon kellessék a társadalom sebeit *jótékonyssággal* bekötözni: jótétemény, almizsna itt keveset használ. Hiába mondja túleszményített embere: „Példát adok, hogyan kell *rémeket* elűzni és mégsem drágítani a *golyót*. Mert ez szívemen fekszik. Legbensőbb alapjokban inganak a föld államai, s ha fent és alant kezét nem nyújtunk egymásnak, rettentő lesz a vége.” A jótékonyosság mindig kivételes marad, mint kivételes a történet, mely Hebbel eposzának tárgyát teszi, ki a magának föltett napi kérdést ily engesztelő módon tudá megoldani: Ne menjetek Kaliforniába, ha egy oly *ideális* gazdag találkozik, aki benneteket boldoggá tesz. Különben – tessék!

Látjuk, mivé lesz az eposz, ha napi kérdések uszályhordójává alázza magát. De fogadjuk el, hogy a sötét korrajz nem egyéb, mint háttér, – hogy szerzőnk nem akart *irányművet* adni, csupán azt vala szándoka feltüntetni, „Hermann” példájára, hogyan viseli magát az ép, egészséges teuton népjellem a kor nagy kérdéseivel szemközt, s miután ezt, typusban mintegy, felmutatta, hagyja a világ folyását annak a mi, nem törődve megoldásával oly dolgok-

nak, melyek kívül esnek a költészet mesgyéin. Fogadjuk el ezt, mondom, noha a föntebbiekből kitetszik, hogy költőnk mélyebben ártotta magát a pauperismus ügyébe, mind kiindulási pontul azt vévén, mint jótékonyági teóriája által megoldani törekedvén. Vajon ekkor hőse, a kocsis, megállhat-e mint cselekvő jellem? Mingyárt a mű elején látjuk, hogy Keresztélyt is megragadta a közszegénység árja, mely ellen nincs küzdelem, nincs menekvés, csupán kivándorolni, vakmerő úton próbálni szerencsét, szóval épen azt tenni, mitől a szerző óvni akarja honfiai. A kényszerűség mingyárt eleve úgy van felállítva, hogy ellene *egyéni* küzdelem lehetetlen: mit csináljon szegény Keresztély, ha nincs út-mód becsületes keresetre a hazában, – ki kell vándorolnia. Ha még volna remény, Keresztély mindent elkövetne, hogy küzdjön az áradat ellenébe, hogy cselekvés által megmutassa, mit tehet az akarat és becsületes szorgalom, s példát adna honfiai, hogyan meneküljenek a *rém*től. De ennek útja el van zárva, a menekülés lehetetlen, ha csak az égből *csodásan* nem érkezik segedelem. Szerencsére ez meg is jön, nem ugyan az égből, egyenest, hanem az emeletből, hol a kalmár lakik: azonban ez utóvégre mindegy. Keresztély buta örömmel fogadja a nemvárt szerencsét, s attól fogva, noha eleget kapál, szánt-vet, jószágát berendezi stb. mint *jellem* alig tesz többet a semminél. Naiv megszökését a boldogság öleből tapasztalatlan volta eléggé indokolja ugyan, – s ekkor látjuk némi küzdelmét, de ez is szenvedőleges. Keresztély nem egyéb, mint a körülmények bábja. – No de nem is órála neveztetik a darab, másban kell annak hőset vagy heroináját keresnünk. „Anya és gyermeke”: valamelyikben megkapjuk a cselekvő jellemet. Az anya lelkében látunk küzdelmet, benső cselekvény-folyamot: de ez is inkább physicali, mint lélektani motívumokra támaszkodik. Nem hiába festi szerzőnk oly gondosan a magzat első repdesését, az anya természeti változásait, az emlőnyújtás kését, a gyermek első gagyogását: az, ki itt a cselekvő szerepet viszi, nem az apa, nem is az anya, hanem a méhben nyugtalankodó *gyermek*. – A kalmárné betegesen szenvedő német ideál, a Kotzebue iskolából; férje pedig a megszemélyesített *gondviselés*. Szóval költőnk, e művében, csak akkor fejezte ki a német jellemet, ha ez merő passivitas.

Így megjelölve e költészeti fajta (genre) veszélyeit, melyeket Goethe genialitása s alkotó nagy tehetsége Hermann és Dorotheában képes vala ugyan kikerülni, de kisebb művészek, mint ő, nehezen sikamlanak el mellette hajótörés nélkül, – megadjuk Hebbelnek, hogy költeménye sok szép részlettel bír. Sőt a mondott benső hiányokat leszámítva az egészről mondhatni, hogy külső kivitele művészi gyakorlott kézzől tanuskodik. A formán élő klasszikai, goethei nyugalom és derű, a részek arányos, tervszerű beosztása, az átmenetek könnyűsége, az egyes élelnek leírások s találó képek tisztasága, a gyakran sikerülő naiv hang, a (német) nép életéből szedett jellemző vonások, hová a rege és babona ügyes beszövést is számíthatjuk, s több efféle, vonzó, változatos, kellemes olvasmánnyá teszik Hebbel e művét annak, kit e külső hármónia kielégít. Leírásaiból ide tesszük a kora tavaszét, az V. ének kezdetéről: „Oh, mely szép az idő, mikor a tél háta megett már pajzánul bujkál a tavasz, s fűtörész a pacsirta reggel, mintha nyíló ibolyát rég látna, holott majd este, gerenda mögé örömet bújnék a verébhez, mely fészken gubbaszt; – s mikor egy-egy árva kőköröcsin, épen azon csepptől, mely a nap déli hevében enyhet adott neki, még mielőtt éj szállna le, meghal: mert az megfagy, s ő elalél...” E parányi kóstoló is eléggé mutatja, hogy Hebbel nem jár a descriptiók közös országútján, hanem leírásai amaz eredeti frissiséget lehellik, mely a közvetlen költői szemléletből fakad. Ily sikerült a hamburgi népélet rajza, a cselédszoba jelenete reggel, a kalmár fényűző termei, a hamburgi tűzvész előadása, s mindenek fölött az V. énekben a falusi munkás boldog élet festése. De itt-ott homály is van, némi ködös reflexiók, minő a többek közt ez. A kalmár nejről van szó, kit semmi vagyon nem képes boldogítani,

mert gyermek után óhajtoz. „Szíve mélyen elfogódék. Az egész (emberi) nem átka, hogy nem becsüli a mie van, s túlbecsüli a mie nincs, annyira lenyomá őt, mintha ez átok csupán őt sújtaná, holott mindnyájan letörlik, mingyárt a leszakításkor, a csalogató gyümölcsök hamvát és mivel az arany, mely az ágakon oly igéző vala – természetesen nincs újjaik között, ismét vágnak megmászni a fát, hogy újra meg újra kifosszák és csalódjanak!” Az efféle nehéz, legalább magyar olvasónak az. – Átalában Hebbel incisumokkal terhelt körmondatai nem egyszer idéznek elő homályt, s ez ártalmára van a derült vidorságnak, mely költeménye többi részén uralkodik. A szerző néha elveti a naív hangot, s éreztetni akarja velünk, ő csupán személyei kedvéért alázta ide magát, de fel is tud emelkedni: ilyenkor ama ködös régiókba téved, hol összefoly előttünk minden tárgy, elmosódnak a körvonalak, s a színtelen felhők kárpitja mögött szent borzadállyal sejtjük az ürnek végtelenségét.

Hadshi-Jurt

*Prinz Emil von Wittgenstein-tól. M. Frankfurt. Irodalmi intézet.
Rütten és Löningnél, 1860.*

Ki, ki e vén Európából! Hagyjuk e nyugati polgárosodást, finom ármányaival, unalmas elteltségével, üzéri zaklatásával. Forduljunk el e testi lelki nyomortól, melynek meztelensége kandikál szintúgy a bársony mint daróc megől. Mit keressen ily világban a költészet, kivált meg az *eposz*? A hadvezért magasztalja-e, ki évület (praescriptio) által jutott érdemeihez, ki csupán azért első, mint fa az erdő szélén, hogy kivágták előle a többit? Ama piperkőc legyen-e hőse, kinek kedélye mankóra jutott húsz éves korában? Vagy azon nagy férfiú, ki a diplomatia róka útján csavarogva, soha sem ott van, a hol keressük, mint a Hamlet apjának szelleme? A békés polgárt zengje-e, kinek vaskonyháink terjedése óta, a *nyárs* sem fegyvere többé? Láttuk, Hebbel példáján, minő eposzra alkalmas a mai Európa. El, el! a vad népek, a veresbőrű indiánok, a hottentoták, malájok, otahájtíak közél! Ott még találunk eposzi jellemeket. Az egyéni fejlődés ott még nincs ezer meg ezer paragraph korlátai közé szorítva. A személyes vitézség fejbőrökben számíttatik, mint egykor a veréb- s varjúpusztítás megyéinkben. A testi erő, ügyesség épen úgy számot tesz, mint hajdan a *gyorslábú* Achillesnél. Vagy, ha messziljük az utat, állapodjunk meg a Tisza rónáin. Ott is fogunk találni egy félvad, sőt civilisatióra képtelen fajt: ez a „Tschikoschen-Volk”. Vagy végre, ha az egyhangú rónaságnál változatosb sceneria, a csárdai dulakodás helyett harci riadalom kell, siessünk a Kaukáz rengetegei közé: a *csecsenc-kozák* háború, mely a polgárisodás javára s a győzhetlen cár dicsőségére, csak mostanában, bevégeződött, alkalmas tárgyat fog szolgáltatni egy új-Iliászra!

Hadshi-Jurt is efféle csecsenc eposz. A címszó egy falu neve a Kaukázban, nem messze az orosz határszélhez. Ott lakik *Issa*, a darab hőse. Kaukázai tájképek, csecsenc és kozák harci s békejelenetek vonódnak el tarka változatban szemünk előtt. A mű I–X számmal jelölt szakaszokra van osztva, 8 és 7 szótagú váltó sorokban foly, mint Kisfaludynk regéi, de strópha-szerkezet nélkül. Kis nyolcadban 272 lap.

Ha egy orosz költő, egy Lermontoff Mihály, nehéz kényszerűség által arra kárhoztatva, hogy ifjúi esztendeit a Kaukáz vadonjában, prometheuszi kínok között, töltsse, – felhasználja helyzetét, s mint költő, azon élményekből táplálkozik, melyeket a közvetlen szemlélet, a mindennapi benyomások nyújtanak, – ki venné tőle rossz néven? Sőt inkább az ily eredeti benyomások frissesége, külsőleg a díszítmény, bensőleg az érzület igaz volta, nemcsak az újdonság, a változat, hanem egyszersmind a valóság ama bájával is ragad meg bennünket, mely költészetben a hatásnak oly nélkülözhetlen eszköze. Nem hiába emlegeti Byron annyiszor a *truth, truth* (igaz) kifejezést; költeni, mégis igaz maradni: ez a nagy feladat, melynek megoldásától függ a poétai siker. Hozzá még, ha a költő mint hazafi is oly boldogtalan, hogy el kell fordulnia hona vérenvett dicsőségétől, mely bajonettekre támaszkodik, el, hogy „ábrándos nyugalommal nézze a *részeg* parasztok vasárnapi tombolását, kik az egész hét nyomorát táncban, ivásban feledik –” és egy szilaj, de szabad s szabadságaért életrehalálra küzdő néptörzs iránt vallania részvétet, mikép Lermontoff: bizonyosan a mi részvétünk sem

marad el a költő iránt. De ha látom, miként rohan a cosmopolita faj a világ négy sarka felé, a tigrisek és cethalak honába, miként telepszik majd egy karcsú pálma legyezője alá, majd az elláthatlan prairie-k embernyi magas fűvébe, vagyis, igazában szólva, hogyan temetkezik utazási, nép- s földirati könyvek tetemes foliántjai közé, hogy a költészetben valami újat, érdekést, csiklandóst (piquant), valami „nie da gewesen”-t állítson elé s az ihlet hiányát kelmeiséggel, az emberi természet igaz és hű festéseit a flamingó és kajdác színeivel, a cselekvény, alakok domborúságát lapos tájképekkel, az alkotás erejét gygási erőlködéssel pótolja: nem irigylem hódításait. A kelme csak kelme, akár manchesteri gyárban, akár a Csendes-tenger valamely szigetén fahéjból összekallva készült. Shakspeare, idegen tárgyú drámáiban, mily felületes e kelmeiséget, az öltöztetést illetőleg, de azért hatása örök, mert abban, a mi emberi, egyéni, sőt abban is, a mi *népfaji*, benső igazsággal bír.

Midőn az újabb német költészet egyik tévirányát, mely már „nem leli honját a hazában” megrovom, – mivel nem szeretném ha a példa nálunk is utánzókat csodítene, korán sincs eszemben állítani, hogy a költő idegen tárgyat nem kereshet. Bízvást. Csak soha ne feledje, hogy a tárgy nem *mert* idegen, hanem mert költőileg van felfogva, feldolgozva, léssen becsessé. Ha látjuk, hogy a költő lelkéből szűz frissességben fakadt az érzelem, eszme; vagy, hogy képzelete megnépesült élő, mozgó, cselekvő alakokkal, melyek egyenkint és összehatva emberien igazak; ama pótlék, melyet idő, hely, körülmény hű, érdekes jellemzetes rajza ad hozzá, bizonyosan nevelni fogja munkája érdemét. De ha ellenkezően arról győz meg a mű olvasása, hogy a költő e másodrendű kellékre helyezi a fősúlyt, hogy például eposzban az elbeszélrt történet csak hordozója azon külső adatgyűjteménynek, melyet az író akár öntapasztalás, akár tanulmány által szerzett: hűsége, legyen az táj-, népirati, vagy történelmi, nyilván kárba vesz, s benne a költő helyett csak a szemes turistát vagy adatrúvárt fogjuk találni.

Wittgenstein költeménye az utóbbi osztályba esik. Valószínűleg öntapasztalásból, nagyon ismeri a Kaukázust, a kozák-orsz életet, a hegyi fajokat. Nem akarván, hogy dús tapasztalása kárba menjen – miután a *keret* nála megvolt, beleillő *képről* gondoskodott. Lermontoff példája sikerrel biztató. Közönséges csalódása az utánzóknak, hogy előképük hatását ennek tárgyában, formáiban, külső jellegében keresik. Ha Lermontoffnak sikerült a Kaukázust költői hírbe hozni, miért ne Wittgensteinnak, ki szintűgy, még talán jobban ismer helyet, népszokást, körülményeket? Ha egyéb nem kell, mint a kozák-csecsenc élet betűhív rajza, ki tudja jobban, mint ő? Egy mesét költe hát, melyre, mint valami zsinórra, felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyöngyökkel annyira meg is van rakva az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki fonala s mindannyiszor inkább zavaró, mint kellemes hatást gyakorol. Alig tudjuk képzeletben összekötni azzal, a mit már olvastunk, alig költi fel érdeklettségünket az iránt, a mit még olvasni fogunk. Az emberek jönnek, mennek, mozognak, majd előbukkanva, majd eltűnve: még sincs valódi, összpontosított cselekvény. Fő dolog a külső sceneria, az öltöztetés, a leírás.

Hadshi Jurt, mondám, egy csecsenc falu neve. Ide menekül, a darab elején, *Issa* csecsenc hős, *Inalök* boszúja elől. Ez utóbbinak atyja, mint az expositióból megértjük, megölte *Issa* atyját, *Issa* viszont megtorlásul az *Inalök*t. Ezért 30 év óta a két férfi egymás életére tör, de eredmény nélkül. Egy ideig *Issa* és lelki barátja *Dzsattahász* volt a hatalmasabb, *Inalök* elnyomva kibújdosott. *Issa* és *Dzsattahász* nőt vettek, amazé gyermektelen maradt, ennek szép lánya született: *Tawa* nevű. De most *Inalök* négy erős fiával hazajöven, *Issa*n vala a sor menekülni. Nejét *Dzsattahász* gondjaira bízva, *Hadshi-Jurt* faluba szökik, hova később neje is követi. Ennyi az első ének.

Ily expositio után azt várják, hogy az Issa és Inalök közti vérboszúból fejlik ki valamely cselekvény. Dehogy. Issa és Inalök párszor véletlenül összetalálkoznak a költemény folytán, de ismét a véletlen meggátolja az élethalálra kezdett viadalt, míg végre, az utolsó énekben, miután Hadshi-Jurt a kozákok által feldúlattott, egymás keze által elvesznek. Az egész boszú-história nem lendít egyebet, hanem hogy Issát remegésben, az olvasót hiú várakozásban tartja, s amazt menekülni kényszeríti, hogy Hadshi-Jurtba tegye lakását, mely falunak dicsőséges bevétele lesz végcélja e kozák epopoeának. – A másik (mert kettő van), a valódi cselekvény, *Tawa* személye körül csoportozik. Tawa, leánya Dzsattahásznak. Issa és Dzsattahász együtt nevelkedtek, az utóbbinak atyja házánál, s elválhatlan barátság egyesíti őket. Dzsattahász mindjárt a darab elején egy orosz csatában elesik, haldokolva Issát kéri fel leánya atyjául. Issa magához veszi Tawát, ki deli hajadonná serdült; hanem még idegen a szerelemtől. Egy szegény, de szilaj és vitéz csecsenc kalandor, *Elbusörk*, nagyon megszereti, de szegénysége miatt nem mer föllépni mint kérő. Hogy meggazdagodjék: áruló orosz kém lesz, ki a kozák vezérnek ismételve besúgja a csecsencek minden hadmozdulatait. Fölpénzelve magát, nyíltan merészkedik nőül kérni a leányt. Issa hajlandó is volna, mert nem tudja hogy kém, csak vitéz tetteiről ismeri a fickót, de Tawa sértő daccal utasítja el, mert már – szerelmes. A dolog így történt. Issa valamely rabló kicsapás alkalmával zsákmányul egy orosz fogollyal tért meg. *Aiminoff*, így hívták a kozákokat, az első szenvedélyes szerelem tüzét lobbantja fel Tawa szívében; a leány csak alkalomra vár, hogy megszöktesse, mi egy harci vak láрма alkalmával sikerül is: gyámatyja kedvenc lován, a Dshanem-en elszökteti az orosz, maga is lóra kap, de a viharos éjben nem bírja követni, leesik, s ájultan hozzák vissza az erdőből. Ez eset után történik a főnebbi kérő, Elbusörk, visszautalása. Pár év telik így, a lány nem bírja feledni kozákját, okkal móddal, egy vén asszony által izen neki. Aiminoffnak otthon rosszul van a feje alja: ő házas, gyermeke is van: de az asszony hűtlen, kicsapongó. Most hatalmasabban, mint valaha, támad föl benne a csecsenc leány emléke: ott hagyja nejét, gyermekét, jó. A dühös Issát és a csecsenceket, részint Dshanem a kedvenc, a gyakran megsíratott ló visszahozása, részint az izlamra térés által kiengeszteli, Tawát nőül veszi. De boldog lenni nem tud. Feltámad benne a lelkiösmeret szava: hazája, hite, gyermeke gyötri. Az utóbbinak nevét álmában egyszer kiejti, ez által csecsenc nője a titok nyomára jó: hogy férje házas, gyermekes. Aiminoff ügyesen odaviszi a dolgot, hogy Tawa megbocsát neki, nemcsak, hanem azt is igéri, hogy anyja lesz a fiúnak, ha elhozza férje. A merény, a fúcska elrablása, sikerül; de oly tett árán, mely a kozák lelkiösmeretén kitörölhetlen vérfoltot hagy: a rablás és üldözés alkalmával kifejtett tusában kedves keresztkomáját (nagy dolog az óhitű-eknél) ölte meg. Ennek karóra szegzett véres feje üldözi; el akarva némítani benső gyötrelmét, folytonos rablókalandokban keres eltompulást, a falu, Hadshi-Jurt, réműletessbé válik az orosz előtt, mint valaha, a veszett kozák dúlongása tűrhetetlenné, s az orosz vezér, *Slepzoff*, elszánja magát, egy téli meglepetéssel semmivé tenni a falut. Elbusörk, a kém, nagy óvatossággal viszi kalauz szerepét, a csecsenc falut meglepi a kozák had, fegyver és láng martalékául adja. Elbusörk, fogadása szerint, Aiminoffot élve fogja el, Issa és Inalök egymás vérében oltják ki régi boszújokat, Elbusörk a menekülni akaró Tawát elfogja, de az, egy gyilkolási kísérlet után, a hózivatar segélyével megszabadul tőle, s a hóban elvész. Elbusörk, a gazember, életben marad fájdmával.

Ím ez a történet, lehető legrövidebbre vonva. De megfárad az olvasó, míg ezt így össze bírja állítani képzeletében. A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül nyomódnak az emlékezetbe: mire átvastuk, a történet kereken áll lelkünk előtt, az alakok, mint élő személyek vannak megtestesülve. Wittgenstein elbeszélése nem

tette ránk e hatást. Úgy voltunk vele, mint a ki rengetegben, kanyargós folyam mentén utaz: minden fordulatkor elő-előtűnik a folyó, s az utas nem tudja, az-e ez, melyet már látott, vagy egészen más. A változatos, gazdag, helyyel-hellyel meglepően szép díszület (decoratio, mint: készület) közül ki-kibukkan a cselekvény, s mindannyiszor némi fátyolozottság van rajta, minden ilyes futó jelenést egy-egy elszórt motívumnak gondolunk, melyet meg kell tartani emlékezetünkben, holott gyakran csak népjellem, népszokás stb. rajza. Így már, mint említők, az első ének, az expositio, mely Issa és Inalök vérboszújának adja történetét, nagyon vékony összefüggésben áll a következőkkel: csupán azért van, hogy a kaukazi „vendettával” megismertessen. A II-dik szakaszban egy hosszú csatakép nem való egyébre, csupán hogy Dzsattahász elesik, s lányát Issára hagyja. Maga ez a Dzsattahász – s barátsága Issával – egészen henye dolog, nem volt szükség színpadra hozni. Szóval mindjárt-mindjárt azon veszszük észre, hogy egy-egy cselekvény, melybe már belétanulni kezdtünk, egy-egy részlet, melyet *magában* csinosnak találtunk, az egészszel vagy semmi kapcsolatban nem áll, vagy csak külsőleg van hozzáragasztva, vagy kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolását képezi, s utóbb az „inepte molitur” lehangoló érzelmével hat az olvasóra.

Azt is nehéz volna eldönteni, melyik a darab fő hőse. Az események Issa körül csoportoznak, a szerző is ezt mutatja be legegységesebben a legnagyobb körülményességgel. De Issa csak típus, faja nemesbjeinek képviselője, valamint Elbusörk a romlott csecsec. Azonfelül, hogy boszúja percét lesi, mitsem cselekszik, t. i. bensőleg; a hatásokat csak kívülről fogadja, szóval minden vitézsége, harci kalandjai dacára szenvedő jellem. Elbusörk és Aiminoff – szerelemből mindenik gazemberré, honárulóvá lesz; amaz cselekvőbb jellem, mint ez: mert a kozák inkább a körülmények által sodortatik bajba; de szerepe még sem olyan, hogy főhős lehetne. Még legtöbb fordul meg a leány – Tawa – szerelmén: de az a történet, melynek ő a központja, bármint előtérbe nyomúljon is, az egészhez képest csak epizód jellemével bír. Leginkább eltaláljuk a valót, ha Slepzoff-ot a kozák fővezért tekintjük az eposz hőseül, ki nek magasztalására van írva az egész. Igen, ez nem egyéb, mint *Slepzoffiád*.

Prinz von Wittgenstein, nevééről ítélve német, azon szellemileg naturalizált oroszok közé látszik tartozni, kik ellenkezően a Puskinok, Lermontoffok mélyen borongó hazaszerelmével, abban találják boldogságukat, hogy a nagy cár hódítói, civilisatori dicsősége napsugarain sütkérezzenek. Mily boldognak festi a kozákokat, hogy fajiságát elvesztve, a hatalmas cár pártfogása alatt holtra ihatja magát! Mily nagy ember ez a Slepzoff, ki a csecsecnek erejét megtörte; ravaszság, lekenyerezés, erkölcsrontás által több hegyi törzset arra bírta, hogy a síkra, kozák ótalom alá, telepedjék! A prinzköltő nem győzi magasztalni emberszeretét. Csak „unbedingte Unterwerfung” kell neki a hegyi fajok részéről: azontúl nincs áldottabb ember nála. Maga a hegyi népség dalokban örökíti emlékét, oly kellemes zsarnok a dicső! Kár, hogy a csecsec nép, ha ugyan rejt még a Kaukáz valamely zúga behódolatlan törzset, nem olvashatja Wittgenstein gyönyörű német verseit. Bizonytalán szívére venné a *rebell* „Hadshi-Jurt” siralmas történetét és rohanna kezét csókolni a Slepzoffoknak. S a prinzköltő elmondhatná, hogy egyetlen költeménye többet használt a cár dicsőségének, mint annyi armada, mely a Kaukázusban veszett. Azonban így sincs a költemény hatása elveszve: ha csak fele azon nem tudom hány milliónak, mely anyanyelvén olvassa, fog osztozni a költő bámulatában, mellyel az orosz bajonetek fényének áldozik, már ez is mily roppant erkölcsi nyeresemény az európai polgárisodás ügyére nézve! Pedig a cosmopolita szomszéd nagyon is hajlandó efféle bámulatra, – s a költeményben sok részlet van, mely kitűnő szépsége által képes behízelegni magát. Ha ez nincs, nem is tartottuk volna érdemesnek szóba hozni.

Mindjárt az expositió (I. szakasz) oly ügyesen van adva, hogy igen kedvező véleményt képes támasztani költőnk alkotó erejéről, mellyel pedig, mint láttuk, nem bír nagy mértékben. Issa, a mint egy erdön bújdokol, az őt környező tárgyak láttára, melyek egyszersmind a költői leírás anyagát képezik, visszamélyed emlékeibe, s ez által alkalmat nyújt szerzőnek, hogy hőse múltjából megismertesse velünk, a mi az expositióra szükséges. A vadkan, például, megriad tőle, ki maga is riadva fut: ez eszébe juttatja egykori futását, midőn atyja áldozata lőn az ellen boszújának, mely őt magát is fenyegette. Így vezet a költő folyvást kültárgyokról hőse lelkébe s onnan a múltba; de legszebb az a hely, midőn a vérbosszúról beszélvén, egyszerre, minden átmenet nélkül, Issának adja a szót, s ez még most is, 30 év multával, felbőszül a gondolaton és szenvedélyes, drámai apostrophe-val zárja beszédét:

És eljött a férfigondok,
A vérbosszú ideje:
Issának feledhetetlen
Lőn az óra, a mikor
Félrehíván így szólt ő, ki
Atyja helyett atyja volt:
,Elfelejtéd már az ellent,
Ki atyádnak gyilkosa?’
„Dzsánem, Dzsánem, hű lovacskáim!
Halkan lépdelj, lassan járd:
Ezer füle van az éjnek –
Patkód el ne áruljon;
Akkor bátrabban ügettünk;
Csendes, tiszta volt az éj:
,Bosszú!’ súgta atyám vére;
Bizton vélte a cudar
Életét egy rossz gyerektől:
Hanem gyöngye kézzel a
Gyermek, törét *nyers szívedben*
Gazkölök! megforgatá.”

Vagy midőn a gondolatra, hogy hátrahagyott nője Dzsattahásznál lelt menedéket, igazán keleti áldást buzog barátjára; mit nagyobb hatás kedviért eredetiben írunk ki:

„In des Freundes sich’rer Hütte
Kehrte meine Gattin ein;
Meine Flucht hat er beschützt;
Möge Gott ihm gnädig seyn!
Mög’ er seine Schwelle segnen
Und sein Weib und Kind und *Ross*,
Und die *Waffen*, die er führet,
Und das *Brod*, das er genoss!”

Hasonlóan szép keleti zamatú hely sok van a költeményben. Így Issa, midőn barátját, a harcban elesett Dzsattahászt siratja, valódi érzéssel, de mégis ama keleti affectatióval, mely nem

tehet róla, hogy dagályban nyilatkozik: „Mintegy villámtól lesújtva dőlt reményem fája meg! Sorsom a végzet folyóján buborékká változik! Jaj! ki fogja védni kunyhóm, majd ha én elbűjdosom? (azaz: meghal). Éltetek ki lesz gyönyörje? ki halálom boszuja?”

„Mint bükk a csalitban, álltal férfiak tanácsa közt! Mint légből a sólyom, csaptál harcias tettekre le! Szádban ezüst – és aranydús volt szívedben minden ér! És gyilokhegy volt haragod és szerelmed tölt pohár!”

„Jaj a nőnek, ki halálra ilyen hősi szívet szűlt! Jaj tinektek, árva, gyöngye, kiknek védje, őre volt! Jaj a lónak, mely nyihogva ríná vissza a nemest! Jaj a rozsdadt acélnak, melyet már nem fényesít!”

„Néked szenteljek a lányok legszebb daluk hangjait. Ifjú hősöknek halálod példa és ösztön legyen. Permetezve fog lenézni a felhő sírodra majd; és virágok kelnek abból és madár zeng ottkörül.”

Ilyen Elbusörk átka, midőn elutasított szerelmével boszura gerjed Issa ellen, s éjtszaka, lóhátról ordítja ennek kapuja előtt:

„Issa, hervadjon ki a fű, melyen árnyad elhaladt! Kört idézzen köszönésed, kézfogásod bőrfekélyt! Vendégedet a legelső korty vized őritse meg! Apád sírján dúlakodjék, marakodjék ebcsoport! Ha elszunnyadsz, a fejednél álljon, rázzon rettegés! Ébren a gyanú tekerje képed a tarkód felé! Nőjön a hajad (gyász jele) örökké nőjön bár az övedig, szüntelen bú- és panaszban, míg a szíved megszakad! S én ne leljek védhajlékot, jó barátom ne legyen, és imát én ne lehelljek: vesztédért csak! – Látni fogsz!”

A lélektani ábrázolások közül azt találtuk valóban sikerültnek, midőn Aiminoff, a szökevény kozák, ébrenlevő neje, Tawa mellett alszik, álmában fiát és elhagyott nejét szólítja, miáltal felkölti a csecsenő nő féltékenységét, de egy jóltalált felelettel ismét elnémítja. Íme a fő mozzanat:

„Most megmozdul és beszél; csitt! »Hol vagy?« kérdi csöndesen »Wasilicska! jer, kicsinyem: úgy-e bántott rossz anyád? Visszajött apád, no látod; szép játékot hoz neked.« S tompa förmedéssel zúgja: »oh te rossz, rossz feleség!«”

„Erre Tawa féltő szívet bösz ijedség fogja el; összeborzad és felugrik, féktelen kín csap belé. »Ki?« – és rázza férje karját, hogy fölretten az, s mohó kapkodással, álmosan nyúl fegyverért a fal felé. »Ki?« – s merően a szemébe süpped átható szeme: de legott magához térvén, kacag a férj: »ki? bohó! Hát ki volna? az, *kit érted szerelemből hagytam el*. Igen, az!« – S gyönyörben olvad Tawa szíve lelke föl.”

Végre, hogy szerzőnk leíró képességével megösmarkedjünk, ide teszem könyve utoljára a pusztai hófürgeteg rajzát, ugyanazét, melynek Tawa áldozatja lesz.

„A halálnak éje volt ez, ritka ehhez fogható. – Megeredve napkeletről felvonult a Szélara; fölriasztá vad döféssel a megdermedt tájakat, s bösz ugrásokban forogva kezde győzelemfutást.”

„Szörnyű szép, ha tavasz-árban hótul duzzad száz patak s őrült kéjjel ömlik a már olvadó mezőkre ki; a folyam, mely tengerré nőtt, zúgva tépi gátjait, és utólfog minden élet, s egy rohammal vízbe fojt!”

„Szörnyű szép az is, ha nyári hévtől aszván a vadon meggyúl és a láng, – vihartól ostromozva, fut tovább: szisztereg a magas fűben, pattog a tar galy között és a füstbeburkolt égre ölti véres nyelvét!”

„Ám, vigasztalan szörnyű, ha fölkel a hófürgeteg s tompa zúgással közelget a kődterhes éjszakán; ha, ezer torokkal mintegy, jajgat, rí a síkon át, s tépve dúlva, semmisítve, mindent a halálba űz! Nincs, mi ellent bírjon állni bösz dühének. Kél tömött oszlopokban a zimankó;

minden szál fű él, mozog. Porzik a hó a magasban, csúsz a földön s nyílhamar tornyosodva meg' felorsóz, s ködbe, szélbe foszlik el. Éles metsző hidegétől, melyet a vihar lehell, megfagy a vér az erekben; gyökeréig zsibbadoz zord dühétől a természet; halál-álmot küzdve lesz kővé minden mozgó élet, ajka dermesztő lehén. Jaj az útasnak, kit a vész utólérve megrohant! Szemét szúrja, elvakítja; lelkét a megsibbadás butasága nyügzi össze: egy tapodtat sem bírt a dült ösvényből már kivenni; mindenütt rom, pusztaság! Bódultan köröng egy helyben: nyom, csapás sehol, sehol! csak a hó, mely zúrve nyargal a vadhullámzó teren; csak a vész jaj-ordítása; csak köd sűrű éjjele, mely velőit megfagyasztja csontjában s a vért erén. Kinszeredve áll meg aztán; összemarjúlt izmait elhagyá az élet-inger; – és befonva álmosan, csúsz a halk halál szivére: ő leroskad, elpihen: – és fehér dombot szital rá sírhalmúl a fürgeteg.”

Mindent összevéve *Hadshi-Jurt* oly költemény, melyben ugyan „plura nitent” de nem cum „paucis maculis”. Az alapszerkezet hibáit, a részekben semmi költői díszítmény, s föl-föllebbenő hangulat jóvá nem teheti.

A szegény gazdagok

Regény. Irta Jókai Mór. (Négy kötetben.) Pest, Emich G. tulajdona. 1861.

A volt katona egy-egy hadjáratról, az utazó idegen országok csodáiról nem beszél örömelebb, mint némely férfi és nő az átolvasott könyvek szépségeiről. Ha új regényt olvastak, összeülnek az entusiasták, keresztülélik szebb jeleneteit, festőibb, érzékenyebb, komikusabb vagy rettentőbb helyeit, s mint a pásztori költemények dalnokai, versenyt magasztalják a művet és íróját. Hány, kivált ifjú körben nem volt már Jókai és művei ily lelkesedett magasztalások irigylésre méltó tárgya! – És mindezen magasztalás nem egyéb, mint kritika, nem papíron és nyomtatva, hanem élőszóval. Itéletet, véleményt mondani egy műről, akár magasztalva, akár megróva – nem egyéb kritikánál, s minden kritikus kisebb-nagyobb mértékben amaz entusiasták közé tartozik, ő oly fontosnak tartja a művészet tárgyait, mint akármely más közügyet. A képzelet országában véghezmenő események, forradalmak és katasztrófák felől oly érdeklődő fontossággal beszél, mint a történetíró a való történetekről. – S ma már nemcsak ama regény- és költeményolvasó fanatikusok hányják-vetik az esztétikai kérdéseket, hanem a társalgásnak mind szokottabb tárgyai az új könyvek és színművek. Csaknem mindenki egy-egy házi kritikus. – S melyik író neheztelne, hogy az ország minden zugában beszélnek róla és műveiről: összehasonlítják őt versenytársaival s egyik művét a másikkal, – a lehető legnagyobb szabadsággal mondják ki, mi tetszik, mi nem tetszik benne; igazságot szolgáltatnak neki tudtán kívül, vagy igazságtalanul ítélnek el háta megett. S ha már neheztel is érte az író, mit tehet róla? Aki azt akarja, hogy róla ország-világ ne beszéljen, akár tetszik neki akár nem, az nem lép közönség elé – hanem „procul a negotiis” vonja meg magát. – És amit az egész világ gyakorol mindennap, csak a sajtó hallgasson-e róla? – Míután Jókait mindenki ismeri, míután regényét, mely ezelőtt mintegy két hóval jelent meg, oly sokan elolvasták s rögtön ítéltek róla, csak mi hallgassunk, kiknek annyival könnyebb megértetnünk magunkat, mivel olvasóink előtt jóformán ismert tárgyról van szó, s mivel örömet szólnak azon fényes tulajdonokról, melyekért írónk a közönség kedvence, s melyeket készséggel ismerünk el és magasztalunk. A közönségnek igen helyes és tiszteletreméltó okai vannak Jókait kedvencének vallani. Oly eredeti magyarsággal, s saját szája íze szerinti zamattal nem ír neki senki, egy-két (de már nem élő) lángeszű versírónk kivételével. Prózában kétségtelen elsőse van Jókainak. Jobb műveit s azok sikerültebb helyeit olvasva, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájjainál, s szemem szedett kifejezései époly határozottan mint festői plaszticitással testesítik és szabják meg a gondolatot. A magyar író jelenben és jövőben kétségkívül Jókai műveit választja egyik iskolájául, melyekhez nyelvtanulási feltett szándékkal járhat leckéket venni. Magyaros kifejezés, s vele együtt magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedves-sé legszebb lapjait. Írónk mintha egyetlen egyet sem feledett volna azon tősgyökeres kifejezésekből, melyeket legelső nyelvmestereinktől hallottunk: – értem, a gyöngéd anyát, a játszótársakat, a nagytekintélyű kocsist, juhászt, dajkát, a nép embereit, – kiknek odavetett mondásai annyira megragadnak az éles gyermeki figyelemben. Mások az írók közül az iro-

dalmi szokott stíl utánzása miatt sokat felednek az élet friss és erőteljes nyelvéből; – írónk egyike azoknak, kik tulajdon előnyeiket nem adták cserébe idegen adományokért. Nyelve csak tulajdon tárházából veszi az ékességeket. – Irónk, úgy látszik, később is leginkább az élethez járt iskolába nyelvkincseinek gyarapítására. Ismerjük őt mint adomagyűjtőt. Ezen hajlam mutatja, mennyire szereti mindazt állandósítani emlékezetében, amit az életben érdekesnek, jellemzőnek talál. Különös, hogy minden valódi tehetségbe mintha csak születésekor oltott volna a természet oly hajlamokat, melyek bámulatosan elősegítik a tehetség kifejlését! – Jókai ezen hajlamának köszönhetjük, hogy nemcsak azon tájnak, ahol nevelkedett, hanem általán minden tájnak, ahol járt, kifejezéseiből fölszedi azokat, melyek vagy igen találók, vagy oly hézagot pótolnak, melyet az irodalomban mások idegen, vagy csinált új magyar szóval fejeztek ki és írtak körül. Találunk irataiban igen helyes megválogatással dunántúli, tiszavidéki, tiszántúli, erdélyi, sőt székely szavakat és kifejezéseket, a nélkül, hogy szokatlanság és pedáns fitogtatás színeit viselnék magukon. Ily író, csak a nyelv szempontjából véve is műveit, a nyelvnek époly becsülendő s tán bizonyosb sikerre számító gyarapítója, mint aki új szavakkal míveli a nyelvet. – Fölhasználja ugyan a már elfogadott csinált szavakat, – s felhasznál minden jót, amit talál; – mert csak eszköznek s nem célnak tekint a nyelvet, de tudtunkkal csak egyszer érezte szükségét, hogy maga új szót készítsen, s ez a „bál” helyett feltalált „dalidó” – ezt is, bár ismeretes néphasználta szóból módosította, nem tartjuk sikerültnek. Átalán a szócsinálás kívül esik azon úton, melyen a nyelv gazdagítása tárgyában rendszeren járni szokott. Mennyivel jobban illik hozzá, hogy új regényében az olasz „villa” (mezei lak) helyett a „kolná”-t használja, mely Arad megyében szőlőkerti házat, azaz valami olyformát tesz, mint a „villa”. Hogy írónk nem mesterkedik nyelvünkkel, hanem minél természetesebben használja fel annak minden természetes erejét és báját, nagy befolyású népszerűségére. Megérti a gyermek is, élvezetet talál benne mindenki, s egy író és nyelvtudós tanulságot meríthet belőle. – Kölcsey mondá, hogy az anyanyelv minél bővebb ismerete nélkül jeles író nem lehet – csak azt kell hozzátennünk, hogy ez ismeretet ügyes tapintattal használni is kell tudni, s e részben kész példa Jókai. Mindenki ellen tehetünk egyes kifogásokat, s lehetne tennünk némelyeket Jókai nyelvére is, mely nem mindig egyenlően erőteljes, festői és szabatos; – de mi általánosságban szólunk itt róla, s valamint általán mindenki elismeri, hogy Jókai a nyelvnek köszönheti jórészen nagy népszerűségét, úgy mindenki tudja, hogy kivált a nagyon sokat teremtő művész olykor alábbszáll a maga természetes színvonalán.

Van költőnk népszerűségének egy másik, amazzal kapcsolatban álló titka, melyben a kritika első neki nyújtani a pálmát. S ez, hogy nyelve nemcsak magyaros, hanem hogy mintegy teremtve van a kiválóan elbeszélői stílushoz. Az elbeszélői tehetség egész egy külön természeti adomány. – Irhat valaki igen szép értekezéseket, írhat elragadó szónoklatokat, lírai fellengzésű verset vagy prózát, de a legegyszerűbb esetet nem képes elbeszélői hangon elmondani, s lehet viszont nagy elbeszélő és leíró művész valaki, a nélkül, hogy elmélkedni, okoskodni, ömlengeni és szónokolni képes volna. A nagytehetségű Sand Györgyről jegyzé meg helyesen egyik bírálója, hogy az elbeszélésben kitűnő, a reflexiókban gyenge. Jókai regényeiből nehezen mondhatnók meg, mily ékesen szóló az elmélkedésekben; mert ritkán fordulnak elő, s a „Szegény gazdagok”-ban csaknem merőben hiányzanak, legfeljebb egy-egy odavetett megjegyzést találunk itt-ott s ez is inkább személyeinek szempontjából, mintegy azok nyelvén van elmondva. Nem megrovás ez, hanem kiválóan elbeszélői tehetségének magasztalása. A közönség egy részben épp ezért kedveli, s a kritika ezért fogja dicsérni. – Elbeszélésében annyi az erő, kellem és varázs, amennyit csak a legjelesb elbeszélők művei-

ben találunk. Egyszerűség, fiatal kedv és erő, az úgynevezett „verve”, merészség, könnyű haladás s végre az eredeti gondolatmenet oly igéző hatalmat gyakorolnak az olvasóra, mint a nép kedves regéi. Vannak a magyar köznépnél kitűnő mesemondó tehetségek, kik a heted-hét országon túl lefolyó tündérregéket, vagy a hihetetlenül csodálatos óriáskalandokat előadási modorukkal a legműveltebbre nézve is érdekessé tudják tenni. Ugyanazon tárgy, ugyanazon renddel előadva más ajkain érdektelenné válik, míg az avatott szájából ismételve is örömet halljuk. Ki tudná a tárgyon kívül eső ezen szellemi járulékot, e varázslatot elemelőre boncolni, melyet könnyebb érezni, mint értelmezni? – Jókai előadási módja egészen eredeti, sajátos, melyet nehezen lehet utánozni. És mégis úgy tetszik, hogy valamint a nyelvben az élet s kivált a nép volt főmestere, úgy az elbeszélésben a népmesék modora ragadt meg leginkább lelkében, hogy ő époly ösztönszerűséggel sajátította el azok szellemét, mint Petőfi a népdalokéit. – Az előadás hangján, rendjén és menetelén kívül vannak megfoghatóbb jelek, melyek ezt bizonyítják.

Nemcsak az elbeszélés maga, hanem a képzelet egész munkálkodása a népmesék szellemében megy véghez nála. A leírások rövidek, de verőfényes megvilágítás és a legsötétebb árnyazás a néhány vonású képet a legfeltűnőbbé teszi. Elénk állított emberi alakjai megragadják a képzeletet a „Szegény gazdagok”-ban is; de mindenik külsején és jellemén feltűnő a nagyításra való hajlam. Tudjuk, hogy a népmesékben az erős ember hallatlan erős, a bátor rendkívül vakmerő, a gonosz valódi sátán, a jó valódi angyal, a kis ember csak borsszem nagyságú, a természetes pedig toronymagasságú óriás. Nem mondom, hogy Jókai alakjaira nézve mindez ily mértékben állana; de e hajlam ellenállhatatlanul látszik képzeletében uralkodni. A „Szegény gazdagok”-ban az öreg Lapussa, a család feje, milliomos létére oly hallatlan fősvény, oly rosszindulatú és szívtelen, annyi rokonszenvvel van családjá legrosszabb, s annyi ellenszenvvel annak jobb tagjai iránt, hogy mását nehéz volna találni. Lapussa János, a nemtelen pénzvágy, uzsorás hajlam és erkölcsi fásultság dolgában méltó fia az öregnek. János nőtestvére, Lángainé, a számító, hidegvérű türelmesség époly példányképe, amint unokahúga, Henriette az angyali, számítástalan türelmé s szerelmi önfeláldozásé; Margari egy oly erővel rajzolta alak, hogy elevenen áll előttünk komikus szellemi és földhözragadt anyagi szegénységével, az együgyűek ravasz alattomoságával és a felülkerülőnek ördögi szemtelenségével. Henriette öccséről ki feledné el e rövid és erőteljes arcképet? Nagyatya, kinek a fiatal iskolásgyermek előtt semmi tekintélye, nyitva hagyja az ajtót, mely szabadságot az öreg Lapussa csak kedvenceinek enged meg, Kálmán pedig nem kedvence, hanem gyűlöli az öreg. Azt mondja a fiú, nagyapja megszólítására: „Nem téged kereslek, hanem Henriettet.”

Szakasztott mása volt Henriettnek (nénjének) arcvonásaiban, csakhogy fekete szemei szilaj tétovával jártak össze minden tárgyat, mint a vadrigóé, mely kalitjából kiszabadulva, egy perc alatt azt nézi, merre van itt valami elkapni való? vagy nincs-e egy macska, mely őt elkapja? vagy egy nyílás, melyen kirepüljön, vagy egy buvóhely, ahová eltűnhessen?

– „Gyere ide, mi kell neked Henriettel?” (mond nagyapja). Kálmán nagyot pislantott azokkal a szilaj szemekkel, egyet nyelt utána, azalatt elkészült azzal, amit felelni szükség” stb.

De ezen fiú oly túlságos dacos, oly ellentéte a nagyapjának, hogy milliányi örökségéről tudni sem akarva, nyomorban hal meg. – Gerzson úrnak más regényíró elégnék tart vala egy-két bénaságot adni; de Jókainál a ki nyomorék, hétszeresen szokott az lenni. Nem elég, hogy egyik lába rövidebb, mint a másik, hogy egyik kezén csak három ujjja van, hanem ezenkívül balkeze könyöke befelé van törve, hogy meg nem hajlíthatja, ajakából egy darab

hiányzik, fél szemét egy lövés kisütötte. Ezen nyomorékságok dacára a legnagyobb és ügyesebb lovagló és vadász, s bátorságban, testi erőben az épkézláb szakértőkkel versenyez.

Költőnk képzelete egyébkint is örömet jár jóval felül a valóság színvonalán. Tudjuk, hogy sokszor örömet csapong ismeretlen, s néha csak képzelt távoli világrészekbe, ahol szabadon alkothat rendkívüli embereket és viszonyokat. Ezen óperencián túl járó romantizmust egy mostani regényírónál sem tapasztaljuk oly mértékben, mint Jókainál. Mint a népmesék, éppen az életben szokatlan tárgyak és rendkívüli jelenetek sorozata által mulattat. De a népmesék szerkezete igen egyszerű. Egy hőst kísérünk benne nyomról-nyomra, s alig van az egyenes útból kitérés. Jókai e részben más utat követ.

Valamint Petőfi nemcsak a magyar népdalokból tanult, hanem meglátszik rajta némely külföldi lírikus hatása is, úgy Jókaira is nagy hatással lehetnek, ami a kompozíciót illeti, az újkori regények, melyek egyfelől az életet utánozzák, másfelől bonyolult szerkezetüknél fogva különböznek az egyszerű regéktől. Jókai regényei is tehát az életet veszik színhelyökül, s annak tüneményeit veszik tárgyal. Jelen regényében is a háttér ismert vidékek és népek; sokszor megnevezi a helyeket s az oláhok nyelvéből egyes mondatokat idéz s leírja őket röviden. És mégis mind a jellemek nagy része, mind a mese olyan, hogy alig ismerünk emberekre és helyekre. Az élet háttérül szolgáló vászna a mese alakjaival és jeleneteivel van telefestve. Mellékcselvényekben, úgynevezett epizódokban, oly gazdag a mese, mint akár mely regény, sőt egy irányeszmén kezdődik és végződik, melyet legjobban Széchenyi e szavaival fejezhetünk ki: „szegény ember az, kinek pénzénél egyebe nincs”. És valóban a milliomos Lapussa-család minden tagja szerencsétlenné lesz. De ezen terjedelmes, egy család minden tagjának sorsát magába foglaló szerkezet bonyodalmai s ezen összekapcsoló irányeszme dacára az egész mese lényegében nem egyéb, mint egy úri haramiának rendkívüli és váratlan kalandjai, s hol hősi, hol embertelen cselekedetei. E haramia és neje sorsa magába nyeli az egész érdeket, úgyhogy a Lapussa-család többi tagjai jelentéktelenné válnak. A költő képzelete egyszersmind népmesei és dumas-i képzelettel festi le a titokteljes luciai barlangot, annak minden tündéri és géptani csodáit.

De a bonyolódott szerkezet, mely annyi személyt foglal magában, s az események és kalandok gyors egymásután következőzése gyakran nem enged időt, hogy mindenik személylyel közelebbről megismerkedjünk. Így e regényben Hermine érzelmeibe nem vagyunk annyira beavatva, mint a regényírók rendszeren be szoktak avatni, sőt a főszemély, a „Fatia negra” (feketearcú) mindvégig talány előttünk. Nemcsak hogy nem pillanthatunk be azon lelki kapcsolatra, mely a lovagias úriember és a haramia között van, hanem némely nevezetesebb tette sem világos. Miért vett el egy rengeteg gazdagságú rablót, ki többi kalandjai közt oly sok szerelmi kalandra jár, egy gazdag oly leányt, aminő Hermine? – Lehet, hogy vannak okai; de az olvasó csak a sejtelemmel marad. Másik fontos tette az, hogy midőn mint rablót egy egyes ember, nem más fegyverrel, mint egy karddal és éjtszaka üldözőbe veszi s a rablónak töltött pisztolyt akad kezébe, hogyan nem lövi meg üldözőjét, a helyett, hogy magát lövi meg? Nem lehetetlen, hogy van magyarázatja ennek is; de kevés az olvasó, aki azt megtalálja, s lesznek sokan, kik hajlandóbbak kételkedni a lehetőségben, mint csak valószínűnek is elfogadni. Az író egy szót sem ad neki kulcsul a talány megfejtésére.

Jókait a kritika mindeddig nem méltatta eléggé, sőt úgy látszik, tartózkodott – ne mondjuk, félt – szembeszállni, habár kisebb eltérésekben is, a nagy népszerűséggel, melynek e geniális írónk több tekintetben oly méltán örvend. Ideje volna tüzetesen fogni tárgyalás alá s tanulmányozni összes regényírói működését, melynek társadalmi nagy regényei, mint a „Magyar Nábob”, „Kárpáthy Zoltán”, stb. teszik fénycsúcsát ezideig. A Sz. Figyelő örömet

nyitna tért ily vizsgálatnak. Ezúttal a „Szegény gazdagok” alkalmából, mely eddigi működése után nem tekinthető emelkedésnek a kulmináció felé, mondottunk el egyet-mást, amit Jókairól elmondani szükségesnek véltünk.

Bulcsú Károly költeményei

1850–1860. Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1860.

A közelebb lefolyt tíz év, mely e verskötet homlokán áll, nemcsak politikai, hanem széptani, költészeti szempontból is bő anyagot nyújtana elmélkedésre. Költői irodalmunk e szomorú tíz év alatt bizonyos egyformaságot tüntet fel, mely sokban hasonlít az e korban élvezett politikai *egyenlőséghez*. A szellemek egyéni szabadsága nem kevésbé látszott nyügzőve a képzelet országában, mint a polgáré a gonosz hírű paragraphok hálói között. Nem azt a nyomást értem itten, mely a közélet mostoha viszonyaiból természetesen irodalmunkra is nehézkedett; ámbár ennek, mint fő tényezőnek, nagy horderejét elismerem. Hogyne? mikor a gondolatot már szülemlése percében meg kelle nyesni, megfosztani legnemesb tényésmagvától, mielőtt szóvá mert volna alakulni. Azonban e szellemi embryo-vesztés, e bár oly kínos műtétel hatása még magában nem lett volna oly enyészetes. A tiltott fa gyümölcsén kívül sok virág és gyümölcs kínálkozott még a leszakasztásra; s miután a szellemet a legügyesb kaloda-rendszer sem képes dugházban tartani, hanem úgy jár vele, mint gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét feljül ragyog, – volt alkalom egyet-mást, habár leplezetten, kimondani; sőt e lepel némileg szebbé tette a gondolatot, – s az előbb rikító hang, a billentyűkre alkalmazott hangfogó által, ha vesztett is erőben, bájban még nyert. Isten óvjon, hogy ez átkos időszak szószólója legyek: de az tény, elvitázni nem lehet, hogy a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval, és így annyira saját nemes eszközeivel, mint ép e szomorú napok kezdetén. Elég volna csak néhány költeményre hivatkoznom, mely, mint titkos fájdalom, sajgott keresztül az ország egyik szélétől a másikig; noha a hatás eszközei nem valának a költészet határain kívülről szedve. A „babiloni vizek” elégiája volt ez: misem lehetne jogosabb a költészetben. Nem a kényszerített öngyilkosságot értem tehát, nem is ama nagyobb, veszélyesebb jelenséget, mely az idegen erőszak nyomása eredményeül már-már elkezde mutatkozni. Azt tapasztalók ugyanis, hogy a haza fogalma, életben úgy, mint irodalomban, egész ivadéknál egy határozatlan ködképpé foly szét; hogy nem tárgyi a korlát, hanem alanyi, nem külső, de benső a szellemben. Előbb mély hallgatás bizonyos rétegekben, – majd egyes hangok bátorodnak fel, de mennyire különbözők ama régibb hazafias költészet – először hév epedésű, majd szilaján felviharzó, végre fájdalomba enyésző hangjaitól. Üres, léha, frivol pengetése a haza nevének, olcsó kérdés a hon s történeti nagyjai dicsőségével kezde lábrakapni, melyben az eszmét legtöbbször a nyomda ritkított betűi képviselék. Jellemző erre, mit nem rég olvasánk egy versben. „Veszve *minden*, még a *szabadság* is” mond a költő, de legott vigasztalja magát: „csak a *haza* éljen!” Imhol a tíz év növendéke, ki a haza *életét* külön tudja választani a *szabadságtól* és *mindentől* a minek elvesztését siratja. Csupán megjelölém ez állapotot anélkül, hogy vádat emelnék az illetőkre, kik nem okai, s kárhóztatnék egyebet a lélekölő rendszer nyomásán kívül. Adja isten, hogy a kezdődni látszó politikai élet mihamar végét vesse ez állapotnak is.

De nem céloim ezúttal, mondám főnebb, a költő-egyéni szabad mozgás, fejlődés azon gátjairól beszélni, melyek a közéletből, vagyis inkább annak hiányából származnak. Úgy látszik,

e szabad mozgást, ez egyéni fejlődést költőinknél jobban korlátozó egy *génusz* hatalma, mint közállapotunk nyűgei; s hogy a főnebb jelölt egyformaságot épen az idézte elő. Mindenki tudja, Petőfi befolyását értem. Szándékos utánzásról nem szólok, noha bizony van elég; egyes helyek reminiscenciáit sem bolygatom, bár kevesen maradánk azoktól szűzen. De értem a lángelme azon erejét, hogy költészetünket hosszú időre egy bizonyos irányba terelte, hogy megszabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját, s a varázs körből, melynek határait ő vonta meg, a legjobb sem igen tud menekülni. Ő lyrában volt nagy: egész nemzedék nem láta üdvet a lyrán kívül; ő e nemben is bizonyos fajok, módok iránt vala előszeretettel: százak tanúsíták ugyanazon hajlamot; őt némely tárgy kiválóbban ihlé: egész csapat az ő tárgyaiba lőn szerelmes; neki voltak sajtáságai: csodálatos! majd minden költő ez egyéni sajtáságokkal kezde születni. A hegylakó nem győz vala betelni a pusztá dícséretével, pedig nála a csikós *csorda* őre lőn; másik *túl* a délibábon szikrázni *látta* a betyár lova patkóját; mindenkinek volt egy jó öreg *apja*, *anyja*, hogy az elsőt némi lenéző humorral, az utóbbit érzelmesen megverselje; „Ambrus gazda” „Pató Pál”-féle genre-ket észlele minden költő; a cigánytanyák iránt is nagy figyelem gerjedt; ez egy-, az másfajta költeményeit P.-nek mondatott megtalálni, s újabban a „kisöcséség” lőn felfedezve szépítő kifejezésül. Mindez nem utánzás: ki mondaná annak! Például, ha P. atyja, kit megénekel, mérsáros vagy csaplár: a Kis Pálé, Nagy Mihályé már szabó, vagy kefekötő: hát nem különbség ez? – Ne ámítsuk magunkat. Mondjuk ki tisztán, hogy Petőfi befolyása – mint minden nagy sikerrel nyilatkozó génuszé – gátolta és gátolja nálunk még most is a költők egyéni fejlődését; így vagy amúgy, de még folyvást az ő képerre és hasonlatosságára teremtettünk. Hogy nem mindenki *egészen* olyan, mint ő, annak első és legnagyobb oka, mert nem *képes* olyan lenni; másik, hogy a jóra való tehetség minden áron akarna menekülni az ő befolyása alól, s ez bizonyos pontig sikerülvén, némi különbségeket hoz be. De sok törekvés, sok tanulmánya a kül- s belföld remekíróinak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát e szellem magábaszívó (abszorbeáló) hatalma ellen biztosítsuk. Pedig ezt tennünk kell, mert *az ő útján* csak mögötte kullogó, messzemaradt pályafutók dicsősége vár.

Fogja kérdeni az olvasó: miért mindezt épen Bulcsú költeményei alkalmával mondanom el. Tehát először, mert általában szükségesnek láttam elmondani; azután, mert e verskötet jellemzésére nem választhatok helyesebb induló pontot, mint ha mindenek előtt a címlapján jelölt tíz év költészetéhez való viszonyában tárgyalom. Szerzőnk ugyanis, némely nyilatkozataiból s egész működéséből ítélve, mind elméletileg, mind, a mennyiben rajta áll, gyakorlatilag azon van, hogy ellenzéklet, ne mondjam visszahatást képezzen ez időszak túlnyomó iránya ellen. Nyíltan kijelenti panaszát ennek képviselőire:

Nem a költészetet
Hozzák az életbe,
De a *pór-életet*
A szép költészetbe. (65. l.)

s több helyen is találni hasonló, noha rejtettebb, vonatkozásokat nála. Ő az alföld síkját magasztaló költeményekre ellendarabot ír („Pusztán” 20. l.); ő, ha olykor a népieshez lebozsátkozik is, ott sem tagadja meg föllengős igényeit. „Szelet vág a *karton kabát*” riadja „Csárdás” című költeményében (67. l.) a széleskedvű vigadó: s e jellemző „*karton kabát*” az, minek szárnya lebbenését szerző majd minden népies tárgyú költeményén érezzük. Nem a nép fia szól azokban, hanem Bulcsú bevallott elvei szerint, a mívelt költő. Olvassuk a „Haj-

nali szél...” kezdetű, kétségkívül népinek szánt dalt (mert hisz’ benne a legény: „furulyával *örzi kedvese álmait*”): azon régibb iskola hamis hangját fogjuk benne találni, mely a nép „magához emelésének” örve alatt feláldozta épen azt, ami leglényegesebb a népdalban: a jellemzőt. A „Cigány gyermek bölcsőjénél” (245. l.), hol maga a cigányanya viszi a szót, efféle helyek fordulnak elő:

Lelked most hallgatja
Szeráfok énekét, –
S kezded betanúlni
Az édesbús magyar zenét.

s hol nem ugyan népi, de naiv hangot várnánk, a „Gyermekek imáját” így kezdi (256. l.):

Isten! a ki úr vagy szív és szellem felett,
Ki előtt *eltörpül a lángész és képzelet*;
A nap *szemednek csak parányi szikrája*:
Becsés nálad mégis egy gyermek imája...

Mind ezek és hasonlóképpen törekvést mutatnak szerzőben alacsony tárgyakat a költészet által megnevelni, csak hogy annak nem ez a módja. Eltörölni a jellemzetest, tárgy és előadás között dissonanciát csinálni: ez nem fölemelése a tárgynak, hanem sárbaejtése. Maga szerzőnk csinos ellenpéldával bizonyítja állításomat. Nem tudom, mit tart „Fonogat a kis lány” kezdetű költeményére (46. l.): ez a legkedvesebb, legépebb kis valami, mondhatnám egész kötetében. Pedig lám itt semmi sincs abból az emelni, fellengőssé tenni akaró hangból; a tárgy egyszerűségének megfelel az előadás friss naivsága s a nyelv egyszerűsége.

Nem helyeslem tehát, a mint B. többnyire bánik a népiessel; de e bánás maga jellemzi őt, ez is mutatja irányát költészetének; mely föllengésre hajlandó még ott is, hol az alany (születés) más nemét kívánná az előadásnak. Egyébiránt e fajta költemény kevés van nála: ő csaknem folyvást a magasabb régiókba tör; s azok után, miket e bevezetésben mondtam, e törekvést nem hogy kárhóznatni kellene, sőt egyenesen dicsérni való. Ki fogná rosszallani, hogy nem a szokott ösvényen jár, mely bizony mai nap „országútnak” is nevezhető; hogy részint komoly föllengésben, részint föllengő tanirányban keresi megoldandó feladatát a költészetnek: hogy képdús, emelkedett előadásra törekszik, s némi lenézéssel fordul el oly tárgyaktól, oly nyelvtől, melyek szerinte nem valók költészetbe. Mi csak örülni tudnánk ez elütő hangnak, mi oly sok Petőfi után végre szívesen üdvözlénk egy Byront (nem gúnyból említjük e nevet), ha mégoly szerény kiadásban is, csak hatna, győzne meg bennünket *igazsága* költészetének. De a tíz év jelen ajándoka nem tett vizsgálóra ily hatást. Bulcsú – a mint e gyűjteménye után benyomáskép marad lelkünkben – sajátos véleményét táplálhat a költészetről. Nem akarjuk őt „Feren-czy Teréz koporsójánál” mondott szavaiból ítélni meg, hol így szól:

Szent *örültség* a költészet maga, –
Levegője *vad világfájdalom*, –
Kialszik itt a *gyönyör* csillaga,
S *meghal a lélek* mindenik dalon (49. l.);

ez lehet tárgyias, a szerencsétlen költőleány életviszonyából összetett rajz, vagy szintén a tárgy szemléletéből fakadó alanyi feljajdulás, melyet igaztalanság volna a költő határozott, állandó nézetének s nem pillanatnyi érzélem kitörésnek venni. De ezen kívül is akármennyi hely bizonyítja, sőt szerzőnek, mondhatni, egész iránya oda mutat, hogy ő e szóban: költészet, – olyanforma értelmet keres, miszerint a költőnek teljesen ki kell rúgnia láb alól e földi világot s röpülni a határozatlanba, a nemlétezőbe, s ott alkotni képzeletének soha szem-nemlátta föllegvárait. Úgy látszik, előtte nem az a költészet: az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag (lyrában), akár tárgyilag (epikai költeményben) minél igazabb kifejezés által feltüntetni; hanem a reáltól borzadtában, minden konkrét valóságból sietni oda, „hol nincs szív és érzemény”. Például hozhatom költői beszélyeit általában, melyek közt egy sincs, hogy emberi viszonyokon fordulna le. „Csák dalleánya” ez ábrándkép, mely úgy nem hasonlít a történeti Erzsébethez, mint semmi élő lényhez, – „A boldog”, mely allegoriás ábrázolat, – „Napkelet hőse”, mely, bár nincs emelkedés nélkül, ismét allegorikai phantasmákkal szövi egybe Attila történelmi alakját; a négy énekes „Keme Tuba”, hol azt várjuk, hogy a pogány apa, s keresztyén ifjat szerető leány összeütközéséből fog a szerelem tragicuma kifejlenni, de a történet végre is holdkóros álommá ködlik el; a „Brit bujdosók” mely tisztán történelmi beszély volna, de megint ábrándos, tündérszerű, vagy jelképző catastropha zárja be; végre a „Viadár” című – magyar tündérrege szerzőkint – de valósággal a természeti erők allegorikai személyesítése: – mindez, mondom, igazolja főnebbi megjegyzésemet, hogy B. bizonyos túlvilági, érzékfölötti dolgok teremtésében helyezi a költészetet. Igaza van-e? Az ó- és újkor összes remekíróinak tanúsága azt bizonyítja, hogy nincs; hogy a költészet minden korban s népnél nem azáltal nyerte hatását, hogy kitörekedett volna az *emberiből* a semmibe, sőt inkább, megfordítva, hogy a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal bírta felruházni. De nem úgy, mint e beszélyekben, hol a personificált fogalom, vagy természeti tárgy minden nyomon érezteti velünk, hogy ő, noha szól, jár, gyűlöl, szeret stb. mégsem egyéb, mint elfoszló allegorikai váz.

Ez ábrándos, mindig és minden áron fellengzeni akaró móddal különös ellentétet képez a józan tanirány, mely átvonul szerzőnk összes költészetén. Mi a didaxisnak épen úgy nem vagyunk ellene, mint az emelkedett hangnak, föltéve, hogy mindenik a maga helyén használta. Említém feljebb, hogy a jelen gyűjtemény három nagyocská didaktikumot is foglal magában: az első mű („Ifjú költőkhöz”) is már az, továbbá a „Költészet korai” (53. l.) s végre, mely mindeniknél terjedelmeseb: „Eszthetikai tanversezet egy magyar hölgynek” (291. l.). Mind ez ellen nemcsak semmi kifogásunk, sőt az előrebocsájtottak szerint örülünk, hogy valahára nemből, tárgyban, alakban különbözött látunk az eddigiektől. Kifogás csak az, hogy szerző nem különíti el az előadás nemeit: didaxisában igen föllengős – fellengéseiben igen didacticus. Pedig e kettő: elragadtatás és józanság bajosan fér össze s harmóniátlanságot szül. Hallottunk ugyan már *tan-dithyrambról*, forgattunk is belőle mutatványt, hol prózától az óda röptéig minden össze van keverve: hanem e különös M. D. S. (miscé, detur, signetur) költői hatásáról még nem hozhatunk ítéletet. Annyi áll, hogy ezideig a költeményt bizonyos józanság s mérséklet jellemezte, mely dithyrambi hevülésnek nem igen adott helyet, inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő szabatos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers mesteri alkotásában (Boileau, Pope stb.) tüntette ki hatalmát. Bulcsú e helyett az alak szaggatottsága, a költői nyelv felcsigázása s némi folytonos *raptus* által ódai hangban kívánná tartani tankölteményeit, a mi, ily hosszú daraboknál, természetesen fárasztó, szerzőre, olvasóra egyaránt. Ezenkívül összhanghiány keletkezik a negélyezett hevülés meg a józan tanítás között. – Megfordítva, midőn *érzelmi* költészete váratlanul a tanító hangba esik alá,

szintén ugyanaz a harmoniatlanság támad. Például hozhatjuk ez utóbbesetre legszebb költeményei egyikét, melynek címe: „*Pusztán*” (20. l.). A felvidéki költő, ellenkezően a Petőfiesdikkkel, csak kietlen sivatagot lát az alföld lapályain, hol: „forró lázban szenved a homokos mező, nincs hűvös árnyék, csaltit és fészken a kis zengedező”. Fölmerül lelkében a hegyi táj, hova most méginkább vágyik az ellentétnél fogva, s maga a délibáb, melynek költőiségét nem tagadja meg, hanem igaz lyrai módon saját vágyai és képzelme tárgyára viszi által, – maga a délibáb csak azért létez neki, hogy kedves felföldjére emlékeztesse:

Mi az a délibáb?... a pusztta tájnak, mely
Kiterítve alszik, – *felföldrőli álma*,
Hol rajzanak rezge fényes fátyolképek, –
Bárcsak el ne szállna!
Csalárd tükréből hadd mosolyogna reám
Egy *felföldi vidék*, szülőföldem, képed!
Erdőt, szirtet, csermelyt felismernék talán
Mint álmodott szépet.

Mindez igen szép, tiszta való költészet. Ellenben a pusztán, nem kevésbé mesterileg rajzolva:

Egy árva kútágas a vidék fejfája,
Mint iratlan lapon a felkiáltó jel, –
Itt-ott a nyomornak ínséges tanyája,
Bekörítve szennyel.
Vendéglátó magyar nemesnek várlakát
Viruló kerttel itt hiába keresed:
Előtted a betyár *sötéten ballag át*
S szól *durván – keveset*.

De ha már most e valódi költői hangulatból a végén egyszerre *hasznossági* elmélkedésbe esünk alá; ha azt kérdi költő, mikor fogja az *ipar* (ízléssel párosulva ugyan, de az mindegy) e sivatag pusztát tündérkertté varázslani, szóval érzés helyébe didaxis jó: dacára minden utilitarius szépségnek, inkább azon másik költő barbar fájdalma mellett maradunk, ki ellenkezően szerzőnkkel felsóhajt:

Oh pusztta, elvész nemsokára
Vadon költészeted!... stb.

Messze vinne céloktól, ha szerző tankölteményeit egyenkint részletezni s a bennök foglalt állításokat, tantételeket boncolni akarnám. Röviden annyit mondok: van azokban jó, de némi fonák is. Aesthetikai nagyobb költeményére azt jegyzem meg különösen, hogy felosztása, berendezése iskolás, kézikönyvi modorra mutat, gyakran rá is lehetne keresni bizonyos compendiumban, melynek menetét szem előtt tartja. Nem hagyhatom szó nélkül a mint e tankölteményt berekeszti, mert fogalomzavart idézhet elő. *Végszavában* (340. l.) így ír:

Az emberiség, édes hölgyem!
Imádta hajdan a *szép* istenét;
Majd a vérrel szentelt kereszten
Az *igazságra* emelé szemét.
A jövő kor tiszta lehelletén
Új tavaszt látok én kikelni,
Hol a *közös jó* istenének is
Fog a költészet énekelni... stb.

Ha ennek értelme az, hogy a költészet végcélja az ó-korban *a szép*, a keresztyén aera kezdete óta mostanig *az igaz*, jövőben, szerzőnk óhajtása szerint *a* (nem bánom: *közös*) *jó* leendő tagadom, hogy múltban, jövőben a költészet *főcélja* egyéb lehessen, mint a *szép*, vagy megszűnt költészet lenni; *tárgya* pedig, mint régen, úgy ma és ezután lehet igaz is, jó is; sőt bizonyos tekintetben örökké annak kell maradnia. Így a főntebbi különböztetés zavarnál egyébre nem való.

Ami illeti Bulcsú epicumát: elbeszélő költeményei tulajdonkép nem is azok. Itt is ama lyrai, feszített föllengés játssza szerepét, mely szerzőnk csaknem minden művén uralkodik. Sajátképeni compositióról alig lehet szó. „Csak *dalleányában*” a zárdából megszökött Erzsébet, ismeretlenül, zengi Csáknak és vitézeinek a hét vezér véresküjét, hogy ezáltal az Árpád nemzetség trónjoga iránt lelkesítse; azonban jó Csák fejére a papi átok; melynek mintegy ellendarabjával Erzsébet (szépen írott) áldása rekeszti be a költeményt. „A boldog” című elbeszélés egy allegoria; tartalma ennyi. Egy király, mielőtt fiának átadná országát, küldi ezt világlátni, oly különös paranccsal, hogy vissza ne térjen, míg *boldog* embert nem talál, s ha talál: „annak *ingét* vegye magára” s úgy jelenjék meg atyja előtt. E furcsa *ing*-fölvétellel nem tudom, mit akart szerző. Ismerek egy közmondást: „kinek nem inge, ne vegye magára” s egy másikat: „ráadni a vizes inget”. De az első azt teszi: kit nem illet valami (vád, megrovás) ne értse magára, a másik betű szerint: jól elverni, aztán átvitt értelemben: „megadni neki a magáét”. Ha szerző előtt, mint gondolom, az első közmondás lebegett, nyilván rosszul használta fel. Vége a történetnek az, hogy a királyfi, sok sikertelen keresés után, talál egy *szerelemes dalnokot*, ki boldognak vallja magát. De midőn *ingét* kéri tőle, ez azt válaszolja, nem adhat, mert *ingé nincs neki*. – Ha ez nem egyéb frivol célzásnál a költők *szegénységére*, (mely szerzőnél több költeményben újra meg újra előkerül) alig lehet ízetlenebb valami. Ez az *ing*-fölvétel, hozzá a *bő köpeny*, mely alatt ifjú és kedvese rejtőznek, oly bizarr, s a köpeny dacára oly *leplettlen* képzelet, (társa a megrovás nélkül nem hagyható „Kéjálomnak” 236. l.) mely bánt. Szintén allegoria, de sokkal magasabb szárnyalatú költemény a „Napkelet hőse”. Egy tündér, *Napkelet*, boszúra hívja fel a nap fiát, *Etelét*, testvére *Napnyugot* ellen. Az megy, dúl, Rómáig hat, hol a pap (Leó) beszédére magába tér, legyőzi magát. A *napkelet* tündére megátkozza ezért *nagylelkűséggel* a hún királyt és utódait, s azzal, hogy *nyugot* halvány gyermekei legyenek úrrá nemzetségén. Költő végül kilátásba teszi azon időt, mikor az „átok lassan elenyész... és kibékül *Kelet Nyugottal*”. – Dithyrambi föllengés, utóljára didaxis: a mint szerzőt fentebb jellemzém. „Keme Tuba” egy leány: Tuba, leánya Kemének. (E vezeték és keresztnév használatát I. Endre korában élt pogánynál szerzőre hagyom igazolni.) – Tuba szeret egy ifjat, kiről még nem tudja, hogy keresztyén. Megtudja. El akarná taszítani, de nem képes, olyannyira szereti. Vata lázadásakor ősz Keme a pogányok közt harcolván, elejt egy magát nem védő ifjat a keresztyén táborból, kiben, a mint sisakját felnyitja, *vejére* ismer. Bősz vakdühvel tombol rajta, s haza száguldván leányának felmutatja kardján jegyese párol-

gó vérét. Tuba megsíratja, s kéri a *boldat* (egyik istenét az ősvallásnak), hogy támaszsa fel. Ipoly – ez az ifjú neve – holdkóros, túlvilági életre támad, s magával viszi az alvó Tubát is egy szirttetőre, honnan az apa mélységbe nyilazza őket s maga is szédülten roskad össze. Mindez nincsen költészet nélkül, de igazolja föntebbi állításunkat, hogyan szeret költőnk a konkrét világból az ábrándok ködébe szabadúlni. Előtte volt a tragikai összeütközés leány és ifjú, továbbá leány és apa között, de ő azt mellőzve s az érzelmek harcából támadó *emberi* érdeket ki nem zsákmányolva, az álmok országába siet. – A „Britt bujdosók” ama két angol királyfi, kik számüzetésben I. István királyunknál találnak menhelyet. A 17 lapra terjedő költői beszélyből 8 lapot az expositió foglal el (egész addig: „S ha kardomra”... 130. l.), s azontúl *semmi, de semmi* cselekvény nincs, kivéve, hogy a két ifjú megházasodik. E házasságot némi „rózsák” szimbolicája s egy kis fiú, Bertók, hozza létre csodálatosképen, s ez utóbbi

... ki álmak szép honából
S rózsahalálból *les le* titkokat,
Ez emlékül *Lesle* nevet kapott...

ugyanaz a gyermekes etymologiai játék, mely nálunk egy időben tudomány színét bitorolta, de mely most már költeményben is nevetséges. Szerzőnk *ez élő-haló* rózsákkal akarta megadni beszélyének, mi abban bensőleg épen nincs, a költészetet, s egyszersmind tanúsítja hajlamát: a legconcretabb történelmi elbeszélést, mely még a monda kerekdedségével sem bír, phantasticus világba játszani át. – „Viadár” tündérrege legalább nyíltan bevallott allegoria („*A vihar lelke, Viadár*”), benne a természeti erők nyílt megszemélyítéssel szereplenek, s tudjuk, mifajta költeménnyel van dolgunk. Alkotása is, a népmeséből vett *hármás* szerkezettel – miszerint Viadár maga iránt hálára kötelezi 1. a virág, 2. a gyöngy, 3. a hajnal tündérét, kik aztán bajában megsegélik – gömbölyübbé van téve, mint szerzőnk egyéb elbeszéléseinél. De maga a *genre* nem nagyon ajánlatos.

Az elbeszélő nem felé gravitáló költemények közül ki kell még emelnünk „Hunyadi végső diadalát”, mely balladai hangon van tartva, de a ballada tömött, cselekvényes, fordulatos menetele helyett csupán *egy* mozzanat festői felfogására szorítkozik, azon egy időpontra, mikor Hunyadi a nádori győzelemből diadalmasan megtér, s úgy látszik, mintha egyenesen az *ismert kép* magyarázatául volna írva. Ezenkívül hibás azáltal is, hogy az érzület egysége ez öröm pillanatban Capistrán jóslataival és magának szerzőnek, a korhoz s tárgyhoz épen nem illő, hanem a közelebbi orosz–török háború keltette török sympathiával van megrontva. Továbbá szintén balladaszerű a „Salamon bűnjegye” című költemény, de a balladának concentrált rövidsége nélkül. Salamon és anyja vitája nagyon hosszúvá van nyújtva. „A vértanú küzdelme” – szerzőkint legenda, – minden cselekvény nélküli rajongása egy máglyára ítéltnek, hangban, előadásban semmi legendai. Az évszám (1852) mely föl van jegyezve, olyan formát sejtet, de csak sejtet, hogy e költemény szerzőnek alanyi tépelődése. „A legelső színész” nem annyira elbeszélés, mint allegoria, sajátságos, nehezen utánképzelt allegoria, mint többnyire a Bulcsúé. Az ős korban, midőn még szőlőlugas az emberi hajlék, egy anya azt álmodja, hogy *száz* arcú fia születik, s a *vész szelleme* mind e száz arcot elpusztítja, egyen kívül, s mind a száz *kebel* vére ez egy arca foly, „hol az éhségnek sárga színe mutatja: *ő nyomor fia*”. A gyermek valóban megszületik, nő, színész lesz, dicsőség koszorúzza, de, mint anyja álmodá, egyszer csak „oda lesz a sok *élet*, oda” – hanem végre a költő megjelen lantjával,

Hogy álomba ringassa át
Őt az idétlen dicsőség fiát.

„S a ki szemeit befogta, őt, a költőt, a jól tevőt, illetéknép megáldotta” – t. i. hogy az legyen „a színészet ápoló dajkája”. Tehát a színészet előbb *virágzik*, aztán *elhal*, haldoklásában megáldja a költőt, hogy az legyen ezentúl a színészet *ápoló dajkája*. Én valóban nem értem. A „Hadúr dalnoka” című rege is, mely tulajdonképp Vörösmarty apotheosisa, efféle allegorai ábrázolat, nem minden emelkedés nélkül, sok szép részlettel, de mégis megsokalljuk előbb a hősök, aztán a költők egyenkinti felidézését, hogy utoljára Vörösmartyra kerüljön a sor. Nem is számítva a „Termények gyűlését” Alpáron, melyben az ásvány- és növényország minden képviselői közt *vas* és *kender* (*vas* és *papír*) nyeri el a diadalt, – ez allegorai túlságos hajlam elannyira uralkodik szerzőnk költészetén, hogy „Emlékszózat egy orvos ravatalán” című gyászversében sem talált érzelmeinek méltóbb kifejezést, mintha az *Életet* és *Halált* versengve lépteti föl; „Életkorok” című költeménye (fölrírva: *Shakspeare* után, de megvallom, nem kerestem rá), „A bor” miszerint Noé előbb *bárány*, aztán *oroszlán*, végre *disznóvért* önt a szőlőtő alá, mind efféle tanábrázolatok, melyek B. didactico-allegorikus irányát bizonyítják, s a költői gondolat s annak előadása közt ama meghasonlást éreztetik, melyről fönebb szólottam.

De nemcsak az eszme és kifejezés közti kettősség az, mi e gyűjtemény sok darabjának árt, hanem magának az előadásnak *egyenlőtlenége* is. Nem volna Bulcsúnál költői hangulat, eszme, kifejezés? De igen, mindenik. Ábrándos lelke sokszor túlon túl is költői, hangulata többnyire emelkedett, kifejezése *részletekben* többnyire erőteljes. De a hangulat feszül ott is, hol nem kellene, aztán alászik: az egységet ritka költeményében tudja végig megtartani; a kifejezés olykor valóban szép, hogy következő soron már dagályba puffadjon, vagy fagyponat alatti színvonalra bukják. Ott van mindjárt „Ajánlása” (Teleki grófnéhoz), mely ódai szárnnyalással kezd, hogy sok föllengés után egy régi, kopott, fagyos szójátékon végezze, melyet a grófné nevéből csinál (Teleki = *tele ki*), feláldozván ennek nemcsak ódája hangját, de még a nyelvtant is, ép az utolsó szóban! Ő, ki a gyermekkorról oly találó költőiséggel mondja „Ifjú költőkhöz” címzett versében:

Az illatos tavasz
Lényünket áthatja,
Ránk a *cseresnyefa*
Virágit hullatja... (1. l.)

minél a természet és emberi élet tavaszát, a gyermekkor vágyaival, kedvteléseivel (a kedves piros cseresznye!) összhangzóbban, rövidebben, költőibben kifejezni alig lehet, máshol „gyémánt-szirten leomló mézpzatak” (11. l.) „mézes *kenyért* termő keserű *füst*” (29. l.) stb. képtelenséget ír; ő ki a „napkelet hőstét” bár allegóriásan, de emelkedett hangon zengi, ugyancsak Eteléről azt mondja, hogy *vadat* álmodik; ő ki a fonó kis leányról írt költeményben végig naiv hangot tud tartani, a gyermekek szájába (257. l.) e szavakat adja:

Ma az élet útját sok kigyó bejárja,
S a ferde műveltség pokoli vad árja
Győző lába alá tipraná korunkat –

tehát oly valamit, a mi azok élettapasztalásával s ártatlan derült világnézetével merőben ellenkezik; ugyanazon sok szép részlettel bíró költeményben, melyet főnebb dícsérve hoztam fel („Pusztán”), miután azt kérdi: „Hol lelünk egy követ, egy történeti jelt, rajt’ a *kibalt multat* s a jelent *siratni*?” hogy e kihalt multat *sirathassa*, vajjon kinek emlékét fogja keresni? *Árboczét és Törtelét!*

Igen, hol nyugszanak: kiknek *csókjaitól*
S *gyilkaitól* vészett ki Árpádnak háza?

tehát ez is egy *panasz* a pusztá ellen, hogy éppen az Árbocz és Törtel meg nem őrizte! Íme, hogy romlott meg a hang, következetlenség által. Még szembeötlőbb a következetlenség a „Gracchusok anyja” című költeményben. A római matróna, *márvány* oszlopok közt, melyekről *gazdagság* és *művészet* mosolyg, sző és fon. *Rubintos rokkája*, *gyémántos orsaja*, fején a *diadém nemzetek* vagyona. Jőnek hozzá látogatók, barátnéi, *gyöngyök*-, *gyémántok*-, *smaragdtól* fénylők. E fényűző nőknek mondja aztán a *rubint rokkás* anyja: „az én kincseimet *rajtam* nem látjátok” s vezeti gyermekeihez. Mivel nagyobb fényűzők a látogatók, mint ez az anya, kinek fején *nemzetek vagyona a diadém?* – Mint a hangok legtarkább vegyületét, a „Tompához” írt költeményt emelem ki, mely valóságos olla potrida. A „génus szellem ujjától” „tyúha! teringettéig” van ebben minden. Egyenkint véve majd minden szakasz jó: az összes hatás nagyon visszatetsző. Mily szép, érzelmes hely, midőn emlékezteti barátját:

Álmodánk egy *szalmazsákon*
Arról mi *szép* a világon;
vagy alább a jellemző vonás Tompára:
Falra írván költeményed,
Megraboltad a fél éjet. –

De aztán átcsap a legburleszkebb hangba, mely magában szintén jó volna, de az előbbieket után kirívó helytelenségnek tűnik fel:

Egy tót, alszik rokkant ágyon
Ázva *vágyon* igen *nágyon*,

s aztán a diák tréfa, hogy a tót „pátri”-nak bajuszát „koppantóval elnyikkintják”. Lehetlen e költeményt meg nem sajnálnunk a kárba vesztett jó részletekért.

Tompáról emlékezve, nem hallgathatunk el egy jellemző észrevételt. Nem hiába, hogy B. minden kortársai közül csupán e költőnk iránt fejezi ki rokonszenvét: az allegoriás, képdús modor, melyet használ, sokban hasonlít Tompa előadási módjához, amint negyvennyolc előtt írt. De a „Temetői hangok”, „Jégvirágok” stb. költője, noha kissé pazarul bánt a képekkel, s kímélet nélkül szórta virágait, nem lehet mondani, hogy ezek *hamis* virágok lettek volna. Bulcsúéi közt gyakran lelünk hamisakat. Metaphorái sokszor erőszakoltak. Bármennyi példával szolgálhatnánk. „Könyved gyémántta *szűri* az igazság”. (5. l.) „És ekkor, ifjú, kebled *tiszta* tenger... hullámain *dobzódik a vihar*”. (9. l.) „*bajsz*a a béke galambjának *két szárnya*” – comicus hatású, komoly helyen (13. l.) „*vérbe* mártsam tollamat, mely itt *aludt* meg szobád szőnyegén?” szörnyű. (49. l.) „Szárnyad a *kintől* kinőve magát...” hamis metafora, mert szárny, tag nem szokott *nőni kintől*. (48. l.) „*Lezárt*a szeme *tiszta tükörét*” – igen csi-

nált: a lecsukó tükörre emlékeztet (51. lap). A közelebbi idézetek „Ferenczy Teréz koporsójánál” című verséből vannak véve, mely csodálatos vegyülete a szörnyűnek, dagályosnak és szendének. Mily szép részlet az ilyen:

Mint átfúrt szíved, oly csendes szobád.
Tavaszzellőben lelked lebeg itt;
Felém *sobajt az édes hársvirág*, –
S lapozgatom rendezett műveid.
Őrült szerelem, – titkolt fájdalom –
S reménytelenség mindenik dalon!
A szív, melyből *ennyi keserv fakadt*,
Jobb így, kihűlve, hideg sír alatt.

Vagy nem ezerte szebb-e az ilyen, mint a mely sorokat főnebb ugyane költeményből idéztünk?

Verselését szerzőnek csupán egy-két szóval érintjük. Többnyire jó az: de mégis fordúlnak elő szabálytalanságok, melyek a rhythmus egységét kellemetlenül zavarják. Ilyen főleg szerző nagy előszeretete a versszakatlan, hosszabb rövidebb sorokból álló verselés iránt, a hogy e kötet legnagyobb része írva van. Ilyen az, hogy néha az egymással rímelő sorok sem egyforma méretűek, hanem egyik hosszabb, másik rövidebb; péld.:

Midőn éjfélkor fölsikolt a gyer || mek...
De az anyácska úgy fél, úgy remeg.

egyik jambus catalecticus, másik nem az, egy rím nő, hím a másik. Ilyen, hogy a strophaszerkezet sincs ugyanazon versben végig egyenlően tartva: például 31. vagy 48. lapon, néhány versszak tisztán ötös sorokból áll, csak azután jönnek a hatodfelesek. Ilyen rím-szóban különféle hangzók használata; nemcsak efféle: *bazában* = történettan, *csillámlik* = talpig, *kedvesed* = tested, *félő* se = *kedvese*, hanem ilyen Molnár Albertfélék is: *zsámolyán* = *fiam*, *csókolván* = *álomban*, *Jolánt* = *hant*, *Jolán* = *boldogtalan* stb. a miből már kinőttünk egy pár század óta. Oly nem kezdő költőtől, mint Bulcsú, nemcsak az effélének kerülését, de azt is megvárónok: hogy ha két ríme (140. l.) *elem* = *elem* volt, a rákövetkező harmadik ne legyen *alom*, vagy ha két ríme (38. l.) *ének* = *ének* volt, utána más kettő ne legyen *ának* = *ának*, vagy hogy (a 90. lapon: „Mintha, vihar...”) egész szakasz minden sora (négyet kivéve) ne végződjék csupa *k* betűn stb. – Ezenkívül megjelöljük nyelvtani tekintetben: *kélnek* (90. lap, az *é* csak a gyökben hosszú), *vésznek* (34. l.), *csapodárkodj* (92. l.), *alhatsz* (110. l.), *álmodj* (113. l.) *nyilat ívezni* (ívet ajzani 116. l.), *sejteni valamire* (123. l.), *apámnak*, *vasderekű Edmund(nak)*, *célzatát* (126. l.) stb. – *Szafő* (54. I. p). *Daphne* (u. o. *Danaë* helyen) *Ciceró* (59. l.: hogyan jó a *poéták* közé?) *bírok* hazát (66. lap) s. t. e. f. –

Bulcsú jelen kötetében annyira szép egyes rész van, hogy fájlnunk kell, miért nem tud azokból összhangzó egészet alkotni. Túlfeszültség – lohadás: e kettő váltakozik folyvást műveiben, mint a gőzkatlanál. Ha nem akarna *igen* költői lenni, bizonyonnyal költőibb volna. Mert nem hiányzik nála sem a képzelet, sem a hevülés: de ő túlozza mindeniket. A természettől is elég szép arcot minek *festeni*? vajon szebb lesz-e úgy? Mintha csak magáról írná, az „ifjú költőhöz” szóló tanversében e sorokat:

Ah, mint a költőé,
Nincsen oly szenvedély...
Csak *keble vihara*
Ne lenne féktelen!?
Így nem csoda: ha babért nem talált.

Szász Gerő költeményei

Pest. Nyomatott Herz Jánosnál. 1861.

A vén cigány, ha egy eljátszott darab felől ítéletét kérdik, egyszerű fejbillentéssel veti oda, hogy az jól, vagy nem jól volt *csinálva*: s ha még tovább faggatják, a helyett, hogy hosszú értekezésbe bocsátkoznék a felfogás vagy kivitel hiányairól, kapja a nyirettyút, s néhány rántással újra játszván a neki nem tetsző részt, egykedvűen nyújtja vissza hangszerét a kérdezőnek: *így!* A csupán gyakorlott festő ifjabb pályatársa képtámlája előtt, odamutat egy-egy hibás részletre, melyet okol, hogy a mű nem tőn rá kedvező hatást, noha érzi, hogy e részlet megjavítása után is maradna még *valami* fogyatkozás de, mit kimagyarázni nehéz, könnyebb volna újból teremteni. A mit a zenész csak mutat, festőnk mint kimagyarázhatatlant érez lelkében visszamaradni, azt elmélkedve, szavakban fölfejteti tiszte a műbírónak. Ő nem csinálja újra, képes sem volna legtöbb esetben, mint a zenész; ő nem keresi részletben, mint festőnk, a mi az egészre tartozik; innen van, hogy bár ítélete alaposabb, mint ama gyakorlóké, ezek példája vagy észrevétele olykor tanulságosabb. Mert a példa követése, mely félig ösztönszerű cselekedet könnyebb, mint értelem útján venni irányt az érzés, képzelem műveihez; s mert a legalább részletben újjal mutatott hiba mindenesetre oly gyakorlati útbaigazítás, melyet az is megért, kinek az egészről, az általánosról még csak ködös sejtelmek vannak. Ép ebben állt előnye a módnak, mely firól-fira, kézről-kézre mesterség gyanánt adta a művészeteket, a mai kritika irányadásai, tanításai fölött. A rhapsód, vagy hegedős, a régi szobrász vagy fazekas (*κεραμεύς*), a középkori festő, építőmester átadta fiának, tanítványának a mesterség minden gyakorlati fogásait, beleszoktatta művészetének *eltanulható* részébe, s a tanítvány, ha benne lélek volt, a jeles példák után s önmagából hozzáteremté a többit. Való, hogy így is ezer középszerű tehetségre esett egy lángész, de a középszerűk is legalább a technikai hibátlanság színvonalán álltak, s míg egyrésztől a geniusz útját egyengeték, s a vestatüzet, melynél felgyulhasson a lángelme, kialunni nem hagyák, másrészt tömegesen virágoztatják vala a művészetet. Eszközöl-e mai napság csak ennyit is a széptani elmélet és kritika, mely a dolgok *veleje* s nem héja körül forog? Lelket ő sem adhat, s minél magasabbra tűzi szempontjait, s óvakodik általánosból a részletekbe ereszkedni, hatása annál kétesb a gyakorló művészetre. Igen, ha mindig tudományá képzett izléssel volna ügye; de hányszor tetszenek önkényes ráfogásnak a megbírált szemében oly gáncsai, melyek nem forognak az épen kézzel foghatók körül.

Ezért sokszor kedvünk volna, ha nem is újrahegedülni a vén cigánnyal, legalább a festővel kimutogatni egyenkint, részletesen, hogy ez vagy amaz költeményfüzetnek ez s ez darabjában itt meg itt a hiba, így meg úgy kellett volna *csinálni*. A szerző, vagy ha ez fület dugna ily preceptorkodás ellen, a bírálat ifjú olvasója mindenesetre nyerne annyit, hogy figyelmessé tétetnék, mennyi bibéje van a költő *mesterség*nek, azon categoricus szabályokon *kívül* is még, melyeket a költészettani könyvekből, vagy osztályban, meg lehet tanulni. De egy az, hogy ily módon ösztövért füzetke is ívekre dagasztaná bírálatunkat, más megint s a fő, hogy a kritika, hiába, ma már ép úgy nem térhet vissza a rhapsod vagy bárd szoktató,

begyakorló rendszeréhez, a mint irott és Gutenberg festékétül párolgó költészetünk nem a hagyományos énekszerzés többé. Részletes hibák kimutatása nem célja, csupán eszköze, vagy arra, hogy ezekből általános nézetre emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletet ezekkel, mint példákkal igazolja. Csak annyit veszen hát belőlök, a mennyi céljára szükséges, a többit hagyja; sőt olykor kimondja ítéletét, s rámutat csak a darabokra, melyek által az igazolva leendő a *hozzáértő* előtt, nem törődve, vajon a szerző megtalálja-e bennök, a min a bíráló gáncsa épült. Innen egyrésztől magában a kritikában tér nyílik önkényes állításoknak, másrésztől az elfogult szerző a leghelyesebb bírálat által is bántva érzi magát, sehogysen tudván a kimondott ítéletet alkalmazni művére. X úr költeményeiben hiányzik az *egység*: ő nem találja úgy, hacsak ki nem mutattad, hol és mi által van megtörve. Y. úr nem tud *egészet* alkotni: ő nézi, nem leli *híját* a költeménynek; *üres*-nek mondod: pedig ő az ég minden csillagát, a mező minden virágát belerakta; érzelemhiányt, dictióban fagyot vetsz szemére: holott ő *expresse* emlékszik, hogy sírt, igen, könnye potyogott épen e darabra, még most is látszanak foltjai a kéziratban. Mit tenni hát? felhagyni minden bírálattal? Ez talán mégsem volna jó. De kívánatos, hogy az *ítész* (megenged t. munkatársunk, Brassai, *rostásnak* a kritikust csak nem nevezhetjük), a mennyiben tere engedi, ne irtózzék nagyon a részletezéstől: fő eszméi, elvonásai dugult fülekbe ütköznek is, a gyakorlati, részbeli tanulság itt-ott megragad és ez mindig valami, kivált nálunk.

Szász G. költeményei alkalmával, de nem *őrá*, mondók el ezeket. Durva sértést követnénk el rajta, föltétlenül, hogy ő kevésbbé képes fölemelkedni általános eszmékhez, vagy hogy kézzelfoghatóbb magyarázást kíván, mint bárki a jelen irodalom méltóbb növendékei közül. Állása, tudományos készültsége, már-már jóhangzású irodalmi neve egyaránt tiltja, hogy épen ránézve tegyünk ilyet föl. De, olvasván műveit, nem egyszer a vén cigány helyzetében éreztük magunkat. Nem egyszer ösztönze a vágy, kimutogatni: ez itt hibás, meg ez, meg ez; így s így kellett volna. Tanárkodás lelke szállott meg; s mielőtt abstractióba emelkednénk, szerettük volna elcsevegni az olvasás közben támadt apró észrevételeket. Ily kritika, egész kötet versnél, már terjedelme miatt is, sem célszerű, sem kivihető; de nem állhatjuk, hogy legalább egy költeményén próbát ne tegyünk vele; tán ki fog tűnni, hogy ez eljárás, ha kivihető, nem volna egészen sárba esett munka; aztán ily boncolás szintén kezünkbe adja a fogantyút költőnk általános jellemzéséhez.

Vegyük a gyűjtemény első darabját: *Odahaza*. Első, mondom, mert az *Édes hazám*, mely azt megelőzi, valószínűen utóbbi keletű: csupán hatás végett jutott a könyv elejére.

Odahaza voltam, mintha álom lenne,
Úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam:
Oda lett hajdani vidám tekintete,
A hol emlékimnek legelső pontja van!...
Az a szalmás kunyhó rozzant fedelével
Még áll, de a vihar elvonult felette,
Mint a hervadt mezőn ősz közeledtével;
S a szegénységet az idő ott feledte.

Mindjárt az első négy sorban két hely fordul elő, hol a kifejezés, ha nem mondható is épen homályosnak, mert elvégre megértjük, de hiányát érezteti velünk amaz érelynak, határozottságnak, szókötési szabatoságnak, melyet a próza is, annál inkább a költői nyelv kíván. „Mintha álom lenne (volna) úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam.” *Mi* lenne álom?

Főnévi alanyt keres a teljesség iránti érzet. Épen úgy a következőben: „hajdani vidám tekintete (a helynek), hol emlékeim legelső pontja van,” nélkülözünk valamit. Úgyde, hallok az ellenvetést, épen ebben áll a költői rövidség, az ellipsis, a szólam hatálya. Igen, ha a kihagyás a megmaradt résznek fokozott erélye által pótoltatik. De itt az az eset nincsen. A mondatok oly puhán kötve, hogy e kötésből csak véletlenül kihullnak tetszik a hiányzó rész. Nem önkéntes *szabadságra*, hanem szükségére mutat a beszéd használatában. Pedig nincs lehangelőbb, mint érezni, hogy a művész (bármilyen csekélységben) korlátoztatik eszközei által. A költő ecsetje, vésője a nyelv: bosszant, ha nem úgy fog, mint ő akarja. Ama rövidséget nem ismerné magáénak sem Tacitus, sem Virgil. – Továbbá: „oda lett vidám tekintete (a helynek), hol emlékeim legelső *pontja* van.” A hely vidám *tekintete*, tehát egy egész kis *tájkép*, és ottan az emlék *pontjai*, valami helytelenséget éreztet a metaphoraiban. Kimagyarázni nehéz, de olyan összefoglalás ez, a mi nem ad képet, nem tudjuk *képzeln*. A költő, nemcsak hosszabb leírásaiban, de metaphoraiban is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást, hogy abból a képzetet meg tudja teremteni épen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremve; egy körülbelül, vaktába felkapott phrasis mindent elront. – Menjünk odább. „Az a szalmás kunyhó rozszant fedelével még áll, *de a vihar elvonult* felette.” *Elvonult*: ez a szórend legtermészetesebb kifejezése szerint azt tenné: hogy a mi aggasztó vala, már *elmúlt*: e szökötés legalább is kétértelmű. Hanem a szokott értelem annyira túlnyomó, hogy csak újraolvasás után jöttünk rá, mit akart mondani szerző. Pedig határozottabb szórend könnyen segített volna. „Az a kunyhó még áll, hanem *vihar vonult el felette*, mint a hervadt mezőn, ősz közeledtével.” Így aztán nem lehet másra érteni. – Szerző az apai házat képben mutatja föl; olyan az, mint az őszi vihar által megtarolt mező. Jól van. De az utolsó sor megint új metaphorát vagy személyítést hoz: „S a szegénységet az idő *ott feledte*.” Erős gyanúnk van, hogy az „*ott feledte*” csak a rímért ugrott ide. *Hervadt mező* volt az előbbi kép, melyhez e sor kapcsolatik. Az idő, meg a vihar nem *ott feled* a szegénységet, pusztulást a hervadt mezőn, hanem épen előidézi, nem is szokta *elvinni* soha. Ha pedig az utolsó sort nem az előbbieket folytatásának, hanem egyenest a szülei hajlékra vonatkozóan vesszük, akkor ugrást érzünk, mert a tropus egyszerre, s a végsorban változik át, hol épen fokozott befejezését várják. A versszakok utolsó sora nem lehet pusztán *toldalék*, hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel. Egy összekapcsoló, vagy pótsor inkább elmehet a versszak beljében, mint végén, honnan lemálik, mint odatapasztott nem lényeges rész. – Lássuk tovább:

Falán csak nyoma van a fecskefészeknek,
Melyben egykor vidám barna család lakott;
Ereszében most már verebek csipegnek,
Mikre a macska tart hajtó-vadászátot. –
Teheti is bátran, nincs semmi ellene:
Öreg lett a kutya, már csak alig nyelvel;
Együtt játszódottunk, én ifjú s ő vén leve,
Ingerkedni most már hogy ne feledne el.

A *fecske* és *veréb* itt vagy metaphora, vagy a valóságból szedett jellemző vonás. Ha az utóbbi, akkor ily ellentétet nyújtana: míg a ház, *anyagilag* is, jobb karban volt, addig falára fecske rakta fészket, de most, a mióta roskatag állapotra jutott, már csak veréb csipeg ereszében. De, ha így vesszük, első tekintetre felötlik a rajz, ellentét hamissága; mert való ugyan, hogy a veréb inkább szereti a hullatag nád, vagy szalmafüdelet; de a fecske is odafészkel szeré-

nyebb hajlék oldalára is, vagy a korhadt gerenda mellé. Átvíve helyesebb a gondolat. Az előbbi versszak szerint őszi vihar tépte meg a házat. Nyara elmúlt, következésképp fecskéje is elhagyta, csupán a fakó veréb maradt, mely nyáron is ott vala ugyan, de ottléte szembeötlőbb télen át, mikor csak ő (s a varjú) marad a ház körül, s épen úgy jellemzi a telet, mint a fecske a nyári évszakot. Így hát a tropus jó lenne: hanem egy baj van. Szerző, tropusból, átmege a való festésébe. A mint alább a veréb-, macska-, kutya-leírást tovább fűzi: az már csakugyan nem metaphora: az a való ecsetlése. Tehát vagy *igaz* képet rajzol *hamisan*, vagy *metaphorából* a betűszerinti *valóságba* esik. Mindkettő hiba, és hiba főleg az, hogy az olvasót ily dilemmába hozza szándékai felől. – Még egy epithetonára van szónk. A fecskéfészek lakóit vidám, *barna* családnak nevezi. Szabad legyen azt a figyelmeztetést tennünk, hogy a *jelző* nem pusztán sortöltelék, hogy meglegyen a kellő hossza. Nem is mindegy, bármilyen tulajdonára vonatkozzék a *jelzettnek*, hanem szükség, hogy ép azon oldalról *jelezzze*, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fenforgó esetben kiemelendő. Itt a fecske-család *vidorsága*, általában a vidám múltnak a komor jelennel való ellentéte a fő dolog: mi köze evvel a fecskék *barna* színének? A barna különben sem a vidámság, hanem a gyász és szomorúság színe. – A ház ereszében a macska tart hajtóvadászatot a verebekre: „Teheti is bátran, nincs semmi ellene: (mert) öreg lett a kutya, már csak alig nyelvel.” Tehát a macska a ház *ereszén* azért vadászhat bátran e verebekre, mert a kutya már öreg, nem akadályozhatja. De vajon míg *fiatal* volt, felmászott-e a ház ereszébe, hogy a macskát ne hagyja verebészni? Mi a kutyának ily tulajdonát nem ismerjük. „Együtt játszódtunk, *én ifjú s ő vén* leve.” Ez jó! Ime hogyan kiválik a rajz igazsága által a többi közől. „Ingerkedni most már, hogy ne feledne el.” Nem mondjuk: a kutya *ingerkedik*, hanem vele más.

Két versszak és mennyi aprólékos gáncs! fog felkiáltani némely (íróféle) olvasóm (vagy tán nem is *olvasóm*, noha íróféle), kinek véleménye szerint a kritika tiszte csak abban áll, hogy vagy föllengős, duzma szavakban bálványát égig emelje, vagy néhány odacsapott frázissal agyon üsse áldozatját. De mi szeretünk olykor pedant is lenni. Megengedjük, hogy a lángész, midőn ír, nem ügyel efféle apróságokra, mégis jól jön neki minden: de a ki nem lángész, mégis arat némi sükert a költői foglalkozással, bizony az ilyen meg fogja nézni: vajon mondata elég szabatos, világos, erőteljes-e; vajon itt vagy ott nem hibít-e valami; képei, tropusai elég szemléletesek, tárgyhoz illők, újak, jellemzők-e; nincs-e bennök fonákság, következetlenség, alászás, bágyadtság, fagy; kidomborúlnak-e úgy, mint kell; nincs-e valami fölösleges, henye, vagy kirívó vonás bennök; megfelelnek-e az illető rész, s az egész költemény hangulatának stb. – És ha írásközben ily csekélyesség gyakran megakasztja a tollat, ha sokszor egy alkalmas epitheton is gondot szerez a keresőnek: miért ne szólhatna effélékről a kritika is néha-néha, habár ezáltal bírálata egy-két hasábbal hosszabbra nyúlnék is, s talán oly versíró felől, kit, főnebbi olvasó szerint, csak genialiter agyon kellett volna gázolni. Lángész mindenki nem lehet: im, Petőfi óta alig tudnánk tizet-huszat olvasni meg: a többi gyalogjáró jól teszi, ha tanulja is a költőmesterséget. No de hajrá!

Csak szegény jó anyám maradt még a régi:
Hervadásában is illatozó virág. –
Hosszan végig nézdel s mindig csak azt kérdi:
Miért vagy oly halvány? mond(d) meg fiam, mi bánt?
Nem *akarja hinni*, hogy nem vagyok gyermek;
Nem is gondol reá, mi bánthat már engem:

Hogy általad boldog, éretted szenvedek
Mennyei üdvösség, édes kín – szerelem. –

„Csak jó anyám maradt a régi.” A *régi* jelző itten a *jó* és *illatozó virággal* jöhet inkább kapcsolatba, nem a *hervadással*. Azonban úgy sem rossz, ha erre kiterjesztjük: mert a *hervadás* kezdetét vehette már az előtt, hogy az író megvált szüleitől. A „hervadásában illatozó virág” szép kifejezése a ráncok alatt is megmaradó anyai jóságnak. A kép igaz, mert az illat tartósabb mint a szín „és a rózsát, ha elhull, még egy perczig éli túl,” Kölcsey szerént is. „Nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek” – elhasznált, de igaz vonás az anyai érzelm jellemzésire. Legszebb a két utolsó sor, a beszédnek fordulat által megszólításba, ellentétei, melegsége s az által, hogy a főtárgyat kifejező szó: *szerelem*, épen a versszak végére van felhagyva. Hasonlítsa össze e versszak szerkezetét az ifjú kezdő az első versszakéval: érezni fogja a különbséget.

Aztán, leül mellém s nagyon sokat beszél
Arról a bölcsőrül, a melyben rengetett;
S fáj neki, mert nőttem fel más tűzhelyénél,
S könyekben tör ki az anyai szeretet –
Vallásos lesz szava, a mint ezt elmondja;
Lelkem visszasháll hat-nyolc éves koromig
S midőn felébredek, hajamat simítja,
Mindenik szálára áldást imádkozik. –

„Nagyon sokat beszél a bölcsőrül.” Hogy a *bölcső* az első gyermekkor metonymiai képe néhány évezred óta, arról nincs mit szólnunk: midőn tehát szerző bölcsőt említ, mindenki tudja, hogy a csecsemő kor értendő azon. De alkalmas-e, épen a csecsemő kor, hogy arról *nagyon* sokat beszéljenek? Örömet kiterjesztenők e tropust az egész gyermekkor éveire, de *annyira körül van írva*, hogy lehetlen tovább mennünk. Sőt e körülírás többet is ront a dologon. Ha szerző egyszerűen *bölcsőt* érint, minden nehézség nélkül átvinnők az értelmet a kisdedre, onnan akár az egész gyermekség idejére. De ha azt mondja, hogy anyja nagyon sokat beszél *arról* a bölcsőről, a *melyben* őt ringatta, ha így külön választja a *bölcsőt* a *benne fekvőtől*: akkor megszűnt tropusban szólni, akkor a gyermektől külön képzeljük a bölcső *fáját*, arról pedig aztán, hogy lehet *nagyon* sokat beszélni, én nem tudom. Ime a gondatlan körülírás, a henyé festegetés haszna! – „Fáj neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél.” Felszines vizsgálat szerint ez anyai *fájdalom* nem volna helyén. Inkább örülnie kell, – mondhatná – hogy fia tőle távol is ily szépen felnőtt. De nem úgy van. Az anyai szív, még boldognak tudva is, sínli tőle elszakadt gyermekét. S e fájdalom igen természetesen vegyül a viszonzás örömebe. Találó vonás. – „Lelkem *visszasháll*... s midőn *felébredek*”... A *visszasháll* nem készített elő bennünket az álom, álmodozás, gondolatára: innen a *felébredek* váratlanul jó. A *száll* képzetnek nem ellentétes képzet a *főlébredés*. – „Hajamat simítja, mindenik szálára áldást imádkozik.” Ismeretes a népi mondat: „áldja meg az isten minden hajaszálát.” Szerző e mondatot használja itt föl, azon cselekvéssel kötve össze, hogy anyja épen haját simogatja. Méltó időznünk e helynél egy kissé, mert vagy igen szép, vagy annak ellenkezője. Vizsgáló, ha saját széperzetét hívja segédül, azt mondja rá, neki visszatetszik. A népies mondat maga nem, hanem az alkalmazás. Honnét van ez? – Midőn a nép érzelmei túláradtában felkiált: áldja meg az isten minden haja szálát: távol van attól, hogy a hajra, ennek *anyagi mivoltára*,

képzeldődjék. A hajszálakat „numericus” értelemben veszi: annyi áldást kér, mint a hány hajszál; vagy a részletezés által erősebbé akarja tenni az áldás kifejezését, mikép ama rokon szólásban, mikor „minden *ízét, porcikáját,*” emlegeti. De ha valaki, szerzőnk szerint, *testileg* simogatván a haját, úgy kér, imádkozik áldást annak *minden szálára*: a főnebbi átvitel (synecdoche), mely a népi szólásban létezik, itt pusztá, anyagi *valóságba* száll; az áldás nem az egész embert illeti többé, hanem a kézzel simogatott, szálankint képzelt valóságos *haját* (nem is említve a „fejbenezés” nagyon közeli képzetét, tehát a *rútat*, mitől igazán csak egy hajszál választ el). De elég e hajszál-hasogatásból.

Később panaszol is, aztán könyűt hullat:
– Oh, csak e könyeket ne kellene látnom! –
Hogy apám, elhagyva az élhető utat,
Semmiel se gondol széles e világon...
Majd körülöleljük, mint a fát a lombok,
Ott susog a szellő – a tiszta szeretet;
Mosolygó lesz arca, derült lesz a homlok,
Lecsókoljuk róla a bánat-felleget.

„*Később panaszol is, aztán könyűt hullat.*” Midőn az ember olvasás közben e sorra jó, úgy tetszik, mintha az író elfeledte volna, hogy anyja már főlebb *panaszkodott* is, *könyezett* is. „*Fáj* neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél” – e fájdalmat bizonyosan *szóval* fejezte ki, tehát ez annyi, mint panasz; s ugyanakkor „*könyekben* tört ki az anyai szeretet.” Tovább olvasva rájövünk ugyan, hogy az ismétlett *panasz* és *köny* más tárgyra irányoztatik s helyén van; de gondosabb szerkezettel ki lehetett volna kerülni ama visszásságot, hogy szerző, a mit egyszer elmondott, újra láttassék mondani, mintha elfeledte volna előbbi szavát. – „*Az élhető út*” kifejezés szokatlan ugyan „*élhető útja*” helyett; s nagyon betűszerint véve oly *utat* jelentene, mely *élhet*: de ha *író*-asztal, *masdó*-székrény-féle szólásainkat figyelembe vesszük, nincs kifogásunk ellene. – „*Majd körülöleljük, mint a fát a lombok*” helyes kép, de nem vala szükség a következő sorral túlzásba vinni, erőltetve kizsákmányolni; mert a *szellő* nem tartozik a lombhoz, csak történetes, *külső* vendége annak, s egyáltalában nem fejezi ki a szeretet *benső* melegségét. Mai költészetünk közös hibája, addig úzni fűzni valamely képet, míg az egybe nem illők, össze nem tartozók halmozása által megszületik a szörny, melynek *absurdum* a neve. Itt még ebből csak kevés csúszott be, de a ki szerzőnk „*absurdum-csináló*” képességét akarja ismerni, olvassa el „*Nyári este*” című költeményét a 28-ik lapon.

– Megérkezik apám, templomból jó épen,
Honya alatt hozza – mint pap – a bibliát;
S hallgatóit híná vissza örömében,
Majd kalapját nyújtja, úgy örül, hogy itt lát.
Végre neki esik szegény vén dajkámnak,
Ki ott kandikál be az ajtó nyíláson; –
Búcsut mondott volna régen e világnak,
Csupán csak azt várta, hogy engemet lásson.

Ez volna humoros része az elégiái családrájznak. Már főlebb („*elhagyva az élhető utat*”) előkészíte szerzőnk ezen versszakra. Petőfi óta divatos, az anyát érzelmes (sentimental) az

apát humoros rajzban vezetni az olvasó elé. Olvassa bárki a *tíz év* hasonló tárgyú költeményeit; alig talál kivételt e *törvény* alól. Hiába, apám uram, így vagy amúgy, de mindenikben egy kissé neveléses szerepet játszik. Szerzőnk is a divatnak hódol, midőn apját élénk állítja. Nem szólok vallásérkölcsei szempontból e divat ellen (pedig hisz ott volna Kám és Noé példája) de szólok esztétikai szempontból mint *divat* ellen. Mert költészetben (valamint a társaságban is) a divat annyi, mint *utánzás*, felkapása annak, a mit valaki *kezde*. Petőfinek saját okai lehetnek, a miért atyját humorosan fogja föl: de van-e mindannak, ki az ő felfogását önön viszonyaira alkalmazza? – „Honya (azaz *bóna*) alatt hozza, mint pap, a bibliát.” De hát: mint pap? vagy: mint pap? Azaz úgy-e, mint *ha* pap *volna*, vagy igazi papi minőségben? Egy pillanatra nem tudjuk akár – jel, akár komma közé rekeszük ez incisumot. De a követő sor tisztába hozza az itt kétértelmű szórakást, hiszen *hallgatói* vannak: és így pap. A következő három sor gyámoltalan örömét rajzolja. De a rajz nem világos eléggé a kifejezésben. „Majd kalapját nyújtja” *kéz, kézfogás helyett* kelle hozzátenni. „Végre *neki esik* a dajkának.” Mit tesz vele? megöleli, vagy kiszidja? Vagy mikép értsük? Határozottabb színeket! A dajka jól van, bár nincs benne eredetiség, s a dajkák rendes típusához tartozik.

És *kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt,
 Kimegyünk a kertbe, az udvaron végig,
 S amit én csináltam, ott van az a kis pad,
 Vele szembe távol erdő, mező kéklik.
 Leülünk, jobb felől az én kedves anyám,
 Balról jó testvérem, mint egy hervadt virág;
 Oly jól esik, hogy most mosolyt látok arcán,
 Mit e földön semmi, csupán ittlétem ad.

„*Kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt.” Az ellentét elég jó, de minek azért a *kicsi* és *nagy* jelzőket *ritkán* szedetni? Az egy idő óta felkapott nyegle szokás, mit szerzőnk is követ, nem hagyható megrovás nélkül. Általában elfogadott írói gyakorlat, kivált versben, hogy csupán azon helyek, egyes szók nyomassanak feltűnőbb betűkkel, mikre az író különös súlyt fektet, vagy ha mit a szófüzés által nem vala képes eléggé kiemelni, a mi elfutván az olvasó szemét, az értelem vagy kifejezés szándékolt tisztasága, erélye szenvedne miatta; szóval, oly esetben használtatik e *kisegítő mód*, mikor a szerző mintegy kénytelen ahhoz folyamodni. De nálunk mostanában egyikévé lett a költői *hatás* eszközeinek. A mi költőnk A. vagy B. rábukkan egy szép (?) ellentétre, például: „fehér hó és fekete – bánat.” lehetetlen, gondolja, hogy az olvasó a fehér és fekete szín közötti ellentét újságát észrevegye, hacsak ő alá nem húzza e szavakat. A mi költőnk, X. vagy Y., talál egy meglepő hasonlítást, teszem, hogy „a leány olyan, mint a virág,” vagy „érzelme nagyobb az oceánnál,” egy gondolatot, például: „imádott hazát!” s nem állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasóját ezek szépségére. „Ide nézz, világ! én költői gondolat vagyok!” Az ily ritkabetűs szépmondatok rám mindig olyan hatást tesznek, mintha valamely toladó vicsorgatná fejr fogait. Hagyjuk e vásári hirdetésnybe való fogást; a jó gondolat nem szorul ilyes cégérre, s a mi szép, még szebb lesz, ha maga az olvasó leplezi föl. Hisz ily eljárással az egész Byront, vagy Petőfit csupa hézagos betűkkel kellene szedni! – „Szembe távol erdő, mező kéklik.” – Hogy az erdő és hegy (az utóbbi akkor is ha *mező* van rajta csupán) bizonyos távolságra kék színt mutat, azt vizsgáló is tapasztalta: de nem merné állítani: helyes-e így mondani általában: kéklik a *mező*. Sík földön ez nem látható, hegyi perspectiva pedig talán nem jön a *mező* elnevezés alá oly távolságból, mikor

zöld színe már kékre változott. Azonban szerző inkább tudhatja, nem vitatkozunk vele. – „Balról jó testvérem, mint egy *hervadt virág*” – a hasonlítás nem új, de alkalmas lehet; im csupán arra teszünk megjegyzést, hogy már egyszer előfordult; az anya is „*hervadásában* is illatozó *virág*.” Gondos költő óvakodnék ismétleni ugyanazon képet ugyanazon versben, mert szegénységre mutat. – Hanem végezzük be.

S odagyűl körülünk egy egész kis sereg,
Amelynek én vagyok központja e percben;
Barátok, szomszédok, öreg urak, hölgyek,
Mindig szaporodnak, de senki se megyen. –
Beszélünk *mindenről* hosszason, *okosan*,
Teli szeretettel, melegen és vigan,
Aztán, bevisz anyám, „együk meg, a mink van,”
S közbe százszor is szól: „kedves kicsi fiam!”

...Még azt is elmondja, hogy maradjak itthon:
Oh, és én örömet nem távoznám innen;
De mikor a *virág*, a szerelem úgy von...
Ezt a *jó öreg fát* áldja meg az isten!
Sirva válok el, mint törzsétől a zöld ág. –
Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja...
Öröm-, s bánat-köny közt terem a boldogság
Házi pitypalatyja, tündér szívárványa! –

Eddig a vers. Az ide írt első *fogat* (néha szeretem a strophát így mondani magyarul *szak* helyett, mely csak a megszakítás, de nem az összefoglalás eszméjét adja) feltűnőbb szépség, de feltűnőbb hibák nélkül is levén, pár szóval túl eshetünk rajta. Megjелеljük a társalgás vonzó voltának kifejezését e sorban: „mindig szaporodnak, de senki sem megyen;” a házi-asszony kedélyes, életből kapott felhívását: „együk meg, a mink van,” s a szerető anya becéző gyöngédségét ebben: „kedves *kicsi fiam*” kivált ha már főntebb *magyarázatát* nem olvastuk volna: „nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek” – a mi levon a gondolat újdonságából, és olyanná teszi, mint az előre megmagyarázott ötlet. De így is e versszak inkább jónak mondható; minden esetre jó kapocsnak az átmenetelre. – „Még azt is elmondja, hogy maradjak itthon” – az *elmondja* akad bele nyelvi érzékünkbe. *Elmondani*: hosszabb folyamú előadásra alkalmazzuk, mint csupán e rövid kérelem. Vagy olykor *elmondani* használjuk, midőn a mondás némi vakmerőséggel jár: „elmondta az eskü szót,” „az isten nevét,” „az *ad-tát*” stb. Jelenleg egyik értelmet sem tudjuk kapcsolni a kifejezéshez. „De mikor a *virág*, a szerelem úgy von... azt a *jó öreg fát* áldja meg az isten!” Főntebb olvastuk már: „körülöleljük mint a *fát* a lombok.” Nem az ismétlés ellen vagyunk ez úttal, mert a kép új fejleményt ígér, s ez nemcsak szabadabb, hanem ajánlatossá is teszi az ismétlést. De nem látunk a képben következetességet. Midőn az anya *élőfa* volt, gyermekei *lombok*: ez jól függött össze; de itt, ha szintén fa képviseli az anyát; mi lesz a fiú, kit *virág*, a szerelem, vonz? Csak nem marad lomb? Ha pedig ő tropus-nélküli valóságban áll, akkor a jó öreg fa és a virág, szétszaladt betűi dacára, sem elégíti ki képzelődésünket. – „Sirva válok el, mint törzsétől a zöld ág” – tehát megint lomb; ki csak az imént *virág* után eped vala. Különben e sorban egy jól talált kép rejlik, de nincs üvegtisztán kifejezve. Ha szerző a *sirva* helyett azt mondja *könyezve*: a

kép mindjárt homály nélkül terem az olvasó szemei elé: t. i. a zöld ág *könyez* (nedve foly) ha leszakítják. De a *sirva*, mely inkább a *hangra* vonatkozik, nem tűnteti e képet egész szabattalossággal szemünk elé. – „Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja...” Figyelmet kérek. E sor oly határozottan festi a szerelem boldogságát a kifejezés módjában, a hangban, mindenkép: hogy a bánatos móddal, mely szerint költőnk főnebb szerelméről emlékezett vala, ellenmondást látszik képezni. Ott „halvány” „bántja őt valami” „szerelemért szenved”... szóval egész hangulata elégiai, nem csak ha családját tekinti; hanem szerelmét illetőleg is: itt könnyű vérrrel használja a bizalmas, megszokott *szerető* nevet; a leány *várja* őt; s csak úgy odaveti, hogy *tüzes csók járja* közöttük.” Utoljára egy reflexióval fejezi be: ellentéve az *örömet* (szerelem) a *bánatnak* (családi bú), mint a melyek könnyei közt *terem* (micsoda? tán rózsza és tövis? nem): a boldogság házi *pitypalatyja* és tündér *szivárványa*. Ha megemlítjük, hogy e mondat: „a boldogság házi pitypalatyja” egészen Tompáé, ki azt jobban alkalmazza, be is zárhatjuk részletes boncolásunkat, hogy általánosabb tanulságra emelkedjünk.

De mielőtt azt tennők, vessünk egy futó pillantást szerzőnk verselésére, a mint e darabban nyilatkozik.

A schema, látjuk, nem igen lyrai. Egyszerű lapos alexandrin az, mérték nélkül, váltó rímekkel. De tekintve, hogy e költemény nem tartozik a hevesebb, mozgalmasabb lyrai fajok közé, hanem csöndes elegia, az alak választását nem rosszaljuk. Ellenben méltó kifogás alá esik a rímzet. Már Kazinczy észrevette, hogy nincs süketebb rím, mint a melynek önhangzói különböznek, akár az által, hogy rövidnek hosszú a megfelelő, akár, hogy egészen más betűből állnak. És pedig a rövid nem csak úgy lesz felemássá, ha párja *ékeztet*, például, ha *a* nak *á* felel vissza, hanem az által is, ha torlás (positio) hosszítja meg. E szabály nem önkényes felvétel, melyet tetszés szerint mellőzni lehessen, hanem a rhythmus-érzék követeli. Szerzőnk legkevésbé törődik ezzel. Csak jelen verséből több olyan rímet idézhetnénk, mely áthágja e szabályt, mint a hány megtartja. Mindjárt az első négy sorban: lennē = tekintētē; nyitottām = pontja vān; továbbá: nyelvēl = felednē ěl; gyermek = szenvedēk; ēngēm = szerēlem stb. Különböző hangra példa: beszél = tűzhelyénél; s a (rím helyett használva) nagyon szabad assonance: virág = mi bānt; végre egyhangúság több egymást követő rímbe, hol a fül változatosságot óhajtana: okosan, vígan, mink van, fiam, itthon, innen, úgy von isten: tehát 8 sor csupa *an en on*. Mindezekhez téve az ily rossz hangzást: „hogy most mosolyt” szerző technicáján még sok a gyalúlni való.

Most már röviden összeszedhetjük a mondottakat.

Egyes szép hely, sikerült vonás nem hiányzik e költeményben: de az összes hatás sokképen megzavartatik. Már a nyelv puha, erélytelen kötése csökkenti néhol e hatást. Képei majd össze nem függők, majd homályosak, majd átvitelei a valósággal folynak össze; leírásaiban pedig a tárgyi igazság nem léte bánt. Henye, szükségtelen vonásokat is vettünk észre: szerző még nem látszik tudni a költői festés axiomáját: „csupán azt és annyit a *testből*, mennyi a *lélek* előtűntetésére szükséges!” Olykor ismétli magát; olykor túlfestetet. Reminiscentiát árul el mind a conceptusban (az anya és apa iránti érzelem felfogása, Petőfi után,) mind egyes kifejezésben. Rímei – sőt általában nem mért, rhythmustalan sorai s lazán fűzött strophái – többnyire nem adnak kellő zengést. Végre a fölveti alaphang egysége az utolsó sorokban meg van törve.

E megjegyzések után hamar végezhetünk Szász Gerő költeményeivel. Vannak versei (s ezek, gondolom, régiebbek), hol e hibák nagyított arányban fordulnak elő; vannak ismét (az újabbak), hol mind tisztább lesz a látkör, a nélkül, hogy egészen kitisztulna. Amazokból megérintjük a „Nyári estét” (28. l.), mely egy találó vonás után: „a sok kis árnyékból (*harma-*

tos: ez nem kellene) este lett” – igen csinált festegetésbe, képhajhászatba rohan; az „Ősz felé” címűt, melynek *bánatos* hangulatába nem illik a juhász *boldogsága*; a „Temetést,” hol többi közt az anyáról mondatik: „Fehér *battyú* volt ő az életnek taván; Felszínén most csupán *tollai* lebegnek,” (kik e tollak? találja ki olvasóm A *tollak* az elhunyt anya *gyermekei!* –); a „Meren-gést,” mely a tárgyi valósággal annyira szakít, hogy „elrejtett *bokorban* zengő *pacsirtadalt*” emleget; „A vihart”, „A szüretet”, melyek leírásában szintén sok a ferde vonás; melyek ösz-szesen azzal jellemezhetőek, hogy semminemű hangulatot nem képesek támasztani az olva-sóban; a mit egy sor épít, a másik lerontja. Sükerültebb a „Salamonnak” című; de a „Gondos öreg” föliratú allegoria már ismét tárgyi valótlanság fövenyhalmára épült: a gondos öreg azért *gondos*, mert hallván zúgni a *vihart* künn, útra készül, *odahagyja kunyhaját*, hogy találja *készen* a vihar! No már hol ebben egy csepp valóság? Nem inkább azt várnók-e, hogy a támadó vihar elől kunyhajába fog menekülni s bezárkozik a *gondos* öreg?

Szerző aránylag jobb költeményei a könyv vége felé találhatók, s ezen örülünk, mert haladásra mutat. A mint érzelve, a szerelem, határozottabb alakot, tárgyat nyer, a szerint lesz költése igazabb, lyraibb, rhythmusa mozgalmassabb. Szász G. tudniillik, nagyon kevés kivétellel, csupán kétféle versalakot használ: a már említettük lomha alexandrint, meg a 8–8 szótagú rövidebb sorokat. Legfőlebb e kettőt fűzi össze néhol strophába. E két forma közül a rövidebbik jobb rhythmust ad nála; de a felemás rím abban is megmarad, egész a könyv végéig. – Ily jobb hangú költeménye már az „Édes hazám” (legelül, de későbbi lesz) – s a 111-ik laptól végig, – noha ezekben is gyakori a visszaesés nem csak egyes kifejezésbeli hi-bákba, hanem az alapérzelem hamis voltába is, mire elég legyen egy példát idéznünk. „Fe-ledjenek”... című versében (175. l.) a költő, miután sok pathoszszal elmondá, hogy: feledje el őt minden; feledje el a *virág*, a *fűlmile*, *édesanyja*, *testvére*; feledje el a *föld*; feledje ott sírjában az *ítéletnap*; miután e kétségbeesés szinte ránk is elragad, oly valónak tetszik: egy versszak-ban, egy sorban elront mindent:

...Csak te soha *ne feledhess*
 Ki megcsaltál, halvány leány;
 S ha majd szived kéjtől repes,
 Minden percben gondolj reám;
 S midőn minden csak irigyel
Érezd boldogtalanságod:
 Látván engem megtört szívvel,
 A mely neked – *megbocsátott*.

Megbocsátott?! *nem igaz!* hisz épen most rettentően *elátkozza!*

Szász G. epicai költeményeiről – mert azok is vannak: költői beszély, balladák – jobb nem szólani. Ő még a *leírásban* sincs ott, hogy tiszta, szemlélhető képet nyújtson: az alkotó mű-vészetben hogy várhatnánk tőle domború, élő, mozgó alakokat. Ki a nyugvó *térben* sem mindig bír összhangzó képet fogni föl, annál kevésbbé tud a mozgalmasság *időben*.

Hanem ideje is letennünk a hegedűt. Szász G. igyekezzék hogy az övé minél ritkábban adjon *hamis* hangot. Egy hajszálnyival feljebb vagy leebb fogni, az sem mindegy e kényes hangszeren. Pedig a hang *tisztasága* még csak alsóbbrendű kellék: azon felül következik a dallam és harmonia egysége, változata, a kifejezés ereje, kelleme és mind az, a mi „istenek közé ragad.”

Költemények Szász Károlytól

Első és második kötet (Heckenast. Pest, 1861.)

Oly hosszú szünet után a kritikában, nem is hinné az ember, mennyire kifejtett a kritikai érzet és hajlam, kivált fiatalabb íróinknál. Mindenfelől halljuk a panaszt, hogy bírálatink nem eléggé szigorúak; s kivéve tán a megítéltet, – mert ezek közül még egy sem jajdult fel *lágyságunk* miatt – mindenki kevesli a mért csapást, szeretne ráadásul még néhányat ütni az áldozatra vagy – ítészére. Nem vádkép hozom fel; van ebben jó is. Mellőzve minden személyes rokon- és ellenszenvet, egyéni izlést, eszmeirányt, nem szólva cimboraságról s ez okozta agyarkodásról a más akolbelire stb., én a haladás, a tökélyesbülés feltételét látom e mérges kritikai hajlamban. A fejlődés természete hozza magával, hogy az utóbb jövő, ha elődét meg akarja haladni, ennek hibáit nagyítva, jó oldalait kicsinyítve lássa; különben, ha osztaná némely nagy íróra nézve a kortársak bámulatát, kétségbe kellene esnie maga iránt. Sok Themistoclest nem hagy alunni a Miltiades dicsősége. Emlegetjük, hogy Kőlcsey túlszigorral bírálta Csokonait: e túlszigor, fiatal kritikusban, új ösvényen indult költőben természetes volt. Az új iskola, ha lenni, élni akart, részben előzői rovására kelle érvényt szereznie magának, sőt ugyanez iskola másod nemzedéke már az első hátán keresett lépcsőt az emelkedésre. Jusson eszünkbe csak a „szigor” bevallott, követelt tana, mely egy Kazinczy utóéveit keseríté meg. Azonban fordult a kocka: néhány évvel utóbb szintoly élesen odavetve hallottuk az egykori követelőről mondatni: „B. vagy C. nem poéta,” mint halljuk mostan elismert érdemű s a közönség előtt évek óta szép hírben álló jeleseinkről, arcfintorítás kíséretében az indokolásra sem méltatott megjegyzést: „eh! X vagy Y nem is költő.”

Mindezen, mondok, nem csudálkozom, sőt az sem lepne meg, ha pár év múlva a mostan élő s még *eltűrt* nevű költőink közül egyet sem fognánk dicsérve említhetni, a nélkül, hogy Midas bűnébe essék az illető. De még arra sem kell jóslói tehetség, eleve megmondani, hogy ha költészetünk ezután valamikor – évtized vagy félszázad múlva – ismét egy hatalmas lépésre húzakodik; ha oly apostola támad, kiben a kor ön esztetikai fejlettsége fokát, vezéreszméit, irányát épen úgy kifejezve találja, mint Petőfiben a magáé s a jelen: ez új apostol Petőfi hírneve árán fog emelkedni, s környezete, bámulói, utánczóik egyre keresni, nagyítani fogják a foltokat, melyeket mi a ragyogás miatt észre sem vettünk, vagy önkint eltakartunk. Majd később jön az irodalom-történet kritikája, mely kiegyenlíti a dolgot; leszámítja a bámulásból itt is, ott is, a mi csupán időszerű tulajdonokra esett, le a kicsinylésből, a mi a tovább haladás fejében, emberi gyarlóságából, történt. – De míg természetesnek találom, hogy az ifjabb nemzedék az előbbinek vállára kapaszkodik, hogy onnan tovább lásson, – s ha minden nap új-új felfödözést tesz, hogy ez sem, az sem, utoljára senkisem költő: én részemről óvakodom a „*bátorság*” ezen kritikáját vallani; én mindig számításba veszem, miféle tulajdonokkal emelkedett egyik vagy másik társam bizonyos fokra a közvélemény becsülésében s vajon e tulajdonok csupán időszerű értékkel bírnak-e, vagy maradandóbb hatással is vannak költészetünk fejlődésére; szóval a helyett, hogy fitymáljak, méltóbb dolognak tartom: vizsgálni. E szerint én talán nem a napi kritikus, hanem az irodalom történet-írójának terén

állok; de a múltat le nem becsülöm, se a jelent túl nem becsülöm: abban, mint ebben, találok jót is, rosszat is. E helyzetem könnyen definiálható. Nem tartozom a feltörekvő nemzedékhez, melynek haladása érdekében van elbánni a – már vagy igaz vagy ál – tekintélyekkel; de másrésztől nincsen is *mit*, s *kitől* féltennem. Oly nyugodtan nézhetem a dolgokat, mintha panoráma volnának.

Innen a lágyság, elnézés vádja ellenünk, ha megrovásainkat nem teszszük haragos modorban, vagy ott is találunk némi jót, hol mások elővéleménye csupán rosszat, föltétlenül rosszat vár vala. Mert, hogy a hibát eltakartuk, vagy érdemül számítottuk volna be: azt senki szemünkre nem vetheti, ha csak a magáét be nem hunyja, s úgy nem tesz, mint a minapi egyén, ki az ironia világos hangját panegyris gyanánt emlegette, tévén magát mintha ő azt *úgy* értené, – egy másik esetben pedig azt, a mi legspecialisabb vonatkozással volt mondva, hasonló önkintes nem-hallással az egésze vitte át, hogy absurdumot süssön a *Figyelő*-re. – A mi a használt mérték magasságát nézi: avagy én volnék, csupán én, ki azt ne tudjam oly fokra emelni, mint bármelyike a gáncsolóknak? Én volnék az, és csupán én, kit minden hitványság kielégít; ki olvasva nem szökik fel a bosszankodás miatt, nem dobja a könyvet asztalához, ha itt az egység, ott a hangulat törik ketté; ha sokat ígérő kezdet után ásító ürbe lyukadunk; ha, mint paraszt derelyénél, tenyéryni gyúratlan tészta kell megenni a bennelévő kis túróért, vagy épen nagy lyukat, mint a székely fiú a zsemleiben; ha csinált, fagyos érzelem vagy nyelv puffadoz; ha lipett-lopott eszmék eredeti gyanánt pipeskednek: szóval annyi finom borkóstoló és szakács között csupán az én számíza volna megromolva, tönkre jutva a desperatióig?... De leküzdöm a bosszankodást, lemondok a csúffátévés vitatott szabadalmáról; elmondom észrevételeimet illően, higgadtan, epe nélkül; óvakodom mindenek fölött némely bíráló azon túlzásába esni, hogy kiválogatva s mértékül magam elé tűzve a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit, mindent a mi azokon alúlesik, feltétlenül kárhoztassak, jól tudva, hogy bár Horác kimondotta: „mediocribus esse poetas”, lehet oly mértéket állítani föl, melyhez szabva bizony Horác sem sokkal tetézi a mediocritást. Ezt tudva, azt sem feledve, hogy bármi rossz hírben álljanak e mediocris poéták, ők azok a kik, mint talán már egy helyt éltem ezen hasonlítással, nem hagyják elalunni a költészet vesztatüzét, melynél egy leendő lángész isteni faklyáját majdan meggyújthassa; hogy ha *mi* nem donganánk-bonganánk időközben, hiába várná a világ a megváltó Messiást; a collegiális szerénység érzelme türelemre hangol pályatársaim iránt, s ha hibáikat el nem engedhetem, azok kijelölésén felül nem akarom őket még bosszantani is; ha jó oldalait nem nagyíthatom, nem akarok szemet hunyni azokra. Előttem a külföld példája is, hol bizony nem csupa Byronok, Bérangerekből áll az irodalom, ezek alatt egy sereg jó hangzású név is megfér, a nélkül, hogy viselőik számára *csupán seprűje* volna a kritikának.

„Mennyi hű-hó egy kis rántottáért!” hiszen *csak* Szász K. költeményeiről van szó, nemde? – Könnyebb volna, elhiszem, amúgy szűr alól (vagy e *falusi* kifejezést *magamnak* tartva, nem bánom akármely *noble* dandy-köpeny alól) odavetett bökéssel gyaníttatni, hogy azok bizony mit sem érnek; így legalább föl lennék oldva ama pedans és fásasztó munka alól, hogy a miről ítéletet mondok, azt el is olvassam; elég volna belekukucskálnom a fel sem vágott könyvbe, mint varjú a koncba, s ha egy motto, vagy olyasmi nem tetszik, azt pellengérré állítani: „ime, t. közönség, e darab téglából láthatod, milyen a ház!” De én sokkal geniálatlanabb és türelmesb vagyok, hogysem ily elbánás megnyugtatóná lelkem ismeretét; nemcsak fölmeteszem a könyvet, hanem el is olvasom, elejétől végig; megtekintem címlapját, berendezését, osztályzatát, mutatóját; megforgatom kívül, belül, némely darabot ismételve elolvasok; némelyikre „alszom is egyet” hogy másnap vajon nem hat-e rám másképp, nehogy a

költőnek számítsam be, ha például az első olvasáskor szunyatag, le- vagy széthangolt vagy ellenkezően túlmagasztos kedélyben találtam lenni; szóval egész a nevetségig lelkiösmeretet csinállok belőle, hogy író társam reputációját igazságtalanul ne érintsem. Ha aztán ennyi körül- és beletekingetés után valamely vélemény meggyőződéssé szilárdul nálam, azt nem szoktam elhallgatni, és ki fogom mondani Szász K. költeményei felől is, dacára annak, hogy vele mint egyn, mint szerkesztő jó viszonyban állok; sőt attól kell óvakodnom, nehogy épen e viszony miatt nagyobb szigorúságra hajtassam, mint különben. Ennyit bírálói álláspontom kijelölésére; – most lássunk hozzá.

Ha a költészet virág: Szász Károly jelen gyűjteményét oly bokréta-hoz hasonlítanám, melynek *egészben* több *színe* van, mint *illata*. Nem a rezedá edes varázsa az övé, mely igénytelen külső alól terjeszti bűbájós hatalmát; nem az örökhű rozmarin fájdalmas epedése, mely átható illatját hervadva, száradva is megőrzi; de nem is a királyi rózsa teljes tökélye, mely felülmúlhatlan színpompával a jószag azon egészséges mértékét párosítja, mely örökké elbájos, de soha nem kábít: inkább a tulipánok, gyöngyikék ezer fajához tenném, mely tanult kertész művelése által, és így félig természeti, félig mesterséges úton nyeri változatos színei gazdag játékát s inkább a szemre, mint azon intenzívebb érzékre hat, mely benyomásait közvetlenebbül, hathatósabban adja által az idegeknek. Gáncsot mondtam-e ki, vagy dicséretet e hasonlatban? Egyiket sem, vagy mind a kettőt, ha tetszik. Látom én a törekvést fiatalabb költészetünkben, Petőfi nyomdokán, felfogni mintegy a lelket, az illanó finom párákat, jegecesíteni a röpke gondolatot, vagy érzést; jól vagy rosszul beringatózni valamely hangulatba; de azon kívül keveset törődni a részek kidolgozásával, a fokozatos emelkedéssel szakról szakra, a költői nyelv díszei- s erélyével, a mondat- és szófüzés szabatosságával, azon előnnyel, melyet új, szokatlan, mégis talpraeső szóillesztés nyújt a költői nyelvnek, mint *discord* hangfogás emeli olykor a harmoniát, s t. e. f. Nem én vagyok, kinek az *egyszerű szép* ellen szólanom illenék: de megkívánom tőle, hogy ha lemondott a hatás *külső* eszközeiről, *bensőleg* annál teljesebb legyen; ha pongyolában, vagy épen mez nélkül bátorzkodott előnkbe állni, akkor ne legyen görbe alakú, ne sánta, ne béna; a gondolat, vagy érzés, ha csupán maga erején akar megállani, hát *erős* legyen; ne valamely *frivol* (e szó nem kacért, kikapót tesz), hétköznapi, úton-útfélen kapható gondolat, vagy petyhüdt, elkopott, mondvacsinált érzélem; s a hangulat, melybe a költő vonni akar, méltó arra, hogy őt oda kövessük, – mert azért hogy van állatja istennek, mely nem képzel valami finomabb kéjt a pocsolya gyönyöreinél, nem következik, hogy én is kedvet kapjak vele abban hengergőzni. Hony soit, qui mal y pense! De midőn látom, hogy minden, de minden el van dobva, fel van áldozva a tartalomért, s e tartalom utójára semmi, vagy alig több ennél: azt kell óhajtanom, volnátok bár inkább mesterkedők a dictióban, képekben, szómérésben, rímekben stb. így legalább adnátok valamit, nem ugyan a lényegest, de mégis valamit, míg így adománytok a leányéhoz hasonlít, ki Mátyás királynak tenyerén nyújtotta a verebet: nesze semmi, fogd meg jól. Ám követnétek a Heine, a Petőfi pongyolaságát, csak adnátok Petőfi és Heine tartalmat hozzá! De mit mondok: e két lángelme pongyolasága csak relativ: mindeniknél nemcsak a tartalom erélye, hanem egyszersmind a *belforma teljessége*, továbbá *külsőleg* a szólam sajátossága (*proprietas*), a nyelvhasználatában nyilatkozó erő, nemzetiesség s több ily *első rangú* tulajdonok könnyen feledtetik a pusztá *legkülsőbb* technicában itt-ott felbukkanó szabálytalanságot: – míg nálátok (örvendetes *kivételekkel*) a forma, külső és benső plastikára s erélyességre nagyon hasonlít a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz, mely oda lapul, a hova vágják. Különösen Petőfitől nem érdemes volna-e eltanulni azt a kis mesterséget, hogy ő sorról sorra, versszakról vers-szakra halmozza a legragyogóbb képes gondolatokat, hogy az utolsóval, mely

ragyogóbb mindeniknél, s mely az egész költemény alapgondolatja, betetőzze?... Ő minden költeményben egy egész koszorút ad: míg követői legtöbbször elégnék tartja nem is ép virágot, hanem egy-egy szírom-levelt dobni le, hogy úszszon, a hogy tud, a leghétköznapibb próza lusta mocsárjának zavaros levében.

Feltéve hát, de meg nem engedve, hogy Szász K. költői érdeme csupán vagy legnagyobb részt a formára, a nyelv-, s dictio-beli előadásra szorítkozik: ez érdemet akkor sem fitmálunk, hanem teljes mértékben méltánylanunk kellene. Bizonyára, nem volna megvetendő dolog, kivált most, midőn a technicát összeférhetlenné képzeljük a génie-vel, most midőn némely költő – apage Satanas! – a *művész* cím ellen formaszerint tiltakozik, – holott már Byron is megmondotta a technicára: „rossz kézműves az, a ki szerszámaival összevész” – nem volna, ismétlem, boldogság egy *virtuóz* verselő, ki megmutatná mire képes a magyar nyelv, mennyi erő, hajlékonyság, zöngelem van abban; egy oly verselő, ki, habár minden mélyebb költőiség nélkül, egyidőre nagyon népszerűvé válna, kinek zöngzetes strophái, feddhetetlen rímei, lehellet-könnyűségű fordulatai, ékes, szabatos nyelve, ezer változatú formái stb. minden ajkon meghonosulnának, minden fülben *reformot* idéznének elő, hogy többé a költészetnek akarva se lehessen visszatérni a mostani lágyankötött formákhoz. Azonban én, magyar versírók között, ily virtuózt nem ismerek; nem általában olyat, ki egy Virgilnek, Dantenak, Tassónak – vagy, hogy újabb költőt említsek, Bérangernek – a bensőt nem számítva – csak technical ügyességét fölérné is; a mostan élők közt bizonyára nem. Szász K. formáihoz is, minden könnyűség, ügyesség, találékonyosság dacára, mit azokban kifejt, nem egy helyen fér szó, s érdeme e tekintetben viszonylagos lesz; ellenben a tartalom meg kedvező világitásban emelkedik s nem sok költeménye van, melyről azt lehetne mondani, hogy ihlet nélkül származott, habár ez ihlet néha inkább élénk, mint mély, inkább sebes, mint tartós, ennél fogva inkább meglepő, hogyses maradandó nyomokat hágy maga után az olvasó lelkében.

Tudniillik Szász K. költői jelessége és hiányai ugyanazon egy forrásból erednek. Könnyűsége, mint a *génie*-é; de a lángelme biztossága, mélysége nélkül. Az ő agyából is páncélosan terem elő Minerva – a gondolat – de a nagy sietségben sokszor valamit bennfelejt. Könnyen hangolódik de e felhangoltság olykor nem tart, nem feszül növekedő arányban az egész költemény folytán; itt-ott lazább pillanat áll be, melyet aztán nincs türelme úgy tölteni ki, hogy észre ne lehessen venni a lankadást. Olykor nem állhat ellen egy ragyogó képnek, egy elmés gondolatnak, egy zengő nyelvalaknak, mely hivatlan oda tolong képzeletébe, s nincs ideje, vagy nem vesz, hogy megítélje, vajon odatartozik-e szorosán. Kitér a célhoz siető egyenes útról, hogy virágot szedjen az útfelen. *Sok* szépet ír; *egy* szépet nem oly sokat. Költői míveltsége, – annyi *átérzett* idegen költemény, melyek benső zenéje senki lelkében nem rezdül meg s nem hangzik vissza oly könnyen, mint nála, egy részt elősegíti, más részben gátolja költészetét. Mint viasz, szedi fel a benyomásokat, s az idegen ihletés az övét is sebesen lángra lobbantja: de nem mindenkor van elegendő ellenállási ereje, hogy nyoma se érezzék az idegen behatásnak. Néha egy gondolatból, egy ötletből, van úgy, csupán egy zengő rímorból nagy könnyűséggel ringatja magát valamely érzésbe, s bizonyos fokig ihletés szállja meg; de az ily ihletés nem lehet mély, tartós; csak minő kútfeje vala. Azonban vannak dalai közt elég számmal, melyekben az érzés intenzív erejét nem lehet kétségbe vonnunk. Ilyen a „*Búbánat*” című szakasz majdnem egészen, a többi közt is elszórva sok. Több költeménye, hol nem érzés, hanem gondolat a túlnyomó, oly *jól van írva*, hogy nehéz volna kivétőt találni bennök. Pedig az ily „correctség” formában, tárgyban, sem oly mindennapi nálunk, hogy meg ne illettne a dicséret. Hanem menjünk a részletekre.

Az előttem fekvő két kötet vers, ajánlás és előhangon kívül, öt külön osztályba van sorozva, melyek címei: 1. Ifjúság, szerelem. 2. Élet, család, emlékezés. 3. Természet. 4. Búánat. 5. Haza, történet. – A négy első egyre másra lyrai, az ötödikben elbeszélő neműek is vannak. – Természetesen minden költőnek jogában áll, úgy osztani be gyűjteményét, a hogy neki tetszik; mindazáltal fenmarad a kérdés, célszerű-e, előnyös-e a beosztás; könnyebbé teszi-e az egésznek áttekintését, neveli-e az egyes darabok hatását a jól kiválasztott hely; szóval nyer-e az olvasó, nyer-e a gyűjtemény a berendezés által? – Én csak zavarónak látom e sokféle címet; annál inkább, mert a költemények közt sok van, melyről nem tudnók megmondani, miért került éppen az illető osztályba, holott annyi vagy még több joggal a másikba is beillett volna. Az *Élet, család, emlékezés* címűek közt akárhány van, mely éppen úgy megférne az: *Ifjúság, szerelem* kalapja alatt, mert szerelmi dal, szerelmi emlékezés stb., a *Természet* osztálya is többnyire az, például bajos volna meghatározni, miért jutott: „Csillag és szerelem” (II. 9.) a *Természet* rovatába, vagy az: „Oh én lelkem!...” kezdetű (II. 37. l.) nem inkább a *Családiak* közé? – De úgy látszik, szerző a berendezésben szántszándékkal oly útat akart követni, hogy az olvasó ne kísérhessen szívregényét olyformán, mint a ki Himfyt sorban olvassa; egy pillantás a „tartalom”-ra, hol az egyes költemények mikori kelte föl van jegyezve, meggyőző erről bennünket. Ő vissza ugrik 1857-ről 52-re, sőt 48-ra, 60-ról megint 52-re, s így tovább. Ebből az az inconvenientia származik az olvasóra, hogy nem tudja magát huzamosabb ideig a költő helyzetébe gondolni, s valami olynemű kellemetlenséget érez, mint ha ugyanazon egy darab hangulata, egysége volna megzavarva; nem is említve, hogy gyakran egyik költemény növelné kölcsönösen a másik hatását, alkalmas berendezés által. Legkevesb észrevétel alá esik e részben a lyraiak közül a *Búánat* című szakasz, mely más tekintetben is közvetlenebbül hat az olvasóra.

De miután a költő maga osztályozza gyűjteményét, fogadjuk el és kövessük ez osztályozást mi is. Az ajánlás („Kedves feleségemnek”) s vezérhang („Az én múzsám”) mindenik „jól van írva” a nélkül, hogy megkapóbb mozzanatokkal kínálkoznék. Hiba bennök nincs, a mi van – a nyelvre és technicára tartozik. Amott a szebbhangú nyelvtani hiba: „olvasol” – itt, az utolsó versszakban egy 5-ös jambus 4-es helyett. Valóban fontos kérdés, tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvficamító: olvas-sz keres-sz mellett maradjon? De ki kellene dolgozni a magyar euphonia elméletét, s meghatározni meddig terjed e részben a költő szabadsága, máskint az effélén mint hibán akad meg a szem. A verselési szabálytalanság az midőn Szász K. rendes strophákban indul, s egyszerre csak egy pót-láb által zavarja meg azok menetét. Értsük meg. *Nem* árt a rhythmusnak, ha több szótag adatik ugyan, de az ütemek száma annyi marad, ha pld. spondeus helyett anapaest jó. De *árt* a rhythmusnak: ha *négy* ütem helyen *ötöt* fogok. Világos.

Az „Ifjúság, szerelem” cz. szakaszban a „Szép májusi...” (I. 15.) kezdetű dalocska egyszerű bája csak az előtt felfoghatlan, ki nagyon elborsolta izlését. Az a májusi, kerti éj, a váró szerelmes, a rózsá-kosárról vett kép s a bezárás: „Gondolatim rózsáit hadd öntsem a lelkedbe át” – mindez oly teljes összhangba egyesül s oly lehelletszerűvé teszi a dalt. Az „Éjhajadnak” feliratú (I. 29.) fénye és melege által, a „Szív története” (I. 31.) egyszerű formája, – a „Sebek” (I. 33.) a gondolatnak szerencsés kivitele által egy képben, tűnnek ki. A „Nászkozorúval” kezdetűben a két első sor által támasztott hangulat jól rezgi végig a dalt. Az „Évek múlva” (I. 45.) – (mely szerző osztályozása szerint már az „Emlékezet” rovatban is megjárna) – „Ábrándkép” (I. 47.) címűek szintén nem esnek kifogás alá; a „Távolból” (I. 57.) igen jó, valamint utána a „Fényes csillag” is, az utóbbi népi alakban, de nem népnek szánva, valamint általában nem a Szász dalai. Az, mely így kezdődik: „Oly rövid volt...” (79. l.) egy-

szerű bájai által köt le, kivált hol azt mondja: „tanúnk csak az a jó isten, ki örül a boldogoknak.” – „Ég és föld” (95), „Futó idő” (103) még az, melyeket e szakaszból, mint semmi megrovás alá nem esőket, észrevétel nélkül bocsátunk.

Az olvasó, talán maga szerző is, meglehetősen csodálkozni fog, hogy ép ezeket emeltem ki e szakaszból, míg több olyat mellőztem, hol dúsabb képzelet, erősebb szenvedély, tüzeesebb költészet nyilatkozik. Bizonyosan meg fogja kérdeni, miért nem a „Féltés” (21. l.) címűnek adom a koszorút, vagy miért nem a „Menyasszony vagy...” kezdetűt (42. l.) emelem az első helyre. De amazok szerintem, *legépebbek*. A „Féltés” igen jól indul, hanem aztán kifogyhatlan képeivel a mesterkéltbe játszik; nem is számítva, hogy a „szeretném elrejtetni *téged*”-fajta erdélyiesség, mely itt többször ismételve van, bántja a magyarhoni ember fülét. Nem hiszünk mély voltában a szenvedélynek, ha a képhalmozás túlhág egy bizonyos határt, melyet ugyan elméletileg kipécézni nem lehet, de érezni igen. S van a szenvedély halmozta képekben valami rendetlenség, mi arról tanuskodik, hogy a költő nem kereste azokat, hanem úgy tódultak képzeletébe; míg itt a játék – a fokról fokra haladó képekben, nagyon is szembetűnő. Legalább én úgy érzem. A „Menyasszony vagy...” sok igen szépet mond: attól fogva: „én leszek a templom köve” fokozatosan emelkedik ama legpatheticusabb vers-szakig:

Ott leszek, a mikor a pap
Áldását reátok adja;
Ott leszek, mikor az isten
Azt átokká változtatja.

S innen fogva a bezárásig sincsen aláesés. De midőn azt kérdi: „nézz körül, ha nem követ-e akkor egy halvány kísértet”? egyszerűen annyit kelle felelnie: „az a kísértet *én* leszek” s úgy fogni a következő képek sorát. Szerző a helyett azt mondja: „rajtam *kívül* nem lesz ott senki, csak a múlt idők *emléke*”. Ez fölösleges. Miért *isolálja* magát a múlt idő emléketől? *Ő*, a kísértet, az árny, *ő maga* a múlt emléke: e minőségben kísérti volt kedvesét. A pap kérdése: „nem kötötted-e szívedet valaha a más szívéhez?” talán jobb lett volna a szokásos formulában. Legalább én nem tudom, hogy ily *szavakkal* kérdezné valahol az esküvendő párt. A vers-szak törése ellen, rövidebb sorokkal, nincs szavam itten, mert a rhythmus nem csorbúl, *pauza* töltvén ki a hiányzó szótagot: de van arra a *büszke – üszke* rímre, mingyárt az első szakban. Én ily feltűnő helyen kerülnék oly rím-szót, mire alig lehetne más cadentiát mondani, mint a mely rákövetkezik. Épen úgy nem tenném ide a büszkét, egyetlen tiszta rímpárjával, mint nem ezt: *László*, hogy ráüssöm: *zászló*. Ki ilyeseken föl nem akad, élvezze a szóban forgó költeményt, mert valóban élvezetes az.

Több dal is van még az osztályban, melyeket csupán egy vagy más részbeli fogyatkozás miatt nem lehet határozottan jóknak mondani. A „Babonám” – címűben semmi hiba, csupán érzik rajta, hogy a „Szerelem gyöngyei” hatottak a költőre. Nem plagium, nem egyes helyek reminiscenciái: az egész hangulat van kölcsön véve. A „Csendes szellő” csinos mezei képet rajzol, s belé a szeretőket, jó idyll is volna: de látszik rajta, hogy szerzője akkor még csak hírből ösmerte a délibábot, különben nem félténé rózsáját, oly távolból, midőn már *belátja* és *megismeri*, hogy „piciny lába megázik a *délibábotban*.” A „Szenvedély” elég szenvedes, de nem tudjuk, hogyan jó tüzes, fényes rajzai közé a boldogságnak az a kép, hogy midőn a költő ráborúlt kedvesére „úgy *fájt*, mintha *hideg koporsóból* emelné ki drága testét.” Ehhez nincs kulcsa az olvasónak, ha netalán a költőnek volt is. A „Titkos szerelem” hangja, zenéje igen szépen hintál kezdetben, a költőt is valószínűleg e kezdő sorok dallama ringatta e köl-

teménybe, de tartok tőle, hogy a vége felé játékosabb, mint kellene, bár itten a játszóság nem annyira árt, mint a *Féltés* címűnek patheticus hangulatában. „Fa és virág” jó képben adja gondolatát, egy hibás vonással: ez a *száraz* jelző az *ág* mellett. Őszszel a lomb lehull, de az *ág* nem *száraz*. Ha pedig *száraz*, akkor megtörik a kép. A „Majd...” címűben csak egy *majd* nem kellene. „Majd ha minket eltemetnek, Azt susogja *majd* a szél...” Az egésznek hangulata jó. „El is jöttem...” túl van finomítva. A „Szamóca ajkadban”, mely igen csinos dal volna, csak az *árvalányhaját* nem tudjuk, hogyan értjük: *színét*-e? vagy mi? s a gondolatok „borostyán fürtje” sem ad tertium comparationis-t. A „Piros hajnal” így is szép; de egy merészebb vonással még szebbé vált volna. Midőn a költő fél, hogy ha isten a mennyországban minden csókért egy esztendő t von le, s kérdezi: „Be akarod ezt számítani a mennyországban nekem?”... érezzük, hogy e hyperbola akkor érné el teljes költői határát, ha így kiáltana fel:

Félek, hogy az öröklét is
Megrövidül úgy nekem!...

s ez kellő magásra feszítné a költemény végsorait, míg a mint van, nincs emelkedése. Végre csupán a „Viszontlátást” emelem még ki, mely gazdag, érzésben, képekben, s egyike volna e gyűjtemény legjobb dalainak, ha a négy utolsó sorban némi fonákság nincs. E négy sor így van:

Veled: szivem édesen ver (*enyém*)
Távol tőled: vágy hevít. (*engem*)
Viszontlátva: szerelemmel
Függnek rajtam szemeid (*a tied*).

Nem azt várta-e minden olvasó, hogy a harmadik esetben is saját, még pedig fokozott érzelmenek kifejezése fog következni? *Alapjában* hibás a „Némán ülünk...” kezdetű, mely első szakában azt mondja: „mit szíveinkben érzünk, *szóval az nem mondható*”, utolsó szaka szerint pedig „*Csendesen* foly szívünk vére” stb.; azaz a mi az első versszakban „szóval nem mondható” érzés volt, az a vers folytán csendes *közönynek* bizonyul.

A *második* osztály (Élet, család, emlékezés) már kilép a tisztán *alanyi* lyrából, reflexio-, elbeszélés-, allegoriával vegyes költeményeket is tartalmazván, s egy-két oly leíró darabot, mit *genre* néven ismer az *aesthetica*. Az *alanyiak* közül szépségre, épségre, kiemelendőnek tartom a „Kis lakot”, mely a családi boldog szerelem idylli festését nyújtja összhangzó képekben; „Miért búsulsz” kezdetű, mely az *erősebb* fél áldozatkész szerelmi odaadását tisztá vonásokkal ecseteli; az „Álmatlan éj”-t, a „Boldogság emlékét” – „Felejtani...” de talán mindeniknél inkább a „Haza felé” címűt, mely a kedveséhez vágyó szerelmesnek epedését rajzolja, s e hő apostrophban végzi:

Délibáb, tündérkezeddél...
A kis házacska *emeld* fel
Hadd lássam őt hamarabb!...

Nem tartom ellenben sikerültnek, egyes szép helyek dacára, mindjárt elül a „Gyermekkori emlékeket” hol a költő, többi közt, azon, egy-két ízben máshol is sejtettem visszásságba esik, hogy magát magán *kívül* képzele, midőn azt mondja, hogy a „múlt idő *szívében* él és úgy

tetszik neki, hogy (annak) *tükre* (az ő) *könnyező szeme*.” Magán kívül kellene állnia, hogy ezt lássa. Midőn Tisza Domokos, talán „Honvágó” című versében a távol hazára gondolva, azt mondja a szemébe tóduló könyecsepről: „S én e könnyben, mint a délibábon, nyájak, falvak úszó képét látom”, nincs benne semmi visszás, mert a könyet nem *kivülről* nézi, hanem átnéz rajta, s a mint a tárgyak elmosódnak, elusznak a cseppben, nem sok segély kell a phantasiának, hogy a „délibáb” tüneményét varázsolja elé; de *tükörnek külseje* hajtja vissza a sugárokat, s ki a *szem* tükrébe akar látni, kívül kell a szemén állnia. Az „Emléklapjaimból” ifjúi hévvel közhelyeket halmoz; a „Szülő házam” alapeszméjeül csekély a mit a végsorok kifejeznek; „Itt születtem, – de vajon Hol vár rám a sírhalom?...” A „Változás” című nincsen költészet nélkül, de kissé hajhássza képeit, s a kolibri, paradicsommadár, Madonna-csók s több effélével azon tarkabarka régiókba téved, hol Lisznyai a király. A „Kedves betegemnek” címűben egy pár prózai sort kell megjelölnünk, a mi Szásznál annyival felőtölbb, minthogy ritka. „Minden tagod mintha *vassal égetné azt valaki*”, s alább: „Még a *pogány is megszánna*.” Est modus in rebus. Van annak módja, népi szólamot használni a maga helyén: de se minden hely, se minden szólás nem fér össze egymással. Itt a hely sem igen alkalmas, a szólás pedig oly az életben is hétköznapi és színetlen sopánkodás. Csak praegnansabb kifejezést használjon a költő, a közéletből. Mily jellemző, plastikával, kifejezéssel teljes azon egy szó, midőn Petőfi mondja: „*munkálkodik* a cimbalmos”; – legott képzeletünk elé terem a cigány, amint hangszere fölre hajol, üstöke izzadt arcára hullva, s villám sebesen táncoltatja verőjét a húron. De nem is halljuk aztán úton-útfélen annyiszor, hogy a cimbalmos „*munkálkodik*” – mint az illet: „*megszánna a pogány is*.” „Pálya emlékek” négy szakasza némi olyanságot mutat föl a „Szív története” – négy versszakával; mindenik életírási mozzanatokon épül, s mindenik az ismét-boldog szerelmen végzi. Tehát összekapcsolja a múltat a jelennel, a szív életében két különböző epochát foglal egybe; de miután az egyes pontokat külön-külön, más-más szakaszban mutatja fel, azaz, egymást kizáró érzelmeket nem egyszerre, hanem egymás *után* állít elénk, semmi természetlen a kapcsolatban. De van Szásznak költeménye (mint az „Új érzelem” I. 71.), hol a régi és új szívvilág *harcban* ábrázoltatik; vagyis az mondatik ugyan, hogy: ez új érzelmek „*egymás ellen zajlanak*”, – mégis nagy nyomatékkal hozza elé: „*Marcongol a régi bánat* – S ah! mellette *új seb ég!*” Ebben már magában nincs összeférhetés, t. i. hogy az „új érzelmek” egymással is, a „régibánattal” is harcoljanak; de a „régibánat” és „újseb” összeütközése sem lehet nagyon erős, miután „újseb” nem támadhat, míg a régi bánat „marcongol”. Bocsánat, hogy e hűrt megillettem, de okát kelle adnom, miért nem tetszik nekem ez a vers, és talán még egy pár, mely az átmeneti kort jelzi. Nem megdabolni való kor volt ez. Im Petőfi elsírja utolsó könyvét Etelke fejfáján, még egy-két sóhajtás szakad fel kebléből az után is, akkor elhallgat vagy közönyös tárgyakat vesz. Idő múlva némi határozatlan és alakatlan szerelmi vágy szállja meg, s Etelke emléke még ott borong; de mikor aztán a „Szerelmem gyöngyei” tárgyának nyújtja hódolatát, akkor minden érzése, szíve, lelke osztatlanul ezé. Nem mondom, hogy ama *helyzet* lélektan ellenes, – de a mint költőnk festi, szerintem, az. Ezért aztán nem hat meg az *enormis* kép, mit a szenvedélyes bánat viharában hánykódó szívnek megbocsátnánek, sőt nála természetesnek találnánek, midőn t. i. költőnk a „Gyűrűvel”-ben előbbi jegygyűrűje kövének elvesztéséről mondja:

De kiesett a gyémánt, elvesztettem,
S a gyűrű feje üresen maradt, –
Mint hulló csillag elvesz tengerekben
S kiolt a bús ég minden sugarat. (216. l.)

Most azon költeményekre megyünk át, melyekben részint ott van ugyan még a költő alanyiséga, de már az őt környező külvilág tárgyaiból is többet veszen ecsetje alá, mint tisztán a lyrai hangulat ébresztésére kívántatnék; hol már a genre-hez közeledik, vagy épen satirai objectiv rajzot kíván adni. Ezek közt első a „Karácson.” Elmondhatnók róla, hogy alakban, hangnemben ez vagy amaz költeményt juttatja eszünkbe: de az ily csendképek között mindig van valami hasonlóság, valamint egy szelíd táj mindig emlékeztet a másikra. Az is meglehet, hogy a költő, midőn ilyet alkot, maga sem titkolja magától, hogy a hangulatot egy vagy más régibb költemény támasztá benne; a kérdés csupán azon fordul meg, mennyi önálló erélyt bír kifejtetni, hogy dacára a kölcsön vett hangnak, eredetiségét senki kétségbe ne vonhassa. Megvan-e a felvett darabban ez önálló erély? Ha azt kérdenék tőlem, mi hibát találok benne, nem tudnék kimutatni egyebet, csupán, hogy „*izibe* szitáltak” nem jó kifejezés, mert „*izibe*” nem folytonos, hanem pillanatnyi siető cselekvésre mondatik; meg hogy ebben „*anyám asszonyának katonája volt csak*” – a *nak* feszül is, rímel is. Mindazáltal, isten tudja mért, e költemény nem hozza rezgésbe lelkem húrjait, nincs maradandó benyomása, mint pl. a „Téli esték”-nek Petőfinél. *Látom*, a leírás hű, igaz, eleven, költői: de nem *érzem* azt. Az elbeszélte gyermekjelenetek sora egész kis drámává gömbölyül: attól fogva, mikor az apai mese végén előjön a fényes *angyal*, minden ez angyal várt megjelenésére vonatkozik: a gyermekek vágya lefekünni, hogy az angyal hamarabb jöjjen, a sugdosás, találgatása kinek mit hoz majd; a bethlehem-pásztorok megjelenése – mely e kis eposzban mintegy a *machinát* képezi hogy a gyermekek a *kicsi Jézust* színről színre *felkérhessék* az angyal elküldésére; a fölébredés reggel, az öröm, a szép reflexio, mellyel ezt kíséri szerzőnk:

A gyermeköröm fogyhatatlan bányá
És benne minden: arany s briliánt,
Egy semmiségen, hogy el tud örülni
S ha sír: könnyét oly könnyű letörülni!

végül háttérben a bámuló szülék, mintha mind e csoda dolgokról mit sem tudnának: mindez oly szépen, összefüggően van leírva, hogy nehéz megmondani, mi hát a baj? A baj, szerintem, az, hogy költőnk hívebb *emlékező*, mint lelkesült *festő* e költeményben s bár kultúrgyait igyekszik reflectálni a gyermek kedély-világában, e reflexió nem bír elég *naivsággal*, hogy megillessen, nem annyi *eredeti* benső vonásokkal, hogy ragadjon. S bár nem tagadhatni, hogy a külső leírások a bensőért vannak ott; mégis amazok anyagi masszája elnyomja mintegy a bensőt, mely nem elég hatalmas, hogy felülkerekedjék, s a költemény oly szint kap, mintha csupán karácsonyi „szokások” descriptiója volna. Azonban lehet, hogy nincs igazam, s örülök, ha a közönség nagyobb gyönyörrel élvezi e költeményt, mint én, mely azonfelül a német „krisztkindlik” rajzától is valódi magyar jelleme által különbözik: mert nem *este* s a *Jézuska* hozza az ajándékot, hanem az *angyal* és *reggel*.

Szintén e fajta családi csendkép a „Nagyapám” című, mely az előbbi után következik. Ha a „Karácson”-ra az volt megjegyzésünk, hogy túlnyomó része van benne az emlékezetnek, a merő tapasztalásnak, itt azt nem mondhatjuk, mert szerző így kezdi:

Egyet sajnálok egész életemben:
Hogy *nagyapámat* nem ismerhetém.

Tehát már előre hozzá készíti, hogy rajzain nem lesz a közvetlen benyomás frissesége, csupán azon másod kézbeli halvány vonások, minőket a szóbeli átadás nyújt. „Az édes atyám gyakran emlegette”, mond költőnk. Igaz, hogy a gyermeki s ifjú fogékony kedély kivált a szülék szájából, az ily benyomásokat is elevenebben szedi föl és hívebben őrizi meg, mint a nagyobb korúaknál, de mégsem elég elevenen arra, hogy, bár teremtő képzelet segélyével, családásig hű rajzot adjon, s meggyőzzön az érzület igazságáról. E költeménynyel is úgy járunk. Kimondván a költő, hogy sohasem látta nagyapját, csupán hallott róla, nem bírjuk elhinni, hogy sympathiája mély és igaz egy oly ember iránt, ki csupán képzeletében él; már pedig rokonszenvet bennünk csak rokonszenv támasztana. Mert dacára mindannak, a mit a „természet szaváról” beszélnek, tény, hogy a gyermek saját szülőit sem szereti, ha azoktól csecsemő korában elvált, huzamos ideig nem látta s évek múlva mint idegennel jó velők össze: annál kevésbbé győződünk meg, hogy a „természet szava” felbuzduljon a harmadik ízen, vagy bár szóbeli emlegetés képes legyen azt oly érzelmmé fokozni, minő a poétai teremtéshez kell. És itt jegyezzük meg: egészen más a költőnek „objective” valamely egyén érzelmeibe tenni magát; más pedig „subjective” oly érzelmet költeni, mely nem létezik, vagy csak lanyha fokozaton. Szerzőnk ez esetben azt teszi (s még egy pár dalában tudnánk hasonló mutatót elő), hogy elébb helyzetet, *érzelmet* költ, hogy azután *azt* megénekelje. – Több dicséret illeti e nemből a „Jó öreg”-et, hol a költő rokonszenve s a „jó öreg”-nek genre-szerű leírása kellő harmoniába olvad össze, s úgy érzelme igaz bensősége, mint szabatos, találó képei, jellemvonásai által leköti nem csak figyelmünket, hanem szívünket is. – A „Nagy bajuszú korcsmáros” is mehet annak a mi; de a „Fürdőre kell mennie”, satírának, sem elég éles, sem elég elmés s általában nem látszik, hogy ezen faj kedvező tere volna a Szász K. tehetségének.

Még egy fokkal kijebb a tisztán érzelmi alanyiságból, Szász K. azon költeményei következnek e vegyes osztályban, hol nem annyira érzése, mint gondolatja emelkedik ki a subjectiv háttérből. Ilyen már: „Az ifjú” – „A férfi” – „Harminc évvel”, – „A jó tündér” – ilyen, de már egészen a reflexio mezejére állítva, az „Oly szende volt...” kezdetű, sőt ilyennek jellemezhetjük allegoriás elbeszéléseit, minő az „Angyal és ördög” – „Köny és mosoly”, – melyeknél ismét egy fokkal tárgyiasabb „A koldusasszony.” Mindezek a költészet különböző mértékével, de külformailag általában *jól* vannak *írva*: közös jellemök pedig az, hogy a költő, mindenikben valami előre képzett reflexiót vesz alapúl, melyet aztán egy-két sorban többnyire szavakkal is kifejez, mint fő *tanulást*got, mely a költeményből meríthető. E tanulás az „Ifju”-nál a kezdő versszakban van kifejezve, mely ismét Moore ismeretes költeményére támaszkodik: „Oh, blame not the bard, if he fly to the bowers”...

Hagyd el, ne bánts el az ifjút
Ha élvezet keres;
Meglásd, szenvedni is tud
Amiért érdemes (I. 199.).

„A férfi” mintegy ennek folytatása, mindkettő alanyi háttérre festi reflexióit: amabban a „Szent oltári” – ebben a „szent igék” az a hely, hol szerző leginkább bevallja subjectivitását. „A jó tündér” nyílt allegoria; a „Harminc évvel” (mely nehéz formában szerencsésen mozog) egy subjectiv gondolatnak ad kifejezést:

„A *művész* álma s koszorúk helyett
A *férfinak* mennyet nyit kebeled.”

s hogy a *művész* e költeményben nem tárgyilag festett *egyén*, hanem csak ama gondolat kifejezésére fölvelt *fogalom*: mutatja azon hely, hol szerző azt egyszerre *toll*, *ecset*, *véső*, *lanthúr* attributumokkal ruházza föl. – Az „Oly szende volt” kezdetűben, mely már egészen tárgyias lyra, nem szükség keresni a reflexiót, mely alapját teszi, ott van az, szavakkal bőven és szépen kimondva, de a gondolat, legalább *Magdolna megtérése* óta újnak nem nevezhető. – Az „Angyal és ördög” „Köny és mosoly” alapeszmében, fogalmazásban annyira rokonok, hogy az utóbbi csupán az első thema variációjának tetszik. Amaz e praeconcipiált gondolaton épül:

Egy szép *asszony* szívünknek *angyal*
És *ördög* egyaránt lehet; (143.)

ez utóbbi csaknem hasonló szavakkal végződik:

Szólj – és szivedbe nyulj be – *ember*:
Angyal vagy *ördög* vagy-e te?

csupán, hogy itt a *masculinum genus* is bennfoglaltatik. Az így előre képzett gondolat, nem lehet tagadni, kivált az „Angyal és ördögben” igen szép külsővel van felruházva: de nem ez a módja, elbeszélő költeményben alapeszmét fejezni ki. Az alapeszme nem elvont *tanulság*, mint az aesopi mesékben, az ép úgy nem választható külön a költemény egészétől, mint nem valamely szobortól vagy építési remektől, a gondolat, mely általa ki van fejezve. Csak szellem nélküli pedanteria képzelheti az Iliász létrejöttét oly módon, hogy költője először egy alapeszmét, erkölcsi igazságot vagy maximát gondolva ki, azután nézett széllyel, hol is kap már ő alkalmas mesét, cselekvényt, jellemeket ez igazság képes ábrázolása végett, s úgy bukkant Agamemnonra s a trójai hősökre. Szerző tudja ezt, csakúgy mint én, de akkor azt is fogja tudni, hogy allegoriái szép allegoriák ugyan, de az epica valódi színén alúlesnek. Ballada vagy más ilyes név nem illetné őket. Ugyanezt mondhatjuk a „Koldus asszonyra”, mely pedig jutalmat nyert s az „Angyal és ördöggel” együtt számos tapsban részesült. Dacára, hogy e költemény, mint mindenki tudja, Béranger „Szegény asszony”-ának paraphrasisa, s ezt tagadni annyi volna, mint a napfényt tagadni, a közönség kedvesen fogadta, s nem egy volt, ki több szépet talált benne, mint az eredetiben. Több is van *külső* ragyogás, ha ezt vesszük költészetnek; de, habár elvonatkozunk az eredeti feltalálás érdemétől, s elfogadjuk, a mit pedig nem lehet, hogy szerzőnk egész öntudatlan és véletlenül találkozott Bérangerrel, azt kell itélnünk, hogy a *belső* igazság, teljes harmonia, valódi (echt) költészet Béranger művében található fel. Mit szerzőnk, legutól mintegy alapeszmét kimond: „Hogy a *művészet* a legjobb út megnyerni a *koldusbotot*” e praeconcipiált keserű gondolat, melyből szokása szerint kifejti, vagy melybe „tanulsgkép” összevonja költeményét, – e gondolat, mondom, jelen esetben nem is igaz, mert nem a *művészet* a hibás, hanem a betegség, a balsors, meg hogy gazdag korában nem volt takarékos. Béranger folyvást a *charité*-ra, könyörületre hivatkozik, nem emel szemrehányó, követelő vádat a közönség ellen, mely annak idejében meghozta a magát; végső szava is az, hogy isten *irgalmáról* gondoskodik a *bűnös* számára, lelkét félti annak:

Pour qu'il (t. i. coeur) ait *foi* dans le ciel, qu'elle implore,
Ah! faisons-lui la charité!

szóval, a művésznő, ki Béranger költeményét olvasva megdöbben a képtől, hogy mi várhat reá: Szászét olvasva kifakad a *háládatlan* közönség ellen.

Van e szakaszban még egy költemény, melyben nem lehet észrevétel nélkül síklanunk át, mert érdekes megjegyzésekre nyújt alkalmat. Ez a „Haláltánc” „egy régi *népdal* töredékeiből”, mint szerző mondja. A „régí népdal” nem egyéb, mint a népi *ballada*, mely a Heckenast kiadta „Magyar balladák könyvében” is (II. köt. 22. l.) „Sári bíróék” címmel olvasható, s melynek hőse *Csomor Danyi*, ki hűtlen kedvesét halálra táncoltatja. Szerző e „töredéket” egészíti ki, s dolgozza át balladává. Először is a „töredék” szóval jöjünk tisztába. Nem tudom, *ily* alakban ismerte-e szerző e népkölteményt: hanem ez *nem* töredék. Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb), hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környezet, csupán annyit vesz föl, a mennyi *multhatatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltüntetésére okvetlen megkívántatik. Már most, e szükségletre nézve, nagy a különbség oly ballada közt, mely eredetileg csak egy falu határára szólott, s olyan között, mely szélesebb, még pedig már *olvasó* körre számít. A falu, apraja-nagyja, ismeri az eseményt, melynek alkalmából egy ily ballada terem; neki nem kell *történet*, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait. Nekünk, az irodalomban, töredék lehet „Csomor Danyi;” a falusi költő, ki azt létre hozta hallgatói szempontjából, épen a ballada törvénye ellen vét, ha a tényeket jobban kimagyarazza. Ő tudta, s vele az egész falu, ki az a „Sári bíróék”, ő ismerte a leányt, jól tudta, mi a költeményben nincs említve, *hová hivatják* a legények, nem volt szükség mondanania, hogy *tánc* közben történt a dolog, s a falu népe mégis elérte, honnan kéredzik a leány:

„Eredj Csomor Danyi!
Hadd menek *kihűlni*,
Nem fogok elmenni,
Vissza fogok gyünni” stb.

Mindazáltal elismerem, hogy „irodalmilag” homályosabb e költemény, mint kellene, s egyes célzásai, melyekhez kulcsunk nincsen, töredékessé látszanak tenni. Így például nem tudjuk, mire vonatkozik, idéző jelekkel a leány szájába adott, de hihetően maga a költő által, mintegy reflexióképen, közbevetett ama felkiáltás:

Oh átkozott anya
Átkozott légy apa,
Ki az ő *leányát*
Ily sokára hagyja.

Az *ily sokára* nem a későig mulatás, hanem a késő *férjhezadás* lesz, mely vád vonatkozhatik ugyan a hosszú leányság alatti szeretkezésre, s így a csapodárságra is, melyért mostan lakol; de méginkább *gyanításnak* ad helyet, mi világos tudalom volt az eredeti hallgatók előtt, de nekünk örökre gyanítás marad.

A mi az átdolgozást illeti: az csak *részben* sikerült, mi efféle költeménynél annyi, mint: *nem* sikerült. A kétféle, régi és új szöveg nincs egybe illesztve úgy, hogy ki ne ríjon egymás közl. Eleinte jól kezdi: az 1-ső szakasz többnyire szerencsésen odaillő népi kifejezésekből van összealkotva, s hol a költő maga veszi is át a szót, óvakodik az összhangot megzavarni. De már a szakasz végén tolla alá kerül egy szerencsétlen sor: „kész a végzés, még *titokban*”, – erre rím kell, mi lehetne jobb, mint *lobban*? de mi lobban úgy, mint a titok? hát: a *lidérc*, s lesz a sorpár így: „Kész a végzés, még titokban, mint lidérc, mely *még nem lobban*.” No, a lidérc, míg nem lobban, nem is lidérc, de nem is kész, mert mihelyt *kész*, legott fellobban. S hova lesz ily hasonlat által a hang naivsága? – A 2. és 3-ik szakaszban amott a legény, itt a leány viszi a szót. Egyik sem naiv, akár nyelvét akár ész- vagy érzelem-irányát, s ennek kifejezés módját tekintjük. A legény „a gyűrűnek, e csalfa *ékszernek, gyémántja sugaráról*” beszél, s átka legmagasb pathosában szójátékot farag: „Verjen meg az isten! – ha *nem*, hát majd megverlek *én*” – s mindezt nem tréfából, vagy humoros kifakadásban mint a nép fia, hanem a legnagyobb komoly felindulás közepett. A leánynak egy *nyillal* van sok vesződsége, a Dani *átkával*, mely képet három strophán átál űz-fűz. A 4-ik szakasz többnyire jó hangból megy, de ott is van a mi megtöri a harmóniát. Először a *Dani* – mon-*dani* rím, mely másod ízben fordul már elé, holott egyszer is – frivol; aztán inverziók a paraszt asszony szájában:

S *mely* szembe szívbe süt –
Mind gyémántos kövüt,
Tégy a tíz ujjodra tíz pár arany *gyűrűt*.

Az 5-ik szakaszban is vannak helyek, hol a költő *súgja* a szót személyeinek, s azok öntudatlan mondják utána: de mivel „finis coronat opus”, s e szak a többinél jobb, kivált végsorai pathosszal zárják be:

„Húzd éjfélíg, cigány, Reggelig azután! Azután mindétíg Halálom percéig!”	(„Húzd cigány! éjfélíg, Éjféltől reggelig; Azután mindétíg, Halálom óráig!”... <i>Az eredeti.</i>)
--	--

(mire csak az a megjegyzésünk, hogy az eredeti, ha a *rímet* nem, a *hangsúlyos szót* jobban tudta, hova tegye), hadd maradjon jó íze szánkban a költeménynek.

Egész kötet van hátra: vonjuk összebb a vitorlát. Sok szóval járunk: de ha az általános bírálat tudósabb: a részletes boncolás mindig tanulságosabb. E sorok írója magáról tudja ezt. Ritkán s nem nagyon sokat épült oly bírálatokból, melyek egész általánosságban voltak tartva: ellenben a kellő részletességgel történt felízelés mindig hagyott nála valamit, vagy adván vagy költvén egy-egy gondolatot. – Csak az a baj az efféle elemzésnél, hogy az ember sohasem mondhat eleget, s minél inkább követi a részleteket, annál jobban elágaznak, mint a fa gyökere, mely földszint három-négy ágban egyesül, de ha az ember mindenik ágnek végére akar menni, ezer meg ezer apróbb szágra, majd számtalan gyökérostra talál, melyekből nincs kiigazodás. Nem kerülheti hát, hogy részletes bírálata némi töredékesség színét ne hordja magán, ha itt-amott inkább, más helyen kevésbé ereszkedik a részletekbe; de a mit előadása formailag vesz, kipótolja a nyereség, hogy alkalma van oly gyakorlati intések adására, melyek az általánosb tárgyalásban helyet nem foglalhattak volna. Szolgáljon ez ment-ségemül.

A második kötetben egy osztály a „Természet” közös cím alá van sorozva. Szerző, a pusztán *leíró* költészet ellen tiltakozva, jeligéjében ezt mondja:

Ne ferd a mit *látsz*, – azt ferd, a mit *érezsz*:
A kép igazhű – és egyszersmind szép lesz.

Ez igaz. Nincs valami ízletlenebb, mint nekiesni hajnalnak, viharnek, délibábnak, tengernek, pusztának stb. s inventáriumba szedni minden tárgyat, a mit az ember szeme lát és füle hall. Az ily leírás nem költészet, miben sem különbözik a föld- vagy természetrajzi descriptióktól, midőn például egy tájat, annak hegyét, völgyét, falvait, erdeit, vizeit stb. elsoroljuk, mihez csupán szemesség kell s jó emlékezet; vagy midőn egy növényt leírunk virágától gyökeréig. Jól mondja hát költőnk, hogy ne a *látottat*, hanem az *érettet* fessük. De érzés meg érzés közt különbség van. Ha a költő oly érzelmet zeng, melyet *nem* a természet lehelt belé, hanem *ő maga vitt már készen* a természetbe, akkor ne nevezze költeményét *leíró*nak, ne kívánja, hogy azt „Természet” cím alá soroljuk. Szerző sok oly költeményt bújtat e kalap alá, a mely semmivel sem inkább „Természet”, – mint a többi lyrája. A természet csak mint kép, allegoria stb. szerepel bennök, hogy speciális érzelmét azok segítségével kifejezze; szóval csupán azt, és annyit vesz a természetből, a mi és a mennyi *subjectiv* érzése képbeli előadására szükséges: ezt pedig a lyrai költő mindig teheti. Nála tárgyas rajza alig fordul elő a természetnek. Már pedig a tárgyiasság ily esetben sem teszi azt, hogy a költő ne érezzen, hanem hogy érzése a leírt tárgy által jöjjen mozgásba; ha tájat fest, annak mintegy a lelkét, azt a varázst fogja fel, melyet az órá gyakorolt, s hihetően másokra is épen úgy fogna gyakorolni. Az így termelt költeményt nevezném én aztán „Természetnek;” Szász Károlyéi többnyire nem *természet*, hanem *alany*, mint a többi. Ő e részben alanyibb a különben oly *subjectiv* Petőfinél; kinek csak „Kutyakaparóját” hozom fel, hogyan lehelli e költemény az *objectiv* tájnak azon sivárságát, melyet a költő is érzett ugyan, sőt erősebben kelle, hogy érezzen, mint más, de olvasva mindenki megtalálja benne a maga ugyanazon tárgyhoz kötött érzelmét, míg Szásznál a természet képei nem e, hogy úgy szóljak, *tárgyilagos* érzést költik fel, hanem az egyén *alanyi* hangulatát tükrözik vissza.

E szakaszban kétségkívül legjelesebb, formában, kivitelben is legtisztább, az „Álom keleten” (II. 21). Ki Szásznak *képdús*, ragyogó phantasiáját nem ismerné, vagy tagadná, olvasza el ezt. Ő itt igazán elemében van. *Látszó* apropos nélkül, föltesz egy kérdést: Mit érezne a puszták vándora, ha tikkadtan lerogyva tevéje lábainál, egy csodás, tündéri keleti álmod látna? Ekkor hozzáfog ez álmod a legragyogóbb színekben ecsetelni. Fokról-fokra növeli az álmod kéjeit. A vándor elébb vizekben hintálózik, majd teste könnyebb lesz, röpül, karcsú pálmák ringatják – s még fölebb, már-már a Próféta s hírik keblében képzelet magát... midőn felébred, s:

Tevéje nyög és a lángszárnyú számum
A forró homokot szemébe szórja.

Azonban ez sem pusztán leíró, ez is alanyi költemény. Ki amannak veszi, könnyen tehetné a kérdést: de mi baja költőnek a beduinval? hogy jó az absurd gondolatra, hogy leírja annak *álmod*? Van-e több apropos e gondolatban, mint az egyszeri menyecske történetében, ki mindig azon sírt-rítt, hogy ha neki kis fia *lesz*, annak kis ködmene *lesz*, s a kis fiú megtalál halni: hát kire marad a kis ködmen?... Nem olyan-e ez is: mit érezne a vándor ilyen s ilyen

esetben?... Mint pusztán leíró, nem volna indokolva sem a hangulat, sem a kiindulás. De *alanyi* szenvedés képe ez. Csak még egy vonás kellene az utolsó versszakhoz s minden tisztában volna. Előttem így sem homályos, de nem minden olvasó találja meg e költeményben magát a költőt. Pedig ez elhallgatásban művészet rejlik: csakhogy mi szájbarágott beszédhez vagyunk szokva. – Szintén tisztá és jó még a „Havasi rózsa” – „Jégvirágok,” – mindkettő emlékeztet *tárgyban* Tompára, de concepciónban nem; „A kőrösi temetőben,” mely talán s egyedül érdemli a „Természet” nevet valamennyi közt, mivel ebben a hangulat *kívülről* jó: a költő boldog, mégis ábrándos vágya kél fekünni e szép temetőben; „Oh én lelkem”... mely tisztán alanyi dal, valamint az utána következő: „Alugyál el” – továbbá „Nézd a folyót”... mind élvezhető költemények. „Az úr háza” 1., 2., 3., mely legcsodálatosabb módon jó a „Természet” osztályba, ama főntebb jellemzett költeményeihez való volna Szásznak, melyekben alanyi alapon, leíró elemekkel, *gondolatja* emelkedik ki. E gondolat az 1. számúban a „keresztyén” eszme, ellenébe téve a „mózesinek”, melyről találóan mondja: „Bár a *test* meghalt: él a *lélek* s az isten él – az úr jelen!” a 2-ikban az egyén, a költő, mint a keresztyén anyaszentegyház *tagja*, a 3-ikban már mint *pap* áll előttünk. E három tehát némileg „rendszeresen” tartozik össze: előbb a ker. egyház fogalma, aztán az egyház tagjáé, aztán különösen a papé. Mindazáltal nem sovány didacticum, a költő alanyi érzelme lengi átal, külső leírásai pedig szépek. Mingyárt elül az esti csönd leírása a templomban, meghatja a képzeletet, s felkölti az egészhez kellő ünnepélyes hangot. Csupán két helyre van észrevételem. Költő a templom hajóját, az esti borongásban, hajolva könyörgő *remetének* nézi. Oly speciális világítás ez, minőben nem tudjuk *képzeln*i a mondott tárgyat. Sokszor van úgy az ember, hogy lát valamely tüneményt, az égen például felhő-csoportot, világítást, mely annyira *kivételes*, szokatlan, hogy ha festő vásznára tenné, senkisem hinné el neki, hogy természetes. Vajon a művész helyesen használja-e fel az *igaz*, de nagyon *rendkívüli* momentumokat? Szerintem ép úgy téved, mint ha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételest hajhássza. Vannak bizarr jellemek, létezők a *valóságban*, hihetetlenek a *költészetben*. Nem hozom fel Sue-t, vagy Dumast: Dickens némely alakja is ilyen. Meglehet, sőt merném mondani, bizonyos, hogy Szász ez esetben a boltozatot oly világításban látta, hogy épen könyörgő remete hasonlatát gerjeszté föl képzeletében; de e *való*, oly kivételes, hogy más, ki nem látta, nem bírja utánképzeln. – Másik észrevételem e zavart stropha ellen van, melynek mind rhythmusa, mind szó kötése szaggatott:

Magosban (adverb.) állok mind a népnél.
De lelkem! bár még fölebb lépnél:
Az éghez *azzal* közelebb vagy-e?
(egész lábbal hosszabb.)

Alant s fent – egyre s az egészre –
A gondviselés örökódése
A kicsinyé, mint a nagyé.
(Csodálatos syntaxis).

Általában elég jól van írva még „Szép e róna,” kezdetén némi Petőfi-benyomások, – majd találó képek közt egy hamis: sietne a láb, ha a délibáb nem hívná a költőt megfürödni enyhítő vizébe. Siethet a délibábig, messze van az. Továbbá: „Vihar közege,” hol oly szépen mondatik:

Reszketnek a fűszálak,
Különben semmi nesz,
– Az isten haragjának
Előérzése ez!...

A fákon a levélkék
Egymáshoz hajlanak, –
Virág bezárja kelyhét,
Madárka hallgatag...

de túlmesterkél, midőn a mennydörgést oroszlány hangnak (eddig jó) s a vihart *sárga farkának* képzelettel; végül a „Csendesség”, melyben a pásztortűzről oly szép az, hogy a „messzeség gyújtja és oltja”, de vannak messzűnően vett képek is: „Mint *kedvese* után a *leányka*, úgy néz az ég a *nap* után”; van képtelenség, midőn szerző e pásztortűzes *éjben* azt mondja: „ott túlhan *zöldebb* tájak intnek” – azaz olyat fest, a mit *nem láthat* most. Végre mint olyat, melynek hangján el nem igazodhatni, a „Nyugalom és boldogság” címűt (II. 61.) hozom fel. A táj ebben először *oly derült*, mint *álmódó gyermek*, fölötte nyugalom *mosolya* van, aztán: mint *koporsóba* fektetett leány, s a *derült* nyugalomból lesz *bús* nyugalom, a télnek *halvány réme*. Az a képvdadás is fordul benne elő, hogy a *vihar* elébb hasonlítottat *szív*hez, a szív meg aztán *húr*hoz. Az ily, harmadik-negyedik tárgyra lépdelő hasonlat-grádics mindig a mesterkéltség színét hordja magán.

*

Tisztelt olvasó! Ha Szász Károly érzelem-világát a rokonszenv s megilletődés könnyeivel akarod bejárni, vedd elő még egyszer a vékony füzetet, melynek címe: „Iduna hagyományai” s olvasd utána szerzőnkél a „Búbánat” közös név alá foglalt költeményeket. Ne akadj fel a *jeligén*, melyben a *kép* hogyan illését akár a mottóra, akár az egészre maig sem tudom kivenni; az se zavarjon, ha az első három vers nem talál meg felelni rég felizgattam várakozásodnak. Azt mondanám, mit a kártyás mond germanizált francia nyelven: „*drei brennen!*” (s itt a *brennen* jobban is vág, mint a *prenez*) ha ezekben is nem volna oly szívreható szépség, a mit sajnállanék eldobni, meg ha e szakasz teljességére szükséges nem volna e bevezetés. Csak hadd vigye hát költőnk „Halvány virágait” (II. 79.) kedves betegének: azt a *primulát*, melyről annyi érzéssel veti oda (I.):

Ő is lehajtja bánatos fejét,
Te is lehajtod, édes angyalom!

s az akácfa lehulló fehér virága hadd mondassa vele (2.):

Fehér párnádnál fehérebb magad;
A halál hóvirága hull a rád –.

e szép két kis dalért megbocsátjuk a harmadik (3.) nem oly szépet, melyben elébb prózailag fölfejt, hogy ártalmas a fehér liliom *szaga* beteg szobában; „*ölő* a haldokló liliom szaga” – tehát *magában a liliomban* van e gyilkos erő, mégis aztán így zárja be: „Te is haldokló liljom

vagy, *testvéred halálán megölne a fájdalom.*” Ez nem vág össze. Vagy physicali ártalom, vagy sympathy! a kettő együtt nem fér meg. Állítsuk össze röviden: „megöl a *hervadó* lilium *szaga*; vigyük ki: *hervadása miatt megölne a fájdalom*”. Jó így? A költészetnek is van logikája. – A „Belepte már...” kezdetűért, hol a költő „lelke mint búsongó ákász, hullatja elhunyt kedvesére egykori kedve színes lombjait” – ismét elnézzük azt az egy-két hibát, mely a „Nem adnának”... feliratúban előfordul, mely csodás vegyülete az igazi hangnak és mesterkedésnek. E három elsőt, mondom, leszámítva, vagy igen *föl* nem számítva, hallgasd feljajdulását, részvékeny olvasó („Iduna” II. 85.):

Ne kapd fel nevét kósza hír!
Adj néki nyugtot néma sír!
Fedezd be árnnyal, zöld berek!
Felejtétek el emberek!

s midőn a fájdalom féltékenységgel tapad az önző gondolathoz (mert a nagy fájdalom önző): „és néma, hideg sírkövén ne legyen köny: *csak az enyém!*” Lehet-e ennél valami igazabb? nemde a pathos valódi nyelve ez? Vagy midőn szobája elhagyatottságát festi („Útban”: 2.) hol „az ágy üres, mint a fészek, melynek pelyhe már kihült, mert a telet félő madár szebb *tavaszbába* menekült” – hol csak a „szögletben egy komor pók *foltozgatja* (még ez is *rongyos!*) szövetét” – „még maga a *szenvedés is elhagyá e bús lakot*” – – vagy a „Zöld sír” – vagy midőn felkiált: Hadd legyen ő a legutolsó, a kit elfed a koporsó s ne maradjon aztán senki, a ki őt sírva vigye ki („Hadd legyenek...” II. 93.); vagy midőn még élni akar anyjáért, testvériért („1853. október 25.” 94. l.). A „Fehér sír”-t (97. l.) elfordíthatjuk, még a veszett hangzású sort se rójuk most meg benne:

Szólj, jöttén te mit érezhettél...

de a „Három temető” ismét szíven kap, kivált midőn halottjairól mondja:

De a földtől vissza
Mind hiába kérem,
Mondván: *ez sajátom,*
Ez lelkem, ez vérem –

kár, hogy egy keveset mondó képpel rekeszti be, mely az idézett sorok pathosából egyszerre aláéjti a hangot. Sok érzéssel van írva a „Drága csontok” című is: „Mindenütt egy-egy temető, Enyéimet pihentető;” úgy hagyogatta el kedveseit, mint tagjait csatákban a katona. Olvashatjuk bátran a mint következnek: „Oh lelkem”, „A hideg bölcsesség”, „Eljő az idő” „Szeretni újra”, „Ne csábítgass”, „Pálya végén”, – de mindezeknél meghatóbb lesz az „Emlékezés:” mintha most is hallaná még – úgymond – ásó, kapa csöndülését, a nehéz föld dobbanását, az üres sír betelését...” aztán: „*úgy hullott szívére a rög!*” – Igen! *ezt mi* is érezzük itt. S „Mily boldog” Iduna – ott lenn, a sírban, „*hogy édes anyja is hozzá költözött!*” Adjuk hozzá még a hátralevő kettőt és zárjuk be e szakaszt azzal, a mivel költőnk berekeszti:

A fa, ha benövi kérgével sebhelyét,
Bár alig látszik az, *rongálja belsejét;*

Kertész nem látja azt, – az isten tudja csak:
Mért lombjai idő előtt elhullanak!...

És most, *musae, paullo majora canamus!* Azaz nem mi, hanem költőnk mondja ezt, kinek itt következő (utolsó) szakasza: *Haza, Történet* collectiv címet visel. Eleinte, mint igaz erdélyi ember, *szűkebb* értelemben veszi a haza nevét; első költeményén e kizáró honfiúság látszik, a mi egyébiránt költőnek jobban áll, mint a ki prózában tesz ily különbséget. A költő hazája nem mindig a politikai haza, lehet egy tartomány, vidék, sőt falu is; az a meleg fészek, honnan kiröppent, hová édes emlékei vonják vissza, hol érzelem világa melegebb, otthonosabb... a költő nagyon anyás gyermeke – *Mutterland*-jának. Ki venné rossz néven, ha Petőfi melegebb vonzalmat hirdet a pusztá, Kis-Kunság homokpusztái iránt, mint más vidékei iránt a hazának. Szászt sem rovom tehát meg, hogy midőn hazát emleget, specialiter a Maros tájaira gondol: de az ily költeményeket nem tettem volna *legelül*. Ki a főcímet: *Haza*, s a kezdő vers címét: *Hazámhoz* olvassa, nem arra van előkészítve, hogy az „engere Vaterlandliebe”-vel találkozzék mindjárt a küszöbön, – legalább én úgy jártam vele. Ezt csak melleleg.

Egyébiránt a „Hazámhoz” kedvesen írott dal. Rhythmus és összhang semmi által sincs megzavarva, az érzelem igaz és meleg. Különösen talál, midőn: kérdi a sebes folyótól, miért hagyta el Erdélyt. (Mert sok folyónk onnan jó, s mind kisiet onnan, oda *be* egy sem.) S midőn a kis csillagot a látkör szélén havasi pásztortűznek nézi. „A Maroshoz” is szépen van írva, jó *allegoria*, de kissé elnyújtott, s magyarázatos. Nem elég, hogy végül három versszakon át fejtegeti a „mese értelmét” jó előre már *dölt* sorral szánkba rágja:

Intő példa nekem a te sorsod.

Mennyivel szebb Petőfi „Két vándora”, hol minden magyarázat nélkül magát ismerjük fel a „fiúban!” A nagyon kimagyarázott allegoria, mint az explicált élc, elveszti minden élet. A „Magyar zene” közhelyekből indul, de aztán neki melegszik s megkapja kellő emelkedését. Csupán az a rossz rím elül is, hátul is: hol épen a legjobb rhythmus kellene! A „Szerelem és honfibu” – sekélyes. A *cím* és *négy első sor* megmondja egész gondolatját, a többi csak ezt magyarázza, ürgeti-forgatja. Ime:

SZERELEM ÉS HONFIBÚ.

Pasztortűz a hegy tövében (szerelem)
Felleg a hegy tetején (honfibu)
Öröm az ember szívében (szerelem)
Bánat és gond a fején (honfibu).

a többi fejlemény pusztán annyi, hogy a felleg (honfibu) ködöt hoz, s e *köd kiotlja a (?)* a *pásztor tüzet* (a szerelmet). A vers, ha nem nyúlik, szakad. „Abd-el Kader” (*baza-e*, vagy *történet* szerzőnek irányában?) tárgyias; bérangeri accentusból, de szépen meg van írva. Csak abban sejtek valami sikamlást, hogy a puszták fia elébb „nem kéri *kardját*,” de azután *puskáját* igen, s végre azt is megvárja hogy *kardját* visszaadják, melytől „csak erőszak fosztá meg” ... Nem tudom, *progressio-e* ez, vagy *ellenmondás*. „Kerényi Frigyes” a jobbak közé tartozik, jól kelti, folytatja, s kitűnően szép utözengéssel hagyja bennünk a hangulatot. „Garai”-ban

sok az alkalmiság: mire való „fényes ősoket” „királyi nemet” emlegetni, a mire ő maga is elmosolyodott volna? s a nőjére, gyermekeire vonatkozó hely nagyon prózailag-practicus felhívása a közrészvétnek. Szép mozzanatok hiával ez sincs különben. „A szalkszentmártoni csárdának” csupán vége az, a mi érőt ér, a többi „széle a derelyének.” Semmi új „Petőfi újabb költeményeiben” azaz nem a két kötetet értem, hanem a két versszakost Szásznál. A „Testvérek”... (a menekültek) „sem nem rossz az, sem nem jó” de nem is „mind csak hiábavaló.” Vége felé jól fordul. „Kazinczy” és „Széchenyi emlékezete”... hadd ne szóljak ezekről. Ismeri a közönség mindegyiket. Mindegyiknél bizonyos összehasonlításba kellene ereszkednünk, a mi e daraboknak akár előnyére, akár hátrányára ütne ki, epét zavarba itt vagy ott. Annyit mondhatunk, hogy a legjobb költő is, ily alkalmakkal, nem tehet róla, ha némileg a színházi díszítő ecsetjével fest, csupán az a kérdés, melyik jobb *decorator* s *művész* egyszersmind. E kérdést két fél dönti el: a nagy közönség, s a műértő kisebb rész. „Kazinczy emlékezete” alkalmával e kettő, úgy látszott, meghasonlék; „Széchenyi” iránt az egyik félnek nem volt alkalma összehasonlítólag nyilatkozni. – Végül: „A nagy év” jól rekeszti be mind az (1860-ik) évet, mind a kötetet.

Mi is berekesztenők, az olvasó nagy könnyebbségére, vizsgálatunkat, ha Szász K. még néhány, az elbeszélő nemhez tartozó költeményt is nem írt volna, melyekre vonatkozik e szakasz címében a *Történet* szó. Ezek: „Aquiléja;” „Salamon átka;” „A herceg solyma;” „Negyedik Béla;” „Ottó király;” „A bújdosók;” „Éji harc;” „Hunyadi László;” „Ének Mátyás királyról;” „Bánfi Dénes csókja.” – Az utóbbi, forma s tartalom tekintetében, valamennyi közt leginkább megfelel az e fajta elbeszélés (románc, ballada stb.) igényeinek. Egy határozott indokból (a *csók*) ered ki, s ahhoz mind végig hű marad, ámbár a kútfő (Cserei), honnan szerzőnk tárgyát meríté, igen alkalmas lett volna arra, hogy complicált motivumaival a költőt zavarba hozza. S a cselekvény nem csak Béldi boszújában nyilatkozik, nem csak azon igen találó vonásban, mikor a halálos okirat aláírásától vonakodó Bédit Teleki a *csók* ügyes s nagyon alkalomszerű említése által bőszi fel; hanem sokkal szebben a Bánfi lélek állapotjában fejlődő tragicum által. Bánfi bűnhődik *egy csókért*, azaz valamennyi kisebb-nagyobb hűtlenségért, mit neje ellen elkövetett. De a nő megbocsátotta ezeket a boldogtalanak; ki a *megettérés* édes hitével alszik, álmodik immár hitvese kebelén. Mily öröm volna élni ezután! de a *sors* nem oly kegyelmes, mint a szerető feleség: ott zörget az ajtón a *büntetés*, a halál. A kegyelem hozó követ megjelenése azonban mit sem lendít már a cselekvényen. Csak arra való, hogy a megtörtént kivégzést (a hozott „szőnyeggel”) hatályosan jelentse a költő. Ha e kegyelemposta elindulása mingyárt a Csákié után beszövegetik, az olvasó feszültebb érdekléssel fogta várni a kifejlődést. Nem olcsó hatásvadászat az ilyen, mikor t. i. az *egymás mellett történő*, s mintegy *versenyt futó eseményekről* lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes. Rosszabb ennél a *meglepetés*, ha oly váratlanul jó valami, mint itt végül a kegyelmi hír. Legrosszabb, ha a költő azáltal akar érdeket gerjeszteni, hogy oly remény s félelem közt himbál, melyekről utóbb kiséül, hogy csupa *vak lárma* volt. Jelen esetben a kegyelem hírnök korábbi elindítása nem lett volna az. – Még a „Salamon átka” tűntet fel erőteljes balladai *benső* mozzanatot, mely ott culminál, midőn Salamon felkiált: „Nézd! megvan még szemem világa” – s általában e költemény *benső* alkata egészen balladai, de külseje annyi *leíró* elemet szedett magára, oly magyarázatos, sok szóval járó, hogy versnek lehet jó vers, de nem ballada. Megfordítva, más darabjaiban szerzőnek, van külső, nincs benső balladaiság. Ilyen Aquiléja, IV. Béla, Ottó király, A bújdosók, Éji harc, Hunyadi László. Mindezek nem belülről fejlenek kifelé, hanem a külső hang által akarják fedezni a benső (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerke-

zetet. S e fölvevett külső hang is nem egyszer kölcsönzöttnek – már tudva, nem tudva, – de kölcsönzöttnek tetszik. Nem én mondom ezt, mások is úgy találták. Szerző, ha *elbeszél*, úgy látszik még inkább ki van téve annak, mit az általános jellemzőkor mondtam róla, hogy t. i. nincs elég ellenállási ereje, hogy idegen hangulat erőt ne vegyen rajta. Ez nem azt teszi, mintha nem adna eredeti képeket s szépeket, de minden esetre azt, hogy tárgyán kívül még a minta is ott lebeg előtte s ez meglátszik a művén. – *Aquiléja* az ismeretes gólya-mondát adja, tehát a nagy hún vezér egy taktikai fogását, *küleseményt*, minden cselekvés nélkül, ha csak Attila gyávaságig dühöngő jellemrajzát annak nem vesszük. E „*bősz királyra a hadak nem is figyelnek*” (142. l.), aztán káromkodik: „Verjen meg Hadur haragja!” alább is hadai „elnemulnak ijedségben a *dübbel* mondott szavakra” (147.) Nincs e hősből méltóság: Attila történetileg sem ilyen dühönc. A „citromok hazájának” szép leírása elül magában jó: „sed non his erat locus.” Ily szende nyitány nem való e harcias operához. A nehéz versalakban szerző könnyűsége mesteri – olykor mesterkéltsé is (*éj a héja*, *Aquiléja* stb.) – Rokon ezzel az *Éji harc*, a mennyiben ez is csupán *külső* hadi cselekvényt, Hunyadinak egy éji cselét, dolgoz fel. Megverni az ellent, ésszel vagy kézzel, dicső dolog; de pusztán magára nem költői cselekvény. Még a tulajdonképeni eposéában is, melynél pedig a külső tények oly nagy szerepet játszanak, kell lenni, s van is benső mindig. – *IV. Béla* igen jó accordokból megy; de az alapeszme, min sarkallik, egy oly előre fogant gondolat, milyenekről már főnebb, szerzőnk némely allegoriás elbeszélései alkalmával, emlékeztem. „Az *egyén* elveszítheti életét a becsületért – ez a kigondolt maxima – de a *király* a haza megmentését még az egyéni becsületnél is többre kell, hogy tegye.” Főnebb megmondtam az ily parázson befektetett alapigazságokra észrevételemet, fölösleges ismétlenem. Csak azt teszem még hozzá, hogy ha valamely epikai faj, úgy bizonyosan a balladafele az, melyben szükség, hogy az alapeszme *érvessé* olvadjon mintegy; mely legkevésbébbé túri az ily „tanulság”-szerűen elvonható maximákat. *Hunyadi László* cselekvénye benső volna, de az ismeretes mozzanatokon kívül, melyek a történetben is kikerekednek, semmi újat nem látok benne, kivéve a külső ruházást; ugyan ez áll a *Bújdosókról*; *Ottónak* pedig semmi alapeszméje nincs; Vagy *érvést* említve: melyik részen van itt a sympathia? Ottóén nincs, mert az kudarcot vall, a leányén nincs, mert azt nem is látjuk. Tehát Aporén? de miért? Annyit látunk, hogy ellopja a koronát: de a lopás, rablás magában nem költ rokonszenvet íranta. A történet sem igen magasztalja ez erőszakosságért Aport; költeményben pedig valami *plausibilis* indok kellene rá. Itt nincs. Ellopta, addig van. Még két elbeszélés volna – Garai modorában – „*A herceg solyma*” és „*Ének Mátyás királyról.*” – Az első némi legenda színezet ömlik el, félcsodás peripetiákon fordul le, melyekhez hit is kell; a másik jó beszédes elbeszélés a nagy királyról, ki itten kevésbé nagy; kivált a 195. l. első versszakában levő töprenkedést én nem adtam volna szájába. Oly közönségesen hangzik:

„Akármit ad az isten, most megkísértem ezt!”

*

Szász Károly mintegy tizenöt évi lyrai munkásságának eredményét ez elég szerény két kötetbe szorította össze. Bizonytalán többet írt: e gyűjtemény már válogatáson ment keresztül. Mégis mennyi a gáncs ellene! Azt akartam volna-e, hogy kihagyjon minden olyat, mi ellen egy vagy más tekintetben észrevételt tevék? Oh nem. Azonkívül, hogy ily túlszigorú válogatás a szerző részéről – kinek minden verséhez tapad egy-egy kedves emléke, melyért azt kihagyni sajnálja, – csaknem lehetetlen; idegen rostáló pedig (példa rá Kazinczy, Himfy és

Berzsenyi irányában) gyakorta legjobb akarattal is igazságtalan az író iránt; – azonkívül, mondom, a költőegyéniség határozott jellemzésére, tehetségének méltatására szükséges, hogy írói munkásságának *igen nagy* része ne legyen elrejtve a közönség elől. Szerencse s nagy előny, kétségkívül, ha valamely író annyira állhatatos, hogy sokat írván, csak azon egyet-kettőt bocsátja világ elé, mely teljesen sikerült; de az ily író méltatásában aztán könnyen is tévedhet a kritika, érdemül számítván be nemcsak a mit írt, hanem a mit, e sikerültekből következtetve, írhatott *volna*. Szász eleget adott arra, hogy költészetének mind erényei, mind hibái kitűnjenek. Ezek után képe, egyénisége határozottan áll előttünk. Nem akarom az osztályzás, rangkimutatás nagyon relativ mértékét venni elő, hogy őt ahhoz mérjem: csupán annyit mondok e részben, hogy számos *első* rangú tulajdon mellett vannak nála fogyatkozások, melyek alább szállítják róla ítéletünket. Mindazáltal jó és szép tulajdonai: az érzület s előadás nemessége, tanulmánnyal párosult ízlés, – ott, hol igazán s mélyen – nem futólag – érzett, az érzelemnek is hatályos kifejezése, a nála gyakran, a nélkül, hogy subjectivitását levetkeznél, előtérbe nyomuló gondolat, a könnyűség, mellyel egy-egy alanyi hangulatba ring, a dús színpompa, öltöztetés, a nyelv ügyes, tanult kezelése, a versidomok alkalmazásában, sőt teremtésében, a hangzatos rímek feltalálásában nyilatkozó bravour stb., tisztelt nevet és számos olvasót biztosítanak részére; mint *ellenbatás* pedig az elpóriasodó ízlés ép azon éveiben, melyekre költői működése esik, e működés úgy tekinthető, mint valódi irodalmi szükségesség. És most béke velünk!

Fejes István költeményei

Első kötet. Szeged, Burger Zsigmond bizománya. 1861.

A jó öreg Polonius, midőn egy darab felhőt a dán királyfi kedvéért hol tevének, hol menyétnek, hol cethalnak képzeli, nem oly vadat tesz, a milyet tesz valósággal. Igazán ki is tudna oly üres, határozatlan, szétfolyó, elmosódó valamihez, mint egy felhőfoszlány, határozott, tömör, állandó képet csatolni: vagy ki volna biztos a felől, hogy a mit ő zarándoknak néz, egy másik szemlélő nem pálmának, szirtnek, szökőkútnak képzeli-e, ki arról, hogy mire felkiált: 'ím! árbocos hajó!' a látvány nem változik-e öblös szájú krokodillá? Minden egyes néző saját magából tesz hozzá egy darab phantasiát, míg az űr betelik, az alak kidomborúl, s a kép, egy percig legalább, késik visszafolyni az eredeti semmiségbe.

A versolvasó – már a kinek kedve vagy kötelessége mindent elolvasni – gyakran érzi magát Polonius helyzetében. Az író-Hamlet csak mutogatja neki felhődarabjait, ő meg jó hiszemmel, fogékony várakozással törli szemét s oculárját, biztatja csökönyös képzeletét, ha valahogy oda tudná sarkalni, hogy *azt* lássa, mit Hamlet látni vél; de a mi nem sikerülvén, vagy rámondja Poloniussal: jó, legyen cethal, mit én bánom! – vagy, ha kevésbé udvarias avagy tiszte kényszeríti igazmondásra, kereken odatálatja, hogy biz az se hal, se menyét, se teve, hanem felhőlyagzott vízpára.

E lapok egy közelebbi száma tanulságos cikket hozott ama tárgy és alak nélküli határozatlan csapongás ellen, miben némelyek tartani s keresni látszanak az idealismust. Az előttem álló versgyűjtemény szerzőjének nem adhatok jobb tanácsot, mint ha őt ama bíráló cikk figyelmes olvasására utalom. Minden igaz költészet eszményi, mert eszmét fejez ki; csupán a kifejezés módjára nézve különbözik az, a mit kiválóan idealismusnak neveznek, attól, melyre a szokott nyelvhasználatban nem alkalmazzák e nevet. A költő ugyanis – s általában a művész – eszméje megtestesítésében két fő utat – úgyszólván rendszert követhet: vagy *az ideát a nemben s az egyént is a nemben* fejezvé ki; vagy *az ideát az egyénben s a nemet is az egyénben*. Amaz a szűkebb értelemben vett *eszményi*, ez az *egyéni*: amaz classicizmus, ez romantizmus; amaz pogány, mert a nemben elvész, vagy legalább nem juthat teljes érvényre az egyén, ez keresztényen, mert felszabadítja az egyént; amaz elvontabb, mert a *nem* fogalma pusztán abstractio, ez concretebb, mert az egyén is concret; amaz szűkebb, mert a *nem* korlátoltabb, ennek birodalma tágas, mert az egyéni változatosság végtelen; szóval amaz a régi *idealismus*, ez a modern – ha tetszik *realismus*, (de nem materialismus). Abban a mi fő, egyeznek, hogy mindkettő eszmét fejez ki, s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt. Hol találunk határozottabb kifejezést, szabatosb körvonalakat, domborúbb, teljesebb idomokat, kevesebb üres csapongást, tárgy és alak nélküli szétfolyást, mint épen az idealismus hőseinek, örök példányainál, a hellén irodalomban? Ki az eszmét test nélkül akarná érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő; ki a testet eszme nélkül hurcolja a költészetbe, az materialista, nem költő.

Fejes István költeményeit is ez ál eszménység után törekvés jellemzi leginkább. Ki is mondja ezt mingyárt legelső versében, melynek címe: Költészetem. „Így éljek én, míg élek

– kiált föl – lantomon Dalolva keblem mély érzelmeit S a lélek vágyát az eszmény felé, A mi dicsőit, a mi istenit.” Sőt, úgy látszik, jól sejtí az eszme nyilatkozásának két fő módját, egy felől a költészetben, más felől a bölcselében; legalább elég szabatosan mondja róla: „Mély titok, sötétlő fátyol Túl az égen s föld alatt – – Örök *eszme!* a te képed A *dal* és a *gondolat*.” (5. l.) De már az idézett sorokból is láthatni, hogy az eszmét nem tartja világosan kifejezhetőnek, hiszen „mély titok, sötétlő fátyol” az, még pedig „túl az égen s föld alatt:” mely halandó repülne vagy bújna oda! Szerző nem is kísérti meg e veszedelmes expedíciót, ő nem magát az eszményt akarja kifejezni, hanem örökös-örökké csak *vágyát* e mély titkú, sötét fátyollal fedett, ismeretlen, határozatlan eszmény felé, minek nevet adni, mit megtestesíteni nem lehet. Azt mondja a rózsáról (49. l.) „Ez a virág arra tanít meg, Hogy magasabb vágya a szívnek: *Eszme után*, csillag után Emeli az embert csupán.” Mellőzve mostan a kérdést, hol veszi *épen a rózsá* e professori képességet, – ama meddő kácsingózást látjuk ebben is valami elérhetlen távolban és homályban lengő ideál után. Ő az eszmét nem olyannak veszi, a mit a költő és művész megtestesíthet concret alkotásaiban, hanem valami megfoghatatlan tünémenynek, mit a dal szükség, hogy emlegessen, mert már úgy divat, de kifejezni ne is próbálja, mert az nem lehetséges.

Érzelmeivel sincs különben. Semmi sem gyakoribb nála, mint annak emlegetése, hogy a mit ő érez, azt szavakban kimondani nem lehet. Már első költeménye önkint adja kezünkbe egész mestersége kulcsát, hogyan szokta ő érzelmeit kifejezni. A „Költészetem” című vers mintegy programja, vagy prologusa valamennyinek. Azt mondja ebben, ki akarva jelenteni, micsoda lélek-állapotot tart ő legalkalmasbnak versírásra:

Az kell nekem, az a pillanat,
Midőn a szív ver nyugtalan
S hogy miért ver, *mélyebben érzi*,
Mint kifejezhetné a szó, a dal. (1. l.)

Tehát ő akkor fejezi ki, mikor *nem lehet kifejezni!* Nem olyan-e ez, mint midőn az agyafúrt obsitos *láthatatlan* galambot mutogatott pénzért a jó debreceni népnek a nagyerdőn? Különbség csupán annyi, hogy az obsitos nem hitte, a mit mással el akart hitetni, míg szerzőnk a legjobb hiszemmel van, hogy ő kifejezi a *kifejezhetlent*. Mert, ha sem *eszme*t, sem *érzést* nem lehet kimondani, hát minek írja verseit kötet számra? Tele van könyve ilyesekkel: „Tudom, hogy ha a mit érzek, Mind el lehetne *mondani*... Tudom, hogy ha *szót adhatnék* A sok kinzó gondolatnak... S mi az örültségig gyötör, Azt nem lehet *kiejtenem*” (3. l.) „Magsúgják, mi a szerelem, Mit nem lehet *kimondani*” (16. l.) „Az a szent láng, lelkesülés, A melyet ki nem *mondhatok*” (71. l.) stb. Ne értessem félre. Nem a *szavak* ellen van kifogásom. Melyik költő nem írta százszor, hogy ez vagy amaz érzés szóval ki sem mondható. De azért igyekezett azt kifejezni, a mennyire a költészet határai közt lehetséges volt, vagy saját ereje engedte. Tompa fonó leánya is felsóhajt: „Úgy fáj az én szívem, hogy *ki sem mondhatom*.” De azért minden népköltői módot elővesz, hogy fájdalma mélységét s minőségét képekben kifejezze. Előbb a virágos kenderben hangzó vidám „pitypalaty” éneket teszi ellentétbe a maga bánatával, azután a könnyen szakadó fonálban kedvese gyöngye hűségére, az elázott kenderben odalett szerelmi boldogságára emlékszik; bánatját, csalódását fejezi ki, hogy, „nem válthatja már ki *csókkal* az orsót” mint hajdan stb. Szerzőnk ellenben többnyire lemond érzései kifejezéséről, úgy hogy annak se minőségét, se mélységi fokát nem értjük, mire vége van a költeménynek.

E tárgyi határozatlanság, hogy se az eszmével, se az érzéssel, melyet meg akar énekelni, tisztában nincs, szüli természetesen az alaki határozatlanságot. Már a költő-művészet célja annyira nem világos előtte, hogy azt, mint sokan még rajta kívül, bizonyos (vagy inkább *bizonytalan*) álmodozó szenvedésben tartja elérhetőnek. „Ábránd” „álmom” – örökös eszméje. Példát idézhetnénk akármennyit. „Ez az ábránd és merengés Árnyéka a szeretetnek” (16. l.) „Álmodjál és föl ne ébredj” (u. o.) „Ragadd kebledre, ... Mi ábrándokban ringat el” (24. l.) „E szív meddig fog tartani Reményül álmoképeket” (44. l.) „Érezzük, hogy ilyen a szív álmodása” (54. l.) „*A képzelet, ez alvajáró szellem*” (62. l.) „A képzet ott álommá változik” (79. l.). Csupa lunaticus világ. Megint nem azt mondom, hogy az „ábránd” „álmom” szót ne használja a költő, a mennyiszer szüksége van rá; de mindent ez álmatag állapot sárga szemüvegén látni: se költészet, se idealizmus, se általában egészséges dolog.

Ha az eszme utólérhetetlen, az érzés kimondhatatlan, maga a képzelet, s így a költészet is „alvajáró szellem:” mi természetesebb, mint hogy a *kifejezés* is homályos, valótlan, határozottság, szabatosság nélküli legyen. És csakugyan több verset találunk a gyűjteményben, melyet elolvastván, nem tudjuk, mit olvastunk. Az eszme úgy el van burkolva, hogy fogadni mernénk, nincs is ott; az érzésből csak annyit hallunk: fáj, fáj! de mi fáj és hol fáj, azt kivenni ritkán sikerül. „Mért szereted az ibolyát?” – kérdi egy versében (8. l.), *talán* kedvesétől, s így felel rá maga:

Kikeletkor első virág!
Kebelemre tűzve
Egy kicsiny levéllel,
Nem hagy a remény el,
Majd letépvén onnan
Könyörtelen kezek, –
A világ nem, de ő
Érzi mért könnyezek.

No, minthogy mi is a *világhoz* tartozunk, se nem érezzük, se nem értjük. De azt sem tudjuk, ki az *ő*, a ki szerencsésb nálunk e részben. Az ibolya-e? a költő-e? a leány-e? vagy ki? A leánnyal párbeszédben áll szerző, tegeznek egymást, így hát az *ő* egyikre sem vonatkozhatik; hanem a letépett ibolya lesz, mely *érzi*, miért könnyez... nem tudom, kicsoda. Az „Aggodalom” címűben ismét ennyi az érzés: „Mik e kebelnek vágyai? Sohsem fogod tán hallani!” – s így zárja be: „ejtek egy-egy könnyet érted, Bár azt te *még most nem érted.*” Mondhatjuk, mi sem. Az egész kis vers azt a nagyon szerelmes 17 éves udvarlót juttatja eszünkbe, ki imádoztja oldalán bízást megvallhatná szerelmét, de a helyett a holdvilágba sóhajtoz, vagy ásít, s ha kérdik, mi baja, azt feleli, hogy érzése oly kimondhatatlan! E „kimondhatatlan” érzések, mint midőn a csikós a korszma-padra könyökölve hallgatja az áldott magyar zenét, s tele van érzéssel, borral nyakig, de csak keserves kurjantásban bírja szellőztetni, nem valók a költészetbe. Maga a népdal is, ha ily érzéseket akar képbe öltöztetni, efféle *idealizmusba* esik:

Láttál-e valaha
Vízi buborékot?
Annak a közepén
Két szál rozsmaringot?

Az ily „nem-tudom-micsoda” érzés, „nem-tudom-micsoda” eszme szüli aztán a bizonytalanságot, dagályt és absurdumot, kifejezésben, nyelvben, le a szókötésig, vagy egyes szók használatáig; ennek köszönjük, ha a „Pacsirtához” írt dalban (5. l.) nincs emberi teremtés, ki értse, miért kell elhalni a pacsirta fiaknak, míg anyjuk a magasban énekel:

Emelkedjél kis pacsirta a magasba
S ott közel az istenséghez,
Hol a szív tisztábban érez
Öntsd ki lelked egy *édes szerelmi* dalba

Fiaid itt a rét bársony szőnyegébe’
Hallgatnak rád áhitattal,
Mikor aztán elhal a dal
Ők se lesznek, elfoly, szívök vére.

Szegények! Azt hiszi az olvasó, hogy alább megtudjuk, miért folyt el a pacsirtafiak vére? Dehogy! Csak azért. Oly szép az, hogy míg az öreg pacsirta ott fenn énekl *édes szerelmi* dalát, addig itt lenn „fiai vére elfoly.” Hát még ha a másik pacsirta-szüle „telve rémes gondolattal” keresi alant az elvérzett fiakat – „s gyöngé keble nem bir a mély fájdalommal” – gondolom, meghasad – aztán a fönt lebegőt is buzdítja a költő, hogy: „öntse ki lelkét egy *szerelmi battyú-dalba!*” Egész tragoedia! nem kellene hozzá egyéb, csak egy parányi valószínűség. Nem levén helyünk *egész* érthetlenségeket idézni, be kell érünk egyes mondatokkal. E mondatok annyira függetlenek, hogy ki itt meg nem érti őket, az egész versből sem fogná. Ime:

Szeresd a tündércsókákat:
Az *illatot*, de a *színt* tudd feledni. (19. l.)

Nem bánom, hogy *nap* nem vagyok,
Szerelmem égő *napsugár*,
De ezt *ne tudd*, **mert** a *csillag*
E fény mellett homályba száll. (Meg kell
ezt érteni, így, a mint van. 22. l.)

A *bú* is *virágkoszorú*,
Széthúll, miként a tavasz-égen
Egy kis rózsafelhő, ború. (24. l.)

Derítsen fényt kebled ködén
Az üdvmalasztos szív-ima. (35. l.)

A szív átkos pillanatja
Egy vékony szálon lebeg. (38. l.)

Gyöngé vagyok *egy...* és csak *egy!*...
Szétzúzni a *korlátokat*

Mikkel e zugvilág *elegy*.
(Korláttal *elegyes* világ! 41. l.)

Volt e szív is egyszer *elkerülve*,
Mert tán *hullámok* közé merüle –
És kikelve ott hagyá *salakját*,
Mint a tengergyöngye burkolatját... (45. l.)

Legfelül egy kis-*nefelejts*
(a mennyasszonyi koszorúban)
Tiszta fehérré, mint az a lap,
Melyre nem írt még az író. (47. l.)

Lám e virág (a rezedá) arra tanít,
Hogy szelidebb *illatait*
Nem szabad *elvetni* a kertnek,
Hiszen úgyis *épen ez tart meg!* (49. l.)

Már nem ül arcomon...
A *fekete holló*, mely noha *borongott*,
Egy-két *fénycsillagot* a távolból hordott. (80. l.)

Sötét *ködoszlop* Széphalom felett,
Pihenj el a *halottas ágyon!*

A bérc alatt *batalmas tölgy* kél
A honleányok *ujjain*. (Megköszönnék azt! 65. l.)

Majd részegen előre *dül*,
A másik hátra, épen mint a *rák* –
(a *rák* nem *dül*, mász. 74. l.)

Mert a lélek
Fény, mely zárva vakít, éget.
Éget, pedig jég a zára. – (100. l.)

Általában elmondhatni, hogy szerző idealismusa abban áll: olyat gondolni és írni, a miről semmi halandó embernek *ideája* nincs, nem is lehet. A concret valóság mintha nem is léteznék számára. Hogy mégis időt veszünk bajlódni költeményeivel, oka, mert van azokban némi csengés, csillogás, úgy hogy a kevésbbé avatott olvasó, noha nem érti, azt gondolhatja, valami szépet olvasott. Sor sor után, versszak versszak után könnyen foly, s nem hiszi az olvasó, hogy a ki annyit beszél, sok mondani valója ne legyen. A csillámló fátyol alatt nem hiszi, hogy ott ne lappangjon az eszme, vagy érzés. Némelyik darabja oly dallamosnak tetszik, hogy a ki így himbál a hang hullámain, nem foghatja meg, hogy nem egyszersmind érzélem habjain ringatódzik. Idézünk egy egész költeményét, próbáljon valaki tisztába jönni vele.

A HAJÓS

Reng a hullám, ing a csolnak,
Messze, távol még a part;
Kél ború a láthatáron,
Csillagom hiába várom,
Mit a fölleg eltakart.

*Elmerülök, s fölvet a hab,
Evezésem nem segít.
Állok összefont kezekkel
És esengő érzelmekkel
Áldom a mi elmerit*

*Zöld virány, mosolygva váró
Pálma-lombok intenek;
A vihar lezúg odáig...
Visz-e a sors e határig
Csolnakommal engemet?*

Tornyosúl a renge hullám,
Meg-megrezzen a szemem;
Ámde lelkem mért ijedne?
Elviharzott életemre
Pálmát hint a szerelem.

Ha nekem valaki (szerzőt magát sem rekesztvén ki) megmagyarázza e költeményt, hogy emberi józan értelem felfoghassa: megfejtí különösen azt, miért *áldja* a költő, a mi *elmeríti*, midőn *zöld virány, mosolygva váró pálmalombok* intenek felé, s midőn tudja, hogy „elviharzott életére *pálmát* hint a szerelem;” továbbá miként áll „összefont kezekkel,” ha már *elmerült* és „fölvette a hab” s több efféle: ünnepélyesen fogadom, hogy visszavonok minden gáncsol, mellyel bírálatom Fejes költeményeit illette.

Azt hinné az ember, hogy midőn a költő burkolt eszméi s érzései világából a concretebb valóságba, az *elbeszélő* költészet terére lép: *balladáiban, regéiben* már határozottabb szint fog ölteni, s legalább a tárgy nem engedi ama homályos szétolvadást, mely lyráján uralkodik. Csalódás. Ime, hogyan festi Thúri György elesését:

,Itt egy más ló' – – késő, késő!
Horpad a vért, ing a láb.
Csak a düh nem hágy alább.
Az ércsisak lenge tolla
Nem a porba, *fő-halomra*
Elhajol, de meg se nyugszik,
A magasban felpiroslik...
S ki feltűzte lándsáéltre oly korán
Csak halványúl a forró vér csepeg vissza tán.

Kisértsük-e magyarázni? A három első sort nem szükség. A következő négy azt akarja mondani, hogy Thúri fejét elébb egy halom levágott fej közé dobták, aztán lánksára tűzték. De mit jelent ez: „s ki feltűzte lánksaélre oly korán, csak halványúl a forró vér csepeg vissza tán?” Szókötésileg csak egy értelme lehet: Csak a forró vér csepeg vissza (*halványan! tán!*) ki (mely) oly korán feltűzte lánksaélre: azaz okozta, hogy feltűzzék, a Thúri fejét. De így is *forró vér*, mégis *halvány!* és az a *tán* (a költő kételkedik abban, mit úgy kell leírnia, mintha szemmel látná) meg az egész constructio oly nyakatekert, hogy igen nehéz belőle józan értelmet vajúni ki. – *Dilinke* népregeben egy egész násznép belehajt az Ér vizébe. Csak a mennyasszony nem vész oda, a többi mind.

Mély a meder, benn vész a nép.
Delinke nem, ő partra száll.

De szerző egy szóval sem indokolja, hogy történt a csoda megszabadulás: el kell hinni, így, a mint van. És miért szabadult meg? Csupán azért, hogy a parton megátkozhasa az Ér vizét, s aztán beléugorjék. Ily epikai motívumokat használ szerző. „Tököliben” (154. l.) szórul-szóra így hasonlít:

„Mint csepegő vér a battyú nyakán,
Dúl a hazán a lassú halál.

Csaba című balladáját így kezdi:

Attila fia, Aladár,
Tört hordoz szét tenger hadán
A hódolt nép fegyvert ragad,
Leölni a *sasmadarat*.

„Te Csaba te!” Buda hegye
Viszhangozá: Te Csaba, te!
„Bocsásd ki a *sasmadarat*” –
Mond a viszhang: *bm... bm... arat*.

Ily expositio után aztán csak tisztában lehet az ember a kiinduló pontjával a költeménynek! Részletekben, egyes idézetekben, mutatóm fel Fejes költészetének hibáit, de nem azért, mintha e homály, e szétmosódás csak részenként volna meg: általában mondhatni, hogy lyrája úgy, mint eposza e nyavalyában sínlik. Egy versét sem tudnék kijelölni, mely teljesen ép volna, s egészséges benyomást hagyna a lélekben. De igazat kell neki adnom, hogy ha vannak csűrű-csavart homályos, idétlen *részek*, vannak ellenben olyanok is, melyek egy vagy más költeményét helyenkint elevenné teszik. A „Vihar előtt”... stb. című darab (82. l.) jó leírásokat tartalmaz:

Reng, nyög a föld, dúlja a villám,
Zúg a vihar, *kábúl* a hullám
A vizeken, ördögi táncba’
Nagy tetemét úgy veti, hányja...

vagy midőn a hajókról ezt mondja: „örli az örvény a futókat” – vagy a barmokról, hogy: „bölgve futnak széjjel... s *szarvukon a jég göme csattog*,” vihar után pedig, hogy: „a” borág gyors eredést vesz: új kötelék kell a gerézdhez – vagy hogy a megifjult halmok bokrain a zöldszínű lombok *összeborulnak* szeretettel; ott foly el a csörgedi *csermely* a bokor alján s *bebekapja ágait és csókkal itatja*” – meg hogy a „déliabáb *szélt vesz* a rónán...” az ilyesek eleven költői szemléletről tesznek bizonyosságot. „A természetben”, „Szülőimnek” címűek is, kevesebb homály mellett, több szép részt mutatnak föl, az utóbbiban szép, midőn nejről beszél:

És ölemben ül le s kezemet szorítja,
S örömben derengő homlokom simítja,
Simítva *simítja*; örzi a *redőtől*,
S *sugaras szemével* a sötét *felhőtől*.

Végre megragadó volna a „Temetőben,” (33. l.) ha úgy ki tudná vinni, a mily hatalmasan kezdte s különösen a 2-ik és 3-ik versszakban el nem homályosítaná. De avval zárja: a *természet* örök élet, azaz *physice* semmi *test* nem hal meg, csak vegybomlás alá jő; mégis a 2-ik és 3-ik versszakban másféle öröklétről beszél: arról, mely a *szellemi* világhoz tartozik. Ide írom az egészet:

Ne mondjátok nekem többé:
„Föltámadunk, föltámadunk!”
Itt azt sugják a szellemek:
Ébren vagyunk, ébren vagyunk!!

A szív, mely égien szeret,
Belátva üdve titkait,
Magasztos vágya szárnyain
A földről csak elköltözik.

A bűn, mely bár mély sírt keres
Sohsem leend szent érzemény;
Fölszáll sötét éjféleken
Hogy háborgassa az erényt!

Ne mondjátok nekem soha:
„Föltámadunk, föltámadunk!”
A természet örök élet,
Én azt hiszem: meg sem halunk.

Tompa Mihály költeményei

VI. kötet.

Vegyes tartalommal. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1863.

Alig néhány éve, hogy Tompa összegyűjtött költeményei öt kötetben világot láttak (1858); s ime, már VI-ik kötet járúl a megjelentekhez. A közönség, mely az öt elsőt bírja, kétségkívül sietni fog a hatodikat is megszerezni, mely amazoknak minden tekintetben méltó folytatása; a ki pedig Tompát csupán régebben kiadott egyes füzetéből ismerné, figyelmeztetjük e már hat kötetes *teljes* kiadásra, mely nélkül, valamint ez első rangú nemzeti költőnk ismerete, úgy a műveiből meríthető élvezet, hiányos és egyoldalú. Valóban még a közlevertség s a haza nagy részét fenyegető nyomor sem menthetné ki egészen, ha a nemzet nem érne rá méltó figyelemmel fogadni e legújabb hozományát egy oly költőjének, ki húsz év óta legjelesbje között foglal helyet, s kitől megszokta – örömeit nem igen, mert azok vajmi gyérek – hanem fájalmát oly vesékgig ható hangon tolmácsolva hallani.

E sorok célja nem tüzetes bírálat, hanem csak egyszerű bemutatás. Egy pár észrevétel után, melyet a költő mai álláspontja jellemzésére szükségesnek gondoltunk, a tartalom rövid ismertetésére megyünk által.

Tompa ez új kötete arról tesz bizonyosságot, hogy termő ereje folyvást a régi. Költői ere nem apadt, de mint folyam, haladtában mind *mélyebbre ásta magát*. A jelen kötet, egészben véve, mélyebb, tartalmasb, komolyabb, mint akármelyik az előbbieik közül. Nem annyira a kedély s képzelet ifjonti játéka ez már, mely virágról-virágra csapong és csillogó képekben dúslakodik – csupán, mert e képek gyönyörben ringatják lelkét; – nem is ama dalszerűség jellemzi ezt, melylyel költőnk egy előbbi korszakán találkozunk, midőn természet és kedély, kül- és belvilág, fény és homály oly elringató dallamú harmóniává olvadt zengzetes soraiban: itt már az *óda* mélysége s magassága uralkodik; az élet, haza, világ nagy érdekeinek mélyen átértett gondolata. Nem azt mondom, mintha eddigi költeményeiben hiányzott volna ez elem; de oly túlnyomólag egyik kötetében sem tűnt még fel, mint e hatodikban. És ez a haladásnak természetes folyamát mutatja. Tompa fejlődésének e három foka: az *első*, mely képekben s érzelmességben túltrajong; a *második*, mely tiszta dallammá, harmóniává higgad le; a *harmadik*, mely ódává tömörül: ép oly természetszerű haladásnak tűnik fel egy lyrai költőnél, mint az elő- és utóifúság meg a férfikor, – mint a virágzás és gyümölcstermés különböző szakai.

Valaki a fiatalabb irodalomból, nem tudom, dicséret- vagy megrovásképen-e, úgy jellemzi Tompa mostani költészetét, hogy *elmélkedésre* (reflexió) hajlik. Oly kitétel, melyet a körülmények szerint egyaránt vehetni dicséretnek, vagy megrovásnak. Ha a reflexió nem költői forrásból ered, mint többnyire a rossz tanköltőknél; ha a philosophiai gondolat nem bírja magát a szép törvényei szerint érvényesíteni; ha csupán eszmélő fejre, de üres szívre mutat; ha a képzelődés nem bírja szárnyán a gondolatot: akkor bizony vád a költőre, hogy meddő reflexiónál feljebb emelkedni nem tud. De ha mindezek megfordítva vannak: úgy a reflexió-ra való hajlam mit sem von le a költő dicséretéből. Ki mondja azt, hogy *ódái* költésnek, mely pedig a legmagasb szárnyalatú nem, *árt* a reflexió, azaz életigazságok, bölcs gondolatok

lelkesült előadása? Ám tekintse a legnagyobb ódaköltőket, Pindártól Horácson által Berzsenyiig! Hiszen, hogy példát említsek, az utóbbinak a „Magyarokhoz” intézett lelkes ódája nem általános reflexiókon végződik-e: „De jaj, csak így jár minden az ég alatt” stb...? Ki ódaköltőt csupán azért kárhoztat, mert reflexiókat sző be, nyilván nem tudja, mit beszél.

Tompa elmékedései gyakran nem is pusztá reflexiók, azaz nem *magukért* állanak, hanem *álarcai* valamely ki nem mondott, vagy csak félig kimondott mély érzelemnek. Erre például hozhatjuk fel az „Isten akaratja” című költeményt (63. l.), mely első tekintetre csupa reflexiónak látszik e thema fölött: meg kell nyugodnunk isten akaratján. De jobban megolvastva, átérezve e költeményt, úgy találjuk, hogy a költő csak *akar*, de *nem tud* megnyugodni, s hogy e költemény forrása nem a fejben támadt, hanem odalenn sötétlik egy a szív fenekén rejülő fájdalom, melyet semmi bölcsesség, még a hit sem képes eloszlatni: *fiát siratja* ez a bölcselkedő! Pedig a nagy fájdalmat alig érinti egy szóval:

Járván a temetőn tanútlan éjeken:
Egy kised sír fölött törnek meg térdeim...

Ennyi az egész. De még mikor hosszan kibölcskedte s látszólag megvizsgáltta is magát: akkor is leborul és *homlokát a sír hús gyepén nyugtatja*. Valóban ez a fájdalom mélyebb, mint a ti *reflexiótlan*, felvirágozott, fűhöz-fához, tengerhez, sziklához hasonlított fájdalmatok.

Egy része Tompa elmékedéseinek ily álarc. A többi a tárgyból, az ódai hangulatból természetesen fakad, s igen kevés lenne azok száma, melyekről azt mondhatnók, hogy ez nincs helyén, köznapi, fagyos. Mindez Tompa költészetének oly eszmei tartalmasságot kölcsönöz, melyet csak azok gáncsolhatnak, kik a lyrát csupa dallá, hanggá szeretnék higitani, hogy úgy szólva *szavak* nélkül zengjen, mint a fütty. E túlságos zeneiség, ha igazolható is énekre szánt *dalban*: bizonyára nincs joga, hogy a lyra többi nemeiből kiszorítsa a gondolatot.

Midőn feljebb azt mondom, hogy a képekben duslakodás Tompa első korszakát jellemzi, nem arra céloztam, mintha újabb költeményei e részben szegények volnának. Sőt ma sincs költőnk, ki annyira – hogy úgy szóljunk – képekben gondolkoznék, mint Tompa. Nála a gondolat azonnal jelvi, vagy allegorikai kifejezést nyer; a kettő egyszerre születik. Eredeti hajlam ez nála eleitől fogva; egyszersmind a viszonyok által parancsolt *kényszerűség*. Amaz *érzelmet*, mely álarc alatt kénytelen bújkálni, de melyet a négy folyó és hármas halom vidékén minden ember a legsűrűbb fátyol alól is megismer, senki sem képes oly finom, oly változatos allegorikai mezben élénk állítani, mint Tompa. Ő ebben kifogyhatatlan. E kötetje legkivált ily darabokból áll. Majd a „Távozó után” sóhajtunk, vele (11. l.), majd „Zrínyi Ilna” ódon hangú keservében (15. l.) osztozunk; majd vele szomorú vigasztalást lelünk abban, hogy a költészet „Repkénye” (20. l.) csak hadd borítsa a szent romokat. Még többször ismételt „Teleit” sem sokalljuk meg (A tél 54. l., Télben 47. l., Téli reggelen 208. l.), annyira különböző és új mindenik; azután a „Kikeletkor” (102. l.) és a „Kikircshez” (112. l.) ismét egészen más. Mint piros fonál húzódik át az érzelem (majd csüggedve, majd bízva, remélve, óhajva, intve, sőt a korviszonyok szerint *vérmezen* is) kevés hián az egész VI-ik kötetben. „Forr a világ” (56. l.) s a költő is forr; kétségbe esik a „Pusztuló erdő”-n (66. l.) és bizony, a mint a dolgok mutatkoznak, nem ok nélkül; a „Régi történetben” (83. l.) a gúny ostorát csattogtatja; „Egy alföldi új telepen” (98. l.)... ki ne ismerné ezt: „Repülnél lelkem, fenn repülnél” stb.? – melylyel rokon, de kiviteltre tán még finomabb a „Jövevény” (163. l.); azután a „Tűz” (108. l.) ama tűz, mely nem alszik, ne is aludyék el soha; a „Fogoly” (120. l.), „A pozsonyi várban” (133. l.), „A testvérek” (135. l.), „A megtérő” (140. l.), „Sámson” (145. l.).

„Múlt, jelen és jövő” (152. l.), „A sebzett szarvas” (166. l.), „A vihar” (182. l.), mind ugyanazon alapérzelem különböző nyilvánulásai, melyeket erőben, kivitelben talán mind meghalad az „Új Simeon” (192. l.), s melyektől egy mozzanattal külön válik az „Ikarus” (175. l.) és „Sírboltban” (195. l.). – Nincs itt hely mindezeket elemezni, az olvasó bizonyosan megtalálja bennök a mit keres; itt a legtöbbnek felsorolása által csak arra akarom figyelmessé tenni, mily nemű dolgozatok teszik e gyűjtemény legnagyobb részét.

Jóval kisebb rész az, mely élet-halál, örökkévalóság, hit, természet, világ és család érzelmei s eszméi körül forog. Két, illetőleg három alkalmi ódája (Kazinczy emlékezete, Lorándfi Zsuzsánna, gr. Mikóhoz) alkalmi ugyan, de nem kevésbé óda. Történeti legenda a „Kálmán és Prezlava;” valamint a „Pozsonyi hadjáték” (kevésbé sikerült) történeti *anecdoton*. Vidor satira kettő van: „Ebéd után” és „Gazdaember ömlengései;” jó mindenik, de jobb és költőnk e nembeli dolgozatait mind felülmúlja a „Két levél;” melynek csak fele satira (emancipált nőkre), a másik fele egy magyar háziasszony eszményképét tükröző, igen kedves *idyll*.

Az élet és halál gondolatok közül, melyekről az imént emlékezém, némelyik nagyon sötét. Ilyen kivált az, melynek a költő nem tudott más címet adni, mint e kezdő két szót: „Bár még”... (33. l.) Azok a sorok, melyek így kezdődnek:

„Sötét, gyászos jelek! rossz órák közelít”

ez a pár szakasz oly mélység fölött lebeg, hol féltjük az – embert. Állítson a *költő* keresztet az ily örvény fölé, s óvakodjék ott járni.

Népdalai (szám szerint XIII) hasonlóak a régiekhez. Ugyanazon, magát olvasva is daloltató forma, ismét áriák szerint. De ki kell emelnünk a IV. számút (Gyilkos fenék), mely formában és tartalomban teljesen sikerült népballada, mi eddig nem igen tartozott a Tompa költői köréhez.

Azonban, mit ér e költeményeket címek szerint elősorolni s osztályozni. Minden egyes versről írhatnánk ennyit, mint ez az egész ismertetés, s az olvasónak még sem tudnánk fogalmat adni az egyes darabok szépségeiről. Legyen hát elég, hogy pár szóval megjelöltük Tompa múzsájának mostani irányát, mely annál üdvösebb, mennél több okunk van félteni lyrai költészetünket az elléhásodástól. – Végre ama *reflexió*s darabok közül, nem válogatva, csak taláalomra, ide teszünk mutatványul egyet, egy igénytelen rövid versecskét, melynek megdöbbenő vég fordulata szintén mutatja a forrást, honnan származnak többnyire Tompa reflexiói. Címe a

MOSOLY

A szerető s anyának ajkán:
Remény, boldogság egy veled;
S a támadó naphoz hasonlítsz,
Mely fénybe vonja az eget!

Midőn ébredsz a gúny, gyűlölet
És kárörömnak általa:
Vagy félig elrejtett gyiloknak
Gyors, félelmes mozdulata!

Népet, birót megfélemlítesz
A vérpad gyász deszkáiról,
Ha benned e megölt igazság
Főlebb hivatkozása szól.

Mosoly! ki a szív mozdulását,
A fényt, homályt így rajzolod:
Mi vagy te a halottnak ajkán...?
S hol léssen magyarázatod...?

Millien: La Moisson

(Az aratás.) *Poésies par Achille Millien (Vanier, Páris, 1860.)*

Az ifjú költőt, kinek műve s neve áll e cikk fölött, Thalès Bernard, irodalmunknak is jóakáráról ismertetője, e szavakkal mutatja be a francia közönségnek.

„Jelen kötet a legteljesebben igazolja azon elméletet, mely a mai költészetnek a népköltészet alapjára helyezését sürgeti, azaz kívánja, hogy ez utóbbitól sajátítsa el stílja egyszerűségét, érzelmei nyíltságát, képei frissességét, rajzai kellemes körvonalait, ellentétben a mondacsinált formákkal, melyek úgy a romantismusban, mint elleneinél, feltalálhatók. Elismerjük a közelebbi évek költőinek nagy ügyességét; csinosan tudják faragni a mondatokat s rímelni két-három szótaggal; de a mivel nincsenek megáldva az, hogy tessenek, hogy megindítsák a szívet; igazuk van hát a fiataloknak, ha odahagyván ez irodalmi mozaik- és gipszmunkát, a természethez fordulnak. Miután sem a hajdan mumiáit, sem a középkor szörnyeit nem szeretik, mindazáltal az emberi szellem legyőzhetlen kényszerűségénél fogva valamely hagyományhoz ragaszkodniok kell: a népköltészethez folyamodnak, mely őket nem távolítja el a természettől, s ily módon az emberi értelemnek új irányát látjuk kijelölve, új nemét a költészetnek alapítva meg.

E kötet szerzőjének jutott a dicsőség, hogy első legyen, ki nyíltan bevallja emez új irányt. Ő nem fitogatja tudományát, de szintűgy megveti a francia nyelven írt otromba gajdolásokat (népi verseket); ő a népköltészetet a bretagnei, a magyar, az eszth dalokon tanulmányozza; s miután így lelke mélyén az első könnyű vonalokat levázolta, szemléli a természetet, az ihlet felbuzog s egy huzamban megteremti gyönyörű alkotásait, melyeknek igazsága meglep és elbájol. A *Delelés*-ben (La Méridienne, déli nyugvás), Millien Achille úr egy kertészt rajzol elének, ki fa alatt ülven, jegyeséről ábrándozik, míg körötte a zöld virány teljes szépségben mosolyog; a madarak, felhasználva merengő szórakozását, neki esnek pusztítani gyümölcsös bokrait; egyszer észreveszi a csínyt és váltig boszankodik érte:

De tapsoló szárnnyal, gúnyfüttyel a rigó
Boszantá s karban a pajzán vörösbegek:
– Köszönjük, álmodozz' szépedre mindig, oh...
S gyümölcsöd, bátya, hagyd nekünk dézmálni meg.

E mezei zamattal és epétlen ironiával teljes költészetnek az az érdeme is megvan, hogy igen eredeti. Ám hányjátok föl minden nép pásztori költeményeit: nem fogjátok e darabot feltalálni közöttük, csupán a fajt, melynek létét köszöni. A *Nász*, az *Ünnepi menet* (La Noce, Le Défilé) szintén egyaránt jelesek festői stíljok által. Az *Őrültben*, melyet mintha csak a magyar *Petőfi* írt volna, a legfinomabb érzés uralkodik; a lélek párbeszéde ez a virágokkal, testvéri közlekedés a mindenség s a teremtmény között, de mely azért nem viharos, miként a pantheismus vonaglásai, sőt egyenesen a keresztyén érzelemből foly. Tudjuk, hogy a népi költészet nem egyéb, mint természetes fusiója a barbár népeknek, a lélekben a keresztyén hit

által fölgerjesztett érzékenységgel. Szerző hív marad ezen hagyományhoz. Morvanba, Közép-Franciaország ezen Bretagnejába vonultan, minden felindulásra önmagába mélyed és lelke hathatós dallamokat lehell. Valami ünnepélyes az, midőn leírja a nagy sík rónán keresztül bolyongó ökröket; s a sicíliai énekek bánatos zöngelmét juttatja eszünkbe, festvén, mikép hizlalják a halottak földi maradványai a virágos mezőt; a haza szerelme szintén nem kevésbbé ihleti lantját, s élő tanúságot tesz azon publicisták ellen, kik korunk elaggását kiabálják, mivel a közönség nem akarja bámulni rossz prózájokat. Néha metaphysicát burkol a népszerű formába: *Éj* című költeménye (La Nuit) egy pásztor panaszát tolmácsolja, ki műveletlen szelleme által gyötörve, annál meghatóbb keservre fakad e puszta kietlenében, minthogy e keserv primitív elmétől származik. Örömet hallgatjuk e durva hangokat, melyek bennünket messze kiragadnak az akadémiai értekezések s az irodalomtanárok izetlen periodusainak köréből. A *Sekély* (Le Gué, gázlöhely) ugyan borzadásba ejtené La Harpe tanítványait, kik számosabbak még ma is, mint gondolnók; hanem a korlát ma már át van törve, a fiatalság jó, hozza új nyelvért, csak kiáltani kell, mint hajdanta a tornán: „fussatok!”

Midőn Millien eltávozik a pásztori nemtől, miként a *Törekvésben* (Aspiration), akkor is mindig szerencsésen adja vissza a természetet, de nem annyira eredeti, és homályosan emlékeztet Laprade Victorra, ezen költőre, kinek erőteljes bölcsészete oly erélyes formákba van öltöztetve. Egyébiránt Millien Achill nem is csinál titkot a nagy rokonszenvből, melylyel a *Symphoniák* szerzője iránt viseltetik és neki ajánlja egy költeményét, melyben a stil szabatos-sága egyenlő a képek elevenségével.

Burns Róbert néhány utánzása (fordítás) is van e gyűjteményben, mely megérdemli, hogy felé forduljon a közfigyelem, és felé is fog.

Az olvasó, ki valamely költőből többet is akar ismerni, mint a lelket, talán szeretne tudni némely részleteket Millien Achill-ről; de ő sokkal ifjabb még, hogysen az életben szerepe lehetett volna; mint barátja a magánynak, ő a legszebb részt választotta: dalolni szerényen, várva a napot, midőn költészete minden szívben viszhangra talál. A *France littéraire*-ben lépett föl először. Tudjuk, hogy e lap Lyonban jelenik meg Peladan Adrien, egy buzgó kereszttyén s lelkesült poéta gondjai alatt, kinek jellemzésére látszik írva lenni a bibliai mondat: „háznak szerelme megemészt engem.” Millien Achill nem tehette, hogy meg ne hallja Peladan úr erélyes szózatát, ki felhíja a vidéket, hogy rázza le nyakáról a főváros irodalmi jármát. Valóban mi szükség is, arra, hogy az ember verset írjon, a „rue de Bourgogne”-on vagy az „Institut” körül lakni? A classicus költőknél szükség volt a városi lakás; mező, falu kell az új pásztori iskolának, mely azon van, hogy a nép szájába igazi költészetet adjon, cserébe a mi francia vidékeink visszataszító *gajdái* helyett.

Ha e kísérlet nem utopia, egy nevezetes feladat lenne megoldva, a mennyiben lehetségesnek gondolnánk oly költészetet, mely egyaránt tessék a sokaságnak és a művelt szellemeknek. Nyilvánvaló, hogy az igen művelt költők szerzette pastorálék, maga Tasso gyönyörű *Amintá*-ja sem érdeklik a népet, mely se nymphákról, se satyrokrol nem tud; neki a természet kell, egyszerű szépségiben, de csinos formába öltöztetve, mely megnyerje a művelt szellemeket is. Im, ez alakban fogadja ma egész világ e feladatot: sikerült-e Milliennnek, ki a kérdést bizonyosan jól fogta fel, meg is oldani? Ezt a közönség határozza el; de még ha el nem ismertetnék is a mezei s pásztori költészet feltámadási joga, el kellene ismernünk, hogy Millien Achill írt vagy 10–12, minden tekintetben tökélyes darabot; és így zálogot nyújtja a józan irodalom kedvelőinek, hogy folytathassa e jól kezdett pályát, és hogy festői tanulmányainak körét lakóföldre tájain túl is kiterjessze. Akkor lesz ő teljes birtokában tehetségeinek

s akkor nem fogják tőle megtagadni az *úttörő* (précurseur) címet, melyet még most kétségbe vonnak.”

Eddig a francia ismertetés. Ránk, magyarokra nézve nem csak hízelgő, de örvendetes is, hogy a világhírű francia költészet, mely a Corneille-Racine időszakban egész Európát lábainál látta, melynek csak e században is Lamartine-Hugo-Béranger három-egysége oly dicső körben ragyogó csoportozatát képezi, most érezvén az újjászületés szükségét, a *mi dalainkra* hivatkozik, utánunk indul, s ezáltal nemcsak igazolja, hanem világjelentőségre emeli a költészetünkben létező forradalmat. Ime, a francia poesis most érkezett oda, hol mi a 40-50 közötti évtizedben valánk; most próbálja bevinni költészetébe a népi ének „stílja egyszerűségét, érzelmei nyíltságát, képei frissességét, rajzainak kellemes körvonalait, ellentétben a mondvacsinált, a conventionális formákkal.” Maga Thalès Bernard, nem csupán elméletben, de gyakorlatban is ez új irány apostola, egy Saulusból lett buzgó Paulus, kit leginkább a *mi Petőfink* ragyogó fénye térített meg. De bármint örülünk e mozgalomnak, lehetetlen elhallgatnunk némely észrevételt a föntebbi elméletre. Azt igen jól mondja Bernard, hogy *mai*, vagy bármikori költészetnek, ha elvénülve új erőt, ruganyosságot kíván nyerni, a népi alapra kell helyezkednie. De megütődve olvassuk, hogy ez új irány legkitűnőbb képviselőjének, Milliennek, dicséretére hozza föl, hogy *megvetve* az „otromba” a „visszataszító” francia „complaintes”-eket, idegen népdalokhoz folyamodik. – Természetesen, mi kevéssé vagyunk oly helyzetben, hogy megítélhessük, mennyire otrombák, visszataszítók ezen „complaintes”-ek, de annyit bizony szóval erősíthetünk, hogy a költészet regenerációja népies alapon csak ott és annyiban sikerül – hol és mennyiben a népies alap egyszersmind hagyományos, *nemzeti* is. Nem elég más nemzet, más égalj, más vér hagyományait tenni magunkévá: eljárásunk így nem különbözik ama másiktól, melynek következtén *utánzás*i korszakok állnak be valamely irodalomban, mint volt nálunk is a francia, a latin iskoláé. Mellesleg ugyan vehetni át idegen nép költészetéből is, de rendszeren csak az fakad meg az ily ültetvényből, mely a minnépünk jellemében alkalmas földre talál. Így nálunk az éjszaki ballada: mert népünk is bír rokon költeményekkel, sőt az irodalom elébb behozta a ballada népi alakját, hogy sem ismerős lett volna az éjszakiakkal. Tehát a francia költészetnek is, ha meg akar újhodni, főleg nemzeti alapra kell helyeznie magát. És ez, bármi „otrombák” legyenek azon „complaintes”-ek, véleményem szerint nem lehetetlen. A népnek mindenütt van költészete: az külsőleg lehet otromba, visszatoló; sok költemény, tán a legnagyobb rész, minden becs nélküli gajdolás: de keressük csak! bizonyosan fogunk találni egy-két becses darabot, melyet aztán mintául vehetünk. Ama „chanson”-ok, melyek alapján Béranger a maga gyönyörű dalait kifejtette, legnagyobb részt valószínűen korcsmai „réják” voltak, de ő megtalálta bennök a magvat, melyből önköltészetét dicsően felvirágoztassa. Ha a chanson nem francia, hanem például *német* traditio: Bérangernek minden lángelméje s művészete által sem sikerült volna e formát honfiai előtt oly népszerűvé tenni, a milyenné tette. Béranger jó úton, az egyedül helyes úton járt költészetének „népi alapra” helyezésében, mert nem csak *átalában* néphagyományra, hanem *francia* néphagyományra támaszkodott.

Másik észrevételünk a *célt* illeti, melyre Th. Bernard szerint a költészet emez új irányra törekednék. Azt mondja, mind a világ által így van föltéve s elfogadva a problema: oly költészetet hozni létre, mely *egyaránt tessék a sokaságnak és a művelt szellemeknek*. Volt idő, mikor nálunk is ilyes valamit képzeltek a népies irány feladatául: midőn a ponyvairadalom regenerációja látszott lenni végcélja a költészetben megindított átalakulásnak. A népet tanítani, valami jobbra tanítani annál, a mit ő tud: ez lón a jelszó. De nem úgy áll a kérdés. A néptől tanulni s ily módon a költészetet fölfrissíteni, nemzeti alapra helyezni: ebben áll a

feladat. Mesterkéltnél, conventionális formák és érzelmek helyett elsajátítani a népköltészetből nemcsak a stíl egyszerűségét, hanem *erélyét* is, nem csak az érzelem nyíltságát, hanem közvetlenségét is; el, hagyományos formáit, el mindent, a mi abban költői továbbfejtésre alkalmas. Nem is oda fog a – hibásan úgynevezett – népköltő törekedni, hogy a vásári közönség számára vastagon szájba-rágott történeteket és dalokat írjon: e tatárpéteres multság nem fér össze a költészet magas céljaival. De az iránt nem lehet csalódásban, hogy a költészetet élvezheti ugyan a nagy, a legnagyobb közönség is, ha tárgy, forma és nyelv nekivaló: hanem ez élvezés ritkán tiszta, esztétikai kútfőből ered: többnyire igen nagy része van benne a poesis lényegére nézve külső, mellékes, alárendelt dolgoknak; úgy hogy azt, a mi benne költői, mindenkor csupán az aránylag kicsiny, finomabb izlésű közönség élvezi. Felhagy e szerint a törekvéssel, hogy minél nagyobb sokaságnak tetsző dolgokat írjon; célja, mint minden valódi költőé, egyedül a *szép* felé irányul; ha *egyszerű*, nem azért az, hogy fúfa által érthető legyen, hanem, mert egyszerű eszközökkel *hatni tudni* erőnek a jele, s az egyszerű szép annál szebb; ha népi szólást használ, nem azért teszi, hogy Gyuri bojtár felrikkantson a jól ismert kifejezésre, hanem, hogy nyelvének erőt, bájt, zöngelmet, faji zamatot kölcsönözzön; ha ellesi az érzelmek természetes közvetlen nyilatkozását, s ugyanazt visszaadja költeményében, célja nem oda megy ki, hogy – bocsánat a hétköznapi szólásért – *produkálja* a parasztot, hanem hogy az igazi pathosz nyomára akadjon, melyet szintelen társas életünk prózájában hiába keres; ha fölveszi, tovább fejti a megszokott formákat, a mintegy anyatejjel beszítt népi és nemzeti dallamokat, akkor a fejlődés természetes törvényének hódol, mely épen úgy kizárja az ugrást, octroyozást a művészetben, mint a politikában, és tiszteli, alapul fogadja a történeti hagyományokat. Tekintsünk a hellén és római költészetre: amaz természetes belfejlődés útján jutott a tökély pontjára, ez idegen tradícióhoz tapadva, legvirágzóbb szakában sem bírt teljes önállásra jutni.

Egyébaránt a mi a szóban forgó verseket s általában Millien úr költészetét nézi: az távolról sem hasonlítható a Petőfiéhez. „Örült”-je, melyet Bernard Petőfihez méltónak jellemez, oly szelíd, igénytelen, józan valami, hogy alig foghatjuk meg ez összehasonlítást. Ime prózai fordítása: Zöld virány közt, lombok árnyában térdel vala, beszélgetvén a virágokkal: „Arany gombok (vagy: bimbók) – monda – százszorszépek, nővéreim! jövök üdvözleni benneteket, gyöngye teremtmények. Fordítsátok felém mosolygó homlokotokat; a szerelmes szellőtől hajoljatok meg, susogva. Távol tőletek, ártatlan virágaim! négyszer láttam újra születni keleten a napot. De im visszatértem a mi magányunkba. Mint örülök, hogy viszontlátlak! Szűzi kebleteket nem halványítja el a gonosznak, a mi ármányaink s hálátlanságunknak lehellelte. Én lelepleztem elöttetek szívem titkait és ti sohasem csalátok meg bizalmam, ti nem nevetétek, hugaim, szenvedésemet; ti mindenkor vigasztaló barát vagytok. Könyörgéseitek mint adót viszik szüntelen legédesb illattokat az Örökkévaló lábaihoz: isten, atyátok minden órában őrökdi fölöttetek és áldással tetéz, miként a madarakat, testvéreiteket. Ó nektek mindent megadott: de nem is támad ellene soha büszkeségtek, mint az emberi gög; az emberek gonoszok; de el is tünik tőlök, mint álom, a béke, s futja őket. Az ő életök bűbánát szelétől ragadtatik, míg a ti sorsotok édességgel van behintve... Ma este, ha akarjátok, imádkozunk, oh nővéreim e szegény s haj! örökből kitagadott fajért.” Monda. E közben az elszunynyadt zefir megszűnt játszani a zöld levelek közt, s a virágok fölemelék csillagzó fejüket, örülvén hallhatni barátok szavát. És míg én ábrándozva, hallgatva állék, egyszer csak a völgyből felém kiált egy pásztor: „Ne félj közelebb menni a szegény háborúlthoz; habár esze nincs is, csendes az örültsége.” – Lássunk egy másikat.

„Az éj.” – Sötét éjben ha egyedül vagyok, velem csupán ebem s a nyáj, melyet köröttem látok a homályban legelni dombos oldalon;

Én nem tudom, miért hogy ajkamon nem bír fakadni semmi dal; miért hogy sík gyepen ledőlve nem alhatom, s ábránd fog el.

Én nem tudom, mért reszketek, ha szél a nyárfával susog, ha távol zúg a vízesés vagy a berekből hangzik egy kiáltás.

Félsz ez? Nem: a vadkan fogával ha szembeszállni kell merény, egész falu azt tartja – nem dicsekszem – hogy senki velem föl nem ér.

Ah! hányszor tetszett úgy, szemem megállva egy-egy csillagon, mikéntha átolvasni tudnék a mennybolt éji fátyolán!

És állva majd a csacska ér partján s figyelve hangjait, oh hányszor tetszett úgy nekem, mintha megérteném szavát.

De hogy mit zenge a moraj, a mennyboltján mit olvasék, a tiszta éjben, mely csodás érzés fogá el szívemet:

Azt kifejezni, kedvesim! szót nem találok ajkamon; az egy homályos szende báj, mit éjben lelni föl csupán. S midőn az árny már széled is, nem zeng, mint másszor, énekem; röpülve ábránd-szárnyakon, szó reggelig se jó belém.”

Ime ily hangon ír a nagy reményű költő, kitől Th. Bernard a francia költészet újjászületését várja. Egyszerű, tiszta, szabatos stíl, könnyed vonások: de mindenütt az a hangfogó sourdine, mely a gyöngédséget majdnem gyöngeségig viszi. Maga azon darab, melyről Bernard azt mondja, hogy felbőszítné La Harpe tanítványait, melyben tehát valami szilaj erőt, kirugást várnánk, oly színtelen, hogy ha kivesszük itt-ott prózai hangját, s a vizen átkelő ökrök igazán festői leírását, mi sincs benne, a miben távolról is *költői* vakmerőséget találjunk. Egy pásztor viszi benne a szót, ki ökreit a *gázló* felé hajtja s beszédbe ered valami útassal. Itt következik.

„A SEKÉLY. (Le gué.) – Hola hó! Ha Closeries-be akarsz menni, csak eredj a précy-i ösvényen, mely előtted van; én majd, legelőre hajtván veres ökreimet, elkísérlek amoda a gázlóig. Ha az embernek, mint nekem, harminc ökröt kell hajtani, szükség, hogy az ostort (tulajdonkép: ösztön, szurdaló vas) mindig kezében tartsa; mert a bömbölő bikák, melyeket vonz a friss pázsit, nem akarnak mindig az egyenes úton járni. Minap ketten valánk még gulyát terelni; volt egy pajtásom, ki velem együtt dalolt; de hat napja már, hogy láttuk a Saint-Eloi hídján elmenni a háborúba. Magam is karabint akarok már viselni, én is a katonák soraiba állok! Egy úton kell vele járnom; befáradtam, pajtás... Látod már a gázlót odalenn? Egy tizenhatéves arc (leány) nélkül, mely engem a faluban tart, már el is hagytam volna az ökröket és mezőket; de Madelaine egy idő óta csapodár; elmehetnék könnyen, s nagy fájdalom nélkül. Pajtás, segíts: verd a folyam felé, verd a fehér bikát, mely felőled megy; sokáig kell futkosni s bezárni a korlátot, ha valamelyik egyedül elkóborol a mezőn. Nosza, barátom, fújj bele a dudába, míg nagy ökreim a vízhez közelednek; valahányszor a makacs csoport nem akar menni, duda hanggal indítom útnak. Ne álljon még meg a csorda, mely szaglálja a fűvet, tág orrlukkal szíja be a friss levegőt, és bög a gázló közepén és fejét lesütve oltja szomját a nádas árnyékában? Végre fölemelt szarvakkal, kérődzve, tekintetöket a láthatárnak szegezve állnak; azt hinné az ember, hogy a folyam keresztbékó lábaikon... no de mégis kilépnek már a pázsitra. Hola! hó! itt az én tanyám: addsa az ostort; köszönöm pajtás. Csak eredj a tört ösvényen, mely előtted van, egy óra múlva meglátod a précyi tornyot.”

Egy kép a német-alföldi iskolából: s ilyenek rajzolásában tüntet ki legnagyobb virtuositást a francia költészet reménybeli átalakítója, Millien.

P. Virgilius Maro Aeneise

Fordította Remete József (*Győr, 1863. Hennicke Rudolf.*)

Emlékszik-e, fiatal olvasóm, egy avas könyvre, az összefirkált falú tanterem s cifrán befaragcsált padok idejéből? Füstös leveleit már csak lazán tartja össze az ütött-kopott bőrkötés, melyen a hajdani aranyozásnak pusztá rovátkái maradtak fenn; címképe rézbe metszett istennői tintabajusszal ékesítvék, s minden elő és utó tiszta lapján az időszerinti birtokosok nevei, jelmondatai és tollpróbái gebeszkednek a halhatatlanság után. Sodrott leveleinek régi divatú szöges nyomása közé megannyi írott sor van beékelve, mely az idegen szöveg tartalmát szemrontó hűséggel tolmácsolja az anyanyelven; itt-ott néhány sor bekörmözve (–) másutt meg, oh öröm! egész lap X-olva keresztül annak jeléül, hogy minden további vesződés nélkül átugorható. – Ime a római *classicus*, a hogy nálunk a legtöbb iskola-hagyott emlékezetében kísért, – a mennyiben tudniillik merőben el nem feledheti. Csuda-e, ha rossz hirbe keveredik egy szépirodalmi lap, mely költőkről beszélve, még Virgilt, Horácot is azok közé számítja!

Iskoláinkban majdnem kivétel nélkül (én legalább nem igen sejtettem még kivételt), a nyelvtani oldal minden, az *aestheticai* jóformán semmi. A szegény tanulónak tudni kell mindazt, a mit valamely *szó* vagy *mondat* nyelvtani értelmezésére Németország összes commentatorai feltaláltak – ez esetben igen jól megy a tanítás; – néhol már a szanszkrit hasonlítás is kezd felkapni: de arra, hogy költőt költőileg élvezzen a tanítvány, a mennyiben én tudom, minél kevesebb gond fordíttatik. A legjobb tanuló is nyűgnek tekinti a *classicus* költő olvasását, melyet ha le bír küzdeni, ha mindazon tudós lomot, mellyel a nyelvtani magyarázat jár, emlékezetében bírja tartani, érez ugyan némi diadalt, de ez nem a költői olvasmányból merített *aestheticai* gyönyör. Hányadik *eminens* tudná például megmondani, mi a *meséje* Homér vagy Virgil eposzainak, melyek benne a főjelleme, hogyan folynak be a cselekvényre, az utóbbi hogyan bonyolódik, fejlődik ki; mik benne a jelesebb episodok, szóval az egésznek szerkezete mi? A legtöbb csupán egyes részeket ismer; azt legjobb esetben elfűja, minden szavát jól megfejt, ha épen valami leírás vagy eféle talál előfordulni benne, azon multhat is – a tanító nem tesz ellene kifogást; de arról, hogy a mit olvas, az *mű*, része egy nagy, tökéletes egésznek, ritka ad neki fogalmat.

De bár hát az olvasott hely költőiségét tanulná meg érezni a növendék. Olykor szóhoz tapadó, szolgál fordítást kívánnak, tele latinismussal, melyet a szegény tanulónak még egyszer kellene magyarra fordítani, hogy gyönyörködhessék. Másutt megelégszenek, ha a költői nyelvet póre prózára vetkeztetve, a mint szokták mondani: az értelmét adja vissza; például ezt *aethera carpit* csupaszon így: „repül.” Volt egy régibb modor, mely a *classicus* író finomságait zsiros szájú magyar kitételekkel szokta fűszerezni, midőn például az ünnepélyesen gyöngéd: *favete linguis* jól magyarul így hangzott: „csitt! patt! egy kuk se legyen!” – Egyik mód sem való arra, hogy a tanítvány szép íranti érzelmét gerjeszse, ápolja, erősítse; hogy benne vágyat költsön a *classicus* író oly részeivel is megösmarkedni, melyek a tanodában agyon X-olva maradtak, s törekedni az *egésznek* élvezetére.

Innen az a mai közvélemény, hogy műveltség, irodalom nagyon el lehet a classicus írók ismerete nélkül. Fogyton-fogyván azok száma, kik a nyelvi akadályokon túl, a valódi élvezet forrásához jutottak: a többi csak unalommal gondol vissza holmi félig kisúgott, félig kilesett rossz fordításra, mely Virgilt vagy Horácot képviseli emlékezetében. Melyik kezdő ne írna különbet azoknál! Melyik ne tudna több szellőt, felhőt, hullámot, villámot rakni versébe, mint azok! Aztán meg ki ne hallotta volna félfüllel, hogy Virgil csak másolója Homérnak s Horác eredetisége jól járt, hogy a görög ódák elvesztek. Döntő bizonyág, hogy Furulyás Pista különb Horácnál, Virgilnél, az összes római költészetnél.

Ám legyen. Én sem kívánom ez „utánzó” utánzását. Nem a tíz-hús énekes eposzokat, római mintára. Nem a „Hová ragadtok *pieri* szent szüzek!”-féle lelkesedést. Nem a hitrege sallangjait, az ódon versformákat, semmit a mi korunk szellemével össze nem fér. De azért a classicusok tanulmányát nagyon kívánatosnak tartom. Lehet például Virgil, Homér nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egyebe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, azzal is megérdemelné, hogy mindenkor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon. Ugyanez mondható Horatiusról.

E remekséget így foglalhatni össze: *erő és báj*.

Erő és báj: ép ezek indultak veszendőbe a magyar költői nyelvből. Mint oldott kéve, lazúl a *mondat* napról-napra. Rövidsége nyúlik, biztos körvonalai elmosódnak, ruganyossága ernyed. Csak el legyen mondva, két-három szó nem tesz különbséget. Ha rövid a vers Procrustes ágyába, toldjuk; ha hosszú, nyessük, vagy túllógatjuk a lábát. Ha a saját szó nem jut eszünkbe, rokon is megjárja. Prózánk körülíró lapossága, germanismusa, hírlapi frázisai a költői nyelvbe is bekapnak. Sok, eredeti magyar szólam, velős, rövid kifejezés, mely még pár évtizeddel ezelőtt országszerte kelendő volt, egymás után kivesz, idegennek, pongyolának adván helyet. Szóval a magyar stíl, próza, vers egyaránt, pantalonra vetkezik.

Nem azért óhajtom a classicus írók tanulmányát, hogy nyelvünkbe idegen sajtáságokat erőszakoljunk; hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani *épen* azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani erélylél, bájjal; hatalmasan, zengzetesen. Valamint ők lelkét, legfinomabb árnyalatait bírják nyelvöknek: oda törekedni saját nyelvünk használatában. Nincs nagy költő e nélkül, s ha egyszer a nyelvérzék elhomályosul, nagy költő is lehetetlen. A nyelvromlás kora még sohasem esett össze *virágzó* költészettel. Az eredeti népköltészet jelessége nagy részét a tömeg nyelvérzéke maradandó voltának köszöni.

Jó hosszú bevezetés oly rövid cikkhez, a minőt Remete *Virgil*-jének szántunk. De alkalom s ideje volt elmondani a mondottakat. Most térjünk a fordításra.

Oly mű ez, mely egy emberkorba s emberéletbe került. Szerzője még fiatalon 1841-ben kezdé, s 1859 végén fejezte be. 1862-ben meghalt, a nélkül, hogy megérte volna műve kiadását. Barátjára, Horváth Károlyra bízta ezt. Megható a levél, melyben a halálát érző intézkedik műve felől. A kór – úgymond – Aeneisem szüleménye, úgy elfogott, hogy tudómre adva magát, nem sokára sírba viend. De épen e körülmény okozza, hogy hozzád fordulok; ha már *vesztem okozza az Aeneis* szeretnék miatta örömet is élvezni. E végett akarlak én téged valamire kérni. S ez nem kevesebb, mint hogy szerezz nekem kiadót, vagy add ki magad. Barátja teljesíté a kérelmet, Hennicke győri könyvtárban kiadóra talált; de a fordító örömelezetét meghíusítá a halál. Teljesült volna-e egészen, ha életben marad?

Virgil eposzát egészben adja Remete. Sor sornak felel meg, eggyel sem több, mint az eredeti. Mindazáltal a szövhűség is annyira meg van tartva, hogy alig van szó az eredetiben,

melynek a fordító megfelelőt ne állítna szembe. Tehát az anyag mind beszorítva, ugyanany-
nyi térbe. Nehéz munka, nagy érdem fordításnál; de nem minden, még nem is fő. Lássuk:

Fegyver s végzet-üzött hősről szól énekem, a ki
Trója vidékéről legelőbb jöve Italiába,
S Lavin partra, vizen, földön hányatva kegyetlen
Juno végetlen haragáért, égi erőtől.
Háborún is sokszor szenvedt, míg rakhata várost
S isteneit Latiumba hozá, – honnét a Latin nép,
Albai tisztas atyák s falaid, nagy Róma, levének.

Kerülöm a latin idézeteket, a hozzá értő olvasó legyen szíves kíséreni az eredetiben. „Fegyver
s végzet-üzött hősről szól énekem.” Először nyújtott. Mennyivel erélyesebb Virgil hangja!
Aztán fordítónk a négy megelőző sort is adja: mondata így kezdődik: „*Én*, a ki egykori-
ban”... úgy hogy szókötése ez lesz: *én* – hősről *szól énekem*. Végre az a nem is törvényes ki-
hagyás: fegyver(*ről*), s két értelműség a legkitűnőbb helyen, mert így lehetne olvasni s na-
gyobb joggal: „fegyver(*üzött*) és végzetüzött hősről szól énekem.” – „Lavin partra.” Itt az
eredetiben pont. Méltósággal nyugszik meg, azután új körmondatot kezd hőse hányatásairól
emlékezve. Fordítónk összefoglalja, s elvész a hang. „Juno végetlen haragáért.” Nem *véget-*
len, de *nem feledő*. „Haragáért” a *j* kihagyása ízetlen, – s nem is *ért* hanem *miatt*. „Égi erőtől.”
Nem ok nélkül van ez, eredetiben, a Juno haragja *előtt*. Amúgy általában égi erőt mond,
mielőtt a specialisra, Juno haragjára térne; így csak verspótlónak látszik. – „Honnét – levé-
nek.” Virgil ünnepélyesen kihagyja a *levének* szót: a fordítás ezzel prózává lapúl.

Múza, okát említsd s mondd, mint lőn sértve hatalma,
Mit fájlalt a magas menny asszonya, annyi veszélyen,
Annyi bajon hajtván e kegyességére kiváló
Férjfiat át? oly nagy haragúak a mennyei lelkek?

Az „okát említsd” után, (mely az eredeti szép hangzatával nem versenyezhet) a *mondd* betol-
dása fölösleges. Oly classicus, mint Virgil, nem használ hézagpótlót: erre egy jó fordítónak
is ügyelni kell. „Kegyességére kiváló férfi”. Szórol-szóra; még sem az eredeti. Mert szokat-
lan, mert nehézkes, mert lebcses. „Oly nagy haragúak a mennyei lelkek.” – Haragúak! lel-
kek! A latin *kihagyásos* erélye elbágyasztva, az *animus animára* gyöngítve. – Csak még egy
keveset:

Néném Anna, minő álmok rettentenek engem
Félénk nőt? mi derék új vendég ére lakunkba?
Termete mily nyúlánk, mily bátor fegyverü, keblű...
Ám de előbb nyeljen földnek mélysége magába,
Vagy Mindentehető villáma taszítson Erebnék
Halvány árnyaihoz, mély örvényébe az éjnek,
Mint a te törvényid legyenek megszegve, szemérem. *stb. stb. IV. Ének.*

E helyet Kazinczy Ferenc is fordította, kísérletül. Ő fiatalabb nővérnek veszi Annát, és úgy
kellemesb is a jelenet. Azonban talán helyesebb a néne. „Félénk nőt.” Ebben csak az általa-

nos női féltékenység van kimondva; az eredeti épen a jelen való *aggodalomra* vonatkozik. Nem is álmok rettentik Didót, hanem *álmatlan képzeletek*. „Ére lakunkba.” Más árnyalat. Az *ér* mindig az út folyamával kapcsolatban gondoltatik. Ide *jött* is elég volna. „Termete mily nyúlánk.” Itt nem csak a *nyúlánkságról* van szó: az egész hősi, félisteni maga hordozást kifejezi a latin. „Taszítson Erebnak halvány árnyaihoz.” Eredetiben az *árny* kettőzítve, igen hatályosan. Itt elvész a figura. „Ám de előbb.” Gyakori eset e fordításban, hogy a mely hangzón egyik szó végződik, azon kezdődik a következő, s így kellemetlen *hiatus* áll elő. Általában a verselésnek sok hiányait lehetne kimutatni. Nem olyat, hogy a mérték *ki nem megy*: hanem a mi a vers finomabb fordulataihoz tartozik.

Im e rövid mutatvány is elég, hogy általában jellemezzük e fordítást. Ha csupán értelmi hűséget kívánunk: nem igen lehet panasoz. Körülbelől az van mondva, ugyanannyi sorban s többnyire megfelelő szavakban. E részben a hűséget, a nyelvtani hűséget alig lehetne többre vinni, tekintve a latin szöveg tömörségét, mely a magyarba oly nehezen fér be. Fordítónk, több éven át, lelkiösmeretes gondnal fáradozott, hogy e nagy munkát véghez vihesse. Tette pedig ezt majd minden külső buzdítás nélkül, leginkább saját lelki erejéből merítve kitartást. Műve fölvette a magyar nyelv haladásának előnyeit, meghaladván e részben az előbbi Virgil fordítmányokat. Akármelyiknél ezek közül alkalmasabb, hogy a latin nyelvet nem bíró, értelmét vegye az Aeneisnek. De Virgil *művészete* nincs visszaadva oly művészettel, mely az övét nyomon kísérené. Virgil fordításában kell lenni abból a szikrából, mely az eredeti írótl lelkesíté. Nem elég *azt* mondani el, a mit ő; törekedni kell úgy mondani el, mint ő. E részben sok mindent elmosódva találunk itt. Lehetne kevésbé hű fordítás, mely mégis inkább megfelelne Virgil szellemének. Egy-két szó ha elmarad, nem a világ: de baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, vagy olynemű hatást, mint az eredeti. S költői műben nem a pusztá értelem a fődolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóra. Ez utóbbit olykor némi hűtlenséggel lehet elérni, feláldozván a szóhűséget a művészeti hűségnek, melyre fordítónk, vagy nem akart vagy nem bírt emelkedni.

Mindazáltal a magyar Aeneist, hosszú fáradtság és ernyedetlen buzgalom ez egy oldalról sikerült vívmányát, jó lélekkel ajánlhatjuk a közönség figyelmébe; kiadója pedig, a ki e nehéz időben ily munkára vállalkozott, megérdemli, hogy minél melegebb pártolásban részesüljön.

ISMERTETÉSEK,
FORDÍTÁSOK

Régi dán balladák

E cím alatt jelent meg közelebb három kötetnyi népköltemény, angol fordításban, Prior Sándortól. Tekintve az érdeket, melylyel a dán s egyéb éjszaki népek balladái a most lefolyt évtized alatt nálunk is találkoztak; s hogy a hasonlat, mely azok s a mi nép irodalmunk egy-két fenmaradott terménye közt feltűnt, adá, – ha nem az első lökést – mert tudunk balladákat ez idegen befolyás előtti korból is, – de minden esetre a bátorságot, hogy ballada-költészetünket ez irányban törekedjünk megújítani: nem lesz fölösleges ama gyűjteményről, egy tekintélyes angol lap nyomán, valamit szólni.

A dán balladák első összegyűjtője Vedel nevű lelkész volt, 1591-ben. Nem bírálatos gyűjtő, hanem olyan, ki egyszerűen saját és olvasói mulatságára szedte össze, s adta ki e balladákat. Az angol fordító így adja elő e kiadás történetét. Sophia, II. Frigyes dán király neje, egy, Tycho Brahenál tett látogatás alkalmával, rossz idő által, több napig le levén tartóztatva, nevezett tudós bemutatta neki barátját és szomszédját, Vedelt. Az érdemes lelkipásztor, ki, úgy látszik, egyszerű, jószívű, jámbor ember volt, de kiváló ízléssel a csodás iránt – s hihetően ez ízlésnek köszönjük e balladagyűjteményt – felolvassván néhányat e költeményekből a királynénak, annyira elbájolta felséges hallgatóját, hogy ez a balladák kiadását egyenesen meghagyta. Egy századdal utóbb Syv újra nyomatta e gyűjteményt, megtoldva száz balladával. Azóta több rendbeli hasonló gyűjtés történt: de valamennyi közt a Vedelé a legtekintélyesb alapszöveg. Egy a dán kormány által kinevezett bizottság ügyelése alatt Grundtvig Svend készíté el most Vedel új kiadásának két kötetjét, részben a harmadikat is, számos pótlékkal és olvasási különbséggel.

A magyar olvasó, ki irodalmunk történetével ismerős, fájdalmasan fog itt felsóhajtani. Nekünk semmi hasonló gyűjteményünk a XVI. században, de még a XIX-ben is alig valami. Népdal-költészetünk folyvást termel: de népi balladáink forrása, úgy látszik, kikapadt. Egy-két zsványkaland mindössze, a mi még népünket érdekli: a hitregés, a hősi, a történeti népmúza hallgat. De még a betyárrománc is sülyedő irányt látszik venni: a Sobri-félék sehogy sem állják meg a versenyt az Angyal B., Barna Péter históriával, hogy Fehér Lászlót ne is említsem. Hová tűnt egész múltunk emlékezete népünk tudalmából? Hová a hegedősök oly sűrűn emlegetett osztályának összes dal- és regekincese? Mongol, török el nem pusztíthatta mindezt: mert nem veszendő papiron, hanem élő ajkon kellett firól-fira szállniok. De Tinódiban már nem ismerhetünk ama dalnok-osztály egyenes utódjára, mely közvetlen a népből, a népnek és a nép formáiban zengett. Dallamai még népiek, de költészete nem. Oly alakatlan eposz, mint az övé, nem ragad meg népi ajkon. Ő már nem naiv, ő tudákos verselő, bármily kevés igénye lehet a tudós névre. – Vagy hát nem is volt semmi? Vagy hát népünk soha sem bírt nagyobb fogékonysággal az elbeszélő ének iránt, mint ma? Ennek ellenmond a krónikák számos helye, hol a költői alakítás még a konyha-latinság prózájában is átdomborúl. Ellenmond azon egy-két balladaszerű népköltemény, mely a formát oly teljes kifejelettség fokán mutatja, hogy bizvást az éjszaki balladák jobbjai mellé tehetjük őket. E

kifejlés maga elég volna bizonyosságul, hogy valaha nálunk is nagyobb tellemben virágzott az efféle ének. De fájdalom, nem akadt Vedelünk, ki századok becses hagyományát megmentse az enyészettől.

E tekintetben az angol irodalom is érzi hátramaradását a dán mögött. Első gyűjteményök, a Pepys-féle, nem régiebb a XVII. századnál s 1700-ig van lehozva. De Erzsébet királyné korában nem volt Vedelők az angoloknak, mint ezt az Athenaeum némi pirulással jegyzi meg. „Nem kevésbé meglepő – hogy több mint két század előtt ily balladagyűjtés történhetett egy szomszéd országban, melynek király-leánya csak két évvel ama gyűjtemény kiadása előtt lőn a mi I. Jakab királyunk nejevé; a nélkül, hogy nálunk hasonló törekvés ébredt volna az ily szellemművek fentartására. Egyébiránt – folytatja – Vedel oly ember volt, kit hajlama, ízlése a bizarr felé vont ugyan, mi nem kissé leszállítja munkája becsét; de a ki mégis összeveté, megválasztá egyik daljárást (versio) a másiktól, s a lehető legjobb állapotban adá ki a darabokat. Röviden, míg nálunk Dryden, Pope és Dorset megelégedtek a tömjénnel: az együgyü és hívekeny Vedel pap, a távol Uranibergben, oly valamit hozott létre, a mi vég-eredményben egy nemzeti irodalom megalapítása volt. Ez fejt meg, hihetően, a titkot, hogy Dánia maga teremté magának klasszikai irodalmat, és hogy merőben kikerülte a balúl értett görög és római mythologia árját; oly nemzeti irodalmat hozván létre, melyet nem igen ért, s igaztalanul becsül le Európa déliebb része. Mondhatni, Thor isten még egyre uralkodik Dánián, annyira megteltek vele e régi balladák. A mi ferdén érzelő bámulatunk a görög és római irodalom iránt, midőn mi, például II. Károly idejében, francia szalag- s bársonnyal cifráztuk fel a régi klasszikusok szoborszerű komoly nagyságát, sohasem kapott lábra Dániában: hanem saját nemzeti hagyományai körül pontosult össze a nép szelleme. Nem kell ismétlenünk, hogy a classicismus, *mai* értelmében, oly formán különböző valami a Vedel korabelitől, mint a görög-római tárgyak színpadi előadása Garrick előtt, Kemble és Siddons játékatól. Mily különböző e hitregés, e nemzeti énekek férfias izom- és erőtelje a mi egykorú népköltészetünk parókás hajlamú, piperés szellemétől, nem szükség mondanunk. Thor kalapácsa, egy ví-tör mellett.”

Így az Athenaeum. Magunkra térve, bezzeg mi sem kerültük ki „a balúlértett görög és római mythologia árját.” Fő bajunk e részben az, hogy a *népi* naivság helyét igen korán oly valami foglalta el nálunk, mit *tudós* naivsnak vagy naiv tudakosságnak szeretnék mondani. Emlékezzünk Anonymus furcsa józanságára, melylyel lenézi a hegedősök „fecsegő énekeit”. Vagy Kézai óvástételére a néphagyomány ellen, miszerint tagadja, hogy Lehel a császárt agyonüthette volna kürtjével. A halálra ítélt rabnak kezeit megkötözik, úgymond. Mihelyt egyszer nálunk az író tollat vőn kezébe, azonnal szakított a néppel, s hagyományait csak szükségből, írott bizonyíték hiányában s akkor is minden költői jellemből kivetkőztetve fogadta el. Csak azt írta le, a mi neki valószínűnek látszott. Így lőn, hogy írott költészetünk merőben elszakadt a népitől. Könyvből írták, könyvbe. A klasszikai tanultság terjedése csak növelte a bajt: idegen mythologia borította el költészetünket, a nélkül, hogy ennek képviselői (az egy Zrínyit kivéve) a formában Ovid descriptióinak tökéletlen utánzásán felül bírtak volna emelkedni. A népit eldobták, vagy észre sem vették; a műköltészetnek alig jutottak el héjáig. És minél inkább tágult e hézag az úgynevezett tanultak s a nép közt: annál inkább lőn az utóbbi csupán egyéni örömek és fájdalmak zengésére útalva. Regéit meghazudtolá a könyvtudomány; a költészet elszégyenlé magát a történeti csupasz való mellett. Hozzájárult a nép politikai helyzete Dobzse után, mely csaknem minden érdekét a köz iránt elfásítá. Valóban, ettől kezdve, nemcsak a tudvalevő értelemben „szomorú a ma-

gyar nótá:” de azért is, hogy megszűnt virágzani a naiv költészetben mindaz, mi a népember egyéni nyilatkozásán kívül esik. De erről más alkalommal.

„Hajdan e balladák táncdallamok voltak Dániában – folytatja Prior – mint még ma is azok szakasztott másai a Faroe-szigeteken. A hosszú, sötét téli estéken bő idejük volt e mulatságra, melyben ifjú és öreg egyforma lelkesedéssel vőn részt. Nem használnak semmi hangszert, hanem dalszó mellett táncolnak. Majd egyik, majd másik a dalvezér, s mind a ki tudja, fúja, legalább a fordulót (refrain). Tánc közben férfi és nő kézen fogva, hármat lép előre, vagy oldalt, ütem szerint; akkor lebben egy kissé, vagy megáll egy pillanatig. Deli testhordásuk mutatja, hogy nem közönyösek a dal tárgyára nézve, hanem arc- és tagjátékkal igyekeznek kifejezni annak változó értelmét.”

„Egy nevezetes különbség van a skandináv balladák s közép- és déli Európa hasonló költeményei közt, mely amazok nagyon régi eredetére látszik mutatni; t. i. hogy míg az utóbbiak, csaknem mindnyájan lovagi »affectatió« színében tüntetik fel a nőket, s a férfiakat ama tiszteletben a szép nem iránt, melyre őket a lovagrendszer kötelezé: a mi éjszaki ősapáinknak – mond az angol folyóirat – úgy látszik, semmi ilyes fogalmuk nem volt s egészen más rendszert követtek ős anyáink irányában, néha nyersen, világos gorombasággal, legtöbbször ama nemzeti büszkeséggel bánván velök, mely ottan-ottan a lovagpáncél alól is kitört. Kétségkívül, jókora tisztelet- s becsüléssel valának asszonyaik, feleségeik iránt; gyakran kérték, s a mi több, követték is ezek tanácsát. De világos, hogy a nővel csaknem mindig úgy bántak, mint házi »institutióval« – mely legjobb otthon. Szépségök dicsérete, magasztalása, természetesen, nem hiányzik: de a női szépséget inkább díjul tekinték, mely elnyerni, meghódítani való, mint oly emberfölötti tulajdonul, mikép azzal a lovagkor rajongása felruházta hölgyeit. Fordítónk egyetért Petersen, Oehlenschläger és más dán ítésekkel, hogy e balladák nagyobb részét női szerzőknek köszönjük. Annyi bizonyos, hogy sokat találtak három százados kéziratban, és »majdnem minden női kézzel írva le.« Mi (az Athenaeum) nem oszthatjuk e véleményt; mert első tekintetre meglátszik e dalokon, hogy hiányzik belőlök a kiválóan női érzelem – hajlandók vagyunk érzelmességet mondani – mely félreismerhetlen bélyege az asszonyi műnek. Azon balladák, melyekről tudva van, hogy nő írta – Lady Wardlawé, például – soha sincsenek e kiváló bélyeg nélkül, bármily szépek egyébiránt. Hogy a létező kéziratok nőiek, keveset bizonyít, hacsak föl nem tesszük, hogy e dalok nem régiebbek a leírásnál, – a mit, természetesen, Prior sem állít. Nekünk úgy látszik, hogy a nő-tanács iránti hódolat, mely e balladák hőseinek tetteiben nyilvánul, nem döntő ok, a legdöntőbb esetben legalább, arra, hogy azokat női szerzőkének valljuk: mivel a skandináv faj nem volt *galant* nép a szó közönséges értelmében; annál fogva, hogy a társadalom illetén rajza női kezekből jött volna, bajosan lesz okszerű következtetés. A dánok és más éjszaki népek – ez meg van mutatva sükeres ellenmondás nélkül – jó adag »házas« becsüléssel viseltettek asszonyaik iránt; erről ezer bizonyosság van. Ha asszonyaikat nem is tekinték istennőkül, mint a déliebb fajok lovagjai, nem hiszszük, hogy ezért általában rosszabbul bántak volna velök. Magok e balladák több példát nyújtanak erre. Semmi ok tehát, azon körülményből, hogy a nők inkább tanácsadók és feleség, mint istennők gyanánt szerepelnek e balladákban, azt tenni föl, hogy e költemények a társadalom hamisított és csupán nőktől eredhető rajzát nyújtják, nagyon hízelgőt arra, hogy férfiktól származhassék. Valóban, e költemények fő jellemvonási: a duzzadó élet, a szilaj tetterő és gyönyör a hatalmaskodásban aligha nőiesek, bármely fokán a társadalomnak.”

Az angol ismertető megőrja Prior vallomását, miszerint ez nem érti Grimm W. észrevételét, hogy „a ballada magától képződik.” Grimm – folytatja – minden valószínűség szerint

azt akarta ezzel mondani, hogy egy gazdag képzeletű népnél, számos dalnok kezén, a ballada lassankint gömbölyült ki, esemény esemény után, kép kép után, míg alakot és önállást nyert; minden egyes hozzáadás, a szerint, a mint tetszett vagy nem a dalmondók érzésének, elfogadtatott, vagy elvettetett, míg a halmazatok eredményeül azon konkrét forma állt elő, melyben mindegyik ballada népszerű, általános, állandó lón. Cáfolja továbbá Priort, ki nem tartja elfogadhatónak a véleményt, hogy mivel sok dán ballada oly feltűnően hasonlít az angol és skót efféle költeményekhez, tehát mindezek egy közös forrásból származnak, ama távol időből t. i. mikor valamennyi éjszaki nép egy nemzetet képezett, s mielőtt az angolok ősei a mostani szigethazába költöztek volna. Végre néhány ballada-töredéket hoz fel, de melyeket, épen mivel töredékek, nem fordítunk le s ajánlja Prior művét, mint igen becses könyvet, melyben a mivelt olvasó gyönyört, a tudós tudományt, s lelkiismeretes szorgalmat fog találni.

A hindu dráma

(„*Sakoontalá, or the Lost Ring:*” Szakuntalá vagy az elveszett gyűrű; indiai dráma. Kálidásza szanszkrit eredetiéből angol prózában és versben fordítva.

Monier Williams a szanszkrit nyelv tanára által. Hertford: 1855)

Eposz és lyrai költészet otthon van mindenütt, hol az emberi elme kihatolt a barbar állapotból; ezek az emberiség minden művelt népfajának közös tulajdona. Valahol csak a múlt vonzó hatást gyakorlott hitregéi világának fényével, vagy a jelen és jövő, még közelebbi benyomása által, felsejkenet a költő bensőbb eszmei életét: mindenhol megszületett az eposz, a dal, mint ösztönszerű hangja mély és nagy felindulásnak. De a drámai költészet nem ily világpolgár. Egész mostanig a nemzetek ama nagy családjának történetével van egybecsatolva, melyekhez társul mind, a mi nagy és dicső létezik földünk évlapjain, melyek nyelvei minden nemesb gondolatkinsnek hordozói s az európai polgárosodás közegei voltak mindenkoron. Egyszóval, a dráma az indo-germán faj kizáratos dicsősége.*

Nem, mintha e népcsalád minden tagjának követelnők e fényes örökséghez való jogot: van több, magas értelmiség hírében álló nemzet, melynek ez örökben semmi része. Így a régi Rómának s mai Perzsiának nincs bennszülött drámája, nemzeti alakban, mely mélyen verte volna gyökerét a nemzeti jellembé, s annak belső rugalmából nyerné közvetlenül élet-erélyét. A római vígjátékot olvasva, érzí az ember, hogy ezeknek semmi életszerves egybeköttetése nincsen a nemzet „szíve vérével”; más földről vannak átültetve, s itt csak tengődnek a nem nekik való ég alatt. Nemzeti dráma csak úgy lehetséges, ha nemzeti jellemet fejezi ki, ha magába szívja mindazt, a mi nagy és hősies létezik annak múltjában, vagy jelenkori fejlődésében. Minden nagy dráma-irodalom egy saját világot képez, mely kisebb mértékben feltükrözi mindazon hatások erősebb áradatit, melyek befolytak a népre ivadékról-ivadékra, s ennek benső és külső életét azzá tették, a mi. Ki nem olvashatja Görög-, Spanyol- vagy Angolország drámáiban az izgalmas, tettdús évek hosszú sorát, melyek évkönyvei, csupán ha nevüket említjük is, azonnal feltámadnak, hogy betöltsék a lelket képekkel – azon évekét, melyek nyoma még arckifejezésén is az illető nemzetnek bevésve maradt, mennyivel mélyebben kellett, hogy benyomva maradjon a sokkal fogékonyabb lelken és benső jellemén?

Ó-Indiának, épen úgy mint régi Görögországnak, saját drámája van, mely idegen befolyástól nem érintve, s egyedül a nemzeti művelődés által dajkálva, együtt virágzott és hervadt el a nemzet önálló történetével; a növésnek s hanyatlásnak ugyanazon törvényeit mutatván fel ama távol ég alatt s elszigetelt fejlődési körében, melyek a mi sürgőbb nyugati földrészünkön oly szakadatlan munkásságban valának. Lucretius és Catullus idejében, legnagyobb fényét Vikramáditya, Ujein királya udvaránál érte az el; és Kálidásza, kinek *főművét* (chef d'oeuvre) oly későn ismerők meg angol fordításban, egyike volt a „kilenc drágakőnek”, a mi bizonyítja a hindu irodalom ama híres pártfogójának bőkezűségét.

* Sajnáljuk, hogy az angol cikkírónak ezen (németes) dicsekvését faja értelmi felsőbbségével a jelen esetben meg nem cáfolhatjuk. *Szerk.*

E költeményekben hű arcképét találjuk az akkori hindu szellemnek. Az álmodozó mysticusok e nemzete, melyet nagy Sándor kortársai oly félelmes tisztelettel bámultak, mely között s az élénk görög nép közt halandó embernek át nem lábolható mélység tátongett, – önmagát tükrözte vissza drámáiban, s a hitrege távolság vásznára odaveté körvonalait mostani és akkori világának. Az ő drámáik, mint a classicainak ellentéte, lehet, hogy a romantikaihoz sorolhatók; de valósággal majdnem azt mondhatni rólok, hogy magokban egész külön osztályt képeznek, – elszigetelve mindazon hatalmas befolyásoktól, melyek valami háromezer év óta Európát azzá öntötték, a mi most. Valóban sajtáságos talány, szemlélni a hindu szellemet, a mint magános körében mozog; nem „tompá tespedésben” ugyan, mint Khina, hanem teli erélylyel, étellel, reménnyel:

„Mint lomha sós mocsár fővényzárak megett,
Parton hagyatva, mely a hosszú éjszakán
Hallgatja, mint terel habos vizréteget
A távozó hullám a holdfény vonzatán.”

csakhogy India, a Himalaya és Indus közé rekesztve, sokkal messzebb és félrebb esett, hogysen a leghalványabb viszhang is eljuthatott volna oda Görögországból és Európából. Az emberi gondolat és nyelv nagy mesterei hiába éltek Indiára nézve; magános pályakörét futotta az, s fásasztó problémája megoldásán egyedül dolgozott; mindazáltal Indiának irodalma, költészete, bölcselme van, mely a legrégebb korba ér vissza, régebb mint a Trójáé s az Iliászé, talán oly régebb, mint magok Mózes könyvei. Voltak indus költők, mielőtt Homér legelső dalát selypegte; voltak indus gondolkozók és bölcsök, elébb hogysen Thalesz a vizet minden dolgok elemének (*ἀρχή*) mondotta; és bár az írók szakadatlan sora ma már henye versfaragókká s pedans nyelvészekké silányult, soha nem szűnt az meg ama legrégebb hajdantól egész mostanig. Épen mint a 345 király, a kiknek szobrait Herodot a thébai templom csarnokában látta, e hosszú sor visszamélyed a mi korunkból „Piromis, Piromis mögött, ember, ember mögött,” mígnem az ódonság homályába vész. Mégis, a mi oly visszasan hangzik, a költők és bölcselők ily hosszú sora mellett Indiának nincs története, – oly irodalom mellett, mely csaknem egy alexandriai könyvtárral vetekszik, múltjáról teljességgel semmit nem tud. Nyugati tudósoknak fogja köszönni, a mit valaha megtud saját történetéből; egy Lassen, egy Wilson az, ki némi világot vetett e sötétségbe. Minden következő hindu nemzedék átvette az előbbtől az „élet szövétnekét,” mindenik leélte a maga kis arasznyi korát, fenhagyván dalait és álmodozó bölcselmét; de a hosszú sorozatból egyik sem vett még futó gondolatot sem arra, hogy megőrizze emlékét azon eseményeknek, melyek közt önmaga élt és halt. Való, hogy a jelen nincsen is semmi bájjal az igazi hindura; neki a világ nem egyéb rüt börtönnél, melynek celláit a lélekvándorlás terhes körútja képezi, melyet a léleknek meg kell futni, mielőtt véghonát visszanyerné. Mit neki, támadnak vagy buknak a dynastiák? Mit neki a föld silány érdekei? Neki a jelen, mint izgatott, lázas álom tűnik fel két ünnepélyes, nyugalmas állapot között: a néma, visszahozhatlan múlt és a néma, kérlelhetetlen jövő között; és ezen kettő az, melyekhez fordul a hindu bölcs, hogy elmerüljön csendes mélyeikbe. A múlt meg van népesítve óriási hitregékkel, istenek uralkodó családjával, egyik a másik után, Brahma-napok évköreivel, évkör után, s ama bonyolult évszámzávalással, mely hiú kísérleteket tesz áthidalni az örökidő mélységét; mintha valamely véges szám, bármily roppant sok legyen az, betudható töredékét tenné az örökkévalónak, vagy

bármily összege az esztendőknék, halmozassék bár aeon-ra aeon, osztó-számot adhatna az isten létezéshez.

E reménytelen kapaszkodásban a végnélküli távolság felé, a futó jelen elenyészik, s el van veszve. Mind az, a mi India történetéből ránk maradt, India dacára mentetett meg. Ama régi bölcsek ajakáról ellebbent némely szók egészen más üzenettel megrakva jutottak hozzánk, mint a mit a szóló reájok bízott vala; s e követeket megkérdezve, nyerte a hasonlító nyelvészet legfényesb diadalait. Ó-India szanszkrit nyelve a nagy eszköz, mely által fölfedezéseit teszi; s mily különös forradalom a tudományban; hogy ez álmodozó brahmánok nyelvének köszönjük, hogy legmélyebben hatolhatunk oly öntudatos nemzetek nyelvének alkába és történetébe, minő a görög és római.

Valamint vallása, költészete, bölcselme, nyelvtana Indiának, úgy drámája is egyedül az övé. Ugyanazon befolyások fejlesztik ki, ugyanazon mély elmerengés a múltba, eszményi képek világába, melyre a lélek, mint zárdájában a carthausi, addig bámult, míg úgy tetszett neki, hogy mindez *valóság*, s minden egyéb csak álom.

A hindu színpad hősi színdarabjai, messze a hindu élettől, saját szende, álmatag légkörükben élnek; a szellő onnan bizonyos hivalgó bágyadtsággal terhelten csap felénk, tanúsodva az elpuhult népről, mely azokban lakik. Aischylus drámái sem a valódi életből vannak ugyan, – titáni lakosok világába helyezvék azok, s nem tartoznak a halandók földéhez; de ezen őskori óriásoknak mégis van szívök, lelkök, épen úgy, mint nekünk; még Prometheusban is, a magános tenger és Kaukáz dacára, érezzük, hogy odalenn, a láthatár alatt, sürgőforgó munkás emberek világa kezdődik; hogy *ott* van a költő saját Athénaeje, Marathonja, csak messzebb láthatnánk a horizontnál. De a hindu drámának nincs ily mély gyökere, hogy az élethez kapcsolja; az merőben oly valótlan, oly étheries, mint egy „Nyáréji Álom.”

Mégis, a képzelet eme világában is, az élet és valódiság egy különös eleme mutatkozik; annál felülőbb az általános színezet s ferde világítás miatt, mely a többin előmlik. Értjük a nyelvet, melyen írvák; s ezzel sajátságos és váratlan érdekű kérdés támad. Nem úgy mint a régi hindu gondolkodás egyéb maradványai, e színdarabok nem tisztán a szent szanszkrit nyelven irattak; hozzájuk fér az alacsonyabb és közönségesebb szólamok vegyülete is. A hősök ugyan folyvást a félistenek nyelvét beszélik, ama nyelvet, mely a költő idejében kétségkívül megszűnt vala már a társas élet eszköze lenni; de a női szereplők és szolgálk rendszeren alacsonyabb szójárast használnak. E *patois*, melynek neve prákrit, úgy származott a szanszkritről, mint a latintól az olasz vagy spanyol; s a beszélők alacsonyabb vagy magasabb rangjához képest van a szent nyelv többé-kevésbbé lealázva ajkaikon. Ha ez abajdoc nyelv, mely minden hindu színdarabban oly sajátságos tüneményt képez, csak valamely pedáns költő hiú ötlete volna vagy a bohóckodás szilaj csapongása, mint a „Bourgeois Gentilhomme” végjeleneiteiben, nem igen hozná kísértetbe az európai tudóst: de más, sokkal mélyebb érdeke van ahhoz csatolva. E tájszólások valósággal divatoztak a költő idejében és szájról-szájra forogtak az utcán és bazárban, mielőtt a legelső római sas kiszállott volna imez Albion partjaira, honnan évszázadok múltával India legutolsó és legjótékonyabb hódítói kerültek. E tájszólásokban az anyagneműek dús bányája tárul a nyelvésznek; mert ezek képezik az összekötő láncszemet az ó-szanszkrit és sok mai dialectus közt Indiában; és e most élő nyelvjárások temérdek szó idomát, mely századok viszontagságai folytán meg lőn vesztegetve, alakjából kiforgatva, a tudós egyedül e színdarabok prákrit nyelvéből magyarázhatja meg s ütheti rá eredeti bélyegét. E prákrit egyszersmind az ókori történet búvárlójának is igen érdekes; mert prákrit mondatokat fedeztek föl Baktria görög királyainak két-nyelvű pénzein; az indiai „Jainá”-k és ceyloni buddhisták szent nyelve is a prákrit, és szoros

kapcsolatban áll e vallások történetével s azon irodalommal, melyben eszméiket megtestesíték.

Kálidásza színműve, a Szakuntalá, a mit európai világunknak Sir W. Jones mutatott be először, a ki, mintegy hetven éve, Bengálba érkezvén, első tette a meglepő felfedezést, hogy a hinduknak egyáltalában régi drámájok léteznek is. 1789-ben kiadott prózai fordítása egyetemesb érdeket támasztott Európában, mint talán bármely hasonló keleti fordítmány, ha az „Ezeregyéjszakát” s „Pilpay” meséit kivesszük, gyermekkorunk e második „Robinson”-jait. Több nyelvre lefordították és azonnal elismerték, bámulták szépségeit; egyebek közt Goethe, világölelő rokonszenvével, egyszerre melegen üdvözölte a jövevényt.*

Pedig Sir W. Jones fordítása kétségkívül csak nagyon nem hasonló képzetet bír nyújtani az eredetiről, mert az általa használt kézirat későbbi származású vala, s teli közbe szúrt jelenetekkel, sokkal utóbbi és ügyetlenebb kéztől. Hanem Williams tanár, mintegy pár éve, az eredetit ősrégi alakjában teljesen adta ki, a kéziratok gondos egybevetésével s bő jegyzetekkel, melyek magokba foglalják mindazon felvilágosítást, mi a szanszkrit irodalom ez ágában szükséges a tanulónak. Jelen kötetben ugyanazon ép szöveg szerint adja a „hindu Shakspere” e főművének első angol fordítását, prózában és versben, s csak most mondhatjuk el, hogy bírunk egy méltóképen átalöntött munkát a nagy hindu irodalomból. Mellőzve fordításbeli érdemeit, a könyv már nagyszerű külső díszítményeiért is megérdemli figyelmünket. Valóban ez legköltségesb példánya a keleti dísznyomásnak, minő valaha angol sajtó alól kikerült; minden lapot mesterileg színezett karam vesz körül, melynek rajzai különböző napkeleti kéziratokból másolvák, melyek egyszersmind pompás képekre szolgáltattak mintát; s minden jelenet két szép fametszvényvel van ékesítve. Az indiai tájak saját jelleme gondosan megtartva, s a jelmezek a dráma korából vannak véve.

Kálidásza minden hindu költő közt legelismertebb jelességű; egy sincs, ki vele csak pillanatra is versenyezzen az ő saját szakügyességében. Övé nem az a hatalom, mely szenvedélyeket zaklat föl, mely „tisztítja a lelket szánalom és rémület által,” mindenütt a szende lágyság nyomait leljük nála, mi a szemlélködő (contemplativ) hinduról tesz bizonyosságot. Az ő drámája nem az a mélyen valódi *δραμα*, hol egy emberélet egy órába nyomúl össze, – hol a néző, mint ideig való Gondviselés ül, hogy szemlélje a sürgő jellemeket, a mint mindegyik elhalad, szíve legmélye nyitva s a szenvedélyek összes gépezete feltakarva lévén. Inkább bágyadt, lotustermő vidék az, hol mintegy álmából álomba jutunk; minden tárgy pihenő csönd-életi helyzetben nyugszik előttünk, mintha a munka nem is az ember osztályrésze s maga az élet csupán kéjmámor volna.

Ama mély rokonszenv a természettel minden alakjában, ama benső vonzalom tájképek, távolrajzok iránt, mely oly élesen megkülönbözteti a hindu költészetet classicus egykorútól, Kálidásza műveiben legtisztább s legnemesebb formájában tűnik fel; sehol sem akadunk a tropicus tájak kellemesb festéseire, mint épen ő nála. Pedig itt is ugyanazon szende ábránd nyomaival találkozunk, mely jellemalakjait környezi; a természet mint álomvilág kedves neki, hol fák, hegyek, szintúgy eszményítvék, mint a többi. Osztoznak a hős sorsában: ha sír, vele sírnak, ha örül, vele örülnek, mintha a természet csupán a szellem árnyéka volna s ettől nyerné minden körvonalát. A *Veda* egyik régi költője énekli: „én nem bírom megkülön-

* Willst du die Blüthe des frühen, die Früchte des späteren Jahres,
Willst du was reizt und entzückt, willst du was sättigt und nährt,
Willst du den Himmel, die Erde, mit einem Namen begreifen:
Nenn' ich *Sakuntalá*, Dich, und so ist Alles gesagt!

böztetni, *vajjon én vagyok-e e mindenség*, mert én bonyolult és megkötozött elmével járok e földön;” különös észirány oly embernél, ki régibb mint Homér, hanem egyszersmind ráüti a valódi bélyeget a hindu elmére. Ugyanazon érzelem, habár módosítva, hatja át az összes hindu költészetet; kedves nekik a természet, mert összefoly ábrándjaikkal, nem pedig azért, mivel annak érintése által a költő, Antaeusként ismét öntudatos erélyben s erőben támad föl.

A hindu színiköltészet legrégebb emléke a „Bábkocsi,” melyet Szudraka király írt volna, kit a hagyomány keresztényen időszámlálásunk előtt a második századba helyez. Kálidásza, mint mondók, a következő századból való, s Vikramáditya udvarához kapcsolják, kinek a Baktriából Indiába nyomuló scytha hordákon vett nagy győzelme teszi a Szamvat időszámlálás kezdő pontját, honnan a hinduk még ma is számítják az időt. Színműveiből csak három maradt ránk, s egy ezek közül is kétséges hitelű; a másikat, Vikramorvaszi címűt a „Hindu drámá”-ban gyönyörűen lefordította Wilson tanár, ki a „Báb-kocsi”-nak is felséges fordítását adja. Szintén az ő lapjaira utasítják az olvasót két későbbi szerző fordítására nézve, kiknek egyike Bhavabhuti Kr. u. 720-ban, Jaszoverma, Kanój királyának udvaránál virágzott, – a még későbbi, Viszákhadatta, pedig egy történeti forma színdarabot hagyott maga után, melynek tárgya Csandragupta – a görögök „Sandrocottus”-ának – mondája. Minket terünk egyedül a kítűzött színdarabra szorít és nem engedi, hogy a hindu összes színiköltés hosszabb történetébe ereszkedjünk. Szudraka és Kálidásza a legrégebb drámaírók, kiknek munkái maradtak fenn, az utánok jövő, Bhavabhuti, sokkal későbbben élt; de nagyon hihető, hogy sok régibb színdarab veszett el. Így a Vikramorvaszi „prológ”-ja nyilván „előbbi drámaköltők műveire” céloz; s talán ezek közé számíthatunk sok ismeretlen nevet, melyek a scholiasták idézeteiben szállottak reánk. Egyik bizonyosága a színmű-irodalom nagy régiségének azon tény, hogy a fennlevő legrégebb emlékek már drámabírálo iskolát tétetnek föl; s magokban Szudraka és Kálidásza műveiben világos célzásokat lelünk kidolgozott műszabályokra, melyek Indiában a mi aristotelesi egységeinkhez tehetők.*

A hindu drámához minden változat hozzá fér, a legeszményibb hősi alaktól kezdve a legotrombább szatiráig és bohózatig; s az egészen keresztül, legmagasb szárnyalása középett is, párhuzamosan foly a páthosszal és tragicummal a játszóság és comicum eleme. Schlegel megjegyzi, hogy minden színpadnak megvan a maga bohóca; meg a hindunak is az ő *vidusakája*, ki valamint a spanyol színpad gracioso-ja, kíséri a hőst, mint annak meghittje és barátja, s sancho-panzai bohóckodással űzi tréfáit főnöke magasb érzelmeivel, ily módon a romantikai hősködést a közélet mindennapi színvonalára szállítván. Szerencsés *kifejlés* szükségképeni feltétele minden hindu színműnek; s e törvény az, mely elfojta minden nemesb törekvést a valódi tragoedia után. De nem is arra való Hindustan álmatag mérséklete, hogy abban valaha az igazi tragikai múzsa meghonosúlhatott volna; erős idegű, elszánt akarató, vészben s viharban edzett nép kell annak. Athenae hatalmas növekedésével együtt emelkedik az athenaei tragoedia, összességében visszatükrözve a szellem minden egyidejű forrongásait; s a mi régi angol drámánk is a reformatió százada, a politikai vajudás vonaglásai között lón feldajkálva.

* Célzás *eljátszott* hindu drámára, előfordul Szomavedának „Történetek ocean”-jában, mely munka, bár mint történeti kútfő a régi időre semmi beccsel nem bír, (minthogy csak a XII. századból való) némi érdekes világot mégis vet ama régi, elfelejtett hajdankorba. „Míg ott valánk, egy doboska hangját hallók, s anyám, eszébe jutván elhunyt férje, így szólt hozzám nagy zokogással: »atyád barátja, Bhavananda színész fog ma játszani.«

És most a Szakuntalához fordulunk, kivonva meséjét s egyes jeleneteit, melyekről azt hisszük, hogy leginkább érdeklik olvasóinkat. Maga a mese egy régi mondán alapul, mely feltalálható azon hitregei eposzok – a Rámájana és Mahabhárata – egyikében, melyek India régi irodalmában Homér költeményei helyett vannak, mindezek egyszersmind oly tárházat képezvén, honnan későbbi poéták meríték az anyagot költeményeikhez. Mikép Thebae és Mykenae uralkodóházai a görögöknél, úgy az indiai mondának is megvan Nap és Hold királyi háza; e hitregei két nemzetség közül az utóbbihoz tartozik a jelen drámának hőse.

A színmű egy idylli jelenettel kezdődik, amaz egykor Indiában oly szokott remeteségek egyikében, hova, mint a középkor zárdáiba, vonúlt a tudományra hajlandó ember, békét s magányt keresvén az országszerte csatangoló zsarnokság és elnyomás közepett. Talán egy ily magános berekben találta Nagy Sándor a gymnosophistákat s itten társalga Onesicratus a bölcs Dandamis-szal, emlegetvén neki holmi *barbar* philosophusokat, mint Pythagoras, Socrates, Diogenes – a mire aztán a hindu így felelt: „csakugyan úgy látszik neki, hogy azok szellemdús emberek voltak, de nagyon is szenvedőleg viselték magukat a törvények iránt.”

E csendes remeteségbe vágat Duszjanta király, kocsisával együtt, vadászás közben, egy futó ántilopot üldözvén. Gyors futásában tüstént megállítja egyik remete hangja, s megtiltja a szent-helyet lakói egyikének (az ántilopnak) vérével szentségtelenítni. Gyöngédség minden állati élet iránt kedvenc témája az összes hindu költészetnek.

A király azonnal eláll az üldözéstől, s a remete meghíja, hogy élvezze vendégszeretetését. A mint a szentelt berken általhalad következő szép leírást olvasunk a remeteségről:

Király (kocsisához). Nem látod-e
Az elszórt rizs-szemet vén fák alatt,
Melyeknek odva biztos menhelyül
Szolgál fészket rakó kajdács-fajoknak?
S itt-ott a sima furkót, mellyel az
Ingudi ért gyümölcsét megtörik?
A szende gím vad, mely szelíd, kezes,
Szavunkra nem riad; – s az ösvényen
Fahéjból szótt vizes ruhák nyoma
Látszik, holott csöpögve átvivék
Kristály vizeknek tiszta kútfejétől.
S ím nézz oda!
Csatorna mossa a fák gyökerét,
Szellőben a víz tükörlapja reng;
A gallyak új zöldjét mérsékli az
Elégett áldozatból fölfelé
Gomolygó füstnek barna lombozatja.
S a most-kaszált mezőn, kocsink körül,
Őzborjú falka nyugton legelész.

A remeték közt tartózkodása alatt a király meglátja és megszereti Szakuntalát, Viszwamitra leányát, ki a remeteség többi szüzeivel nőtt vala föl; s most néhány kedves kis jelenet következik, mely a szerelmes pár szívében hajnalló szenvedélyt festi, felváltva a „gracioso” boszszankodásának otromba humorával, hogy ura ily rögtön pásztori kéjelgés után veté magát. A szeretők egybekelnek, azonban Duszjantát visszahíják udvarához és így aráját ideig-óráig

a remeteségben hagyja. A következő scénát egészen kiírjuk; az művészileg van, mint episod, vetve a felvonások közé, s a jellemek és cselekvény könnyed ecsetlésében felismerjük Kálidásza különös ügyességét. Ne is ítéljük az eseményről, melyen a catastropha megfordúl, európai fogalmaink szerint. Előttünk egy brahmán átka jelentés nélküli hang; nem az a babonás hindu előtt, ki még ma is örök rettegésben él, nehogy valamely brahmán titokteljes anathémája alá essék. Valóban a hindu ember mindennapi életét folytonos árnyék kíséri, a rettegés valamely szellemi kárhozattól, mely jártában-költében soha el nem hagyja. Ő elátkozott körben mozog, láthatlan igézetektől környezve, minden tette ellenőrizve irigy hatalmak által, kik egyre lesik saját önkény-szabta törvényeik legparányibb megszegését, – oly törvényekét, melyekről a halandónak talán sejtelve sincs, s lételöket csupán hatásukról (a büntetésről) tudja meg. Veszedelem s nyavalya teszik büntetését az ily törvényszegésnek; és a szerencsétlen áldozat, bölcsőtől sírig, a babona e kérlelhetlen Gorgonjai által üldözve vándorol. Ily nép fülében a brahmán átka rettenetesen hangzik! s ne felejtjük, hogy ily érzelmeiktől valának áthatva e színműben, mind a költő, mind hallgatói.

JELENET* – KERT A REMETESÉGBEN.

Prijamvadá és Anaszújá virágot szedve jönnek.

Ana. Kedves Prijamvadá, bár szívem örvend, ha rágondolok, hogy Szakuntalá egy hozzá minden tekintetben méltó férjjel szerencsésen összekelt, mégis valami rosszat sejték, nem tehetek róla.

Prij. Hogyan?

Ana. Tudod, hogy a kegyes királyt nyájasan hazabocsáták a remeték, áldozati szertartásaik szerencsés bevezete után. Ő hát visszament fővárosába, Szakuntalát a mi gondjainkra bízván; s félő, nem felejt-e el királyi hitvesei társaságában mindazt, a mi ezen mi remete magányunkban történt.

Prij. A felől nyugton lehetsz. Oly nemes természetű emberek, mint ő, nincsenek annyira kivetkezve minden becsületézésből. Hanem megvallom, van egy, a mitől magam is tartok: mit gondolsz, mit fog mondani Kawa atya, ha meghallja a történetet?

Ana. Azt hiszem, helyesli a házasságot.

Prij. S honnan gondolod ezt?

Ana. Elejétől fogva feltett szándoka volt magához méltó férjnek adni a leányt; s miután az ég ily férjjel ajándékozta meg, vágyai betöltek a nélkül, hogy maga fáradt volna utánok.

Prij. (a virágkosárra tekintve). Elég virágot szedtünk a szent áldozathoz, édes Anaszújám.

Ana. Igen, de szedjünk többet is, hogy legyen mivel áldozni kedves Szakuntalánk őrző istenének.

Prij. Minden esetre. (Folytatják a szedést.)

Hang a színtér megett. Ho, ni! nem ládd, hogy itt vagyok?

Ana. (hallgatózva). Bizonyosan vendég szava, ki jöttét adja hírvál.

Prij. Szakuntalá ott lesz, bizonyosan a kunyhónál. (Félre.) Szíve legalább nincs ott, félek.

Ana. Jer, jer innen; elég virágot szedtünk már. (Indulnak.)

A hang a színtér mögött. Jaj neked, leány, ki föl se vettél ily vendéget, mint én.

* Jegyezzük meg itt, hogy mindezen színművek prózában és versben írvák, elegyest.

Én álljak itt megüdvözletlenül,
Én, a vezeklés annyi érdemével
Dús bányá, – méltó minden tiszteletre?
S így fel se vedd, te könnyelmű leány,
A vendéglátás szent törvényeit?
Csupán szerelmed hő tárgyára gondolj,
Midőn én itt vagyok? Átkom reád –
Az, épen az, kiről gondolkodol
Ne gondoljon többé reád; szívéből
Képed veszítse el. S hiába küzdj
Felköltni múltja emlékét szívéen:
Tagadjon el, mint a részeg-bolond
Éjféli mámorából fölriasztva
Tagadja ittasan ejtett szavát.

Prij. Jaj, jaj! félek, rettentő szerencsétlenség történt! Szakuntalá, ábrándjai közben, megsértett valami vendéget, úgy kell lenni, kit tisztelettel kellett volna fogadnia. (*Kinéz.*) Ah, úgy van! s a mint látom nem csekélyebb személyt, mint a nagy bölcs Durvászasz, ki, tudjuk, iszonyú haragos. Ő átkozódott oly szörnyen és most sebes léptekkel halad tovább, reszketve dühében, s oly arccal, mintha sohasem bocsátna meg. Haragja olyan, mint az emésztő tűz.

Ana. Szaladj utána, kedves Prijamvadá, borúlj lábaihoz, esedezz, hogy térjen vissza, addig én engesztelő áldozatot készítek számára, vizet és frissítőket.

Prij. Megyek. (*El.*)

Ana. (*sebesen néhányat lép s megbotlik.*) Jaj! jaj! így jár az ember, ha nagyon siet. A lábam megcsúszott s a virágos kosár kiesett kezemből. (*Megáll, hogy fölszedje.*)

Prij. (visszajő). No édes Anaszújám, megtettem a mit tudtam; de micsoda élő teremtés tudna kiengesztelni egy oly savanyú képű, mogorva vén kamaszt? Hanem egy kicsit mégis puhítottam rajta.

Ana. (*mosolyog.*) Kicsi is sok volt annak. Hát aztán?

Prij. Hogy nem akart visszatérni, kértem, bocsásson meg, ily szavakkal: „Nagyon tisztelendő bölcs, engedd el, kérelek, ez első hibáját egy ifjú és tapasztalatlan hölgynek, ki nem tudta, mily tisztelettel tartozik szent hivatalod és magas rangod iránt.”

Ana. No s aztán? mit felelt?

Prij. „Szavamat meghazudtolni nem lehet; hanem az emlékgyűrű láttára szűnjön meg a varázs, nem bánom.” Így szólván, eltűnt.

Ana. Oh, úgy könnyebben lélekezünk; mert most jut eszembe, hogy maga a király eltávoztakor, Szakuntalá ujjára emlékjelül egy gyűrűt dugott, melybe saját neve volt metszve. E szerint bajának orvoslása egyedül magától függ.

Prij. Jer, kedves Anaszújám, folytassuk vallásos tisztünket. (*Indulnak.*)

Nézd Anaszújá, ott ül a mi kedves barátunk (Szakuntalá), mozdulatlan, mint egy szobor, arcát bal kezén nyugosztva, egész lelke elmerülve a távol férjére való gondolatban. Magára sem figyel, hát idegenre.

Ana. Aztán, Prijamvadá, egy szót se e dologról! Kíméljük barátunk érzelmeit. Testalkata sokkal kényesebb, hogy sem megbírná a nagy felindulást.

Prij. Belégyezem. Ki is öntözne gyenge jázmint forró vízzel? (*Elmennek.*)

Hónapok múlnak el csendes magányban, mindennapi áldozat és könyörgés egyformasá-
ga közt; de semmi hír a király felől, kin a brahmán átka megkezdte immár bűvös hatását.
Szegény Szakuntalá hallgatva eped és társai (a föntebbi két leány) sötét sejtelemmel szívök
mélyére zárják a végzetes titkot. Végre a szent Kanwa megérkezik hosszú távollét után, s
legott elhatározza magát, hogy gyámleányát férje udvarához küldi. Szerencsés előjelek üd-
vözlik ez utazási szándékot, s a remeték ligete azonnal megélenkül az örvedetes
készületektől. Az itt következő jelenés – Szakuntalá búcsúja ifjúsága honától – az egész
szanszkrit irodalom gyöngye. Ily nyugalmasan gyöngéd scénák azok, melyekben Kálidásza
géniusa kitűnő; nem is csak hazája költői közt nagy ő ebben; bizonynal ily csöndes szépségű
jelenet, mint ez, becsületére vált volna bármely kornak vagy égaljnak.

Valahára az indulás órája elérkezik; Szárngaráva, a remete és Gautami, a remetesség fő-
asszonya, vezetik a kis csapatot; s a magános berek minden lakója életódul, hogy „isten-
hozzá”-t mondjon a kedves Szakuntalának, s elkísérje útján egy darabig.

Kanwa. Ti fák, magányunk fái, halljátok szavam!
Szakuntalá nem nedvesíté úgy soha
Kiszáradt ajkit a folyamból, hogy előbb
Kristály vízből tiszta szeretettel
Ne öntött volna szomjú gyökötökre.
Gyakran szerette volna fürteit
Virágítok tömött füzériverel
Ékíteni, de mert oly gyöngéd vala,
Egy szál virágtól is nem foszta meg.
Szemlélni volt csak, legfőbb öröme
Feslő bimbaitok tavasz-diszét;
Oh, mondjatok hát szives búcsú-szót neki!
Ma, még ma hagyja el szülőhonát,
Hogy hitves férje udvarába menjen.

(Egy „Koil” madár hangja hallik.)

Csitt! Hallod? hallod a fák válaszát,
Nővéreinkét, a „Koil” dalában?...
Útjára jó kívánattal bocsátják
Az ő kedves Szakuntalájokat.

Hangok a levegőben.

Isten veled, utazz kéjjel hús folyam-part mentiben,
Hol virágzik gyöngye lótusz, s a nap égő sűgara
Sátoros fák méla árnyát soha átal nem töri,
Míg körötted szende szellő hús hulláma játszadoz.
Könnyű legyen lábad nyoma, minden lépted lebbenés,
Valahol jársz, liliomból hintse szőnyeg útatad.

Menj uradhoz, menj örömmel, és szíved legyen vidám,
Mert a hol jársz, hol te átmégy, a természet mosolyog.

(*Mind ámulva hallgatják.*)

Gautami. Leányom, az erdő szüzei (nymphái), kik téged testvéri módon szeretnek, ime boldog kívánatokkal eresztenek útra. Végy búcsút tőlök, illendően.

Szakúntalá. (*Illően megbajtva magát és tovább menve, – leánybarátjához, félre.*) Bármennyire óhajtom, édes Prijamvadá, viszont meglátni férjemet, lábam még sem akar indulni, most, hogy itt kell hagynom örökre kislyány-korom tanyáját.

Prij. Nem te vagy egyedül, kedvesem, ki a megválás gyötrelmét érzed. A mint a válás perce közeledik, az egész liget részt látszik venni bánatodban.

Búvában a gímnyáj is te utánad,
Felejt legelni; pávad a gyepen
Elhagyja táncát; s ím a fák magok
Halvány levélt hullatnak, köny gyanánt.

Szak. Atyám, hadd vegyek búcsút, mielőtt távozom, kedves jázminomtól, a berek holdfényétől. Majd úgy szeretem e növényt, mintha testvérem volna.

Kanwa. Jó, jó, gyermekek; tudom, mily testvérileg szereted e kúszó növényt. Itt van jobbra.

Szak. (*odamegy.*) Édes jázminom, te a kúszó növények pompája, mily öröm nézni, hogy ily szeretettel csüggsz férjeden, a *mango* fán; de kérlek, bontsd ki egy pillanatra ölelő karjaidat, s öleld meg testvéredet; látod, ő elmegy messze, messze és téged soha sem lát többé.

Kanwa. Szívemnek az volt édes szándoka
Leányom, oly férjhez hogy adjalak,
Ki rád méltó legyen; s ily férfiút
Nyerél magadnak önnön érdemiddel
Hozzá sietsz most, s oly bizalmasan
Fogsz rajta csüngeni, mint jázminod
Szerelmes karját fonja ím ezen
Délceg *mango* körül. Bízid védurára,
Mint én uradra bízlak tégedet
S e pillanattól fogva száműzők
Szívemből minden aggályt sorsodon.
Menj útadra, gyermekek.

Szak. (*Prijamvadá-, s Anaszújához.*) Nektek hagyom emlékül, édes társaim. Viseljetek rá gondot, ha én elmentem.

Mindkettő (*könyekre fakadva.*) Hát minket kire bízol, édes? Ki visel ránk gondot, ha elmégy?

Kanwa. Ejnye, Anaszúja, nem szégyelled? töröld le könyvedet. Így kell enyhíteni barátokat, midőn minden segélytek s vigasztalástokra volna szüksége? (*Indulnak mind.*)

Szak. Atyám látod kedves őzemet? ott legel épen a remetelak mellett. Nem soká leborjazzik, már is alig bírja. Ne felejtss el megüzenni, ha majd anyává lett.

Kanwa. Nem, nem.

Szak. (érzi, hogy valami húzza visszafelé). Mibe akadt a ruhám? (Megfordúl.)

Kanwa. Leányom,
A kiseded őz az, tápla-gyermeked.
Szegény kis árva! jól emlékezik,
Hogy mily szeretve, mint gyöngéd anya,
Felfogtad őt s tápláltad önkezedből,
Naponkint rizs-szemet hordván neki;
S ha egyszer-mászor tüske szúrta meg
Száját, mi gyöngéd kézzel ápolád
Balzsammal hintve a vérző sebet.
Hálás növendék! most védasszonyához
Tapadva, némán esd, hogy hadd kísérje.

Szak. Szegény kis őzikém, azt kéred, hogy kísérhess egy szerencsétlent, ki haboz elhagyni társait. Midőn anyád meghalt, mindjárt születésed után, én töltém be helyét, s tulajdon kezemmel dajkáltalak föl; most ez a másik anyád is el akar hagyni s ki fog gondoskodni te rólad! Atyám, légy neki anyja helyett anyja. Eredj vissza, gyermekem, légy az én atyám leánya. (Indúl, sírva.)

Valami különös szépet találunk mi e bús jelenet jósszerű bezárásában, mely, valamint az egész scéna is, elsötétül a néző balsejtelme által, a háttérben leszködő végzetes átok miatt; míg a bölcsnek jövőbe látó szeme tisztán hajtja keresztül a borút és túl rajta napfényes tájak hosszú sorát szemléli; s a hallgatóság szintén magával hordozza e futó pillantást a messzi jövőbe, minden következő aggodalmon s kétségbeesésen keresztül.

Az átok csakugyan rettenetesen működött, és Duszjanta, mire udvarához ért, teljesen elfeledte a csendes pásztori epizódot. A következő scéna már a palotába vezet, hol a király és „graciosója”, Máthava, épen beszélgetnek:

Máth. (hallgatózva). Csitt, édes barátom, figyelj egy kissé, kellemes hangokat fogsz hallani a zeneteremből. Valaki gyönyörűen dalol. Ki lehet? Oh, tudom már Hanszapadiká királyné gyakorolja nótáit, hogy új dallal üdvözölhessen.

Király. Csitt, hadd hallom.

(Egy hang dalol a szín mögött.)

Hányszor csapongtál röpke méh
Csókkal e mango fához itt!
Oh, mért hagyád el kedvesed,
Szíván a liljom ajkait?

Kir. Szenvedélyes egy dal, igazán.

Máth. Érted a szavak jelentését?

Kir. Nekem hányja szememre, hogy valaha nagy figyelemmel voltam iránta, de aztán elhagytam őt Vaszumati királynéért.

A király most bohócát izenettel a királynéhoz küldi, s míg az eseményen méléz, következő nagyon szép sorokra fakad:

Nem egyszer a kény szűnóráiban,
Midőn szívünk s a gondolat pihen,
Egy szép alak láttára, vagy zene
Halkan lehellett bús zöngelmire
Lelkünk homályos ábránd rezgi át
Titkos borúval és határozatlan,
Mégis komoly vágy furcsa érzetével.
Nem meglehet, hogy régmúlt esemény,
Vagy *lételünk más szakjain* kötött
Barátság sejtelmes emléke lebben,
Mint árny, ilyenkor a lelkünkön át?

Magához a színműhöz kell utasítunk olvasóinkat azon szép jelenetek sora végett, mely most következik; minő: Szakuntalá megjelenése az udvarnál, továbbá Imogen-i lemondása, halk kétségbeesése a király teljes feledékenysége miatt a múltra nézve. A gyűrű, melytől annyi függött, út közben, egy szent tavon történt átkelés alkalmával, kiesett ujjából, így nem levén képes magát igazolni, visszafordul, néma szívvonaglás között. Midőn az udvarból távozik, maga az ég ügyét fogja, –

Egy tündöklő jelenség
Szállott le, nő alakban, a magasból,
A nimfa-tónál, és fölvitte mennybe.

A következő felvonás (hatodik) egy derék jelenettel kezdi, mely bennünket egyenesen a közéletbe visz; két poroszló egy szegény halászt vonszol be, a ki egy halat bontván, megtalálta a király gyűrűjét, s e miatt elfogták, hogy lopta. A két tiszt szolga finomitott baromságát csodaszépen ecseteli szerző, a mint diadal-érzettel hozzák a boldogtalan áldozatot, s előre híznak a leendő büntetéstől. „Ujjom viszket” kiáltja egyik „hogy én adhassam az első csapást ezen királyi áldozatnak. Aztán egész tisztességgel öljük meg, tudod-e. Úgy szeretném már „virág-koszorúval övezni fejét.” (Idézi valamely költőből.) – De midőn a gyűrű a király elébe kerül, egyszerre elmúlik a varázs s „fagyott érzelmei teljes folyama azonnal búbánat-zuhataggá olvad.” Dús ajándékot kap a halász, ki most nemesen fordul fogdmegeihez:

Halász. Itt van fele pénz, uraim. Megvehetik rajta a mondott virágokat, ha nem elég az, jóindulatjokat megvásárlanom.

1-ső szolga. Jól van; ez a sorja.

Felügyelő. Jó halász pajtás, te igen derék fickó vagy, szinte becsülni kezdelek. Nosza pecsételjük meg új barátságunkat egy pohár italka mellett. Jer a közelebbi csapszékbe, hadd iszunk egyet az egészségedre.

Mind. Jó lesz biz a. (*Elmennek.*)

A király pedig, nagyon is érezve veszteségét, magán kívül van, s vigasztalhatlan búnak adja fejét.

Évek múlnak így (mert a hindu dráma cseppet sem gondol az egységekkel, mint akármely igaz leánya a romantikai iskolának), s végre a bánatos királyt az istenek segítségül híják

egy óriás fajjal vitt harcukra, melyet végzés szerint csak az ő karja dönthet el szerencsésen. Így reménytelen gyötrelmei közül vésszel s bajjal tele scénák közé ragadtatik s a hetedik s utolsó felvonás nagydicően az égben nyílik meg, a mint Indra isten kocsiján visszaszáll a földre, Mátalival, a mennyei kocsissal.

Kir. Ah, Mátali, most lefelé szállunk már, a föld légköre felé.

Máth. Honnan gondolod?

Kir. Mutatja íme a szekér maga.
Zápor miatt nehéz a viselős
Felhő alattunk és a *csátaka*,
Mely él-hal a nedvért, küllői közt
Játszódva repdes; Indra ménei
Ragyognak a villám szikráitól.
Sűrű köd nyirkosítja kerekét.

Máth. Igazad van; a kocsi nem sokára földet ér és te saját országodban léssz.

Király (lenézve). Mily csodásan látszik a föld, a mint rohanva szállunk lefelé.

Bámulatos látvány! im a hegyek
Hogy tornyosítják hirtelen fejök
A rónaságon, míg taréjos ormuk
Alatt a föld visszább-visszább sülyed;
S hogy nőnek a fák, melyek törzse még
Imént lombos hajukban rejtve volt,
S hogyan terpesztik ágas vállokat;
Ama folyó, mely mint ezüst fonál,
Alig tűnt szembe, már egész özön,
S a földet, íme, mintha óriás
Karak hömpölygetnék az égre föl!

Végre a kocsi megszáll egy „hegyláncon, mely mint a lenyugvó nap által világított felhőcsoport, aranyfolyókat áraszt, – s melynek lábja egyfelől a keleti, más felől a nyugoti oceanba merül.” Ezek a szent hegyek, túl a Himalayán, hol Kasziapa lakik, az istenek és emberek atyja; s a király fölteszi magában, hogy személyesen tisztelkedik a szent patriarchánál, ki egy szentelt barlangban lakik a legnagyobb bölcséktől környezve s elmerülve ama borzasztó vezeklésben, mely oly nevezetes szerepet játszik az egész hindu mythológián keresztül.

Oda útaztában egy gyermek vonja magára figyelmét, ki egy fiatal oroszlánnyal dulakodik, melyet ordító anyjától ragad el s egyre kiáltja neki: „Kis oroszlány, nyisd fel szádat, Olvasom meg fogacskádat”. Kisérői ígéretekkel akarják a fiút elcsalogatni e veszélyes játszótárstól; s a mint kezét kinyújtja az ajándék után, meglátja tenyerén a király ama titkos jeleket, melyek, a hindu babona szerint, világ birodalmat jósoltanak.

Király. Kimagyarázhatlan vonzalmat érzek e csintalan gyermek iránt.

Mily boldog az erényes jó szüle,
Kinek ruháját por beszennyezi
Midőn hozzá menekvő gyermekét

Ölébe kapja, földről felvevén!
S mily boldog akkor, ha vígan petyeg
Oly édes érthetetlen hangokat,

Fülét bájolva; és ha gyermeteg
Mosollyal szívét örvendezteti,
Most-gyöngyöző kicsiny fogát mutatva.

A király siet szóba eredni a gyermekkel, s kérdésére adott feleletei megerősítik támadó reményét; anyjához mennek együtt, ki mindjárt ott közel lakik a remete házban. A mint közelednek, Szakuntalá (mert hisz ő az) látja fiával az idegent és elősiet,

Viselvén özvegység ruháit; arca
Böjttől kiaszva, és hosszú haja
Egyetlen ágba fonva –

s a küszöbön találkozik – férjével. Néhány rövid, sebes szó váltása után minden feledve, megbocsátva van, és Szakuntalá, igazi hindu érzéssel, maga fejt meg a sors talányát.

„Kelj föl, én férjem, kelj föl. Nem a te hibád. Én gonosz tettem, melyeket lételem valamely *előbbi szakában* elkövettem, hozák reám e büntetést.”

A mint férje ölelő karjai közt áll a nő, szeme a végzetes gyűrűn akad meg, melyet a király, azóta hogy a halász megtalálta, szüntelen ujján hord vala. Utolsó kivonatunk legyen a rövid párbeszéd, mely erre következik, s melyet költőnk a neki saját gyöngédséggel oly vonzóvá teszzen.

Szak. Ah, kedves férjem, az elveszett gyűrű ez?

Király. Az. A mely percben megtaláltam, megjött emlékezetem.

Szak. A gyűrű benne a hibás, miért hagyta magát elveszíteni épen akkor, midőn nagy aggályban valék, hogy győzzem meg férjemet a házasság valóságára felől.

Kir. Vedd vissza, mint a gyönyörű kúszó növény visszakupja virágát, jeléül, hogy a tavasszal újra egyesült.

Szak. Nem, nem; soha sem bízhatnám többé benne. Maradjon férjemé.

*

Im ez a hindu dráma eredeti jellege, – egy kicsiny zug az, tele gyöngéd bájjal s idylli csönddel. A másik színmű, a „Vikramorvaszi” szintén le van fordítva Wilson tanár által, ennek „Hindu dráma”-jában, s méltó összevetni Szakuntalával. Mindkettőre mélyen rá van nyomva a szerző saját géniusza; de a két színmű „hasonló a különbözőség mellett”; s ha mindegyikben vannak vonások, melyek a másik arcát s jellemét juttatják észbe,

„Et similis facies, qualem decet esse sororum”

mindeniknek van tulajdon bája is s határozott egyedisége.

Csak egy futó pillantást veténk a görög és hindu dráma közötti különbségre; de a tárgy olyan, hogy bőven megjutalmazná szorosb vizsgálatot. Különbségök nem pusztán felszínes: lehet az legmélyebb ereibe a gondolatnak, s összefonódik ama roppant contrasttal, mely a

két nép története közt tátong. Athenae drámája szabadság tején nőtt fel; hangja az ekklészia (népgyűlés) visszhangja volt; s a Pnyx-öt megrázó ékesszólás újra teremtdzött az emberi szenvedélyek utánzótt harcában, a színpadon, minden athenaei rokonszenv kísérte azt. De Indiában a gondolat le volt bilincselve; s a dráma, a valódi életből kiszakítva, az udvarnak lön finom időtöltése, mígnem henye látvánnyá puhult. Már a szójárások összevegyítése is kitolta a népi sympathiák köréből s a kevesek élvezetére szorította; nem is volt ugyan a nemzet tömege soha semmikor elég finom arra, hogy részt vehessen annak gyönyöreiben. Külső események oly nagy szűkében, mi természetesen keveset tudunk India benső történetéből, – millióinak elzárt életéről, ama hosszú századokon által, mi előtt a mohamedán hódítások legelébb föllebbentették volna a fátyolt; de minden, a mit tudunk, azt bizonyítja, hogy ha a kevesebb szám művelt és finom volt, a többség nyomorba és tudatlanságba volt sülyedve. A fensőbb kasztoknak megvolt a magok költészete, bölcselme, s míg el nem fajultak, élvezék is műveltségöket s művészetöket; de a nép tömege csak élt, korról-korra, egymás után, mint örökség szerinti „favágók” s „vízhordók.” Így igazán nemzeti dráma lehetetlen volt; s a költészet, mellőzván a való korlátjait, s egy álom- s árnyékszerű múltra szorítkozván, elfeledte végre az erély s élet nyelvét, és csupán álmakról tudott zengeni.

A francia költészet 1861-ben

Armand de Pontmartin következő, nem igen öröndetes jellemzését adja átalában a mai költészetnek, különösen a franciának.

A költészet hanyatlásán aggódó olvasók s a közönség részvétlensége miatt nyögő poéták az oly szeretőkhöz hasonlítanak, kiknek szája panasszal tele, hogy senki sem szereti őket. Nem tehetni róla, és ha, fájdalom! igen könnyű felismerni a helyzetet, orvosolni lehetetlen. Világos, hogy a költői érzés mindinkább gyengül, s mint visszaszökő labda az ellenrugas következtén, nyomról-nyomra, napról-napra veszít belleme (intensité) s erejéből azon művekben, melyek nem egyebek, vagy legalább nem volna szabad egyébnek lenniök, – egy oly lélek kifeszülésénél, mely meg van áldva tehetséggel kifejezni azt, amit mások éreznek. Tulajdonképp e legfelső harmónia, e kölcsönös vonzás teszi a költészetet, s mihelyt e föltételei hiányzanak, azonnal elveszti létele jogát, s népszerűsége s élete leglényegesebb elemeit. A még fennúszkáló neveket, a hanyatlás ezen kettős jelensége ellen tiltakozni próbáló munkákat, méltán hasonlíthatni azon őszi növényzethez, melynek halvány zöldje már-már reszketni látszik a tél fuvalmától, azon kései nyárhoz, melynek mosolya és sugárai elárulják a holt évszak közeledtét. Vagy talán, egy más kép segélyével, az egyénhez hasonlíthatnók a társadalmot, s az e század eleje óta egymást követő nemzedékeit az irodalomnak az emberi élet különböző koraihoz. Így jobban föl lehetni fogni a bennünket aggasztó hanyatlás okát, s annak érzete, amiben egy más korszak ereje állott, képessé tenne igazabban ítélnünk a jelenkor kísérletei felől.

Hit, lelkesülés, ábránd, szerelem, remény az ifjúság isteni adományai: az ifjúságé, mely nem törődik azzal, hogy számot vessen hitével, gerjedelmivel; mely őszinteség és hév tündöklő vegyületével örömet csalja magát; mely meg van áldva azon becses adománnyal, hogy hazugságaiból jobb valami válik, mint a mi igazságainkból. Ez ifjúi gazdagság teszi már a költészetet: mi szerint, a helyett, hogy egyéni volna, egész nemzedék sajátja: hogy miután mintegy *előjátszott* egyes elszórt képzelmeiben, akad számára egy kiváló képzelem, egy predestinált tehetség, mely formát, alakot, hangot, életet ad neki, mely míg egy részről tőle nyeri élénkítő befolyását, viszontag hatalmasan nyomja rá saját eredetiségét, s im ez a teljes költészet, az oly költészet, milyennek lennie kell, hogy minden varázsát kifejthesse, minden hatalmát gyakorolhassa. E kibuzdulás, mondhatnók szinte kitörés, rendesen összevág ama kedvező pillanattal, mikor minden körülmény növeli, munkára készíti, mikor a hangszer leginkább megegyez a füllel, mikor zengő hanghullámai szabadon terjedhetnek az űrben, mikor a közönség rendkívül fogékony hallgatni, megérteni, megtapsolni a művet, mely összefoglalja s állandóvá teszi, amit ő múltól érzett vala. Ez a költők aranykora, nekünk is (a franciáknak) jutott ebből, harminc vagy negyven éve, egy ragyogó, de gyorsan tűnő időszak. Azonban eljő az érettség ideje, s ha külső körülmények is összehatnak, hogy minél gyorsabban, minél parászabbá tegyék ezen érettséget, az elaggás sem marad el. A tapasztalás, segítve rettentő bajtársa az analízis által, lassankint leszedi homlokunkról ama bájos de töredékeny koszorúkat, melyeket az ifjúság mosolygó tünderei könnyed kézzel fontak volt oda. Az ember tudósabb, hidegebb, szemlélkedőbb lesz, jobban hozzátapad a valóhoz. E titokszerű

működésben, míg a vélt szerzemény által egyre szegényebbé válik, napról-napra messzebb távozik az ember amaz egyetemes eszmék, általános érzések birodalmától, melyek tudtán kívül érintkezésbe hozzák vala más szellemekkel, mely utóbbiak kezdetben szintoly gazdagok voltak, de majd hasonlóan kipusztultak, mint az övé. Pedig az egybehangzás nélkül nagyon könnyű belátni, mi lesz a költészetből.

Nem ott van-e története annak, ami körülbelül fél század óta szemünk előtt folyt le, művészetben úgy, mint irodalomban? Az ifjúság nemes szenvedélyeit, ragyogó csalódásait a szemléelkedés, a számítás, a megszokás váltotta fel: latra vetni a szív és képzelem legédesb búbáit, s a magok legegyszerűbb, néha legaljasb kifejezőmódjára szállítani le ama bevett kedves közformákat, melyekből a költői lelkek táplálkoztak vala; egy szóval pozitív elme (esprit) váltotta fel a költői érzést. És mi az eredmény? Amit könnyen előre lehetett látni: az általános eszmék osztálya, az amit hősi közhelyeknek nevezhetnénk, fogyton fogyott; egy részről a közönség csoportja föl sem véve, vagy fitymálva fordult el attól, mi nem felelt meg többé új gondjainak; más részről a még költői hivatást érző vagy maguknak tulajdonító egyének pusztulni, széttépetni, fogyni látván birodalmukat, erővel megragadák egy rongyát, hol aztán túlhaták megtermészetleníték tehetségüket, s egyedi költészeteket tevék a mindnyájunk költészeté helyébe. A vezérfonal költő és sokaság közt el volt szakadva: az ihletés nagy forrásai, melyekből az emberiség hatezer év óta enyhíti szomját, kiapadva, vagy felzavarva; a lélek, határtalan szókellései s korlátolt törekvései kimondhatatlan vegyületével, megszűnt vala érdekelt fél lenni az egyéni érzésnek a közérzés feletti diadalában; az emberiség, úgyszólván, visszavonult a költészettől, mint a tenger visszavonul néha partjaitól, hol nem hagy egyebet, csupán törmeléket, különös idomokat s bizarr növényzetet. Azóta nincs egyebünk, mint vagy meddő echói ama sokáig hallgatott nagyszerű hangoknak, vagy egy túlfinom, csiszoló, fantasztikus, beteges művészet termékei, mely igen hajlandó az elvesztetért a meglevőnek túlzása által szerezni kárpótlást.

Ez csalahatatlan jele szomorú érettségünknek. A hatalom, melyet többé nem őriznek ellen bírái s természetes szövetségei, zárt ajtónál s legújabb hizelgői meghitt társaságában átengedi magát egy elkényeztet gyermek szeszélyeinek. Amely mértékben változnak igazi nagysága elemei, oly mértékben fordítja gyermekesb gondjait a formaságra, részletekre, külső megjelenésre. Minél inkább vitásnak s csökkenni érzi az elismerést, annál hajlandóbb visszaélni azzal, amit meghagytak nála. E szerencsétlenség az irodalomban, kivált a költészetben, nemcsak azokat éri, kiket eredeti bűn vagy született gyarlóság kényszerít az igazi szépnek határán kívül keresni a süker eszközeit. A legnagyobbak, legizmosabbak, sem mentek az ily *mal'aria*-tól, mely a költészetet számkiveti mintegy, valamely egészségtelen szigetre. Mihelyt a harmónia megszakadt, s megszűnt a delejes folyam régi közönségök és tulajdon genie-jük közt, azt hiszik, nincs egyéb választás, mint vagy megtagadni költői dicsőségöket, vagy erőltetni a hangot, vastag ecsetet használni, túlozni, hogy az arányt helyreállítsák s hasonló eredményre jussanak, mint előbb, noha erőszakosb eszközök által. Az, mi elég volt az *Őszi Levelek* szerzőjének, hogy maga köré gyűjtse a költészet minden barátját, nem elég többé a *Századok Legendája* írójának.

Ilyenné kellett válnia s ilyen a helyzet e pillanatban: a távozó többség, s maradó kisebbség között napról-napra mélyebb a szakadás, s egyik fél teljes közönybe süllyed, míg a másik fél eretnek egyházba fordul. Régebben megvolt a sajátképeni költészet, kifejezve néhány által, érezve csaknem mindenki által: ma egy részről a társadalom egésze van, a pozitív élet köznapiságának vagy az analízis bonceszközeinek hódolva, más részről néhány *egyediség*, kikből alig telik egy kis csoport, s kik megfosztják a költészetet legszebb szabadalmától, t. i. attól,

hogy az összes emberiség szellemének hangadója legyen. Egy pillantást vetve a már átfutott ösvényre visszafelé, látni a roppant hézagot, s a mély bukást. Ha gondolatunkat osztályozás által akarnók kifejezni, amiben azonban mindig van némi fogyatkozás, így jellemezniük e fokozatos süllyedést: azt mondanók, hogy a költészet primitív és legfennsőbb értelemben, például a Homer költészete, egyetemes (universelle) volt, a költőt az időben alig lehet megkülönböztetni hallgatóitól. Virgil, Racine, Lamartine költészete már csak általános (generale) vagy összefoglaló; ellenállhatlan bájjal fejezi ki *egy* nemzedék, egy társadalom, egy időszak érzelmeit. A mai költészet, alig némi kivétellel, lényegében egyedi és részletes.

Tollunkra jött az analízis szó, s valóban az analízis az, melynek mi tulajdonítjuk nagy-részt az elgyengültét a poétai érzésnek a mai szellemben s világban. Azon jeles munkák és költők közül, melyek s kik a század első felét lelkesítették, nagyon kevés van, melyről aztán ne hallanók, hogy elvényt, elavult. *René* elavult, *Corinne* elavult, lord Byron, Schiller, Walter Scott, Chateaubriand elavultak, s ha mernék, még közelebbi időre is osztogatnák ez elavulási anathémát. A szólásforma kényelmes, megszokott; azt hinné az ember, hogy saját alakjaink középszerűsége miatt azzal szeretjük magunkat vigasztalni, hogy felismerjük az idő újjnyomait ama dicső elődök arcképein. Hagyján! magunkat csaljuk: mi avultunk el, mi vénültünk, nem a költők művei. A kiábrándulás e büszke vagy zsémbos hangjával úgy teszünk, mint amaz öregek, kik azt mondják, hogy a szerelem elavult, a szépség elavult, mert a szerelem fut tőlök, mert a szépség csak tehetetlen bánatot képes már bennök gerjeszteni. Ám tekintsetek vissza emlékezetben amaz oly roppant, oly dús mezejére a költészetnek, mikép az az első aratóknak kínálkozott vala, s hasonlítsátok az akkorit a mostanihoz. Vegyétek számba az érzelmeket egytül-egyig, melyek őket ihlették. Mivé tettük mi azokat? Chateaubriandban a keresztyénség szelleme, vagy inkább költészete talált ékesen szóló tolmácsra. Ez a költészet ma már nem létezik; a közönyösök fitymálják, a hívők nem bíznak benne. Az analízis, vegybontó szereji segítségével, megmutatta, hogy az a költészet a hitnek igen kevés, a kételynek igen sok volt. Staël asszony nemes, férfias szellemét a szabadság szeretete lelkesíté; művészeti lelkesültség vezette Corinnát a Capitoliumtól a Misén hegyfölgig: jelenleg a művészet se nem szabadelvű, se nem enthusiasta, csak számító; a hajdankor nagyszerű alakjai elrémítik; csak holmi érdekes, ódon, szabadosság izében föleresztett részleteket kölcsönöz azokból. Lord Byron hősei nevetésre indítanak az ifj. Dumas hőseit. Amazok szilaj nagysága, rejtelmes sorsa, a vétek és szellem, a kicsapongás és büszkeség ama viharos vegyülete, dacos fellázadásuk a társadalom ellen, melynek kicsinykedései oly roppant ellentétben vannak az ő ábrándjaik végtelen voltával, – mind e gyönyörű költészetet ma az Ossian felhői vagy Jean Sbogar vízomlásai közé utasítanak. Mi lett Diana Vernon és Alice Lee jakobita költészetéből? A *troubadour*-genre minő katakombáiba utalnak mi Aben-Hamet lovagias, Don Carlos hősi, Eudora és Cymodocea keresztyén szerelmét? Szálljunk alább néhány évvel s néhány lépcsőjén a templomnak, és minden pártelőítélet nélkül lássuk, honnan merített Lamartine, Béranger, Casimir Delavigne. Az analízis szétbontá Elvira szerelmét, s maga az Elvira szeretője hajtá végre e műtételt. Hellász álma hevíti vala a *Mésseniennes* verselőjét s majdnem lírai költőt csinált vala a Lisette chanson-dalnokából. Jelenleg Hellász nem való egyébbre, mint biztosítani sikerét valamely szellemdúsan majmoló könyvnek, melyben Minerva városának emlékei az aritmetika számításai alatt fulladnak el. Hát a Victor Hugo középkora! A gót művészetnek mély, szenvedelmes érzete nagyon sokat tett a *Notre-Dame de Paris* sikerére. Jusson eszünkbe csak ama fájdalmas rokonszenv, mely elfogá a költőt, midőn mutogatta nekünk a csonkításokat, melyek történtek az ő ó Párizsán, midőn kérdezte, mi jögon nyult a szabadalmas kőműves s építész kalapácsa vagy szögmérő-

je a multnak e csodáihoz, e virágíhoz, kifosztva lassan-lassan a székesegyházat s a várost eredeti alakjából. Akkor csak néhány eltűnt bolthajtás, néhány megfertőztetett ablakrózsa, néhány eltört vésmű, néhány lerombolt ív vala szóban, egy csipet a középkornak emberi kéz s forradalom által szétszórt költői porából. Boldog isten! ma már nagyobb mértékben látunk hozzá; most az egész város, története, lelke, élete, igen, rejtélyes, benső élete tűnik el, szóval minden, minden egy hang ellenmondás nélkül, hogy mind egyforma házak nagyszerű vonalai, méltóságos sorai váltsák fel. Itt is, valamint egyébütt, a jelenség ugyanaz: ifjúság, költészet *bennünket* hagytak el, nem azon műveket, melyekre másszor feldobogott szívünk. A század az, mely vénült, s e hatvanos század, nem ismervén magára többé ifjúkora tündöklő bálványáiban, ezeket teszi felelőssé tulajdon hanyatlásaért; rájok fogja, hogy elvesztették fényöket, frissességöket, mivel önmaga szárazabb, komorabb lett.

Ha az analízis ide juttatott bennünket, ha meghódított országul bánt a költészet különböző tartományival, vajjon mit adott cserében helyettök? Ne legyünk igen pesszimisták, a pesszimizmus éppoly meddő, mint veszélyes az optimizmus: adott kárpótlást is. Csoda-e, hogy ott, hol a kapa oly makacsul összevájta s felforgatta minden irányban a földet, virág és pázsit ki van tépve a felszínről? Kárpótlásul jobban ismerjük a talaj természetét, s mélyebben fölfedezvük az alsóbb rétegek; az ember jobban számbaveszi, mit termelt már és hogy mit kell még termelnie. Ha igaz – de hát igaz-e? – hogy az érett ember vesztett csalódásiért s lelkesedésiért kárpótlást nyer a reflexió és tapasztalás hozta előnyben, akkor az is áll, hogy az analízis, e rettentő ellenfele minden költői érzésnek, az emberi tudás minden ágaiban, melyek a szemléletből s a valóból táplálkoznak, adott annyit, amivel megvigasztalhatjuk tán magunkat azért, amit elvett tőlünk. A történelem, a kritika, a tudomány kivált sokat nyertek ama rejtélyes működés által, mely a képzelet és lélek eszményi víziói rovására ment véghez; a nagy sokaság jóllétének gyarapodása is oly nyereség, mit nem akarunk elvitatni, mert a társadalmat, épúgy mint a költöket, nem lehet örökre azon padlásszobára kárhóztatni, hol az ember úgy meglakik húsz éves korában. Részhajlatlan bírótiszte a nyereséget egyensúlyba vetni: a mi feladatunk most egyedül azt vizsgálni, hogyan enyészhetne el a költészet e világról.

A költői ízlés és szellem e fokozatos gyöngülésének a közönségben s művekben egy másik következményét, más jelét is vehetni észre. Hármóniás egész helyett, némi csoportozat helyett, hol az összesnek varázsa minden egyesnek hatását növeli, s amaz époly termékeny ellentétek helyett, mint az összhang maga, nem találunk egyebet, mint a tehetségek s kísérletek elforgácsolását s elszigetelését azoknál, kik űzik vagy próbálgatják a költészetet. Valóban, mi a nagy epochákat jellemzi, csoport, vagy küzdelem. A genie ugyanazon sugára igen különböző kifejezésű arcokra esik, de amelyek kölcsönösen világítják egymást, s így terem egyszerre, egy csapással mintegy: Racine, Molière, Boileau, La Fontaine; vagy pedig egy vitézkedő eszme két ellenséges táborát állít szembe. Összeütközésökből kipattan a költészet szikrája, s előáll a nagy romantikai mozgalom, mely megelőzte a restauráció bukását. Titkos rokonság létez ilyenkor, még azok közt is, kik csatáznak s egymást gyűlölni vélik; egyik Aristotelesre esküszik, a másik Schlegelre; de mind a két fél ugyanazon célra hat össze, mert mindkettőnek van hite eszméiben s művében. E láthatatlan egyezést, e dicső összhangját a költőknek még a nemzeti és fajbéli különbség, az anyagi távolság sem zavarja meg: Lamartine testvérkezik a lakistákkal (angol költő-iskola, a *tavasdiak*) a nélkül hogy ismerné őket; Sainte-Beuve pedzi Wordsworth-ot, anélkül, hogy utánozná; de Musset Alfréd talál módot bájos eredetisége kitüntetésére Byron szomszédságában, Barbier Ágost férfias vagy panaszos hangjai visszafelelnek Leopardi nemes, hazafias műzsájának; ugyanazon időben,

ugyanazon gondolat látszik kihajtani a Werther és René dalnokánál, a Manfred költőjében s az Obermann szerzőjének ábrándjaiban. Ugyanazon szár, azonegy naptól serkentve, különféle illatú s színpompájú virágokat terem, de amelyekben megvan a közös családi hasonlat. Schiller, Chateaubriand, lord Byron, Scott Walter, Moore Tamás, de Staël asszony, Goethe, Wieland, Shelley, Werner, Jean Paul, mind különböző hangszerek csudálatos szimfóniájához hasonlíthatók, melyeket egy isteni művész igazgat. Ellenben most csak dirib-darab költészetünk van; kiki magának tartja a részecskét, melyre kezét rátette. Nemcsak, hogy nincs kötelék, mely egybefűzné a poétákat; sőt azt hinné az ember, nem is ösmerik egymást, oly nagy az elkülönzés, oly tátongó köztük az úr! Nem akarjuk e helyen vitatni a *tehetség*, a forma, a kézügyesség, az eszme és kép közötti szoros összhang kérdését: e szempontból lehetne vitázni nagy hátránya nélkül is egyik vagy másik újan-jöttek; de ha az olvasó egyetért velünk, hogy a költészet igazi nagysága abban áll, ha egyedi műben minél nagyobb része van az általános eszméknek s egyetemes érzelmeknek, mivé kell annak törpülni oly írók kezében, kik belőle némi önző, szomorúan elzárkózott s meddő kincsei számlálatában vagy hiú ékeinek végnélküli változtatásában elmerült tehetséget csinálnak? A személyesdinek ezen siralmas haladtával, a poétai nagy közösség kárára, mivé lesz a lélek, az ihletés, a *sokas* (kollektív) gondolat, mely egész költői nemzedéket ugyanazon cél felé hajt, s a velök egykorúakat dicső kíséretül csatolja hozzájuk? Hol ama szerepe a költészetnek a mai társadalomban, hol ama hang, mely végighullámszanék a hallgatóságon, e mindenki által bírt, de kevesekre bízott örökség, hogy dúsabbá, termékenyebbé tegyék? Imhol a baj, és e baj megvan, bármiképp törekedjünk álarcozni a részletek pompája s a faragványok piperéje által. Sőt e zavarban is, hol kiki a maga dalát fújja, nem törődve összhanggal és az egésznek hatásával, azok nyerne elöttünk elsőséget, kiknek költészetében megvannak még az emberi család arcvonásai, kiket hallgathatunk, s követhetünk, anélkül, hogy messze letérnénk a járt utakról, s bizarr vagy veszes fénytől világított, szörnyekkel vagy beteges víziókkal népesített ösvényekre kalandoznánk. Elöttünk örökké gyanus valamely költői mű, legyen az bármily tudós, hangja bármily *fennkölt*, ha megérteni s élvezni akarván, először is el kell magunkat szigetelni az emberiségtől, kitépni szívünkéből a természetes érzelmeket vagy kitörölni lelkünkéből közös eredetünk nyomait, a végre, hogy sajátságos, kétértelmű, s oly érzelmek sorának adjunk helyet, melyek csupán a tört úton kívül eső egyének bizonyos osztályának, csupán kisszámú, magát önként speciális szabályok s kivételes törvények alá vető agynak hozzáférhetők. Eszmény utáni törekvés, az igazi szenvedély lángja, a természet szépségei, a mezei élet harmóniája a tűzhely csendes örömeivel s a családi szeretettel, a bölcselem igazságai, követve s megvilágítva a költészet által keresztül a szimbolumok fátyolán s legendák kódén: íme van még, istennek hála! honnan a választottak képzelme ihletést nyerjen. Jól esik a költő vállára hajolnunk s úgy olvasnunk, míg ő a maga módja szerint szavalja s átfordítja szövegét amaz isteni könyvnek. E komoly gyönyörben gyakran részesített bennünket *de Laprade* úr, ezért helyezzük őt csúcsára azon, fájdalom! kisdud csoportnak, mely még egyre azon van, hogy a költészetet az erkölcsi lét legtisztább kifejezésivé, a külvilág legfenségesebb magyarázatjává tegye, és amely nem szűnik az emberi lélek mélyeiben keresni annak forrását vagy gyökerét.

Könnyű az eszmék sorát és láncolatját követni, mely Laprade-ot az *Éleusis*-től *Psyché*-ig, és *Psyché*-től a *Symphonies*-ig s *Idylles héroïques*-ig vezette. Mint ifjú, elfoglalva találván minden tért, talán nem is levén reménye, hogy felülmúlja, vagy elérje egyiknek hármóniateljességét, másoknak ragyogó színeit, emennek mondhatatlan báját, amannak rendkívüli választékosságát (élégance), jelképekhez folyamodott, hol tehetsége, mely inkább emelkedés

mint kellem által szembetűnő, kéjelmesen fogta magát érzeni. Így ment lőn először is a köznapiságtól; de már előre fátyolt vona olvasói és maga közé; s kitette magát azok közönyének – s az ilyenek száma nagy, – kiknek jobban tetszik Venus, mint Polymnia. De Vigny és főleg Ballanche ihlete látszik Laprade-nak a föllépésén: emellett a nevelés, égalj némi befo-lyását is föl kell tudni, első benyomásait egy fiatalembernek, kit az Alpok közelléte vonz, míg szemei egy sötét városon s felhős égen boronganak; annál nagyobb vonzódást érez a végtelenség képei, az azúr mennytől élesen elütő hónap féhérsége, az örök fény s derű iránt, mivel szüksége van szemének, lelkének ködön, felhőn túl keresni azokat. A görög régiségnek örökké ifjú, örökké szép meséi egyikét választva a kiindulási pontul, benne titokszerű viszonyt talált a legfőbb széppel és igazzal. Lehet-e vonzóbb valami, mint Psyche története, ki az emberi lélek bájos megszemélyesítése, érintkezésbe hozva egy istennel: először meg van elégedve titokteljes boldogságával, majd e boldogságot a tudás által vágyik növelni s lakol kíváncsiságáért, a vezeklések s átváltozások egész során menve keresztül, mígnem megfutván a kísértetek s számkivetés fázisait, visszatérve az újra meghódított istenség bir- tokába? Midőn Laprade Victor később a *Poèmes évangéliques*-t írta, főleg a Krisztus eljöve- tével egykorú emberiség szerepét akarta gyakran patetikus egyszerűséggel kifejezni ama drámában, mely Betlehemben kezdődik és végződik a Kálvárián. Az emberi nem fájdalmai, felvéve, megtisztítva s megváltva az Üdvezítő szenvedései által, ím ez a fő ihlete e költemé- nyekben, hol Laprade-nak átalánosító tehetsége újra emlékezetbe hozza s hirdeti a keresz- tyének nagy családjának az evangéliom istenével való egyességét. Ezért lágyul meg, s lesz emberivé e költemény, melyet egyébiránt azzal vádoltak, hogy igen hajlandó elszigetelni magát, hogy igen keveset gondol a mi szerelmeinkkel, fájdalmunkkal, ábrándjainkkal és örömeinkkel. A *Symphonies* és az *Idylles héroïques*, néha nagyszerűen, de néha kissé egyhan- gú zordonsággal, a társadalmi erők egyenetlen harcát a természeti erők ellen fejezik ki egy büszke, sebhedett, viharszomjas, vagy végtelenbe vágyó lélekben. Csakhogy mégis a család megnyeri e harcban a diadalt, melyet a társadalom elvesztene. A szerető, a hitves, az atya gyöngédsége, a csecsemő vidám játéka, a családi fészket tápláló mezőnek szívemelő képe, a házi boldogság édes hármóniája visszaterelik a bujdosót, az önkintes száműzöttet s így jóvá teszik, ami a havasok, tölgyek rajzában nagyon durva volna a mi gyöngéségünkhöz: hiszen maradhat-e fagyos a múzsa, holott mosolyogni tud, mint egy menyasszony, vagy sírni, mint egy anya?

Látnivaló, hogy mindebben van egység s nagyszerűség. Mindazáltal legyen szabad mér- legelnünk azon *vonzóerőt*, melyet egy ily költészet a társadalomra s közönségre gondolni képes: legyen szabad kérdenünk, vajjon a népszerűség, melyet megvetni oly nemes dolog, nem szükséges-e mégis, hogy teljessé tegye s megállapítsa a költő szerepét ezen a világon. Most midőn Laprade úr munkáinak új kiadását bocsátja közre, eszébe juttatjuk Planche Gusztávnak ezelőtt hat évvel hozzá intézett tanácsait, amaz ékesen szóló lapokat, melyek azon nyilatkozattal végződnek, hogy a költő feladata nemcsak meggyőzni olvasóit, hanem meg is hatni. Kivált a *dulcia sunt*, és a *non satis est pulchra esse poemata* szabályok feletti el- mélkedést ajánlanók Laprade úrnak; egy oly költő szabályai fölött, akit ő talán kissé lenéz, de akiben volt jó, és aki a poétai varázs ezen kényes ügyében példát és mintát is nyujt nekünk. Horatius *Carmen seculare*-ja sőt legkikürtlebb hősi ódái is, neki kevesebb dicsőséget, nekünk kevesebb gyönyört szereztek, mint ama Glycere homlokáról vagy Lydia ajkairól szedett s egy páratlan művész által aranyba foglalt gyöngyök. Nincs szükség elmés szimbolumokra, fáradságos művekre, nagyszerű költeményekre, hogy valamely nevet min- denek emlékezetében, valamely dalt mindenki lelkében megörökítsen az ember. Harminc

sor elég arra, La Fontaine-nak, egy meséje, Chénier Endrének egy töredéke, Musset Alfréd-nak két-három versszaka, egy könny, egy mosoly, egy szellő, mely elsuhan, egy mulékony dallam, egy zengő madár! E harmincsoros költemény lesz aztán az, mit többé nem feled el senki, melyet egész világ ismétél; ilyet óhajtánánk találni Laprade Victornak már elég gazdag készletében. Mit sem tesz, ha még most neki nem ítélnélük ama költőkirályságok egyikét, melyeknek pálcái úgy látszik, elvesztek a mult annyi ereklyéivel; senki sem méltóbb nála, hogy betöltse s megnemesítse az interregnumot.

Autran József az *Epîtres rustiques* szerzője is, a költők ezen családjába való, kik a szó legtermészetesebb legigazabb értelmében *emberi* érzelmekből veszik költészetük lényeges elemeit. Csakhogy ő nem keresi eszményét magas tölgyek s fellengő csúcsok körül: örömeit marad közepén a hegyoldalnak, szereti a mezei vagy házi élet epizódjait s a családi jeleneteket. Ez előszeretete mutatkozott már a *Laboureurs et Soldats*, a *Vie rurale*, a *Poèmes de la mer* c. költeményeiben, hol alaprajzban mindig az ember állt, elegyítve fájdalmaival, gyöngéd érzéseit, ábrándjait a tájképekkel vagy mezei munkával. A „Mezei epistolák” felfogván és követvén e szerencsés eret, kísérletkép tűnnek föl egy oly genre-ben, melyre irodalmunk (a francia) kevés mintát nyújt, s mely egyszersmind az idillhez, az episztolához s verses értelmezéshez húz, de azon szembetűnő céllal, hogy bizalmas hangúvá tegye mind e genre-eket, hogy az egyszerűség s igazság ugyanazon árnyalatában olvassa fel. Szerző a közönséges életből veszi tárgyait: egy utazás a mezőn keresztül, egy fa ledőlte, egy leányka arcképe, hazatérés a szülőföldre; ír barátjához, egy távollevőhöz, és bármennyire kerüli, hogy nagy hangba ne essék, általános, bölcselmi eszmékhez emelkedik, melyeknek a párizsi fertelmek s a mezei szépségek teszik alaphangját. E mód, a mezőt kellemes, házias, emberies oldaláról tekinteni, összekapcsolva a lélek jobb érzéseivel, s egyaránt távortartva magát a mi régi alexandrinjaink didaktikus fagyától és a mi nagy költői iskolánk teljes naturalizmusától még eddig nem sok nyomot hagyott a francia költészetben. Valóban, meg kell egyeznünk, hogy mai lantosaink, élükön Hugo Victor, a természetet zengik, nem a mezőt, ami nagy különbség. Belőlük, azt hiszem, nagyon silány mezei ember válna; ők oda is kiviszik genie-jük zsarnokságát, s nekik époly nehéz volna a mezei élet igazi szellemének korlátjai közt maradni, mint túrni apró nyomorúságait. A természet Hugo Victornak nem egy ház, egy tanya, egy csárda, egy menedékhely, a város izgalmaiból, egy középpont, mely körül édes emlékek, homályos lények s rejtett erények kis világa gravitál: neki az egy nagyszerű színház, melynek csillárjait a géniusz gyújtja fel, és ahol, maga levén a teremtéssel, abszorbeálja egyszerre az istenséget s emberiséget.

A „Mezei leveleket” inkább ama *fél-jellemű* művekhez lehetne tenni, melyeket az angol költészet csoportosított össze tavai körül, azon különbséggel, hogy már magok e szabadabb, hajlékonyabb, a családi hanghoz könyebben simuló költészet feltételei jobban összevágznak a genre-rel, mint a francia verselés. Az angolnak még az az előnye is van mifelettünk, hogy irodalmában, az erkölcsi, a családi élet egész más helyet foglalván el, mint a mienkben, képei sohasem idegenszerűek az olvasónak, míg mi szerencsétlenségre ahhoz vagyunk szokva, hogy a képzelet műveitől más, gyakorta éppen ellenkező érzelmeket s rajzolatokat várunk, mint amilyeneket házi tűzhelyünknel keresünk. Van, meglehet, némi olyanság (analógia) *Autran* működése s a *Saint-Beuve* úré közt *Consolations* című szép könyvében; hanem ez csupán abban áll, hogy mindkettőnek családias képek szolgálnak induló pontul általános eszmékhez, s azon megkísértett törekvésben, hogy a francia vers hagyományos merevenségét meglágyítsák, hogy pongyolában mutassák fel, majdnem oly bizalmas csevegésben, mintha prózára volna vetkeztetve. Az egyéni érzelem, költői vérmérséklet jobban kiötlük *Saint-*

Beuve gyűjteményében: a mező csaknem eltűnik abból, s elégiai hang emelkedik ki romantikus búsongás alapján. Még Brizeux-t is a mezőkkel barátkozó francia költészet próbatevői közé számíthatni; hanem Brizeux inkább *bretton*, mint mezei költő; a mező neki csak breton ábrázatban létezik; s ő ez ábrázatját egyszerűség és csín gyönyörű vegyületével tudja kifejezni. A Provence, vagyis inkább Franciaország déli része, dacára minden dícséretes törekvésnek, utólag visszaadni eredetiségét, távolról sincs felruházva amaz éles vonásokkal, ama *sui generis* jelleggel, ama saját erkölcsök- és szokásokkal, melyeket Brizeux kedvvel ragadott meg s mesterien ecsetelt oly időpontban, mikor mindez már halványulni kezdett s tán el is enyészett volna az általános egyformaságban.

De, kivéve némely, a mezei munkához tartozó részleteket, nem egy kiváló tartomány, nem egy bizonyos mező az, mi Autran Józsefet ihleti, hanem általában a mező. Művészi szempontból ez hátrányos neki. Más szempontból, melyet bölcselminek nevezhetnénk, nem szükség bizonyítgatni, mily egészséges s derék dolog az, ha nem csinálunk a természetből, a mezei életből *varázsnőt*, kinek bódító itala felcsigázza az ember henye tehetségeit, s elzibasztja tevékeny erőit, sem pompás gépet, melynek kerekai elhúzzák úgy az alkotót, mint munkásait, hanem nyájas hű barátot, társul a lélek jobb érzéseivel, s az élet legtisztább gerjedelmeihez.

Lehetne tán gáncsolni Autran-t Párizs elleni gyűlöletéért s dühös szenvedélyiért a mezők iránt, a párizsi elvetemültség és falusi tökélyek örökös ellentétiért; tán szabad volna értésére adni, hogy alapján az ember mindenütt egyforma, hogy szenvedélyei, érdekei, azért, hogy kisebb körben nyilatkoznak, nem teszi se jobba, se tisztábbá, és hogy nagyon elmerülni a mezei ember, a paraszt erkölcsök bájainak, a falusi élet gyönyöreinek magasztalásába, annyi, mint a szellemiebb embereket oly fajta veszélynek s felsülésnek tenni ki, amikbe eshetnek azon regényes vagy érzelmes képzeletű lelkek, akiknek pompás szavakkal festették a házasság *költészetét*. Mi egy inkább irodalmi gáncsot emelünk a „Mezei levelek” szerzője ellen. Ama nehézségen, mely ily egyszerű tárgyaknál a tartalom és forma közötti arány pontos megtalálásában rejlik, gyakran diadalmat vesz Autran, de nem mindég. Jól megértjük: nincs szavunk sem az érzelmek ellen, miket szerencsésen fejez ki, sem a leírói szépségek ellen, melyeket bájosan tükröztet, hanem csupán a családis vagy társalgási (familiers) részletek ellen, melyeket a stíl feddhetlen sajátossága (propriété), s választékos egyszerűség alá művészileg rejtett folytonos csin által kellett volna *megmentenie*. De hisz reformálhatja, lágyíthatja valaki ezt a mi rettentő francia verselésünket, próbálhatja pongyolára vetkeztetni, visszavinni a természeteshez, igazhoz: rajta van a ránc, a gyűrűs, nem is enyészik el soha egészen. Neki megvannak a maga *szégyenlősségei* (pruderie), routine-jai, összeférhetetlensége a humorral, melyeken nehéz erőt venni. Körülírások vannak Vigny-nél, vannak Lamartine-nál s nem mernők állítani, hogy Hugo Victor-nál is nincsenek. Mindjárt a „Mezei levelek” első lapjain szerző azt mondja egy falusi cselédnek: *zárd be szembéjadat!* Odább egy nyalánk gyermek *nyalánkság által illetve* van, hogy kisüljön a rím s a cezura; másutt a kertész oly egyénnek mondja magát: *ki kertészetünknek elnöke*; a Brizeux-höz írt megható versben aláhúztuk e sort:

Balsors közelítvén *futál, hogy távol légy!*

E foltokat nem vennők észre fönnkelt, magasztos, igazán költői tárgyaknál, vagyis inkább ott nem is fordulnának elő. Természetesen, a tárgy ragadná a költőt s nem hagyná, hogy szórakozásból elcsepelt vagy prózai hangba essék. De egy mustra-lóhoz, vagy falusi maire-

ré lett íróhoz (nem azonos ez egy kissé?) intézett episztolában, egy kétkerekű talyigán történt utazás vagy csárdai összejövet elbeszélésében, nincs menekvés. Szigorú igazságnak kell lenni a hangban; minél háziasb az eszme, annál elkerülhetlenebb, hogy szorosán illjék a szó az eszméhez, e nélkül a disszonancia egész meztelenségében áll elő, mint sík földön a legkisebb kavics már esemény. Nem hiába, hogy a régi szónokok mindjárt eleve a tragédia karjába vetették magukat, s a harminc év előttiük csoportosan szárnyaltak a magas líra felé: ezen költészeti nemnek nyelve kész volt; s ha a minta kész, csak tenni kell valamit belé. De a „Mezei levelekben” többnyire a nyelvet is csinálni kellett, s nyíltan szólva, e munka nem hozza be, amibe kerül. A provençe-i eredetű költők nem óvakodhatnak eléggé a hanyagságtól, következményeitől a példabeszéddé vált könnyűségnek. Az előítéletes párizsi azt gondolja, hogy a vers úgy terem Provence-ben mint a füge, vagy olajgyümölcs, s nem volna igazság, hogy valaha Autran legyen felelős a Méry rögtönzéseierért.

Grenier Eduárd is kedvelője az ideálnak, de távolabbi, világpolgáriash, epikai vagy mondai alakokkal egybeszórtabb ideálnak. Neki bezzeg nem vethetni szemére tárgyai túlzott mindennapiságát. Inkább az a vád érhetné, hogy kelletnél több ifjú merészséggel ragad meg, de azután vázlatban hagy, oly nagy eszméket, melyek közül egy is elég volna egy költő becsvágyának. Aeschylus, Milton, Shakespeare a mintái, s illő igazságot szolgáltatunk legalább választott mintáinak s gondolati emelkedettségének. Megérdemli egyébaránt, hogy azon költői csoporthoz számítassék, mely tért enged műveiben a lélek vágyainak s az emberi rendeltetés gondjának, mert amivel ő bizonyos hitregei vagy mondai típusok körében foglalkozik, az a szenvedő s elnyomott emberiség szabadulásának eszméje, e századokon át folyó szabadulása, melyet, nem lévén még befejezve a költő szerint, a jövő adna meg, mint mindent, amit hiába várunk a jelentől. Ez eszméje mutatkozott már a *la Mort du Juif errant* (a bolygó zsidó halála) című művében. Az *Elkován*, melyet talán nem feledtek még el a Revue (d. d. M.) olvasói, regényesebb formában oly két lelket mutatott nekünk, melyek szeretni próbálták egymást Boszporusz ama partjain, hol az asszony csupán a kék szolgálai eszköze. Nyugat szellemisége lengé át szerencsésen e keleti költeményt, s a szelíd Aina története, kinek lelke fölszállt egy elkován fehér szárnyai alatt, míg hullám nyelte be gyönyörű testét, ama költői érzés egyikét gerjeszté bennünk, mely sokkal ritkább, hogysen csekélylenők, még ha lord Byron vagy Musset Alfréd visszhangja volna is. Grenier *Poèmes dramatiques* c. új kötetének fődarabja a *Prométhée délivré* (megszabadított Prometheus). Van nagyság ez eszmében. Prometheus szabadulása: ez a halál lesz, de egyszersmind az olympi istenek bukta; ez egy ismeretlen isten eljövele, ki újjá lesz teremtendő a világot. Így az emberiség érdekelve van e megszabadulás által, mint érdekelve volt Asverus jelképi megváltása által. A vén titán, szirtjéhez láncolva, keselyűktől tépve, az Aeschylus lángesze által örökített scénák közepett, üdvözli a mennyei hajnal első szürkületét. Még semmi se látszik az éj árnyain keresztül, de szemeknek a fájdalom és magány prófétai világosságot ad. Diadalmas vívódásai közt bosszantja ama kegyetlen isteneket, kik tapsoltak vala büntetésén, s kik most, istenségök alapját ingani érezvén, jőnek, megalázni magukat előtte. E vegyületében a gyászos reménynek s kielégített bosszúnak van bizonyos vad hév, melyet a költő gyakran sikerrel fejez ki. Azonban, ha a hangulat igaz is, a kifejezés nem mindig odaillő; a lírai vagy tragikai lendület nem kitartó mindenütt; az összhangot gyakran prózai sor vagy igen is modern árnyalat rontja meg, ami messze lök bennünket Aeschylustól. Az oceanidák, kiket Grenier a titánnal párbeszédbe állít, oly nyelven szólnak, mely néha rímes próza-féléhez hasonlít, s melytől a szerző megkímélhetne volna az ókori poézis eme szép teremtményeit. Az a mi a *Megszabadított Prometheusban*, az ami Grenier Eduárd eddigi műveiben nincs,

nem az ízlés vagy az eszme merészsége, a körvonalok teljessége, az első vázlat, a költői fogantás: hanem a kivitel tökélye. E *költemények* oly hatást tesznek, mint ama vászon, hol a művész, az ecsetelgetés nyűgeitől szabadulandó, belefog vitézül valamely nagyszerű tárggyal, roppant alapon büszke, hősi alakok csoportját fejt ki, de nem bír a tárggyal, s amit nagyol, inkább díszítmény, mint kép. Mi Grenier Eduardban kedvünkre való költő anyagára ismerünk: lesz belőle valami, mihelyt jobban eszében forgatja ama híres, noha másfajta vakmerőségre alkalmazott mondást: „Ha valaki világokat repeszt le, ereje legyen hozzá, hogy el is bírja”.

Megszakasztjuk e helyen Pontmartin értekezését. Előadta a jelen francia költészet derültebb oldalát. Most következik a rajz sötétebb része: Leconte de Lisle és Baudelaire túlzásaiban felmutatva. Végre azt vizsgálja, minémű költészet lehetséges a demokráciában. Hanem értekezésének e szintén tanulságos részét lapunk jövő évi folyamának első számában adjuk.

Armand de Pontmartin így folytatja szemléljét:

Nem kísértjük meg az eszmény cultusához, a költészet általános, bölcselmi jelleméhez híven maradt ezen költőkkel (Laprade, Autran, Grenier) összehasonlítani azokat, kik a költészethez csak magánihletésért folyamodnak, kik azt saját rendszerök- vagy szeszélyöknek vetik alá. Még hasonlítási kapcsot sem találunk a költői világ ezen két sarka közt, s aztán a szomorú gyönyört sem szerezhetnők, hogy a tehetség silányabb voltát kimutassuk azon íróknál, kiknek irányát sajnáljuk, miután művészi – jobban még mint költői – képességek vita tárgya sem lehet. E képesség, igazán szólva, csak sajnálkozásunkat növelné, vagy újabb vádló okul szolgálja ellenök. Ugyan mi haszna is magukat e fanyar, áldozatteljes pályára adni, bírni a művészet minden titkát, hajlékonyá tenni a formát, a verselést, tökélyre vinni a részletekben s faragcsálásban, mi anyagi haladás jele, ha mindez meddő törekvés marad, ha eredménye nem egy bensőbb, termékenyebb közösülés a költő s mindazon lelkek közt, kik tőle várják, hogy tolmácsuk, vezérok legyen? Vegyük elő például *Leconte de Lisle*-t, egyikét a magát önként elszigetelő tudós költészet mestereinek: mire való annyi erőlködés, mondhatnók oly erély és akarat, oly biztos körrajz, oly eleven hang, annyi izom, annyi ideg és ruganyosság, hogy végre is néhány művész, néhány műkedvelő méltánylását nyerje meg, s legkisebb hatás nélkül maradjon saját kora értelmi világára? Szobai, cellai dicsőségre van-e teremtvé a költő? Panaszkodik a költészet elhagyottságán, s mi megkísérlők okát adni; de mi joga panaszra, ha a tehetségesbek, erősebbek, a helyett, hogy a mi napunk fényén járnának, a mi életünk szerint élnének, a helyett, hogy szívök a miénkkel együtt dobogna, hogy az egyetemes szellemnek adnának kifejezést, inkább messze száműzik magokat tőlünk, túl időn és teren, zavaros theogoniákért megvetik az eszmeiség tiszta fényét, s valami hindu templomba mélyednek, elbujdosnak a forró ég alá, vagy kietlen vadonban bolyonganak mint kísértet? Költő vagy: egy okkal több, hogy ember légy, mert, ismétlem, a költő nem egyéb, mint az éneklő emberiség, mint mindnyájunk képzelete *egy* által fejezve ki, s ím te, lemondva legdrágább jogodról, jobb szeretsz kivételes költő lenni, aki fantasztikus vagy rémítő lények közt lakik, hol az ember eggyel sem találkozik abból, amit érez, amit lát, amit szeret! Pedig végre is, s e rendszerek dacára, mik a költészet igaz forrásai? Isten, természet, szerelem, szeretet, külső világ, benső világ, tüneményeik és titkaik határtalan sokféle voltával. Úgy, de Leconte de Lisle művében az ég meg van fosztva lakóitól; isten egy, a régiek *fátumához* hasonló kegyetlen fatalitásnak engedte helyét, mely süket a mi jajainkra; a bú ott kétségbeesés; az ábránd ott egy égő fővenyen nyujtódzó rőt-vad merevensége; az állatok ott szörnyek; a növények és virágok ama bizarr vegetáció bélyegét hordják magukon, melyekről sose tudja az ember, csoda-e, vagy mérég; a természet, melynek látása oly vidámító, oly édes

különben, ott megszűn hatni ránk, illetni bennünket, hogy idegen, exotikus formát öltön magára, mely megdöbbsen s elrémít. A szerelem végre, az nem csupán oly kegyetlen törvény, *csapás, kárbozatos örültség*, melyet a költő átkozhat egy-egy pillanatban, midőn érzelmei gyarló vagy csalfa tárgyaira megharagszik: a szerelem ott valóságos pokol, áldozatai *elkárbozott lelkek*, és a szerelemnek ez elítélt martalékai örök átkot szólnak amaz irgalmatlan hatalom ellen, mely nekik szívet adott, hogy gyötörje, s belrészeket, hogy marcongolja. Ez iszonyú leltárában minden az emberiségre nézve ellenséges vagy gyászos erőknél még a kutya is, a háztűz e nyájas őre, e sétáló utitárs, melynek látása csupán kellemes gondolatokat ébreszt, kiéhezett szörnyeteggé válik, mely kietlen martokon barangol s melynek baljós üvöltése képezi a hullámok zúgásával együtt himnuszát a pusztulásnak és zűrzavarnak. Ismételjük, különös idegszerkezet kell hozzá, hogy valaki megbírja a költői mérséklet e túlzásait. Ily erőszakos elferdítésében minden tárgynak, melyen szereti magát gyakorolni az emberi érzékenység, mi lesz a költő és hallgatói közt fennálló szükséges viszonyból? Még ha ragyogó nyelven fejeznék is ki magát, még ha csodákat tenne is akarata és tudománya által, hogyan ragadhatná meg kellően a lelkeket, hogy ezáltal poétai feladatát megkoronázza? Leconte de Lisle magára vessen, ha mindedig nem tudott tehetségéhez illő hírnévre kapni; ha az embereken uralkodni akarunk, szükség közlekedni velök; és aki makacson elszigeteli magát, van-e joga elhagyatásról panaszkodni? –

Baudelaire Károly neve és munkája komolyabb s szomorúbb észrevételekre nyújthatna tárgyat. Őnála nemcsak oly költővel van ügyünk, ki elkülönözi magát az emberiség nagy családjától, nem csupán oly makacs egyéniséggel, ki a természetes érzelmek helyébe rendszert állít: hanem beteges képzelődéssel, melyben megvan a kórság felizgatta finom fogékonyság és működteti is azt, rovására mindannak, ami a poétai világban érdemes bennünket meghatni vagy elbájolni. Baudelaire bizonytalannal egyik legérdemesb tünetmánya egy bomladozó irodalomnak, s megdöbbsenő példa arra, mily túlságba eshetik az egyéni érzelmek, ha nem lévén már se kapocs, se fék, se szabály, nevezetes művészi tehetséggel egy tébolyodott ábrándozása egyesül valakiben. Semmi sem volna könnyebb, mint sarcasmusokkal, vagy erényes bosszankodás formuláival támadni meg a *Fleurs de Mal* szerzőjét. Szerintünk Baudelaire nem ily bánást érdemel: talán pszichológiai vagy éppen physiológiai tanulmányoknak kellene alávetni, ami nem lenne haszontalan összes irodalomtörténetünkre nézve sem. Ime egy finom, ideges, költői rendeltetésű természet; jöjjenek rá éltető fuvalmak, jótékony napsugár, kellő művelés: a gyümölcs megfogad és megéri. Szerencsétlenségre ez egy sajátos diszpozícióban szenved, mely az érzelmeket s képeket, amint benne tükröződnek, megmásítja s megmérgezi. Egyszóval e költői képzeletben *zavarossá* válik a költészet, mint ama jó borok, melyek bizonyos helyen, bizonyos légkörben megromlanak. Oly korban, mely kedvező a poétai szervezet szabad fejlődésének, jeles példaktól környezve, melyek tekintélyét el kell vala ösmernie, egy oly irodalomban, mely még *bisz* valamiben, mely lelkesül valamely eszmére, melynek van még öntudata, lelke, talán az általános érzelmek fölülkerekedett volna ez egyéni érzésen; talán a valódi költészet diadalmat nyert volna e beteges hajlamon, mint egészséges diéta csirájában elfojtja a betegséget egy megtámadott vagy fenyegetett életműben. Sajnos, hogy itt – és ez a fönnebb kimutatott elforgácsolási szellemnek köszönhető – ellenkező tünetmánya fejlett ki. Az egyedi érzés nyelte el az egyetemeset; a beteges csira vált egész organismussá. Így lehet megfejteni Baudelaire költészetét. Mi hisszük, hogy túlzása őszinte, s nem akarunk, a többség után menve, úgy bánni vele, mint istentelen- s erkölcsstelen. Az ily nagy szavak elveszteni hatásukat egy oly ember irányában, kire nézve a jó és rossz fogalma kifordult sarkából, s kinek poétai hangszeré már csupán a gonosz hatalmak

keze alatt zendül meg. Valamint azon betegek, kik a láz utóízét érzik mindenben, amit érin-
tenek, s kikre nézve a legízletesb, legtáplálóbb eledetek, keserűvé, emészthetlenné válnak,
Baudelaire sem vehet már egy kortyot sem a költészetből, a nélkül, hogy a korty meg ne
volna vesztegetve méreggel és keserűséggel. Neki a külső, a látható világot, mint természe-
tes lakója, szüntelen kísérti a gonosz, szörnyű látomások (visió) óriási rútságok, iszonyú
romlottság, hallatlan elvetemülés, s a szenvedések, a bűn, az istentelenség ezerféle változatai
zaklatják; mérgesek ottan a virágok s döglletes illatot lehellnek; a források ott meg vannak
mérgezve s nem hajolhat az ember üde tükrök felé, hogy benne egy kísértet vagy halálraítélt
alakját ne lássa. Neki a természet nem – mint Leconte de Lisle-nek – csupán egy pompás,
de érzéketlen mostoha: neki az a pokol látható képe, vérengző, sötét gúny szövődéke, az
emberiség arcára dobva. A szerelem őnála még gonoszabb, mint ama pokolbeli csapás,
melynek áldozatait Leconte de Lisle ellépteti szemünk előtt. Nála az valami meg sem nevez-
hető dolog, mely vérben és rondaságban duszkal, valódi örököse Lesbos és Caprae szemtelen
tivornyáinak, a bujaság ama nemében keresve lehetetlen kielégítést, mely gyalázatja a po-
gány kornak, s melyet a mai civilizációnak érteni sem kellene. Ime, hová juthat az egyéni
érzés, ha egyedül uralkodik, ha a költészetnek ezen *specialistái*, *szeszélyök* minden rakoncát-
lanságainak átengedve magukat, a finnyás ízlésnek e csiklandó szereit által remélik vissza-
édesgetni a közönyös sokaságot, s azt hiszik, hogy költői ábrázatukat annál élesebb voná-
sokban tüntetik ki, ha éppen ellenlábás irányt vesznek mindazzal, ami igaz, jó, üdvös, szép
vagy más szóval, ami költői. Mivé lenne oly társaság, mívé egy oly irodalom, mely Baude-
laire-t elfogadná költőjének? Hova kellene alacsonyulnia értelmi s erkölcsi tekintetben,
hogy meghonosuljon ama légkörben, melyet egy ily múzsa lehell? Mi lehet jövője egy oly
költészetnek, mely önmagát arra kárhoztatja, hogy ne legyen egyéb kivételnél, oly rideg ki-
vételnél, mint Leconte de Lisle költészete, vagy oly szörnyűnél, mint a Baudelaire-é? Föl-
tenni e kérdést annyi, mint megoldani; mint bebizonyítani főleg, hogy a költészet,
kétségbevonhatlan talentum mellett is, hogyan vesztethi el befolyását, hogyan teheti magát
kívül az emberi szellem valódi mozgalmán, mikor aztán nem lesz többé se tekintély, se vi-
gasztaló, se bűbáj, hanem egy inkább vagy kevésbé bizarr ritkaság, kirakva valamely zug-
ban néhány megcsontosult szakértő, vagy kapsi gyűjtő számára.

E szerint ez új művészet, mely mindannak romjaiból, amit szerettünk, előállt, bármi
néven neveztessek, anyagelvinek vagy fantasztikusnak, túlzónak vagy realistának, a mi sze-
münkben egy megbocsáthatatlan bűnben léledzik, mely előre meghamisítja minden tulajdoni-
t: hogy t. i. mind jobban-jobban elkülönözi magát az emberiség érzelmeitől s vágyaitól;
hogy eltépi a költészet közösségét mindazzal, mi ezt élte, s honnan új életet nyer vala;
hogy végre tagadása az eszménynek, következképpen a helyett, hogy ostromolná, még elő-
mozdítja köztünk a mai szellem azon hajlamait, melyeket mi költészetünk hanyatlásáért
okolunk. Szeretnők a művészet keresettségét, mesterkedéseit ama kéjelgő öngyilkossághoz
hasonlítani, melyet a pogány civilizáció végszakában az eltelt (blasé) epicureusok minden
olyással körülvettek, ami szemeiket bájolhatta, vagy mámorba sülyesztette érzékeiket.
Azt kell-e innen következtetni, hogy vége minden reménynek? Mi nem hisszük ezt: kivált
pedig nem kell engedni a pessimista hajlamnak, mely könnyen elhitheti az emberrel, hogy
ami sújt, előzmény nélkül áll és sohasem történt meg egyébűtt. Más időkben, más formák-
ban, másfajta vagy éppen ellenkező kihágások következtén, époly kemény próbákon, époly
veszedelmes válságokon kellett átmenni a poézisnak és művészetnek. Mi hát a kérdés veleje?
Megtudni, vajjon a demokrácia, mely uralkodik s kormányoz a művészetben is, mint min-
denűtt, képes lesz-e beiktatása és győzelme első zavarai után szert tenni oly saját eszményre,

mely felülemelje őt a gyakorlati élet köznapiságán s az anyag durva csábjain. Ne csaljuk magunkat: a realizmus – hogy visszatérjünk ez oly gyakran emlegetett szóhoz – vagy nem jelent teljességgel semmi egyebet, mint egy kisedd irodalmi pártot, melyet ön gőgje kedviért talált föl egy cotteria, vagy ami sokkal fontosabb, a democrátia és analysis szövetségét jelenti, melyek közül egyik ösztönét, másik vegybontó szereit alkalmazza minden tárgyra, mellyel foglalkozik, vagy amik elbájolják a képzelődést meg a gondolatot. Így aztán a kérdés más színben tűnik fel: nem elég kicsúfolni vagy szidni a realizmust; új hatalom ez, mellyel számot kell vetni mint minden hatalommal, s valószínűleg alkudni, miután rendszerint alkuval végződik minden háború. Hisz minden időszakban volt egy uralkodó vonás, ízlés, hajlam, mely túlságra fajulván a társaságban, azzá fajult az irodalomban is, és mely a pessimistáknak jókora mennyiségű vádra, panaszra s epigrammára szolgáltatott ihletést. Mert az eszménynek, bárhogyan kísértse valaki meghatározni – a szépnek keresése az igazban, vagy a végtelennek érzelve a végesben – nagyon sokféle öltöztetési modora van. Mai nap igen nagyon leszállítják. Másszor nagyon is magasra tűzték, sőt ott keresték, ahol nincs. Alig néhány évvel a *nagy század* (XVI.) virágkora előtt, midőn egy kiválóan aristocrata társadalom lovagi ízetlenségekért, szoknyaimádó hősieségért élt-halt, mely utóbbi eltorzítja az emberiséget s a históriát, az eszmény a hamis modorban állott, azon álságban, mely nem volt különb mint a mienk; s megérdemlette, hogy a valódi francia gallus szellem egy igazi és szabad ere véget vessen e *noble* ostobaságoknak, hogy egy Molière, egy La Fontaine, egy Boileau tiszta aranya minél hamarabb kiszorítsa forgalomból az aranyfüstöt. De mit mondjon az ember a következő századról, amaz időkről, mikor a legkomolyabb, legkitünőbb gondolkodók is csinált vagy hervedt rózsákkal koszorúzták szellemök terményeit, vagy midőn egy elkorcsosult aristocrácia minden kegyeivel biztatta művészetben a pogány szellemet – a legkéjlegőbb s frivolabb értelemben vett pogányság szellemét? Hanem ez szigorúbb büntetésnek is tette ki magát s keményebb visszahatást vala kiállandó. A forradalom volt ama fegyveres kritika, mely e megromlott társadalmat kényszeríté, hogy visszanyerje életét a halálban, s fölgerjeszté a szellemiséget, fájdalom által, a lelkekben. És mégis hány esztendő vala szükséges, különválasztani e visszafoglalt eszményben azt, ami csak emphasis, csak rossz ízlés, neveléses modor, sarjú ál-lovagiasság volt, attól, ami benne éltető vala, ami az emberi gondolat és szabadság újjászületését hirdette? Még újabb időben, mikor egy gyökeres forradalom megint kétségbe hozta legbecsesb vívmányainkat, méltán lehet kérdeni, vajjon a társadalom dőre elnézése egy minden fékről, szabályról megfélelkezett botrányos irodalom sükere iránt nem mozdítá-e elő ama rossz szenvedélyek rögtöni elharapódzását, melyek törvényesítést nyertek az utcákon, miután megtapsoltattak a könyvekben.

Jelenleg a democrátia kezében van az uralkodó pálca, ki róla beszél, sohase feledje ama kitünő férfiú leckéit, ki a democratiát oly jól fogta fel, oly őszintén figyelmeztette veszélyeire, hibái dacára oly nemesen szerette, és akinek tanácsai alkalmazhatók levén egész jövőendő sorsára, alkalmazhatók irodalmában is. Ezentúl már Toqueville tekintélye uralg az egész vitán, s mi úgy hisszük, nem távozunk el az ő eszméjétől, ha azt állítjuk, hogy a democrátia jövője művészetben úgy, mint politikában, csupán magától függ, azon választástól, melyet maga tesz a közt, ami ront vagy tisztít, ami felemel vagy lealáz. Szellemiség által éltetve, nagy dolgokat vihet véghez: törvényesítheti beállását, hódításait, elfoglalhatja rangját azon hatalmak közt, melyeket többé kérdésbe sem von senki, s melyek utoljára azonosítják magokkal a sokáig dacolt elemeket. Ha egyszer belérögzött e materialismusba, melyet lehell minden porcikája, s melyet annyira hajlandó minden munkáinak, kedvtöltéseinek bírójává tenni, nem maradna számára egyéb, mint szomorúan egy körben forogni, megélni hatalmá-

nak, melyre oly büszke, végzetszerű hanyatlását, mígnem erejének rossz alkalmazása buktát idézné elő, miként a szabadsággal visszaélés szüli a szolgaságot. A demokráciának vannak képességei, melyeket nem akarunk elvitatni: fölös életnedve, szüntelen megújuló munkássága, ruganyossága, mely a mai társadalomban kettőzteti az életerőt: de époly kevéssé lehet *el eszmény* nélkül, mint az előtte uralkodott hatalmak. Sőt neki még szükségesebb az; neki annál nagyobb szüksége van arra függeszteni szemeit, minél makacsabban vonzódnak kezei a realitás felé.

De mi leend most már ez eszmény? Kell-e, hogy magában foglalja mindazon poétai agyrémekeket, mikben gyönyörködnek az ifjú századok a naív hivékenység vagy könnyen gyúló lelkesedés korában? Ama konventionális költészetet fogadja-e el, melynek áldozik igen gyakran a művelt társadalom? Ne okuljon-e tapasztalásán és észrevételein, lenyesve mindazt, mit hajdan, amaz optikai csalódásoknak kedvezőbb időszakban, a számítani igen dús vagy válogatni nagyon szegény képzelődés vegyített belé? Ám bontakozzék ki a demokrácia, tetszése szerint, a világi művészetnek minden csinált ihletettségéből, ál-pompájából, gyermekes kacérságiból; ne tartson meg egyebet, csupán ami életrevaló, örök, csupán azt, mi lényünk legbenső mélyeiben gyökeredzik s ami egy a lélek legmagasztosabb, legtisztább vágyaival. És éljen azokkal, nem hogy túlfeszítse érzékeit, hanem hogy magát orvosolja, nem hogy meghamisítsa ösztöneit, hanem tisztázza, nem hogy falábon járjon, hanem hogy megmáshassa a tetőket. Ám szakasszon csinált virágokat, hogy kímélje a természetet. Figyelemreméltó, hogy a népköltészet neve rögtön magának a költészetnek fogalmát ébreszti fel, primitív és valódi értelmében, amint a népek bölcsője felett mosolyg, ujjal mutatva neki a láthatlan világot, valamint az anya, ki első imáját mondatja gyermekével. Eme barázda fölé görnyedt embereknek istenről beszél az; egy alig kezdődő civilisátio szűk korlátaiba zárt elméknél határtalan mezőket tár az fel, s pazarul szórja rejtélyes kincseit; fátyol gyanánt vetve a csodást a goromba valóságra. Mai nap a demokráciának, mely utoljára sem egyéb, mint a felszabadult, szervezett, emberré, maga urává és mienkké lett nép, ha nem vigyáznánk, egészen más költészetet támadna, homlokegyenest ellenkező költészet, mely a túlművelt polgárisodás romlottságát fejezné ki, valamint a másik kifejezte a csecsemő társadalmak őszinteségét. E szerint a democrata művészet – nem véve ez epithetont politikai értelemben – ellenkezője fogna lenni a népköltészetnek. Ugyanis az idő folyvást haladt: a naivságból tudomány lett, a rosszakarát nélküli durvaságot lelketlen finomság váltotta fel. A költői csodák eltűntek, mint fényes délben a reggeli ködlátvány. Azonban a kérdés nem változott. A nép, legyen bár tudatlan vagy tudós, alárendelt vagy parancsoló, pályába kötözve, vagy felruházva minden hatalommal, mindig egyforma bizonyos tekintetben: mindenkor szükség, hogy a költészet üdvösen szórakoztassa, erkölcsi lényét újra fölélessze s visszavigye őt a láthatlan istenséghez, melyet eltakarnak előle földi érdekei; ne pedig kettőztesse amaz érzéki izgatottságot, melyet úgyis nagyon ingerelnek az anyagon vett győzelmei. Ime, így fogta fel Brizeux a népköltészetet, midőn a helyen, hogy egy korcs civilisátioval való érintkezésben elvesztené lassan-lassan eredetiségét, az ő kedves Bretagne-jához fordult, hogy költői maradjon és breton. És így van az, hogy Franciaország másik szélén a provence-i múzsa föléledtének csak akkor van és lehet valódi becse, ha egy értelmes nép emelkedését jelenti saját költészetéhez, mely kiragadja őt a mindennapi valóságból, visszaadván neki multját, tájképeit, physionómiáját, szellemét. Im ilyen költészet lehetséges még a democrata társadalomban, és csak egy őszinte ihlettségű genie kellene, hogy ama tömegek ízléséhez alkalmazza, melyek most oly rossz eledellel tápláltatnak, és egyszersmind ama modoros szakértők követeléseire, kik nem tudván élvezni a valódi szépet, ízlésrontó keresettségben

gyönyörködnek. Egyszóval, hogy értelmi betegségre orvosi aphorismát használjunk, a democrátia ne hasonlóval, hanem ellenkezővel gyógyítsa magát! Mihelyest élő és tiszta forrásaihoz térve, visszanyeri ideálját, műveit még azok is meg fogják tapsolni, kiket az a vád terhel, hogy aggódnak diadalán.

Egy üdvözlő szó

Lapunk közelebbi számaiban vette a tisztelt közönség azon székfoglaló beszédet, melyet Madách Imre a Kisfaludy-társaság márciusi ülésén személyesen előadott. Teljesség okáért, s több oldalról vett felszólításnak engedvén, ime most közöljük azon rövid bemutatást, mellyel az igazgató, a társaság szabályai értelmében az új tagot bevezette. A rövid megszólítás így hangzik:*

Tisztelt Társaság! nekem jutott a szerencse, hogy Madách Imrét e szépirodalmi társaságba bemutassam.

Ezen bemutatás nem most történik először. Oh, emlékszem én, s mindenkor édesen fogok emlékezni a napra, midőn ama nevezetes műnek, az *Ember tragédiájá*-nak, habár csupán töredékeit olvasva Önök előtt, majd örvendő meglepetés, majd lelkesült csudálkozás, itt javalló elégtelenség, ott elmélyedő figyelem, mindenütt pedig folytonos, fokozatos érdek kifejezését láttam a hallgatók arcain. Jól esett nekem ily fogadtatása a költeménynek a T. Társaság részéről; mert úgy szólván felelősséget, erkölcsi solidaritást vállaltam vala a sükerre nézve az által, hogy e művet Önök elé hoztam. Ugyanis a szerző – méltán jegyzem föl e vonást oly korban, midőn a leghalványabb irodalmi zöltség is, mint pincében kelt növény, a nyilvánosság napfénye felé nyújtózkodik – a szerző, mondom, egyedül az én ítéletemtől függeszté vala fel, lásson-e világot e tragédia, vagy örök homályba vesszen; semmitől nem irtózáva annyira, mint félszeg vagy középszerű munkával szaporítani azon verselők számát, kiknek a költővé lehetést „non di, non homines, non concessere columnae.” Azóta is vettem őszinte vallomását, hogy ha akkor e művet, rosszaló ítélettel küldöm vissza, már rég tűzbe dobta – s „Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig” – A költemény, Önök javallása folytán, szépirodalmi társaságunk tekintélye alatt, im megjelent, közkézen forog; és bár íránta, mint minden nevezetesb tünemény iránt, a sajtóban úgy, mint magán körökben, a kritikában, úgy, mint az olvasóknál, többféle lehet a vélekedés: azt az egyet ma már bátran kérdehetem: van-e közöttünk – nem mondom e falak, de talán a két haza határai közt – olvasó, ki Madách művét irodalmunkra nézve kisebb-nagyobb mértékben nyereségnek ne vallaná; ki inkább azon időt szeretné visszahozni, mikor a szerzőnek egy szeszélyétől függ vala, semmivé tenni homályban lappangó költeményét? Azt hiszem, nincs. Mindnyájan elégedve gondolunk e műre, s ha világírodalmi jelességek mellett netalán érezzük, látjuk is fogyatkozásait, nem örömet válnánk meg a tudattól, hogy ez – a mienk!

Nem volna itt helyén a tragédia érdemlegi méltatásába ereszkednem. De el nem hallgathatok egy észrevételt, mely inkább magán körben, mint sajtó útján felőle olykor nyilvánult, hogy t. i. e mű nagy mértékben pessimista világnézet kifejezője. Mellőzöm a kérdést, hogy a pessimista irányú költő megszűnik-e csupán ez által költő lenni, hisz úgy, pl. Byron, nem

* Annál inkább megbocsáthatónak véljük ezt, miután e számban hosszabb cikket nem kezdehetünk, e számmal jelen félévi folyama lapunknak be levén rekesztve. Szerk.

volna az. Óhajtható ugyan, hogy a költői lélek teljes harmóniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmóniája nem mindig az optimismusé is egyszersmind. De én nem találok e pessimismust az *Ember tragédiájá*-ban, mihelyt mint egészt fogom fel. Mert min sarkallik az egész? Lucifer részt követel a teremtésből, hogy megrontsa azt. Nyer istentől két megátkozott fát. Egyik fa segítségével erkölcsileg már megrontá az embert, hanem ő physikailag is tönkre akarja tenni Ádámban az összes emberiséget, hogy ne is szülessék az. Kívánhatjuk-e Lucifertől, hogy ne pessimista színben mutassa neme jövőjét Ádámnak, midőn célja: kétségbe ejteni s benne ily módon egész ivadékát előlni? Úgy de, mondják, a sötét álmokképek tárgyilag is egyeznek a világtörténettel. Ezt tagadom én. Minden tárgyi hűség mellett, melylyel egyes korokat felmutat a szerző, látszik, hogy Lucifer, célja szerint, a sötétebb oldalt vette. Ez nem a szerző pessimismusa: ez magából a szerkezetből foly így. Téved tehát, ki úgy fogja fel, hogy a szerző a világtörténet egyes szakainak, s általuk az egésznek, hű képét akarta adni, azt mutogatván, hogy nincs haladás az emberiségben, csak szüntelen körben forgás, vagy alább szállás, míg minden a nihilismusba sülyed. Ki egyszerű egészváltásban tekinti e compositiót, az tisztában lehet a költő céljával. „Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava, és isten keze visszarántja az örvény széléről.” Ez a mese alapvázlata: innen indulva kell méltányolni az egyes részeket, és a kivitel sikerét.

De szinte megfellekedezem mostani feladatomról, mely nem egyéb, mint hogy ama jeles mű alkotóját e szépirodalmi társaságba mint tagot, bevezessem. Im itt áll közöttünk: elég rámutatnom: ez ő! Szellemét ismerjük mindnyájan. Ki a gondolatnak, az általános emberinek oly derekas érvényt szerze faji s egyedi aprólékosságba s képzelmi üres játékba nagyon is elmerült mai költészetünkben: annak díszes helye van közöttünk. És így, Tisztelt Barátom, nincs egyéb hátra, mint alkalmi előadással elfoglalnod azon széket, melyre mindnyájunk egyhangú szavazata oly örömet, oly méltán hívta meg az *Ember tragédiájának* koszorús szerzőjét.

A nemzeti költészet programja

Régóta tisztában van azzal a magyar irodalomtörténet-írás, hogy Arany János értekező prózája igen komoly érték, ahogy Németh G. Béla fogalmazott, „feltáratlan poétikai kincsház”. Ennek a „kincsház”-nak a föltárása valójában akkor vált lehetségessé, amikor – nagyrészt éppen Németh G. Béla nagyszabású munkája révén – elkészültek a kritikai kiadásnak Arany értekező, kritikusi életművét feldolgozó kötetei. A feltáró munka elvégzése, néhány hasznos kezdeményezés ellenére is, sokáig váratott magára; csaknem negyedszázad telt el, mire megjelent „Hunyt mesterünk” – Arany János – kritikai örökségét rendszerező munka, Dávidházi Pétertől.

Egy szövegkiadás utószava természetesen nem vállalkozhat arra, hogy hasonló alapos-sággal és rendszerességgel újratárgyalja, új rendszerbe foglalja a kritikus Arany életművét; jelen kötet utószava pedig különösen nem, hiszen e kötet kiadását részben éppen az ösztönözte, hogy minél több, a Dávidházi-monográfia tanúsága szerint alapvetőnek mutakozó Arany-szöveg hozzáférhetővé váljon a szélesebb olvasóközönség számára, vagyis mintegy a monográfia használatát kívánja megkönnyíteni. Ugyanakkor, természetesen, e sorok írója azt sem teheti meg, hogy Dávidházi könyvének kivonatát nyújtsa utószó gyanánt.

Legkézenfekvőbb megoldásnak mutatkozott tehát, hogy az Arany-kritikák szemléleti hátterének arra a szegmentumára terelődjék ezúttal a figyelem, amelyet a kritikák maguk talán kevésbé lepleznek föl, s amely így inkább a tanulmányok egy bizonyos gondolati vonulatát követve válik láthatóvá.

Arany János irodalomszemléletének talán legfontosabb előzménye az a kultúranropológiai hagyomány, amely a felvilágosodást követő antropológiai fordulat következtében állt elő, s amelynek legjelentősebb képviselője Johann Gottfried Herder volt; Arany e felfogást legnagyobb részben Kölcsey közvetítésével tette magáévá.

Herder talán bölcsellettörténetileg is legjelentősebb tétele (amelyet Wilhelm von Humboldt fejlesztett tovább a 19. század első felében) az volt, hogy gondolkodásunk nyelvünkben gyökerezik, ezért fogalmainkat, világlátásunkat nem lehet elválasztani anyanyelvünktől. Az a kategória, amelyik a legátfogóbb egységet biztosítja az embernek, a *nyelvi-szociokulturális közösség*, amely a maga módján határozza meg tagjai számára, hogy milyen a világ, s tagjai spontán módon, anélkül, hogy észrevennék saját világlátásuk speciális rendezőelvéit, együtt élnek ebben a világban. A közös nyelv, a közös szokások, a közös tudás hagyományozódás által él tovább, s e halmazódó-csiszolódó közös tudás nemzedékről-nemzedékre történő átadása biztosítja, hogy a világ kontúrjai ne kuszálódjanak össze egy-egy közösség tagjai előtt, hogy a közösség zavartalanul és hatékonyan élje életét. Az egyén alárendelt helyzetben van a nyelvi-szociokulturális közösséghez képest, mert beleszületik, s nem áll módjában, hogy alapjaiban tegye kérdésessé mindazt, amit így készen kap; az emberiség egyetemessége pedig absztrakció, amely mindig csak konkrét kultúrákban ölt testet. Herder kedvelt meta-

forájával, az ember örök Próteusz – lényének teljességét összes arcai együtt adják. S ez fontos mozzanat Arany János szempontjából is; amikor ő a „nemzet géniusztát” emlegeti, nem fejez ki többet, mint hogy a magyar kultúra az egyetemes emberi kultúra egyik arca, s ha nem sikerül megmutatnia azt, ami csak rá jellemző, azzal az egyetemes emberi kultúra lesz szegényebb. E Próteusz-logikát látjuk érvényesülni akkor, amikor a nyelv és a költészet viszonyát fejtegeti: „A szép egyáltalános; de kifejezése ily általánosságban lehetetlen. Sokat emlegetik, hogy a művészet, különösen a költészet feladata a szépet, az örök szépet így fejezni ki, minden nemzeti különösség nélkül; de ez lehetlen. Az alak, szín, hang, általánosabb természetű, mint a nyelv, mely egészen különös, nemzeti: még is a képzőművészetek, a zene többé-kevésbé az általánosan kívül a nemzeti jelleget is fölveszik: hogy volna tehát ez lehető a költészetben, melynek anyaga mindeniknél nemzetiesebb?” (*Töredékes gondolatok, II.*, 325.; itt és a továbbiakban jelen kötet oldalszámai.)

A költészetről gondolkodó Arany János kiindulópontja az emberi lélek nyelvteremtő képessége. A nyelvkeletkezés csodáját, amelyet buzgón, de hasztalan feszegetett a 18. századi tudományosság, Arany nem is próbálja megfejteni. Minthogy azonban az emberi lélek szerinte is népenként eltérő alakot ölt, azt bizonyosnak tartja, hogy a nyelv egy nép lelkének „primitív, sajátos, bár megfejthetetlen nyilatkozása”, amelyben az illető nép világszemlélete, gondolkodásmódja ölt testet. Ugyanilyen elemi, eredendő „nyilatkozása” egy nemzet „géniusza”-nak a ritmus – s általa a zene, a tánc s a költői forma is: „a magyar dalformák a népnél nem kölcsönvett, eltanult, idegen alakok, hanem lelkének oly primitív, sajátos, bár megfejthetetlen nyilatkozásai, mint maga a nyelv. A mint keble és ajka megnyílik a dalnak, ő csupán e formák, e rhythmus szerint képes dalolni, valamint lába csak e taktusra lendül, ha lejtetni akar. Nincs hát semmi szükség bizonyítgatni, hogy a magyar népdal formái eredetiek, a nemzet geniusának sajátjai.” E ritmus konkrét jellemvonásait is leírja: „Éles tagoltság jellemzi a rhythmust, megfelelő a magyar zene és tánc lejtelmének: határozottan különváló metszetekkel, sorokkal, versszakaszokkal. Ezek mindenike nem haladványos, tovább fonódó, kapcsolatos, bezáratlan, mint például a német zenében, táncban és verselésben, hol a vég egyszersmind kezdete a következőnek, – hanem minden tag némi egészet képező, kisebb-nagyobb mértékben bevégzett, bezáruló és a következő taghoz csak lazán kötött.” (*A magyar népdal az irodalomban*, 84–85.)

A nemzeti vers-idomról írt dolgozatában is részletesen fejtegeti a magyar nyelv és ritmus közötti összefüggést. „Minél kevésbé nyújtani el a gondolatot; a mondat részeinek hangsúlyos tagjai körül egy ütembe, egy caesura korlátai közé osztályozni; ezt kívánja a magyar fül.” (297.) Vagyis a ritmus, a *külső forma*, egyenesen következik a magyar mondat szerkesztés sajátosságaiból. A keresztrím például, írja, azért ritka a magyar népköltészetben, mert „hosszabb elnyújtását a gondolatnak engedi meg”; ha pedig a gondolat, a magyar nyelv alkatának megfelelően, „előbb befejeztetnék, mint a függőben hagyott rímnek társa visszafordulna: úgy nem lenne összhangzat külső és benső, gondolat és vers közt: az nem volna *vers*.” (315.) A ritmus tehát valójában külsőként jelenít meg valamit, ami benső; a nyelvileg szülemelő eszme nemcsak a külső formát hozza létre, de „vele terem” a belső forma, a kompozíció – vagy Arany szavaival: „belidom”, „műalkat”, „műszerkezet”, „műalak”, „költői idom” stb. – is. Ahogyan tehát egy nyelvre – beszélőinek „észjárására”, „eszmejárására” – jellemzőek azok a versformák, amelyeket létrehoz, ugyanúgy jellemzőek az általa létrehozott kompozíciós elvek is.

Ezt az összefüggést Arany természetesen nem csupán a magyar költészetre tartja érvényesnek; éppen ez költészettanának antropológiai alapja. Ahogyan a *Naiv eposzunkban* fogal-

maz, „A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát” (73.). Elvi, általánosító érvénnyel *A magyar népdal az irodalomban* című dolgozatban fogalmazta meg ezt: „Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszermind a benső forma egész teljességében. [...] E tekintetben a népek, nyelv- és égaljkülönbség nélkül, nagy solidaritást mutatnak fel: bizonyág, hogy e formaérzék nem egy vagy más népfaj, hanem az összes emberiség tulajdona. A német ő s eposz, a cseh *králudvari* kézirat, a szerb kisebb elbeszélések, az éjszaki ballada és spanyol románc, nálunk »Szilágyi és Hajmási« kalandja, meg a sokat emlegetett egy pár balladás költemény, oly *benső* teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, melylyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta.” (*A magyar népdal az irodalomban*, 83. A „králudvari kézirat”-ról utóbb kiderült, hogy hamisítvány (l. a 83. o. jegyzetét), ez azonban természetesen nem érinti Arany fejtegetésének logikáját.)

E téren Arany ismét Herder Próteusz-metáforájára jellemző logikát érvényesít. Csak az mondható el minden nép hősepikájáról általánosságban, hogy *van* művészi kompozíciójuk; de e kompozíció mindenütt más és más, egyiket sem lehet egyetemes érvényű mintának kikiáltani: „Távol legyen, hogy ama klasszikai epoeának mesterséges kompozícióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az arisztotelészi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrínyi mintaképe lön. A költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig, Ossiantól a Mahabhárátaig számtalan formája tűnik fel az eposznak, s elszomorító kiskorúságra mutatna (mint nálunk olykor történt) valamely hősköltemény talpraesettőségét egyedül a Virgil formái (sokszor csupán *vers*-formái) követéséből határozni meg.” (*Naiv eposzunk*, 72.)

Mondhatná valaki, hogy a „műalkat” titkát feszégetve Arany látszólag egyszerű, már-már triviális kérdéssel foglalkozik; elvégre is közismert és nyilvánvaló, hogy a szóbeliség idején a „kerekdedségre” azért van szükség, hogy egyszerűbb legyen a szöveget megjegyezni; külső-belső forma egyaránt mnemotechnikai célokat szolgál. Mint ő maga megállapítja, a „költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja vajmi könnyen széthúllna az emlékezetből.” (*Naiv eposzunk*, 72.) Ám a kérdés éppen az, miért van, hogy egy bizonyos nyelvi alakzatot könnyebben megjegyez és hagyományoz a nyelvhasználó közösség, egy másikat meg nehezebben? Miért van, hogy „a költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig” oly sok különböző versforma és kompozíciós szabályrendszer alakult ki? A válasz nyilván a műalkat és a nyelv alkatának összefüggésében rejlik. Az elbeszélt történetnek ugyanis az *illető nyelv szelleméhez* alakított formát kell öltenie, mert a nyelv szelleme épp e formában és nem egy másikban érzi otthon magát; a történet objektivitása föloldódik nyelviségében. A történetnek – egy bizonyos – nyelv általi létezése tehát *elvé* bizonyos szerkezeti, tagolási, elrendezési s ritmikai következményekkel jár. Vagyis a nyelvet alakító szellem szabadon érvényesül a szóbelileg hagyományozott szövegekben, s ezáltal a történeti objektivitástól kapott anyagot korlátatlanul átteremtheti a maga képére és hasonlatosságára, egyúttal létrehozva azokat a külső és belső formákat, amelyek géniuszának lenyomatai, s ezért bizonyos, hogy mutatis mutandis újabb anyag ilyenféle átteremtésére is alkalmasak lesznek.

A költészetnek ez az organikus létmódja mindig megfigyelhető a népek és az emberek gyermekkorában. A magyar ritmus sajátosságai, fejtegeti Arany, „nem csak népdalokban, hanem már azon primitív versezetekben is élesen mutatkoznak, melyeket a játszó gyermekek, tánc mellett, mondanak, s melyekben a dallam alig több éneklő szavalásnál, de annál erősebb a

táncrhythmus. Ez iránti érzéke, úgy szólva, vele születik a magyar gyermekkel; századok óta száll egyik zsenge ivadékról a másikra”. (*A magyar népdal az irodalomban*, 85.) A két utóbbi kijelentés között csak látszólagos az ellentmondás: az „úgyszólván vele születik” csupán anynyit jelent, hogy mivel a gyermek születése percétől hallja, követi anyanyelve hangjait, dallamát, „hangmenetét”, „eszmejárását”, benne ugyanúgy lejátszódik nyelv és ritmus közös „szülemlése”, ahogyan az lejátszódott a nép gyermekkorában. Hogy Arany valóban nyelvi s kulturális *szocializációra* gondolhat, azt számos megállapítása erősíti. Legkifejezőbb ezek közül talán az, amelyben kifejti, miért „születik” több művész az olaszok közt, mint más népek fiai közt. („Faji előny, mondják. Igaz, némely faja az emberiségnek már alkotánál, idegszerveinél fogva alkalmasb a képzelődés műveinek teremtésére, mint a másik. De nem kevesebb tényező e részben az *utánzási* folytonosság: a csecsemő fülét már zenehangok ütik meg, szemébe a képzőművészet alkotásai tükröződnek, bölcsőtől a sírig egy művészi világban él, úgy hogy, ha benne megvan a csira, lehetlen annak kifejetlen maradni” – *Irányok*, 102.; hasonló eszmét fejez ki *Az észszerű utánzásról a költészetben* címet viselő *Töredékes gondolat* is, l. 327–328.) Az egész irodalomtörténeti koncepció szempontjából meghatározó jelentősége lesz annak, hogy e szemlélet szerint a korai szocializáció – az anyanyelv, a saját közösség kulturális mintáinak, szokásainak e korán elsajátított együttese – elementáris erjű, feltétlen érvényességű és kitörölhetetlen, az ember egész későbbi életét ennek hatása alatt, az általa kijelölt mozgástérben éli le, míg a későbbi (iskolai stb.) szocializáció hatása soha nem vetekszik ezzel.

A népek életének az emberi életkorok analógiájára történő felfogását szintén Kölcsey tette közkeletűvé nálunk (Arany a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című, 1850-es versében közvetlenül is érvényesít ehhez hasonló logikát). Nos – folytatva Arany gondolatmenetét –, az emberiség gyermekkorában ugyanolyan természetes volt nyelv és költészet kapcsolata, mint az egyes ember gyermekkorában. A kezdeti (Arany által hol „panpoëticus”-nak, hol mondainak nevezett) időben nyelv és költészet nem került szembe egymással, mert a saját, genuin hagyománnyal szemben semmilyen külső erő nem hatott; például az ókori görögök hétköznapijait is abban a világban élték, amelyet mondáik s az alapjukul szolgáló mitológiájuk rajzolt köréjük – a költészet csupán megnemesítette, érvényességében megerősítette ezt: „a görög ugyanazon mondákat, regéket hallá az Iliaszból, melyek bölcsője óta nyomon kísérik, csak hogy itt szebb, vonzóbb, teljesebb alakban. A monda évszázadok során történelmi meggyőződéssé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége.” (*Zandirbám*, 346.)

Ez az a mód, ahogyan a költészet kiteljesítheti, a maga szépségében és gazdagságában kibontakoztathatja önnön nemzeti géniuszát: ha tudniillik a néphagyományt és a népköltészetet nemzeti költészetté, nemzeti irodalommá fejleszti. (Hogy egy nemzet irodalmán ilyen fajta fölvirágzása az emberiség egészét gazdagítja, arra épp az ókori görögök példája a legfényesebb bizonyíték.)

Mégis, bármennyire nyilvánvaló Arany előtt, hogy „a magasabb költészetnek, ha nemzeti akar lenni, a népből kell kifejlődni” (*Valami az asszonánról*, 322), szerinte igen ritka, hogy a nemzeti irodalom „a törzstől soha el nem szakadva” fejlődjék: „oly körülmények kellenek hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, a mi fő, hogysem kész mintákat látott volna maga körül, megveté hitregéje, költészete alapját, s már ama szürkületben, mely a mondai és történelmi kor közt borong, egy Iliászszá képezhetette a vándorlantosok énekeit.” „Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban – folytatja –, hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább a kívülről vett hatás összeolvad az élettelses

benső mozgalommal, oly üdvös hármóniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzetenél megszakad e magából fejlődés fonala: még a hol oly nagyszerűen indult is, mint a Nibelungok és Cid honában.” (*Ráday Gedeon*, 217–218.). Tudjuk, valójában a dán irodalmat is ilyennek – sőt még az angolnál is töretlenebb fejlődésűnek – tartotta, egyetértéssel idézve a *Régi dán balladák* angol kritikusát, aki szerint „Dánia maga teremtette magának klasszikai irodalmat, és [...] merőben kikerülte a balúl értett görög és római mythologia árját; oly nemzeti irodalmat hozván létre, melyet nem igen ért, s igaztalanul becsül le Európa déliebb része.” (438.)

Fontos, hogy az „idegen minták” követésének kérdését ebben a kontextusban lássuk; ha a költői formák a nyelv formáival egy töről fakadnak, s mindkettőben egy nemzeti gényusz ismer magára, akkor nyilvánvaló, hogy a legnagyobb beleérzőképesség, a legnagyobb iskolázottság sem segít hozzá, hogy az idegen formákban otthonosan érezzük magunkat: „Ama régi formák, bármily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték visszaadására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei viszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek. A hellén kar végtelen változatú, csodazöngelmű dalformáit, ha eleinte némi fáradtsággal is, utánképezhetnők hajlékony nyelvünkön, de az ily kísérlet nálunk örökre néhány tudós ember magán időöltése maradna: mert hol a nép, mely azon hangmenetek csiráit már kezdettől fogva lelkében hordja, mely azon rhythmusok alapját maga teremtette egyszerű, primitív dalaiban, hol a kar, mely e formák későbbi fejlettebb, virágzó alakjában is fentartsa, folytassa a közösséget a néppel, az étellel?” (*Irányok*, 101.)

A görögökre vonatkozó fentebbi megállapítás azt is világossá teszi, mi a funkciója azoknak a bíráló megjegyzéseknek, amelyek a Mohács utáni századokra nézve káros hatásának minősítik az „idegen minta utánzása”-t: a legteljesebb félreértés volna azt hinni, hogy Arany a saját hagyományba való bezárkózást hirdeti. Amit ő állít: az idegen minták követésének úgy kell történnie, hogy ez ne sértse a saját hagyomány szerint megalkotott kompozíciót („a szépet, ha idegen is, szabad sajátunkká tenni, csak hogy szerkezetünkbe erőltetés nélkül beilljék” – *Zrínyi és Tasso*, 110.); e megszorítást figyelembe véve azonban nem hogy lehet, de egyenesen égető szükség az idegen minták tanulmányozása, más irodalmak értékeinek áthasonítása („Hiányzani látszik költőinkben, amaz *önbeleélés*, ha ki bírnam fejezni, nagy példányokba – írja a *Zandirhám*-bírálatban –, mely fogyatkozás, [...] a nemzeti zsinórt és sújtást épen nem hozza veszélybe, más részről nem enged túl látni gémes kútainkon, s valljuk meg, több a kár benne, mint a nyereség” – 345.) Arany kivételes esetben – ha olyan tehetségről van szó, mint amilyen Zrínyi volt – lehetségesnek tartja, hogy idegen mintára kerek kompozíció jöjjön létre (bár Zrínyi esetében a külső forma, amely így nem szülemlett együtt az eszmével s a kompozícióval, igencsak megsínylette ezt, s ez végül hosszú feledésre is kárhoztatta művét). *Elméletileg* tehát az utánzókkal sem az volt a baj, hogy elvetették a magyar népköltészet kompozíciós elveit, hanem az, hogy nem állítottak helyükbe más kompozíciós elveket; az eredmény, hogy három évszázadon át (Zrínyitől s még néhány szerzőtől eltekintve) líránk is, epikánk is nélkülözötte a kompozíciót: „három százados (XVI–XVIII.) epikai költészetünk [...] »Sziget ostromán« s egy pár népi eredetű szerzeményen kívül mitsem alkotott, a mi teljes, egész volna.” (*Zrínyi és Tasso*, 107.) Emellett persze abból sem csinál titkot, hogy végső soron minden nagyszerűsége ellenére Zrínyi művét is elszalasztott lehetőségnek tartja: az, hogy nem a magyar hagyományból fejlesztette ki kompozícióját, s így a mű külső formája – ritmusa – is idegen-szerű maradt, megbosszulta magát: művét a magyar olvasóközönség nem „tanulta vérévé”, nem érezte sajátjának. Gyöngyösi „magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja”, magabiztosan uralja a külső formát, a nyelv szellemét, s ezért óriási a sikere – ő viszont nem

tud komponálni; „Zrínyi alkotó [értsd: komponáló] nagy erejével, Gyöngyösi nyelvrhythmusbeli bájjával, megteremhetett volna a magyar eposz, már két századdal ezelőtt.” (*Gyöngyösi István*, 191., 188.)

A nemzeti költészet népköltészet általi megalapozását azonban nem csupán az idegen minták mechanikus utánzása fenyegeti, hanem az is, hogy a kultúrák, fejlődésük során, elkerülhetetlenül egyre inkább a tapasztalati tudás felé fordulnak, vagyis a tudás érvényességének immár egyre kevésbé a közösség általi hitelesítés lesz a feltétele, egyre inkább az objektív tapasztalat fogja levizsgáztatni. Láttuk annak jelentőségét, hogy az ókori görögök költészetének tárgya nem valamiféle „rideg való” volt, hogy a mondák már eleve a saját „észjárás”-nak megfelelően, poetikusan voltak megalkotva, hogy a görögség számára nem létezett olyan tapasztalati tudás, amely kívül esett volna e nyelvileg-poétikailag megformált világ horizontján. Ám elkerülhetetlen, hogy előbb-utóbb megjelenjék a tudásnak az a képviselője, aki a közmegegyezéssel, a köztudatban élő és ott elfogadott igazságokkal szemben valamilyen objektív szempontot érvényesít, vagy – Arany messzemenő fenntartását fejezi ki ezzel – érvényesíteni *vel*. Ami a közösségi tudat alapjául szolgáló történeti hagyományt illeti, immár azok az események, amelyekből e történeti hagyomány fölépül, nem fognak a nyelvi szemléletből, a közösség saját „eszmejárása”-ból származó „benső forma” szerint kerék egészévé rendeződni, hanem mechanikus időrendi sorrendet fognak követni.

Két, bölcséletileg is jelentős érv áll Aranyánál a történeti hagyomány objektivista átírásával szemben. Az egyik szerint a történetírók, akik valamiféle „valószerűség”-re hivatkozván elvetették a mesék, mondák valószerűtlen mozzanatait, maguk is igencsak bizonytalan ismeretelméleti talajon álltak: „Azért, hogy *valószínű* amit felhasználtak, következik-e, hogy *való* is egyszersmind?” (*Naiv eposzunk*, 75.) A másik, ehhez kapcsolódó (s lényegét tekintve hermeneutikai logikájú) érv, amelyik ugyan nincs tételesen kifejtve, de szoros előfeltétele Arany számos sarkalatos megállapításának, a következő: a közösségeknek sem szükségük, sem igényük nincs arra, hogy történeti tudásukat a történeti objektivitás által levizsgáztassák; történelmükre ugyanis nem mint objektív tudásra van szükségük, hanem azért, hogy önmaguk „génuszá”-ra ismerjenek benne, önmagukat megértsék általa. Tehát a műköltő is akkor jár el helyesen, úgymond, ha e történeti tudatot követi: „Van ugyanis történeti hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedi, makacsul tapad. Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkezők: de a monda variánsai közt szabadon válogat.” *Zandirhám* (347).

Nos, ami végül a magyar nemzeti irodalom ügyét illeti, Arany hasonló álláspontra helyezkedik, mint Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban*, amikor azt állítja, hogy „Irott költészetünk legottan elvált a népiestől”. (*Népiességünk a költészetben*, 79.) Aranyt kitartóan foglalkoztatta e jelenség, s ha többféle magyarázatot talált is rá (az idegen formák utánzása, a magyarság „alkati józansága”), igazából nem tudta megválaszolni a gyötrő kérdést, hogy mi idézte elő e hirtelen és látványos elszakadást. A szakadás mindazonáltal nem teljes, állapítja meg: „A nyelvben maradt még valami, az író nem szabadulhatván tőle” (uo.). A magas irodalom e korai szakaszát, melyben csak a nyelv és a ritmus népi eredetű, nevezi másik népiesség-dolgozatában *az öntudatlan népiesség korának*; az író, ha magyarul írt, egyszerűen nem szabadulhatott bizonyos, a nyelvviségből következő ritmikai szabályszerűségektől, a nyelvhasználat bizonyos tősgyökeres fordulataitól; annak azonban semmi nyoma, hogy a nyelv szelleme

által sugallt benső forma megvalósítására a legcsekélyebb erőfeszítést tette volna („a nyelv [...] irodalmilag nem fejlődött volt még annyira, hogy ellehessen némely tős-gyökeres népi szólamok nélkül”, „összes költői irodalmunk felvette, mintegy öntudatlanul, vagy rhythmikai kényszerűségből a népdal versalakjait, semmitől sem volt távolabb, mint hogy akár elbeszélésben a népi compositió teljessége után törekedjék, akár lyrában ellesse a dal benső formáját”, *A magyar népdal az irodalomban*, 89.). Arany azonban, mindvégig következetesen alkalmazva a költészetről alkotott koncepcióját, a külső formát egy rendszernek – a költészet szerves egészének – részeként fogja föl; a dalnak a nemzeti irodalom szintjén való megjelenését ugyanis úgy írja le, hogy a külső forma végül is ki tudta növesztetni magából a neki megfelelő idomot, kompozíciót. A Baróti Szabó Dávid-portréban sokadjára elismétli szív-fájdalmát („az írott költészet egészen elszakad ama belformáktól, a nélkül, hogy helyettök mást állítana”); most azonban már messzebbre tekint előre az időben: „[d]e a külső rhythmus hatalma oly szilárd, hogy egyes elszigetelt, kivételes tüneményeket leszámítva, uralkodik nemzedékről nemzedékre, mint egyetlen verselési mód, melyre fogékony a magyar lélek és fül. [...] [E] rhythmus a XVIII. század derekán Amade s némileg Faludy kísérleteivel épen arra a pontra jut, hogy a hozzá illő benső formát is (a dalban legalább) megtalálja” (*Szabó Dávid*, 212.). Ebben a kontextusban nyeri el igazi jelentőségét Petőfi dalköltészete. Dalainak népiessége nem a téma, a tárgy miatt fontos (azzal a népiességgel kapcsolatban, amely külsőségekben, tárgyban kereste a lényegét, Arany nem minden malícia nélkül jegyzi meg: „Divat volt [...]: kapcsolatban a népboldogítás eszméjével”, *Népiességünk a költészetben*, 78.): Petőfi beemelte a népdalt a nemzeti irodalomba. Beteljesítette azt a folyamatot, amely megkezdődött ugyan Amade és Faludi költészetében, de aztán megtorpant (még az „új iskola” – Vörösmarty, Kisfaludy Sándor – verseiben is volt „némi idegenszerű, mely miatt a nemzetnek úgyszólván vérévé nem válhattak”); „a Petőfi által megérintett húr, egyszersmind magyar szívnek legbensőbb húrja, s kétségkívül nincs költőnk, ki a *nemzeti* nevet annyira megérdemelné, mint ő.” (*A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 64.). Az *Irányokban* valójában ebből a helyzetből indul ki: elismeri mintegy, hogy Petőfi megtanította a magyar költőket, hogyan kell dalt írni. Ehhez képest látja kívánatosnak, hogy a magyar nemzeti irodalmon belül a líra más műfajokat is fölvegyen, s még inkább, hogy ne csak a líra, hanem az epika is kísértse meg, hogy végigjárja e fejlődés útját.

A magyar verses epika hasonló kifejlésének folyamatára vonatkozó koncepcióját hiába próbálnánk a líráéhoz (pontosabban: a daléhoz) hasonlóan különböző írásaiban elszórt megjegyzései alapján rekonstruálni. Talán akkor járunk közel az igazsághoz, ha ezt saját eposzi tervével hozzuk összefüggésbe. Tisztában volt a nehézségekkel, amelyekkel kritikái közül leginkább a Hebbel művéről írottban találkozhatunk, tisztában volt vele, hogy az eposzt ugyanúgy meg kell szabadítani „gépeitől” ahogyan a dráma megszabadult tőlük („Az új eposz feladata volna [a] gondviselészerű világfolyást, a már stereotíppá vált isten-megjelenések s egyéb mosolyra indító csodák helyett, a mai kor s keresztyénység szellemének megfelelőbb módon is fel tudni tüntetni, épen úgy, mint a modern tragédia mellőzi és pótolni tudja a régiek *fátumát* és *deus ex machinát*” – *Bírálat a Nádasdy-jutalomra küldött három pályamunkáról*, 350.). S bizonyára azt is látta, hogy ezeket a nehézségeket – különböző okokból – egyik századabeli epikus sem tudta megoldani. Hogy e feladatra ő maga akart vállalkozni, azt az 1863-ban, kritikusi-értekező korszaka végén megírt *Buda halála* bizonyítja a leghatározottabban.

Figyelme természetesen más műfajokra is kiterjedt, még ha nem is oly mértékben, mint az epikára és a lírára. Igaz, pályája kezdetén maga is írt olyan epikus művet, amely szinte semmiféle kapcsolatban nem áll a magyar epikai néphagyománnyal (*Az elveszett alkotmány*); mégis,

abban, hogy a drámával és a regénnyel kevesebbet foglalkozott (megkockáztatható: abban, hogy hajlamai ellenére sem drámát, sem regényt nem írt), valószínűleg annak van döntő szerepe, hogy a magyar nép költészete egyiket sem ismeri, pontosabban, az a típusuk, amely a magas irodalomban általános, nem vezethető vissza semmilyen népköltészeti hagyományra; a népszínmű „nem az, a minek mondatik”, szögezi le a *Népiességünk a költészetben* című vázlatban, s hozzáteszi: „Óhajtandóbb, hogy nemzeti darabok legyenek; abban a nép is, saját jellemében tüntetve föl.” (80. Ez a megjegyzés a *Bánk bán* iránti kitüntetett figyelmének egyik motívumát is sejteti; a másik motívum, mint azt a mű elemzése tanúsítja, nyilván a „költői idom”, a tökéletes kompozíció iránti tisztelet – Arany szemében végül is ez teszi nemzeti drámává Katona művét). Ugyanitt jegyzi meg: „Regény, novella, népiessége igen mondva csinált dolog” (79.). Hogy a szépprózai műfajokat is a beteljesülendő nemzeti irodalom részének tekintette, az bizonyos; ezért is szentelt nagy teret lapjaiban a regény- és beszélybírálatoknak. Jellemző ebből a szempontból a *Naiiv eposzunk* végén tett utalása: „azért idegen népi-beszélyek követésében annál nagyobb ovatosságot ajánlok, mivel féltő, hogy azokkal idegen szellem lopózik költészetünkbe; a mi aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klasszikai, akár más valamely poézis utánzásába rekedni”(77.).

Ez a hiány – a drámai és prózaregény-hagyomány hiánya a népköltészetben – bizonyára azért tette végül is problematikusá e két műfaj szemében, mert – az eposzsal szemben – hőjük különálló individuum: a regényben az eposzsal szembeni „fő különbség az, hogy *hősei nem végzetszerűek*, nem működnek isteni rendelésből, hanem önállóan, mint a drámában” (*Széptani jegyzetek* (279.)). Nos, a líra középpontjában is az individualitás áll, azonban a líra (hagyomány alapján kifejlesztett) nyelvezete, külső és benső formája szavatol azért, hogy az individuális megnyilvánulások a közös „tudalom”, a közös kultúra horizontján belül maradjanak, ne váljanak idegenné, érthetlenné, hogy az azonos anyanyelvű olvasóközönség „vérévé tanulhassa”. Bizonyos, hogy Pontmartin cikkével (*A francia költészet 1861-ben*), amelyet lefordított, Arany nem értett egyet mindenben – főleg nem abban, hogy a francia szerző az egyetemes emberi közvetlen kifejezésének normája alapján róttá meg Leconte de Lisle és Baudelaire individualizmusát –, azt a kijelentést azonban bizonyosan vállalta volna sajátjának, amely szerint „Leconte de Lisle magára vessen, ha mindeddig nem tudott tehetségéhez illő hírnévre kapni; ha az embereken uralkodni akarunk, szükség közlekedni [kommunikálni] velők; és aki makacson elszigeteli magát, van-e joga elhagyatásról panaszkodni?” (466.)

S ez már bizonyosan Arany nemzetiköltészet-konceptiójának néminemű merevségét jelzi. A cikk lefordítása s a cím alá írt fordítói-szerkesztői megjegyzés azt sejteti, hogy Leconte de Lisle és Baudelaire költészetét nem tekintette olyannak, mint ami a francia nemzeti költészet hagyományából szervesen következne; nyilvánvalóan anakronizmussal terhes az az állítás, hogy „a francia költészetnek is, ha meg akar újhodni, főleg nemzeti alapra kell helyeznie magát” (*Millien: La moisson*, 427.). A francia költészetnek ekkor már rég nem okozott problémát önmagának saját hagyományok által történő megalapozása; éppen ezért szóltathatott meg olyan lelki régiókat nemzete költészetének legsajátságosabb – természetesen továbbfejlesztett – nyelvén, amelyek eddig el voltak zárva e költészet közönsége elől. (A recepcióesztétika tapasztalatával a birtokunkban ma már könnyű megmagyarázni, miért csupán jóval később teremtettem meg közönségét e költészet.) Talán azon is eltűnődhetett volna, hogy a magyar irodalom három oly remeke, amely őt magát is vonzotta – *Szigeti veszedelem*, *Bánk bán*, *Az ember tragédiája* – nem vagy nem elsősorban a magyar népköltészeti hagyományból fejlődve született meg. Igaz, hogy míg Zrínyi művével kapcsolatban gyakran említi idegen származását, ennek negatív következményeivel együtt, *Az ember tragédiájával* kapcsolatban – melyet pedig leg-

alább ugyanennyire illethetett volna hasonló váddal (még ha bizonyára azonnal észre is vette benne Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi ihletését) – egyszer sem említ ilyet; nem lehetetlen, hogy éppen azt a művet tisztelte benne, amely immár, megvalósultnak tekintve a nemzeti irodalmat, egyetemes emberi ügyek felé fordítja tekintetét, hogy ezeket nemzete legbensőbb sajátjaivá tehesse.

A FELHASZNÁLT FONTOSABB IRODALOM

Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, in uő: *Tanulmányok*, Bp. 1956. Újra: Debrecen 1997.

Sötér István: *Nemzet és haladás*, Bp. 1962. (újra: *Világos után*, Bp. 1987)

Németh G. Béla: *Arany János*, *Kritika* 1967/1.; in uő: *Mű és személyiség*, Bp. 1970.

Barta János: *Arany János és a XVIII. század (Adalékok Arany irodalomszemléletéhez)*, *ItK* 1971/5.; in uő: *Klasszikusok nyomában*, Bp. 1976.

Rohonyi Zoltán: *Arany János elméleti fogalomrendszere*, in *AJIT*, utószó. (1978); in uő: „*Úgy állj meg itt, pusztán*”, *Közelítés XIX. századi irodalmunkhoz*, Bp. 1996.

Németh G. Béla: *A szerkesztő s a kritikus Arany*, *It* 1980/1.; in uő: *Küllő és kerék*, Bp. 1981.

Németh G. Béla: *A szigorú nemzeti költő*, *Kritika* 1982/10.; in uő: *Századutóról – század-előről*, Bp. 1985.

Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk (Arany János kritikusi öröksége)*, Bp. 1992. (Második, javított kiadás: 1994)

Jegyzetek

Mindenekelőtt essék szó e kötet válogatásának és elrendezésének elveiről. Ami a szövegek válogatását illeti, az első és legfontosabb szempont az volt, hogy *csak teljes szövegek* legyenek a kötetben. Bármennyire igaz ugyan Rohonyi Zoltán megállapítása az AJIT jegyzetei előtt, hogy ti. Arany „legnagyobb igényű műveit [...] maga hagyta félbe” (265.), ez éppen azt a meggyőződést erősítette, hogy legalább a töredékeknek ne a töredékét adjuk. (Hozzá kell tenni természetesen, hogy ez az elv nem lett volna követhető, ha a kiadó korlátozta volna a terjedelmet.) A körülményekhez képest teljességre való törekvés indokolja azt is, hogy valamennyi íróportrét fölvtük.

A második, ezúttal korlátozó szempont az volt, hogy *kizárólag irodalmi tárgyú* írások vétesenek föl. Kötetünk célja ugyanis nem az, hogy általában a prózaíró Aranyról adjon képet, hanem az, hogy irodalomszemléletét, kritikusi világnézetét, módszerét minél inkább követhetővé tegye.

Harmadszor: volt már szó arról, hogy a válogatás szempontjait erősen befolyásolta Dávidházi Péter monográfiája. Ha az olyan kisebb – egy-egy részletük miatt egyébként nagyon fontos – kritikákat nem számítjuk, mint pl. a *Betulia hölgye*, akkor igazából talán két olyan kritika van, amelynek az ő iniciatívája alapján mindenképpen be kellett volna kerülnie a válogatásba: a *Trencsényi Csák* és a *Malvina költeményei*. Kimaradásukért nagy kár, de végül is, hosszabb írások lévén, bekerülésüket a terjedelem már csakugyan nem tette lehetővé. Cserébe bizonyosan a két idegenből fordított cikkről kellett volna lemondani, ezek azonban válogatás-kötetben még nem jelentek meg, s részben éppen az teszi indokolttá közlésüket, hogy a szakirodalomban is ritkán terelődik rájuk a figyelem; hogy Arany irodalmi gondolkodása szempontjából jelentősek, valószínűleg nem kell bizonyítani.

A negyedik szempont a kísérőtanulmányban kifejtett összefüggésekből adódik: néhány olyan kisebb szöveg is bekerült a kötetbe, amely Arany nemzeti költészettel kapcsolatos (s a fentiekben érintett) koncepciójához csatlakoznak (*Régi dán balladák*, Millien: *La Moisson*).

Részben a válogatás, de még inkább a szövegek elrendezése szempontját érintő kérdés, miért került be a kötetbe *A magyar irodalom története rövid kivonatban* s a *Széptani jegyzetek*, mégpedig a tanulmányok közé, holott ezek valójában iskolai jegyzetek. Nos, az olvasó hamar észreveheti, hogy a kötet elrendezése egyik eddigi kiadás sorrendjét sem követi. A kronológiának – a bizonytalanságokon kívül – azért nem jutott tagoló szerep, mert a kötet anyaga – igen kevés kivétellel – az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején keletkezett, s kisebb belső hangsúlyeltolódások ellenére egységes irodalomkonceptiót jelenít meg. Ebből az is következik, hogy mivel – mint erről korábban esett szó – a kötet elsősorban Arany János irodalomszemléletét kívánja érzékeltetni, úgy gondoltuk, legcélszerűbb az ő saját elrendezését követni; ilyen módon *A magyar irodalom története rövid kivonatban* mintegy a továbbiak vezérfonalául szolgál. Könnyű megállapítani, hogyan fejt ki Arany e „kivonat” egy-egy tételmondatát olykor sokoldalú, aprólékos elemzésben, s fájó szívvel lehet találgatni egy-egy sokatmondó tétel-

mondat kapcsán, amelyhez nem kapcsolódik tanulmányszöveg, vajon hogyan bontakozna ki Arany keze alatt tüzetes elemzéssé, plasztikus jellemzéssé. Az irodalomtörténeti tárgyú írások tehát a témájuk szerinti kronológiát követik, tekintet nélkül arra, milyen műfajba tartoznak – e sorozat élére azok az írások kerültek, amelyek az irodalomtörténeti folyamat egy-egy átfogóbb kérdését érintik. Talán megfelel Arany intencióinak (l. HIL I. kötet), hogy az elméleti cikkek az irodalomtörténeti blokk után állnak. A *bírálatok* sorrendjét a bírált művek műfaja alapján állapítottuk meg, a *Széptani jegyzetek* beosztását követve. Az *Ismertetések* némileg pontatlan cím, de talán mégis pontosabb és konkrétabb, mint a szokásos „Elegyes cikkek”, „Egyéb írások”. Összességében, remélhetőleg, ebben a beosztásban a korábbi kiadások bizonyos következetlenségeit sikerült elkerülni.

Arany János összes prózai művei eddigi kiadásainak ismertetésére itt aligha volt szükség; ez megtalálható az AJÖM XI. kötetében (605–606.). Az azóta azonosított szövegeket a „*Tisztelt írótlárs!*” című kötet közölte (szerkesztette: Kovács Sándor Iván, Bp. 1993), ebben azonban beválogatásra érdemes szöveg nem található. A fontosabb (köztük a *Kritikai kiadás* óta megjelent) válogatások adatai a jegyzetekben olvashatók. (A *Kritikai Kiadás* kötet- és oldalszámait a bevezető jegyzet végén találhatók.)

*

A kötetünkben szereplő írások szövege az alábbi kiadáson alapszik: *Arany János összes művei* (kritikai kiadás), szerkeszti Keresztury Dezső. X. *Prózai művek 1. Eredeti szépprózai művek Szépprózai fordítások Kisebb cikkek, tanulmányok Iskolai jegyzetek*. Sajtó alá rendezte Keresztury Mária, Bp. 1962; XI. *Prózai művek 2. 1860–62*. Sajtó alá rendezte Németh G. Béla, Bp. 1968; XII. kötet. *Prózai művek 3. Glosszák Szerkesztői üzenetek Szerkesztői megjegyzések Előfizetési felhívások*. Sajtó alá rendezte Németh G. Béla, Bp., 1963; XIV. kötet. *Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–1877)*. Sajtó alá rendezte Gergely Pál, Bp. 1964.

E kiadástól (reményünk szerint) csak a sajtóhibák és a téves adatok javításakor térünk el. (Itt jegyezzük meg, hogy a szövegek keletkezési idejét és körülményeit tekintve is a *Kritikai kiadást* követtük.)

A *Kritikai kiadás*nak az a két kötet – a X. és a XI. –, amely jelen kötetünk anyagát adja (a Nádasdy-jutalomra küldött pályamunkák bírálatát kivéve – ez a XIV. kötetben található), jelentősen különbözik a tárgyi és nyelvi magyarázatok dolgában. A X. kötet egyáltalán nem tartalmaz ilyeneket – a szövegeket sajtó alá rendező Keresztury Mária arra hivatkozik, hogy „[a] tudományos kritikai kiadásokban – eltérően a népszerű magyarázatos kiadásoktól – csak olyan magyarázatoknak, adalékoknak van helyük, amelyek a nagy lexikonokban nem találhatóak meg.” (574.) Minthogy azonban számos olyan kérdés vetődik föl a X. kötetben közölt szövegekkel kapcsolatban, amelyekre vagy csak közvetve, vagy úgy sem lehet magyarázatot találni a szaklexikonokban, másrészt jelen kiadásunk – kritikai igényű szövegközlési elvein túl – a „népszerű magyarázatos kiadás” kategóriájába is tartozik, indokoltnak látszott a X. kötetből vett tanulmányokat részletes magyarázó apparátussal ellátni – beleértve a szövegekben eredeti nyelvükön szereplő idegen nyelvű idézetek fordítását is. (Ez utóbbi jegyzettípus hiányzik, ha Arany maga ad – akár prózai – fordítást.)

Más a helyzet a XI. kötetel, amely a tárgyi és nyelvi magyarázatokat tekintve is igen részletes és alapos apparátust ad, a tudományos feldolgozáson túl nem riadva vissza attól sem, hogy esetleg olyan adatokat is közöl, amelyeknek szaklexikonokban utána lehet nézni. A XI. kötetből átvett Arany-dolgozatok jegyzetei ezért nagymértékben támaszkodnak az

illető kötet sajtó alá rendezőjének, Németh G. Bélának a munkájára, még ha egyes vonatkozásokban szűkíteni, másokban bővíteni-frissíteni kellett is az általa készített anyagot.

Kötetünk nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a *Kritikai kiadás* X. kötetének esetleg hiányzó magyarázatait teljes egészében pótolja (a jegyzetek meghatározó funkciója jelen esetben az, hogy a kötet használatát minél egyszerűbbé tegyék), mégis, a X. kötetből átvett tanulmányok jegyzetelésekor is a XI. kötet jegyzetapparátusa volt a mérvadó – természetesen annak részletekbe menő tudományos argumentációja nélkül. (A X. kötetből vett tanulmányok némelyikének jegyzetelését segítette Barta János munkája is: *Arany János válogatott művei*, negyedik kötet, *Tanulmányok–Cikkek–Levelek*. Sajtó alá rendezte Barta János, Bp., 1953).

A jegyzetapparátus mindezzel együtt is hiányérzetet kelthet. Abban azonban egyetértetünk a *Kritikai kiadás* X. kötetének sajtó alá rendezőjével, hogy Arany több tanulmányának „tárgyi anyaga nagyrészt közismert; többségük maga is részletekbe merülő magyarázat”; ez utóbbi az oka, hogy kötetünkben nemcsak *Kölcsey* vagy a *ballada* nem kapott magyarázó jegyzetet, de *Czakó Zsigmond* vagy a *beszély* sem. (Előfordul, hogy egy másik dolgozatban más összefüggésben előfordulnak ugyanilyenek a nevek vagy fogalmak; ott a speciális szöveggörnyezetnek megfelelő magyarázat szerepel, visszautalással Arany saját, valamelyik másik – kötetünkben szereplő – szövegében adott magyarázatára.) Hiányoznak a jegyzetek a magyar történelem, a művelődéstörténet közismert alakjait, fogalmait s a tanulmányok tárgyául szolgáló művek főalakjait illetően is.

*

Ami a kötet munkálatait illeti, a jegyzetekben említett segítőkön kívül (Szörényi László, Tegye Imre) a szerkesztő itt szeretne köszönetet mondani a KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete azon munkatársainak, akik szakterületükről származó adatokkal lendítették előre a kötet készülését; rajtuk kívül pedig Blaskó Katalinnak, aki a szöveggondozás munkájában vett részt, és Kunkli Enikőnek, aki az olasz szövegek azonosításában, ellenőrzésében segédkezett és Varga Sebestyénnek, aki az első kiadás hibáinak javításában oroszlanrészét vállalt.

Rövidítések a jegyzetekben:

AJIT	<i>Arany János Irodalmi tanulmányok</i> , válogatta és az utószót írta: Rohonyi Zoltán, Bukarest 1978.
AJÖM	<i>Arany János összes művei</i> (kritikai kiadás), szerk. Keresztury Dezső
évf.	évfolyam
gör.	görög
HIL	<i>Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése</i> , I–IV. kötet, Bp. 1886–1889.
IRÁNYOK	<i>Irányok. Romantika, népiesség, pozitívizmus</i> . Írta és összeállította Fenyő István, Németh G. Béla, Sótér István. Első kötet. (<i>A magyar kritika századai</i> II.) Bp., 1981.
k.	körül
l.	lásd
lat.	latin
ném.	német

o.	oldal
PD	<i>Arany János prózai dolgozatai</i> , Bp. 1879.
PM	<i>Arany János válogatott művei</i> , szerk. Keresztury Dezső és Keresztury Mária, Bp. 1975.
sz.	kormegjelölésben: század; folyóiratcím mellett: szám.
szerk.	szerkesztette
tkp.	tulajdonképpen
tör.	török
u.	után

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE RÖVID KIVONATBAN

Ezt a munkát Arany oktatási célból készítette, nagykőrösi tanársága idején. A kezdettől az újkorig terjedő részt az 1857/58-as tanév őszi félévében adta elő, ugyane tanév második félévében tárgyalta az újkort, az 1858/59-es tanév őszi félévében a legújabb kort. A kivonat nagyrészt Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkáin alapszik (*A magyar nemzeti irodalom története* 1–2., Pest 1851. és *A magyar költészet története* 1–2., Pest 1854). Arany azonban egyrészt önálló szerkezeti vázat alakított ki, s ezzel tömörebbé és világosabbá tette Toldy koncepcióját, másrészt több ponton átalakította és ki is egészítette. Eposzi kísérletei szempontjából is lényeges, hogy az ókor előtti áttekintésbe fölvette a hun–magyar rokonság és a nyelvi hasonlóság kérdéskörét. Nem követi Toldynak azt az elképzelését, hogy a magyar irodalom a romantikus iskola működése idején jutott a csúcspontjára, s a munka teljesen önálló fejezete az, amely a legújabb kor második részét tárgyalja. Különösen fontos, amit Arany itt Petőfiről ír.

Valószínű, hogy a dolgozatnak legalább két saját kezű kézírata készült, azonban csak a *Legújabb kor* első 17 paragrafusa maradt fenn. Korábbi folyóiratbeli részletközlések után Pap Károly adta ki 1911-ben. E kiadás Arany több tanítványának – jelentéktelen írásmódbeli eltérésektől eltekintve – teljes mértékben megegyező kéziratán alapszik. A *Kritikai kiadás* helyreállította Arany írásmódját ott, ahol az autográf kézirat rendelkezésre állt.

Arany János összes művei közé az 1949-es *Összes Prózai Művek* vette föl; további s egyben legújabb kiadása: PM 953–1056. (1975). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 441–448.). (AJÖM X., 446–531.)

13. oldal

Priscus: Priszkosz rhétor (410–420 között–472 u.) görög történetíró. 449-ben Attila hun király udvarában járt; erről szóló beszámolója a hun történelem leghitelesebb dokumentuma.
Thierry Amadée: Thierry, Amédée Simon Dominique (1797–1873) francia történetíró. Attilával kapcsolatos véleményét Arany a gallokról és Gallia történetéről írt munkáiból ismerhette. Attiláról írt könyve (*Histoire d'Attila et ses successeurs*, Attila és utódai története) 1864-ben, Arany *Irodalomtörténetének* elkészülte után öt évvel keletkezett (magyarul megjelent. 1895-ben, *Attila* címmel, Szabó Károly fordításában).

Genserich: vandál király, uralkodott 427-től 477-ig. Észak-afrikai, itáliai és kisázsiai hadjáratain különös kegyetlenségével tette hírhedté nevét.

Alarich: nyugati gót uralkodó (370k.–410, uralkodott 395–410). Hadjáratai során végigdúlta Makedóniát, Görögországot és Itáliát.

Radagais: barbár törzsfő, aki svév, vandál, burgundi és más rokon törzsek élén 405-ben Észak-Itáliát megtámadta és ott iszonyú pusztítást végzett.

Ipolyi Arnold (1823–1886) néprajzkutató, történész, művészettörténész. Főművében, a *Magyar Mythologiában* (1854) a magyar népköltészet és hiedelemvilág adatait felhasználva vállalkozott a magyar ősvallás rekonstruálására.

14. oldal

τῦρός (gör.): sajt; túró.

γυρός (gör.): karika.

ἄτη (gör.): romlás, bűn, hiba.

meo (lat.): megy, mozog.

asso (lat.): süt, ránt, aszal.

fluo (lat.): folyik.

17. oldal

A tárnokvölgyi ütközet illetve a *zeiselmauri ütközet* leírása részben Jordanes (490k.–560k.) *A gótok eredete és tettei* című művét, részben Kézai Simon (13. sz. második fele) *Gesta Hungarorum* című krónikájának 9. részét követi.

18. oldal

Lugosy közleménye: tkp. Lugossy József (1812–1884) nyelvész, orientalista, 1858-tól a MTA tagja.

Cyrus megjövendöltetése (tkp. II. vagy Nagy Kürosz): akhaimenida király (i. e. 558–530), a Perzsa Birodalom megalapítója. 550 körül felszabadította országát a médek fennhatósága alól, és a médek és perzsák királyának kiáltotta ki magát. A Hérodotosz által feljegyzett hagyomány szerint a médek királya, Asztüagész álmában isteni intelmet hallott, amely szerint unokája meg fogja fosztani a tróntól.

Szvatopolk: tkp. Szvatopluk (uralkodott 870–894) morva fejedelem, 881-ben a magyarok a szövetségesei a keleti frankokkal szemben; 890-ben Csehország is a kezére került. 892-ben a magyarok a keleti frankokkal együtt Szvatopluk birodalma ellen fordultak, de a szövetség 894-ben helyreállt. (Ehhez az eseményhez kapcsolódik a fehér ló-monda.) A fejedelem halála után birodalma széthullott. (L. *Képes Krónika*, 28. rész.)

ágostai veszély: a 955-ös, augsburgi (Lech-mezei) vereség.

Konrád császár: a monda anakronizmusa, I. Konrád király 918-ban meghalt.

22. oldal

ujabban Döbrentei és Toldy Ferenc magyarázták: Döbrentei Gábor (1785–1851) a *Régi Magyar Nyelvmélekek* három teljes és egy csonka kötetét adta ki (1838–1846); Toldy Ferenc (1805–1875) *A magyar nemzeti irodalom történetének* (1851) első kötetében elemezte behatóan a *Halotti beszédet*.

38. oldal

Egy katolikus író (Toldy): Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*, Pest, 1854, 218.

42. oldal

nimum patienter (lat): túlságos türelemmel

51. oldal

batlábú alagyás vers: hexameteres elégia.

Vanière, Jacques (1664–1739): francia jezsuita, pap, költő, gazdálkodó. Latin nyelvű pásztor-költevényeit tartalmazza *Praedium rusticum*. *Carmen didacticum* című műve (1739), amelyet Baróti Szabó Dávid fordított magyarra 1779–80-ban, *Paraszti majorság* címen.

NAIV EPOSZUNK

A dolgozat eredetileg bevezetésnek készült egy, *A királyudvari kéziratról* (l. a 83. o. jegyzetét) szóló tanulmányhoz. Levelei tanúsága szerint Arany 1857 nyarán írta. Először saját lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben jelent meg, 1860. novemberében (I. évf. I. félév 1–2–3. sz.). Kézirata nincs meg. Legutóbbi közlése: AJIT 61–72. (1978), Részletek olvashatók belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 422–425.). (AJÖM X., 264–274.)

71. oldal

Péror-lázadás: Szegedinac Péro (1655–1736) szerb határőrkapitány a törökök illetve a kurucok elleni háborúban. 1735-ben kapcsolatba kerül a Békés megyei parasztlázadással, ezért 1736-ban kivégzik.

Priscus: l. a 13. o. jegyzetét.

72. oldal

A honfoglalást tárgyazó történeti költemény: Ének Pannónia megvételeéről; Csáti Demeter, a 16. század első felében élt énekszerző műve, a históriás ének elődje (Vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 25.).

Liszti „Mohácsi Veszedeleme”: Liszti László (1628?–1662): *Magyar Márs avagy Mohách mezzején történt veszedelemnek emlékezete*, Bécs 1653. (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 42.).

Etédi „Magyar gyász”: Etédi Sós Márton (18. sz. második fele) *Magyar gyász... Mellyet gyenge tehetése szerint Versebbe kívánt szedni egy Nemzete romlását kesergő Nemes Magyar* című, 1792-ben megjelent s 1813-ban új kiadást ért népies elbeszélő költeménye, mely a mohácsi vész előzményeit és lefolyását beszéli el.

a „*Phoenixről*” a „*Hunniásig*”: Gyöngyösi István *Poraiból megélemedett Phoenix vagy Kemény János emlékezete* című műve (Vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 42., Gyöngyösi István, 196. skk.), illetve [Pálóczi] Horváth Ádám eposza (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 52.).

75. oldal

Béla Névtelenje: Anonymus (P. dictus magister, 12–13. sz.); valószínűleg III. Béla király krónikása; a *Gesta Hungarorum* szerzője.

ethopoea: retorikai alakzat, az *allocutio* görög neve: a beszélő egy másik (esetleg fiktív) személyt beszéltet maga helyett.

76. oldal

Orosius, Paulus (i. sz. 4–5. sz.): latin nyelvű keresztény történetíró, teológus. Nagyhatású történelmi műve a Szent Ágoston gyámkodásával írt *Történelem a pogányok ellen*.

incubus szellem: az alvó nőt férfialakban teherbe ejtő kísértet.

ut spiritus generare possint (lat.): hogy szellem nemzeni képes volna.

NÉPIESSÉGÜNK A KÖLTÉSZETBEN

Feltehetően az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején keletkezett. Először a HIL-ben jelent meg, a jegyzetek közt. A cikkek közé először az *Arany János Összes munkái* (szerk. Voinovich Géza) V. kötete vette föl (1924). Legújabb közlése: IRÁNYOK, 411–413. (1981). (AJÖM XI., 380–382.)

A MAGYAR NÉPDAL AZ IRODALOMBAN

Keletkezésének ideje bizonytalan. Egyes feltételezések szerint a Kisfaludy-társaságba való be-
választásakor székfoglalónak írta, vagyis még 1848 elején, más álláspont szerint a nagykőrösi
időszak terméke; a *Kritikai kiadás* még későbbre, 1860–61-re teszi keletkezését. Először a
HIL-ben jelent meg. A *Nemzeti irodalom megindult fejlődése* című vázlatos rész először az
Arany János Összes munkái (szerk. Voinovich Géza) V. kötetében jelent meg a dolgozathoz
kapcsolva (1924). Legújabb közlése: AJÖM XI., 383–400. (1968). Részlet jelent meg belőle
az IRÁNYOK-ban (1981, 403–410.). (AJÖM 383–400.)

81. oldal

Kölcsey tétélete szerint is: I. *Nemzeti hagyományok*, Kölcsey Ferenc Összes Művei, I. kötet, Bp.
1960, 520.

83. oldal

A német ősz eposz: a *Nibelungenlied*.

a cseh kráľudvari kézirat, tkp. Dvůr Králové-i kézirat: Václav Hanka (1791–1861) által 1817-
ben hamisított kézirat, amely a (szintén általa hamisított) Zelená Hora-i kézirattal együtt
a cseh romantika alapművévé vált. A kéziratok hitelességét csak az 1880-as, 90-es években
cáfolták meg. *A királyudvari kézirat* címmel 1856-ban magyarul is megjelent, Riedl Szende
fordításában.

mint föld-anyjával a hitrege óriása: Anteusz (Antaiosz), nagyerejű hős, Poszeidón, a tengeristen
és Gaia, a földistennő fia; ereje mindig megújult, ha megérintette anyját. Héraklész úgy
győzte le, hogy a levegőbe emelte és megfojtotta.

84. oldal

Rimai (tkp. Rimay) János (1569–1573 k.–1631): költő, író, Balassi Bálint tisztelője, követője
és műveinek gondozója (az általa tervezett kiadás nem valósult meg). Második korszaká-
ban eltávolodott nagy példaképétől; főként vallási énekeket írterkölcsi tanító célzattal,
gyülekezeti használatra. Késői költészetében a sztoicizmus elveit igyekszik keresztény
hitével összeegyeztetni (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 40.).

Beniczki (tkp. Beniczky) Péter (1603 vagy 1606–1664) költő. Balassi Bálint és Rimay János
hatását mutató barokkos pátoszú, istenes, bűnbánó, elmélkedő és természetfestő verseket
írt. Epigrammatikus életbölcsségei tették népszerűvé (vö. *A magyar irodalom története
rövid kivonatban*, 40.).

„*ad notam*” (lat.): valamely ismert dallam szerint éneklendő.

az ifjabb Balassa Bálint: Balassa Bálint (1626?–1684) költő, Balassi Bálint nagybátyjának
dédunokája. Tizenegy éneke maradt fenn, melyekben Balassit utánozza barokkos mo-
dorban.

Zichy Péter (1674–1726): költő, a Balassi-iskolához tartozó főúri lírikusok egyike. Főleg sze-
relmes verseket írt.

Kazinczy András (17. sz. közepe–1728): Ung megye alispánja, K. Ferenc dédapja, két – felesé-
géhez írott – verses levele maradt fenn 1685-ből.

85. oldal

a „Lengyel László” kezdetű dal: a legarchaikusabb magyar népdal példájaként Kölcsey nyomán
emlegeti Arany (vö. 91.), I. *Nemzeti hagyományok*, Kölcsey Ferenc Összes Művei, I. kötet,
Bp. 1960. 517.

86. oldal

a Pannónia megvételét tárgyazó [...] ének: l. a 72. o. jegyzetét.

Apáthi Ferenc Feddő ének-e (tkp. Apáti, 16. sz. első fele): a mohácsi vész előtti magyar viszonyokat kritikusan bemutató *Cantilena* című mű (1525 k.) és szerzője. (Vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 28.).

87. oldal

Ányos Pál (1756–1784): szentimentális költő (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 50.); az idézett sor az *Egy hív szívnek kedvesse sirja felett való panaszi* című, kéziratban széles körben énekként elterjedt műben szerepel.

Házások éneke (tkp. *Házások énekei*): ismeretlen szerzőnek (talán Nagybáncsai Mátyásnak) Nyilas István és Zsámboki Anna menyegzőjére 1548-ban szerzett protestáns alkalmi éneke. Arany a kezdősorait idézi.

88. oldal

Szilágyi és Hajmási éneke: A 16. századi Szendrői névtelen által szerzett széphistória, 1571. (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 32.).

89. oldal

Kereke forgását...: a sor Koháry István (l. a 186. o. jegyzetét) *A szerencse forgandó voltáról* című verséből való.

Toldy kézikönyve: Toldy Ferenc: *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve* 1–2., Pest 1855–1857. „*Adhortatio mulierum*”: asszonycsúfoló a 16. sz. elejéről (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 34.).

91. oldal

„*Emlékezzünk régiekről*” kezdetű ismeretes költemény: az *Ének Pannónia megvételéről* kezdőszavai (l. a 72. o. jegyzetét).

Quid sum miser...: Tommaso da Celano (1190–1260) híres gyászmise-szekvenciájának, a *Dies irae* (harag napja) című műnek két sora: „Én ott szegény mit beszéljek, [tegyek] / Hol a szent is alig él meg” – ti. az utolsó ítéletben (Sík Sándor fordítása).

92. oldal

divényi Mehmet, magyar renegat szerelmes dalai: a 19. században általános vélekedés szerint magyarrá lett török költőről van szó. Az újabb kutatás bebizonyította, hogy ilyen nevű költő nem létezett, s valószínűsíti, hogy ezen az álnéven magyar költő – talán Balassi Bálint – írta a nevezett verseket.

ghazal (vagy ghazel): a klasszikus perzsa irodalomban kedvelt lírai versforma, amelyben az első két sor s a további páros sorok egymással rímelenek, a páratlan sorok rímtelenek. Arany maga is írt ilyet, Ghazel címmel.

Molnár Albert pásztori éneke: 17. századi Faust-szerű história, melynek főszereplője Molnár Albert.

Anonymus töredékei: „*Omnes loca sibi aquirebant / et nomen bonum accipebant*” (lat.): „Mindnyájan ők földeket szerzének, / És magoknak hírt, nevet nyerének.” (Szabó Károly fordítása)

Mátyás mostan (tkp. *Mátyást mostan*): a *Pesti gyermek utcai éneke*, mely Mátyás királlyá választását üdvözli; vitatott, hogy a megénekelte esemény idején keletkezett, vagy Bencédy Székely István írta, akinek száz évvel későbbi krónikájában fennmaradt (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 28.).

Vitéz Oláh Gerő dala: 17. századi ének.

Kádárének: Valószínűleg Ködi Farkas János (17. sz.) II. Rákóczi György erdélyi fejedelem bizalmas embere a szerzője *Kádár István énekének (Síratóének Kádár Istvánnak, Rákóczi vitéz katonájának 1658-as hősi halálára)*.

Molnár Albert: itt Szenci Molnár Albertről, a zsoltárfordítóról van szó.

Amade László (báró, 1703–1764): a 18. sz. első, nagyhatású magyar dalköltője. Német és olasz formákra írta könnyed, életszerű dalait. Költészetének jelentős részét szerelmi, gálás énekek teszik ki. Több verse folklorizálódott (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 44.).

Faludy Ferenc (tkp. Faludi, 1704–1779): író költő. Sokoldalú tevékenységéből Arany itt dalköltészetére utal: az apró boldogságot éneklő vagy hagyományos bölcséleti gondolatokat megéneklő naiv hangú, könnyed rokokó dalait olasz, német, francia versformákat áthonosítva írta (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 44.).

Horváth Ádám, Pálóczi (1760–1820): költő, író, a népdalgyűjtés kezdeményezője. Fő műve az *Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek* című kéziratos énekeskönyve, melyben saját dalait és általa gyűjtött népdalokat közölt dallamukkal együtt.

IRÁNYOK

A dolgozat Arany szerkesztői, irodalomszervezői és -pedagógiai koncepciójának részeként keletkezett, vagyis kifejezetten saját lapjának, a *Szépirodalmi Figyelőnek* írta. Az első két rész itt jelent meg (I. rész: cím és aláírás nélkül, I. évf. I. félév 26. sz., 1861; II. rész: *Némi párhuzam* címmel, Y aláírással, II. évf. II. félév, 11. sz.; 1862). A harmadik rész közlésétől Arany eltekintett, miután az első két rész kritikai megállapításai által többen (például Tompa Mihály is) találva érezték magukat s nehezteltek rá. Ez a rész először a PD-ben jelent meg, itt kapta az *Irányok* címet. Legújabb kiadása: AJIT 159–176. (1978). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 449–455.). (AJÖM XI., 154–170.)

95. oldal

nincs ki „a riadó vak mélységet fölverje szavával”: I. Vörösmarty Mihály: *Zalán futása* (Előhang). „*facies non omnibus una, nec diversa tamen*” (lat.): „s orcájuk sem nem egyenlő, sem nagyon eltérő” (Ovidius: *Átváltozások*, Második könyv, Phaeton a nap szekerén, Devecseri Gábor fordítása).

97. oldal

cyclikusok: az epikus ciklus (az isteni származású hősök őseivel és tetteivel foglalkozó eposzok sora) költői. Arany itt a kisebb, Homérosz eposzait utánzó görög eposzalkölteket érti rajtuk.
priapi versek: Priaposz, a nyájak, kertek s a termékenység torz külsejű istene a görög mitológiában; innen: sikamlós, szabados.

nem „invita Minerva” (lat.): Minerva a tudományok és művészetek istennője a római mitológiában; így: nem Minerva akarata ellenére – nem ihlet nélkül.

Mátyásiak, Pócsok, Láczaik hada: Mátyási József (1765–1849): a 18. században kialakult kollegiumi diákköltészet és a társasági költészet legnépszerűbb alakja; egy népdala folklorizálódott, Petőfi népdalként jegyezte le. – Pócs András (tkp. Csenkeszfalvi Poócs, 1740–47 között–1812): költő, református lelkész. Életét botrányok tarkították; Gyöngyösi István távoli követőjeként kizárólag szórakoztató célzatú verseket írt. – Lácza József (tkp.

Láczai Szabó, 1764–1828): református pap és tanár, egyéb művei mellett retorikus halotti és köszöntő versei tették ismertté.

98. oldal

Reineke Fuchs: híres rajnavidéki állatmese, amelyet Goethe eposzként dolgozott fel (1794).

leoninus: itt olyan disztichont jelent, melyben a sorok közepe rímel a sorvéggel.

„*est deus in nobis*” (lat.): isten van bennünk. („Isten van bennünk! Felgyúlunk, hogyha akarja.

Szent az az ész, melynek magva is ihletet ad.” Ovidius: *Római naptár. Fasti*, 6. k. 5. sz., Gaál László fordítása.)

Petőfi gyöngye: „A bánat? egy nagy óceán. / S az öröm? / Az óceán kis gyöngye. Talán, / Mire fölhozom, össze is töröm.” (*A bánat? egy nagy óceán*)

99. oldal

Bura Bandi: valószínűleg költött név, a vidéki ripacs kifejezője.

Mokány: Kisfaludy Károly *Csalódások* című vígjátékában az esetlen, de jószívű vidéki nemes megtestesítője.

Baczúr Gazsi: korhely figura Gaal Józsefnek Gvadányi József *Peleskei nótáriusa* alapján írt bohózatában (l. a 205. o. jegyzetét is).

mendikánia: eredetileg a református legátust kísérő kisdíák ünnepi köszöntő versezete, utóbb pejoratív jelentéssel a kollégiumi diákköltészet egy vaskos műfaját jelölte.

catexochen (gör.): tulajdonképpeni.

aggregatum (lat.): egymással érintkező, de szerves kapcsolatban nem lévő elemek halmaza.

Hírmondó (tkp. *Magyar Hírmondó*, 1792–1803): magyar nyelvű, Bécsben megjelenő újság, a

Hadi és Más Nevezetes Történetek (18789–1792) folytatása. Megjelent hetente kétszer. 1795 után alkalmi versekkel hígult fel.

Hasznos mulatságok (1817–1842): ismeretterjesztő és irodalmi lap, megjelent Pesten, hetente kétszer. 1840-ig a *Hazai és Külföldi tudósítások*, 1840-től a *Nemzeti Újság* melléklapja.

ingredientia (lat.): alkotórész, kellék.

100. oldal

sed non his erat locus (tkp. *sed nunc non erat his locus*, lat.): „jóllehet egy sincs ott a helyén” (tkp. *de most nem volt helyük ezeknek*). Horatius: *Ars poetica*, 19. sor, Muraközy Gyula fordítása.

collecta (lat.): bölcs mondások (többnyire kézirat) iskolai gyűjteménye.

falsett (olasz): fejhang.

alsó oktávát vesz: ha valaki a templomi éneklés során nem bírja a magas hangokat, és ezért a dallamot egy oktávval lejjebb folytatja.

fistulázik (lat. *fistula* ’síp’): sipító fejhangot ad.

101. oldal

Corydon és Menalcas dudaversenye: Corydon és Menalcas az antik pásztoridill tipikus szereplői; a „dudaverseny” (tkp. sípverseny) Vergilius *Ötödik eklogájában* szerepel (a versengő felek itt Mopsus és Menalcas).

102. oldal

hermeszileg: hermetikusan.

„*Oh Háda és Czillah!*...”: I. Mózes 4. 23–24. Ezt az ószövetségi „éneket” már Kölcsey Ferenc annak bizonyosságául idézi, hogy „a Költésnek felette réginek kell lenni”, s hogy az antik poézis ilyenféle kezdeményekből hosszú pallérozódás útján fejlődött ki (l. *A Poésisről*, Kölcsey Ferenc összes művei, Bp., 2003, 10–11.) Arany ismerhette Kölcsey tanulmányának

kéziratát, amelyet tulajdonosa, Kállay Ferenc 1856-ban adományozott az Akadémia kézirat-tárának.

ex professo (lat.): hivatásból, hivatásos.

103. oldal

portentum (lat.): csodagyerek.

104. oldal

az *Apocalypsis csodája*: I. János jelenései, 12–13. rész.

a potiori fit denominatio (lat.): a fontosabbikról történik az elnevezés.

ügynevezett szkoliák (tkp. szkolionok, szkolia: többszám): rövid, alkalmi – esetleg rögtönzött – műfaj a görög lírában; Athénban virágzott az i. e. 6–5. században.

„*Donec gratus eram tibi*” (lat.): „Mig én voltam a kedvesed” (Horatius: *Lydiához*, Carmina III. 9., Radnóti Miklós fordítása).

Virág Benedek (1754–1830) költő, író. Arany itt lírai költészetére utal, melyben az antik irodalom erkölcsi ideáljai ötvöződnek a felvilágosodás eszméivel. Lefordította s kiadta Horatius műveit. Kortársai s az utókor „a magyar Horác”-nak nevezte (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 52.).

Kallisztratész (tkp. Kallisztratosz): csupán hírből ismert görög költő. A vers témája: i. e. 514-ben Peiszisztratész fiát, Athén zsarnokát megölte két ifjú, Arisztogeiton és Harmodiosz.

105. oldal

A Duna hajjainál... Vörösmarty *A puszta sír* című verse.

Felbők: Petőfi Sándor világfájdalmas versciklusa.

ZRÍNYI ÉS TASSO

Aranyt már a negyvenes években foglalkoztatta a *Szigeti veszedelem*, nagykőrösi tanársága idején, olvasókönyvet szerkesztvén, 1855-ben újra előveszi, sőt, valószínűleg ekkor készül el az eposz első énekének átdolgozása is. *A megszabadított Jeruzsálemet* már 1831-ben olvasta magyar fordításban; nem tudni pontosan, mikorról valók az olasz eredeti Arany birtokában lévő példányának sűrű lapszéli jegyzetei, amelyek bizonyonnan a dolgozat alapjául szolgáltak. 1857–58-ban mindenesetre ismét foglalkozik e témával, Ariosto *Őrjöngő Lórándjából* és Tasso eposzából próbál fordítani. Így mikor 1859 nyarán lemond a *Bánk bán-tanulmányok* folytatásáról, figyelme az eposzok felé fordul, s az október végén esedékes akadémiai székfoglaló alkalmára készíti el a munka nagy részét (Bevezetés, az 1. és a 2. ének elemzése). A harmadik ének elemzése 1860. január elejére készül el. Belekezd a negyedik énekbe is, de ez a munka hamar felbemarad. Ami ezen túl fennmaradt, az valószínűsíthetően olyan, feldolgozásra szánt vázlat, amelyet Arany korábban készített.

Kézirata nincs meg. A bevezetés és a *Szigeti veszedelem* első három énekének elemzése a *Budapesti Szemle* 1859. és 1860. évfolyamában jelent meg, a teljes első részt az *Arany János prózai dolgozatai* közölte 1879-ben. A második rész a HIL II. kötetében látott napvilágot, 1889-ben. Legújabb teljes kiadása: AJÖM X. 330–439. (1962). PM: 298–412. (1975); a *További vázlat Első részének* II–IV. fejezetét nem közli. Részletek jelentek meg belőle az AJIT-ban (1978, 136–155.) és az IRÁNYOK-ban (1981, 434–440.).

Az alábbiakban a Vergilius-idézetek *Lakatos István*, a Tasso-idézetek *Tusnády László* fordításában szerepelnek. (A magyarázatban csak akkor térünk el ettől a gyakorlattól, ha a műfordításban az Arany-szöveg szempontjából lényeges jelentésmozzanat elsikkad.)

Ha a tanulmányban az idézett részt három pont vagy etc., stb. jelzés követi, minden külön jelzés nélkül az egész vonatkozó részt idézzük; ha nem, a kiegészítést szöveges utalás vagy szögletes zárójel jelzi. (Az eredeti Vergilius- és Tasso-idézeteknél természetesen nem jelöltük, hogy milyen nyelvűek.) (AJÖM X., 330–439.)

107. oldal

Az eleven képzeletű római költő: Ovidius.

a Lusíada hírneves szerzője: Camões, Luís de (ejtsd: Kamoins, 1524?–1580), a portugál nemzeti eposz szerzője; Arany többféleképpen írja nevét, de eredeti alakban nem.

Kotzebue-féle isten-áldás: Kotzebue, August Friedrich (1762–1819) korának legsikeresebb színpadi szerzője, igénytelen vígjátékainak sikerét a jól kiszámított színpadi hatás és a darabok érzelmes-érzelgős légköre eredményezte. Hatása Magyarországon is jelentős.

108. oldal

Pyramus és Thisbe: a tragikus sorsú szerelmesek sorsát Ovidius dolgozta fel (*Átváltozások*, 4. k. 2.)

Nisus: Euryalus barátja az *Aeneis*-ben; epizódjuk Juranics és Radivoj epizódját ihlette a *Szigeti veszedelemben*

109. oldal

coestus-viadal (lat. *caestus* 'ólmagombos ökölvívószíj'): ökölvívás.

tropaeum (lat.): győzelmi jelvény.

„*citta dolente*” (olasz): a „fájdalmas város”.

„*facies non omnibus una, nec diversa tamen*”: l. a 95. o. jegyzetét.

112. oldal

objurgatio (lat.): feddés, pirongatás, szidalmazás.

apostrophe (gör.): retorikai alakzat: a beszélő, elfordulva közönségétől, másik közönséget (ellenfelet, halottat, hazát, várost, égi hatalmakat stb.) szólít meg, ünnepélyesen.

113. oldal

propositio (lat): tkp. a tárgy megjelölése

Arma virumque... (tkp. *Arma virumque cano*): „Harcokat éneklek s egy hőst” (az *Aeneis* kezdőszavai).

Ille ego...: „Én, aki előbb lány fuvolán énekeltem verseimet, / majd pedig kijövén az erdőből énekemmel a szomszédos mezőket készítettem termékenységre, örömmel töltvén el a leginkább rászoruló parasztokat, most már Mars szörnyű tettei énekelem...” (Kartal Zsuzsa prózai fordítása. A kutatás utóbb kétségbe vonta e négy sor hitelességét, ezért a modern fordítások általában nem, vagy csak jegyzetben közlik.)

Horác, ki nyíltan gáncsolja a „Fortunam Priami cantabo”-féle főnhéjázó kezdetet:

Csak nehogy úgy kezdj ám, mint egykor a ciklikus író,

„Nagyhírű hadakat zengek s Priamusnak a sorsát!”

Ekkora szájjal ígér, hozzá méltót tud-e adni?

Hegy vajudik, s végül nevetést keltő egeret szül!

(*Ars poetica*, 135–139. sor, Muraközy Gyula fordítása)

„*at nunc horrentia Martis*”: l. az előző Vergilius-idézet utolsó sorát.

114. oldal

Toldynk, nagy becsű felolvasásaiban (*Költ. Tört. II.*): Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*,

Pest 1854. II. kötet, *A magyar költészet Zrinyitól Kisfaludy Sándorig*, 11.

„*padre eterno*”: örökkévaló atya („Az Atya – őt ím az idők se sebzik”).

115. oldal

„*pater omnipotens*”: mindenható atya.

Ascanio-ne pater...: helyesen Aen. IV. 234–237.

„*paribus nitens alis*”: páros szárnyal leereszkedve.

116. oldal

in un sol punto, e in una vista: „a földre nézett: egy pont egy tekintet, / világunkat átfogta így, a minket” (tkp. egyetlen pontban, egy pillantással).

„*nunzio giocondo*”: játékos kedvű hírvivő („Istentől játszi kedvvel hírt alához”).

117. oldal

„*tot sese*...”: „oly vad az arca / s annyi alakban ijeszt, sűrű kígyóktól feketéllvén.” (Ebben a fordításban elsikkad a *pullulat* ’nyüzög’ szó, amelyet Arany a „kötelőzik” szóval ad vissza.)

„*Gorgoneis infecta venenis*”: „Gorgóval-ítatva lemegy”.

„*odit et ipse pater Pluton*...”: „Fél is e rémtől két testvére a Tartarus éjén, / sőt borzad Plútón atya is”.

nyrmidonok: thessaliali nép, Akhilleusz alattvalói.

118. oldal

exordium (lat.): retorikai fogalom: a beszéd kezdete, bevezetése.

„*fuggi Argillan*”: „fuss, Argillan”.

„*heu fuge, nate Dea!*”: „Jaj, menekülj, istennő gyermeke”.

„*Arma amens fremit*”: „S kardot akar kergén, kardot kutat ágyban, a házban” (VII. 460.).

119. oldal

„*faró fiumi di sangue*”: I. Arany fordítását fentebb („vérfolyamokat csinállok”).

120. oldal

Szalay IV. 342.: Arany a magyar történelmi eseményeket többnyire Szalay László munkája alapján ismerteti: Szalay László, *Magyarország története*, Lipcse, 1852–54.

Az anachronice emlegetett V. Károly: V. Károly német-római császár (1500–1558) 1556-ban, vagyis tíz évvel az eposzban tárgyalt események előtt lemondott trónjáról.

„*Pandite nunc Helicon, deae*”: „Most pedig, istennők, tájlatok fel Helicontok”.

„*Vos, o Calliope*”: „s most, óh Calliopé”.

„*Et meministis enim*...”: „Mert avatottan, csak ti, szüzek, szólhattok ezekről: / míg hozzánk ama hír bágyadt szellője ha eljut.”

„*Tu ’l sai*...”: „te tudod, hogy mily nagy mélység a távol, / a hír csak gyenge fuvallatra számol.”

121. oldal

a homéri βιοιωτα (tkp. βιοιωτῶν): utalás az Iliász hajókatalógusának kezdőszavára: „Boiótok seregét Léitosz Péneleósszal / s Arkeszilaoz hozta, velük Kloniosz s Prothoénór [...]” II. ének 494. skk. (Devecseri Gábor fordítása.) A helyet Tegye Imre azonoíította.

122. oldal

Continuoque avidis...:

S ott, a velőkbe ható sóvár lángokra tavasszal
keblük előnti a tűz (heve fűti tavasszal a csontot),
ők meg a hegy magasán, fejüket fúrván a zefírnek
szélözónébe, beszívja szügyük puha-könnyü fuvalmát,
s ím, csuda mondani, mén nélkül mind megfogon attól:
sziklafalon, szirten, szurdok fenekén így futnak [...]

124. oldal

„*quos inclusit Alexander magnus*” (lat.): melyeket elfoglalt Nagy Sándor.

Maga Zrínyi is ezt vallja hadtudományi dolgozatában. Arany a továbbiakban többször idéz Zrínyi Vitéz hadnagy című munkájának második részéből (*Aphorismosok Cornelius Tacitus Évkönyveibez*). Az aforizmák eredeti számozása rendszertelen; mivel Arany ezt követi, a nála szereplő és a tényleges sorszám eltérése esetén szögletes zárójelben megadjuk az utóbbit.

„*Diu delibera, cito fac.*” (lat.): Hosszan mérlegelj, gyorsan cselekedj.

Aphor. 9.: Celeritas (Gyorsaság).

Aphor. 62. [tkp. 52.]: Secretum (Titok).

Aphor. 42. [tkp. 69.]: az aforizmának nincs címe.

125. oldal

Aphor. 4.: Vigilantia (Éberség).

Aphor. 19.: Nimia securitas (Túlságos biztonságérzet).

Aph. 14.: Constantia. Fortitudo (Állhatatosság. Bátorság)

Próz. munk. 320. lap: Zerinvári Gróf Zrínyi Miklós összes munkái. Első, a szerző kiadatlan prózai műveivel kiegészített kiadás Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által. Pest MDCCCLIII. Az idézet a Vitéz hadnagy harmadik részéből való; Centuriák [Százból álló gyűjtemény], 43.

„*quamquam de tectis...*” (lat.): „a falak mögé húzódba is visszaverhette volna a támadást, mégis nyílt utcózatba vezette csapatait.” Titus Livius, *Ab urbe condita* (A római nép története a város alapításától, Első könyv, Muraközy Gyula fordítása).

Ergo, etsi confere...: „Így noha szítja a szégyen, a düh mind szállani harcra, / csak kapuik tehetik [...] elébük”.

Poenorum qualis...

Mint pun oroszlán,

hogyha vadász súlyos sebet ejt, beleszúrva sügyébe,
s az most érez a harchoz csak kedvet, nyaka szírtjén
rázza sörényét már s nem fél szétrágni a rabló
ráhajított gerelyét, míg véres szája felordít [...].

126. oldal

bazdia (tör.): hosszú felső ruha.

miszint kard: tkp. miszir (tör.) 'egyiptomi'.

hodzsa: török pap.

130. oldal

„*At Jovis interea...*”: „Ám ezalatt – Jupiter szólt rá – felváltja a harcban / [...] Mezentius égve”.

Toldy megjegyzi erre: l. a 114. o. jegyzetét.

Heyne, Christian Gottlob (1729–1812) német nyelvész, régész és klasszika-filológus, Vergilius műveit 1767 és 1775 között adta ki.

131. oldal

„*Accipe nunc Danaum...*”: „És danaók bűnét most halld meg: ítéld meg egyetlen / egy tettből valamennyit”.

„*Heu vatum ignarae...*”: „Ó, hiu jós elmék! Szenthely, fogadalmi imádság / őrjöngő sziveket gyógyítani bír-e?”

„*Ille dies...*”: „Evvél a nappal kezdődött minden baj, ez első / nappal.”

132. oldal

„*Te nemus Anguitiae...*”: „Sír is a gyöngyvizü Fúcinus és Angvítia berke, / sírnak utánad a tiszta tavak...”

„*sed aerae Omnia discernunt*”: „de szerte / tépik a szót a szelek, felhőbe felütve hiún mind.”

„*Mox illos...*”: „más, iszonyúbb ellenfél hoz majd rájuk a végzet.”

„*Oh nella guerra...*”: „Mint hitvesek [tkp. sorstársak] vívjátok majd a harcot, / és a halálban is együtt maradtok.” (I. 56.)

„*di quella guerra...*”: „a harc visz örömmre, / ó víg előjel, s jönnek majd bukások” [tkp. előjelek, amelyek hiábavalóaknak bizonyulnak].

134. oldal

bóstát (svájci ném. *Hofstatt* 'majorság'): külváros.

135. oldal

alkorán (arab 'a hirdetés'): a mohamedánok szent könyve (Korán).

zofra (tör.): szőnyeg, terítő.

tassán (tör.): gitárszerű húros hangszer.

136. oldal

Corydon, Phyllis: az antik pásztoridill tipikus alakjai (Vergilius eklogáiban is szerepelnek).

antica moglie: idős hitves (VII. 17.).

Tityrus: Vergilius I. eclogájának egyik alakja.

favorita: kitüntetett, különösen kedvelt nő.

137. oldal

turuncs (arab): narancs.

138. oldal

Aph. 5.: Explorator (hírszerző, kém).

Aph. 61. [tkp. 51.]: *Pedidatus* (Gyalogság).

139. oldal

Aph. 27. [Arany elírása; tkp. 28., az eredetiben is]: *Eloquentia* (ékesszólás).

Aph. 56. [tkp. 46.]: az aforizmának nincs címe.

Aph. 39.: az aforizma Tacitustól vett mottója: *Etiám si temeritas absit* („bár a vakmerőség hiányzott belőle” – ti. Germanicus római hadvezérből; l. Tacitus: *Évkönyvek*, Második könyv 73., Borzsák István fordítása).

„*nimia securitas*” (lat.): túlságos biztonságérzet; a főtebb szereplő „túlságos bizodalom” tkp. e kifejezés fordítása.

140. oldal

dispositio (lat.): itt: elhelyezkedés.

Est curvo anfractu vallis...: „Egy kígyózva kanyargó völgy volt arra, cselekre, / lesre a legjobb hely”.

141. oldal

„*ἀνέρες ἑστέ*” – *estote viri* (gör., lat.): legyetek férfiak.

142. oldal

Ma far prova di...: „közös vívást meg egyikük se érhet, / nagyobb ellennek őrzi azt a végzet.”

ipso concurrere passus...: „Valamint nem türte Olympus / nagy fejedelme sem egymással megvívniuk őket; / más, iszonyúbb ellenfél hoz majd rájuk a végzet” (X. 436–438.).

„*Hic mortis durae casum...*”: „S itt, ha okulhat ugyan bús hulltodból, jeles ifjú / és ragyogó hőstettedből, később, az utókor, / nem hallgathatom el, te dicső, művemben a sorsod!”

üdétlen prédakapdozás: idő előtti, túl korai zsákmányszerzés

143. oldal

„*Quis mihi nunc...*”:

S most ki dalol nekem isten e sok könnyről, ki tud annyi
vérről, vagy vezető vesztéről vallani versben,
kik hol a trójai hős, hol Turnus elől menekültek
végig a síkon?

145. oldal

„*Ac veluti montis...*”:

Mint amidőn a hegy ormáról leszakítja a szélvész
vagy zivatar, zápor, vagy a vénség vasfoga marja
szét és szórja alá szaporán szirtjét a magasból;
s hull a hatalmas kő, völgyébe rohanva a hegynek
s fel-felugorva a földről, embert, állatot, erdőt
elsodor: így tört utat Turnus tömegén a futóknak
vára falához [...]

146. oldal

„*Aut spoliis...*” : „Vagy ragyogó zsákmány ad hírt ma nekem, vagy a fényes / hősi halál”.

147. oldal

„*Ubi nunc Mezentiu...*” : „Hol van most az a zord Mézentius, elszánt / bajnoki lelkével?”

„*Hoc tamen infelix...*” : „Vedd mégis, te szegény, szomorú hulltod vigaszául: / Aeneás győzött
le, a nagy.”

„*contemptor deorum*”: istenek becsmérője.

148. oldal

„*una salus victis*”: „Egy a reménye a vesztesnek” (ti. „ha reményre nem áhít”).

149. oldal

„...*Pallas te hoc vulnere...*”: „Pallás, ő pusztít el e sebbel, / Pallás bosszuja vet vétkes véredre
ma vámot!”

150. oldal

„*vocem animamque...*”: „és elorozza szavával együtt lelkét is”.

151. oldal

ὄδαξ ἔλειν οὐδας (gör.): a földet harapni (*ὄδαξ ἔλον οὐδας* „[két férfi] marta a földet”);
Homérosz: *Iliász*, 11, 479 s további helyeken is (Devecseri Gábor fordítása). A helyet
Tegyey Imre azonosította.

„*humum semel ore momordit*”: „ismét szájjal tépi a földet”.

„*cruentum mandit humum*”: „mardossa a mocskos földet”.

Cade, e cò denti...: „lehull, fogát a gyűlölt földbe vágja, / dühvel telítve, haldokolva rágja.”

Proxima quaeque...: „Hát lekaszálja, ki legközelebb, vasa tág gyalogösvényt / vág, dühben
égve, soruk közepén”.

ἦντι πυγροσ: (tkp. ἦντε πύγρος, gör.): miként a torony „[S Aiász jött közelébe,] torony-
nagyságu [praizzsal]” Homérosz: *Iliász*, 7, 219. (Devecseri Gábor fordítása). A helyet
Tegyey Imre azonosította.

Schwarz Bertold találmánya: a puskaport (tévesen) Berthold Schwarz 14. században élt ferenc-
rendi szerzetes találmányának tartották.

153. oldal

Nescia mens...: fordítását l. a következő oldalon (*Emberi elme...*).

„*Restitit Aeneas...*”: „Ott állt Aeneás, ragyogó fény szőtte be, [arca / s alkata isteni volt; hiszen anyja lehelte hajának / napragyogását, azt az ígéző bájt a szemébe / s ifju pirosságát]”.

Sive dolu seu: vagy álnoksággal, vagy... [„árulásból vagy mert ez volt végzete Trójának?”].

„...*qui se ignotum*”: ki magát, ismeretlent [„maga adta magát meg a szembejövőknek, / hogy Tróját az achívoknak később a kezére / játssza”].

Hic Ithacus: Ekkor az ithakai [„jó Ithacának már ura és tuszkolja középre / Chalchást és faggatja a jóst zajosan”] (tkp. 122.).

Assensere...: helyesel [„Ráállott mind. Mert mit egyik se kívánna magának, / annál könnyebben viselik, ha a másik a vesztes.”].

Palladium: Pallas égből leesett szobra Trójában, a város biztonságának jelképe.

Heu fuge, nate Dea: l. a 118. oldal jegyzetét.

„*In segetem veluti flamma*” [tkp. cum flamma]: miként láng a vetésbe [„Mint meredek bércekről bámul le az együgyű pásztor, / hogyha dühöngő szél lángot szít ép a vetésben”].

...*fuimus Troes, fuit Ilium*: „csak *voltunk* dardánok! *volt* Ilium!”

164. oldal

Una salus victis: l. a 148. oldal jegyzetét.

„...*inde lupi, ceu*”: erre mint farkasok [„Szavaimra, / mint a setét éjjel fene farkasa éhcikorító / vak dühhel kirohan, mert már-már felkopik álla / kölykeinek, kik várják őt: rohanunk mi dzsidákon”].

Improvisum: előre nem látott [„Mint ki vigyázatlan belelép, járván a bozótot, / egy kígyóba, s igyekszik elugrani tüstént”] (tkp. 379.).

Iliaci cineres: Trója hamvai [„Ám amiben hiveim lelték romlásuk, a lángsír / s Ílium üszke legyen tanum itt, hogy e vad viadalban, / én danaók dárdájától gyáván sose féltem”].

Turrim: torony [„Nagy torony áll a tetőn, téres Trójára tekintő, / [...] / már ing, meglökjük s a magasból mélybe taszítjuk; / nagy recsegés-ropogás közepette szakad ki helyéből / és hosszában az ostromló danaókra dül.”].

Arma...desveta: fegyver, amelytől elszoktak [„rég-használt vértjét remegő vállára csatolja”].

„*Confessa deam*”: nyilvánvalóan istennőt

[„szemeim tisztán, ahogyan soha eddig, meglátták a nagy éjben feltündökleni fényét drága anyámnak – olyan volt most nagyságra, alakra, mint amilyenek az égilakók látják csak egyébként”.]

„*Et nota major imago*”: „egy árny képe, nagyobb a szokottnál”.

manesek (tkp. manes, csak többesszámú főnév): a meghalt ősök szelleme, akiket a rómaiak istenként tiszteltek.

„*Ter conatus...*”: „Karom akkor / háromszor próbálta nyakát átfonni, hiába”. [tkp. 792.]

Nam Polydorus ego: „mert Polydórus szól hozzád”.

Dardanidae duri...: „Délceg dardanidák! [az a föld, hol eredt azon őság, / mely termelt titeket, fog majdan visszafogadni / dús keblére. Keressétek hát régi anyátok. / Ott lesz az Aeneás-ház széles e föld fejedelme, / ott a fiak fiai s minden maradéka fajunknak.]”

Nox erat...: „Éjszaka volt”.

Est locus...

van egy ország, hangzik gráj neve Hesperíanak, termékeny televényű föld, ősrégi, had-értő; oenotrus nép lakta; de most – az a hír – az utódok

Ítáliának mondják már, fejedelme nevérol:
itt a hazánk minékünk [...].

penatesek (tkp. Penates, csak többesszámú főnév): a családi tűzhelyet védelmező istenek.
„*Nec sopor illud erat*”: „nem is álom volt ez tán”.

Prohibent nam cetera parcae scire Helenam: „többet Helenusnak tudni a párkák / tiltanak”.

Haec loca...: Arany később az egész helyet hosszan idézi, l. 173. o. (fordítását l. a 173. o. jegyzeténél.)

Astyanactis imago...: Astyanax képmása [„Astyanaxomnak vagy egészen a mása. / Hisz nézések, akár az övé, kezed, arcod ugyancsak; épp veled egykoru, serdülő fiu volna, ha élne”]
(tkp. 489.).

165. oldal

Sed mihi: De engem [„Ám inkább elnyeljen a föld, a fenektelen éjbe”].

Heu vatum ignarae mentes: „Ó, hiu jós elmék!”

Qualis coniecta: Mint megsebzett [„úgy fut az utcákon, mint szarvasünő, kit a pásztor / Kréta mezőin megcélzott és megsebesített”].

Qualis ubi: „Mint amidőn [Xanthus vize mellől elindul Apollo (...), úgy ment Aeneás”] (tkp. 143.).

Ille dies: l. a 131. o. jegyzetét.

Dixerat. Ille patris...: Szólt. Atyjának... [„Szólt. S ő szótfogadott szent atyjának; a szárnyas / lábbelijét szépen felhúzza, (...); majd pálcáját veszi kézbe”].

Hic primum...: „Cylléné fia itt, e helyen lassít le először, / s száll egyenes repüléssel”

E si libro...: „egyforma volt a szárnya feszülése”.

geminas opifex...: „két kifeszült szárnyán egyensúlyt ér el a művész” (Ovidius: *Átváltozások*, Nyolcadik könyv, Daedalus és Icarus, 19. sor, Devecseri Gábor fordítása).

...*Avi similis...*: madárhoz hasonló [„Amiként a sirály”].

...*Atque illi stellatus...*: [„jáspis csillag sárgállik a kardján, / míg vállán a palást tűzfényű tyrusi bíbor...”] (tkp. 261.).

Bacchatur, qualis...: [„Bacchánsnő, ha megújul a harmadik évben az ünnep, / az vadul így”]

Nec tibi diva parens: „Téged nem szült istennő! [teneked, lator, őköd / Dardanus, óh sohse volt!”].

Talia dicentem...: [„Míg a beszéd szárnyal, bőszytlen villog a másik, / hallgat, a férfira félvállról néz vissza, de aztán / végigméri tetőtől talpig e szókra fakadva:”]

Gia buona pezza...: [„A nő, amíg vitéze szava zengett, / zavart haraggal egy helyben nem állt itt: /] jó rég tekinti méltatlankodással, [a sok sértésre szól kifakadással:]”.

Quae quibus anteferam: „Létezik ily gazság?”

I, sequere Italiam...: „Leld föl Itália partjait...”.

Vattene pur, crudel...: „Menj már utadra!”

Suscipiunt famulae...: „Bent elalélt testét szolgálónői azonnal / fölfogják”.

Ac veluti...: „Mint hangyák, ha a sok gabonát – gondolva a télre – / felgyűjtik s nekiesve behuzkálják lukaikba; / [...] oly lázban cipekedtek az úton.” (tkp. 402.)

Non jam conjugium...: „Házasságot sem kérek már tőle”.

Ac velut...: „Mint mikor alpesi szélviharok támadnak a szívós, / agg-derekú tölgyre”.

Nox erat... Era la notte...: éjszaka volt.

Prob Jupiter, ibi: Dido átkozódása, mikor észreveszi Aeneas távozását: „Te nagy Jupiter – sírt fel –, megy a vendég, / nézd fejedelmi hatalmamban mint megcsufol engem!” Hasonló

átközödésben tör ki Armida a Megszabadított Jeruzsálemben, amikor Rinaldo távozik tőle.

Magna mei imago...: „nagy lelkemnek az árnyakkal kell most keveredni.”

v. ö. *Aeneis II.*: l. a 164. o. jegyzetét („*Et nota major imago*”).

Non aliter...:

Felsírnak a nők, nyög a város,
rettenetes zokogásuktól megrendül a mennybolt;
mintha az ősi Tyrust vagy Karthágót lerohanná
s ellenség dúlná, és dőlne a porba, s a népek
házain és szent templomokon tűz, tűz gomolyogna.

Di quibus imperium...: „Hullámok fejedelmei [Szólt s a habok mélyén hallotta a néreidáknak / és Phorcusnak egész serege]”.

Victori chlamydem...: „kitünteti főleg a gályáknak vezetőit: / szótt meliboeai bíbor-arannyal az elsőt”.

166. oldal

Cum saevo...: „hogy szörnyű szirtjéről nagy nehezen leszakadván, / dicstelenül s evezők híjján s kinevetve, egyetlen / lapátsorral Sergestus oson be hajóján”.

... *divini signa decoris...*: „isteni méltóság jele jegyzi, / nézzétek csak e láng szemeket”.

„*Cum dea...*”: „egyformán libegő szárnyon mikor ég fele fordul”.

„*Vix haec ediderat...*”: „Még ki se mondta, midőn zápor zúdul le [...]”.

émetten: ébren, éber állapotban.

Itur in antiquam silvam: „És a vadak vackát megdúlva a százados erdőn”

Vestibulum ante ipsum: „És a bejárat előtt, ahol épp kezdődik az Orcus”.

Ulmus opaca ingens: „vén ág-karjait egy nagy szilfa mereszti, / árnya a csalfa, csalárd Ál mok hona”.

Terribili squalore Charon...: „szörnyü Charon”.

Quam multo in silvis: „mint koraósszel, az első fagyra lehullik az erdőn”.

Inde alias animas... Deturbat...: „Ekkor a sok lelket lezavarja a hosszú ülésről”.

... „*Tum Tartarus ipse...*”: „Nos, a Tartarus innen / két oly mélyre merül”.

Ter conatus ibi...: egyezik a II. ének 792. sorával (l. a 164. o. jegyzetét).

Ac veluti...: „mint a mezőn forró nyárban röpködnek a méhek, / mindenféle virágra, fehér liomra leszállván, / úgy zümmögtek ezek, visszhangzott tőle a zombék.”

Et te tua fata docebo...: feltárom előtted a sorsod.

Hic Caesar...: ez itt Caesar.

Garamantas et Indos...: „birodalma kiterjed / indusokon, garamantusokon túl” (tkp. 794).

„*Tu regere imperio...*”: „a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj, / el ne feledd”. (tkp. 851.)

Arma amens fremit...: l. a 118. o. jegyzetét.

Pastorale canit signum (Alecto)...: „pásztorjelt fű”

Aut levis...: „mások ezüst lapokat mérnek fényes lábvértnek”.

Pandite nunc Heliconae deae...: l. a 120. o. jegyzetét.

... *toto vertice supra est*: „fejfelé folnyúl a tömegből”.

167. oldal

Litoreis...:

fogsz a fenyéren, a tölgyek alatt majd látni egy emsét,
jókora hósínűt, amely épp harminc fiat ellett,

és emlőin ezek hősínűek valahányan,
itt lesz városod, itt – bajaid végén – menedéked.

Postquam exempta fames: „Majd miután étvágyukat így az évessel elűzték”.

Iam tum religio...: [a „tüskés, zord vadonerdő”] „Szent borzalma e hely babonás pór-népeit
akkor / már lenyomasztotta”.

Aude, hospes contemnere opes...: „Merd, vendégem, a fényt megvetni tehát, hogy az istent /
méltóan szolgálj: a szegénységet sose szégyelld.”

Optatos dedit amplexus...: „az áhított kéjt megkapván, kebelére / búvik a kedvesnek, békés
szenderbe borulva.”

Cum femina primum...:

Mint nő, kit sanyarú guzsalyához
köt munkája Minervának, mivel élete szűkös,
mint ez a nő szít hamván holt tüzet, éji setéttel
toldva teendőit, de cselédeit is noszogatván
s több munkára a mécs mellett, mert hitvesi ágya
tisztá csak így marad, és gyereket se nevelhet enélkül,
hát puha ágyából így kelt fel a Tűz Ura fürgén,
hozzálátni kovács-mesterségéhez időben.

Alii...:

Mialatt ez hol teleszívja a fúvót,
hol kiereszti, amaz sziszegő vasat enged a vízbe,
és a felállított üllőktől bűg-nyög a barlang.
Így csapkodják ők karjuk roppant erejével
s forgatják felváltva fogókkal a fémét ütemre.

Mortua quin...:

Élőket kötözött ugyanis hullákhoz, az arcot
arcra, kezét kézzel láncolván össze keményen –
rémes kín! – míg ebben a vad, gennytől, rohadástól
lucskos nászban mind el nem múlt hosszú halállal.

Aeneadae in ferrum...: „szabad életükért vasa röppen az aeneadáknak.”

Ingentemque fuga...: „s hosszú ivet von a szűz szálltában a fellegek alján.”

Quis globus...: „Mily felleg feketéllik amott, feleim, gomolyogva?”

Ergo, etsi...: l. a 125. o. jegyzetét.

Ac veluti...: „Mint ordas, mely a telt ólnál ólalkodik éjjel”.

Quis deus, o Musae: „Mondd óh Múzsza, mely isten volt, aki védte e vétkes / vészben a teucrokat?”
„Trojanos...”: „Trójai tartson e jeltől csak”.

omen: (elő)jel.

Nisus erat portae...: „Nisus, e Hyrtacidés, harcokban kőszivü bajnok / védte a sánc kapuját”.

Multa patri portanda dabat...: (tkp. *Multa patri mandata dabat portanda*) „[... a bájos Iúlus /
készül még, ki korára kamasz, kebelében azonban / férfit,] sok-félét atyjának üzeni: de
szerte / tépik a szót a szelek, felhőkbe felütve hiún mind.”

Gratissimus augur: „jós volt, kedvence / királyi Turnusnak”.

Sed non augurio...: „de tudása e vést nem látta előre.”

Impastus ceu...: „Mint teli ólra ha tör valamely vérszomjas oroszlán”.

...sine nomine plebem...: l. a 156. o. jegyzetét.

...onerosaque praeda: „Euryalus, kit akaszt a nehéz zsákmány”.

Tu dea, tu praesens...: „Istennő, jövel, és te segíts bennünket e bajban”.

Purpureus veluti...: „Mint amidőn megsért eke-vas rőt szirmu virágot, / s hervadtan haldoklik”.

Et jam prima...: „Közben a Hajnal, Thítónus sáfrányvörös ágyn, / serkent már, hogy a fényt széthintse megint a mezőkön”.

Quin ipsa...: „Sőt – leverő látvány – meredő kelevézzre kitűzi, / és kíséri a had, Nísusnak s Euryalusnak ordítva fejét”.

168. oldal

Hunc ego te...: „Hát így lát szemem, Euryalus? Vénsegem egyetlen / gyámola, itt tudtál egyedül, mondd, hagyni, te szörnyű?”

Inmanem Teucri molem...:

„Hadukat, mely iramlik ijesztve,
jókora szirtekkal verik és temetik be a teucrok,
hull a rutul széltében, a pajzs-födelek hasadoznak.

Parte alia...: „Ott meg a rémes nézésű Mézentius etruszk / fegyvereket: izzó fáklyáit hajgálja feléjük.”

Duo pini fiammeggianti: „két láng-fenyő[nek tart ide az útja]”

Vos o Calliope...: l. a 120. o. jegyzetét.

Tum pondere...: „terhükkel a tornyot / váratlan felbillentik”.

Ut fera, quae densa...:

mint a vadász-gyűrűtől szorosan befogott vad a kopják
nyárása előtt agyarog s ámbár jól érzi, ma pusztul,
felszökik és a vadász-gerelyekre magát veti veszni:
úgy tör elesni az ellenség közepébe az ifjú
s arra, amerre dzsidát legtöbbit lát, oda száguld.

Qualis ubi...: „mint Jupiter fegyvernöke, hogyha a hószinü hattytút / vagy nyúl-zsákmányát karmával a mennybe ragadja, / s mint bárányt oroz óljából, bár béget az anyja, / ordasa Marsnak.”

Hunc primo...:

Azt, könnyen, kelevézzel
épp karcolta Themillás csak, de az oktan erre
pajzsát dobja le, nyúl tapogatni sebét; ama tollas
nyíl tenyerét bal melle fölé odaszegzi azonban,
s benn tüdejét szétroncsolván, sebesíti halálra.

Non pudet...: „Nem pirul arcotok, újra falon bújkálni a harcban [...]”

Non hic Atridae: „Nincsenek itt Atridák” (602.).

objurgatio: l. a 112. o. jegyzetét.

Non è questa Antiochia: „Nem Antiochia ez”.

O vere Phrygiae...: „Phryg nők, nem phryg férfisereg!”

O, Franchi no, ma Franche: „Frank nők vagytok nem nézlek férfiaknak.”

... formam tum...: „Mialatt Bútés öreg arcát / ölti fel és testét”.

Agnovere deum...: „Ráismernek a dardanidák vezetői nyilára, / csörgő tegzére s hogy egy égbeli tűnt tova, tudják.”

Quantus ab occasu: „mint ha nyugatról feltetszvéen az esős Bak, a földet / verné jókora záporral, vagy mint sűrű jéggel / tengereket zivatar”.

Portam...: „[Pandarus és Bitiás, maguk is honi fegyverek, eközben /] megnyitják a kaput, hova küldte uruk szava őket, / s bízva vasukban csábítják önként be az ellent.”

Quales aerae...:

mint a folyam főenyén felnyúl felhők fele törve
torzonborz koronájával, partján a Padusnak,
két fenséges tölgy, vagy a lágy Athesis vize mentén,
ág-örvényeivel bólingatván az egekre.

(Arany tévesen cserfát említ; a szövegben a *quercus* 'tölgy' szó szerepel.)

Qualis in Euboico...:

Mint auboelai partjainál Báiaienak időnként
kő-töltés leszakad, melyet ott szörnyű tömegével
vetnek a vízbe alá s az omol, megdőlvé, romokba
s mélyen a forgatagok fenekére besüpped:
s tombol tőle a hab, feketén földobja fővényét,
reng a magas Prochyta, s hova hullni ítélte Typhoeust
Jupiter isten, im Ínarimén is az isszonyu kőagy.

Obnixus latis humeris: nekifeszülve széles vállaival [„széles vállaival szárnyát várjuk kapujának / nagy nehezen löki vissza”].

Demens, qui Rutulum...: „balga! a sok rohanó közepett a rutul fejedelmet / nem veszi észre, hanem seregével a sáncba rekeszti”.

Immanem veluti...: „mintha szilaj tigris a szelid tulkok tömegébe!”

Tum Pandarus ingens...: „De kiugrik a délceg / Pandarus és hive hullta miatt szörnyen keseregve / így ordít”.

...*Non haec dotalis regia Amatae...*: „Nem Amáta lakása ez itt, hozományod”.

Olli subridens...: „Higgadt szívvel szólt Turnus, mondván mosolyogva”.

Huc caput atque illuc: „ketté hasított feje, jobbra / s balra, egyenlő két részben, vállára lecsügged.”

Crethea Musarum comitem...:

[Aeolidés Clytiust öli végre s a múzsa kegyencét,
Crétheust,] Crétheust, őt múzsák hívét, aki mindig
dalban, lantban lelte s a hűrt kifeszíteni kedvét,
s mindig csak paripát zengett, fegyvert, hadi-tettet.

Quo deinde fugam...: „Menekültök amott? hova, merre? – kiáltja –, / hát van-e más menedéktek, más bástyátok e kívül?”

...*ceu saevam turba leonem...*:

Mint ha tömeg vérszomjas orozslánt
űz ádáz kelevézekkel, s annak, noha retteg,
vad szeme villámlik, míg visszavonul, de dühében
arra vigyáz, méltóságát ne veszítse futásba,
ám a vadászok kopjait se kívánja magának:
Turnus is így hátrál, lassan, léptét halogatva [...].

Quin etiam...: „Sőt, betör ellenségeinek kétszer közepébe” (tkp. 799.).

In fluvium dedit...: „levetette [...] / a vízbe magát”.

Conciliumque vocat...: „gyűlést hirdet az égilakók meg az emberek atyja, / csillagi székéből, honnan szemléli magasról / dardanidák telepét, a latin hadakat s a világot.” (tkp. 2.)

Stygii per flumina fratris: „... a styxi fivér folyamára fogadva / s partjai közt feketén dagadó vak forгатagára, / bölintott, s az egész nagy olympusi bérc belerendült.”
169. oldal

Qualis gemma micat...:

mint a nyakat vagy a főt ékítő gyöngy, mely aranyló foglalatát túlfényli, ragyog, vagy amint, ha a művész puszpángfába fog, Óricuson termett terebinthus mellé drága ivort; míg tej vállára leomlik szín-arany abronccsal lágyan befonott haja fürtje.

Pandite nunc Helicon...: l. a 120. o. jegyzetét.

Nymphae: nimfák – a természet erőit megtestesítő, halandó, de hosszú életű és nem öregedő fiatal istennők a görög mitológiában.

Qualis sub nubibus atris: „valamint ha a strymoni darvak / krúgatnak, kavargovva, ködös felhő közeledtén”.

Non secus...: „mint ha derült éjben baljós sugarú ragyogással / vérveres üstökös áll”.

Progenies septem numero...:

[Phorcus] hét fia; hét kelevézt dobna ki azonban, ámde a vas-sisakon koppannak mind, vagy a pajzson, vagy pedig eltéríti Venus kegyesen, ha a testét horzsolnák.

Vocem animamque...: l. a 150. o. jegyzetét.

... magno discordes aethere venti...:

„Valamint erejükre egyenlő szélviharok marják egymást az egek magasában s ők se lohadnak, a felhők sem, sem a tengerek árja, úgyhogy a harc hosszan kétes, mivel állja egyenlőn mind: a latin had is így mérkőzik a trójai haddal, lábbal a láb szorul össze, lecsap bajnokra a bajnok.

Quo fugitis socii?... Pelagus, Trojamne petemus: Arany János fordítását l. a 144. oldalon.

Semanimesque micant digiti...: „szablyádon lenn félholtan rángnak az ujjak.”

Ac velut optato...:

Mint amidőn koranyáron a várt szellők kibomolnak, s szerte a berkek ölén az avart meggyújtja a pásztor, majd hogy a láng sebesen közepébe mar, és riadalmas tűz-tenger támad, belobogva a távoli tisztást, ő pedig ül s bámulja vígan, mint győznek a lángok: így olvadt eggyé hiveid heve-lelkesedése, gyámolodul, Pallás.

... sed quis fortuna negarat...: „...de elérni a sors honi földjüket ismét / megtiltotta nekik.”

Mox illos sua fata manent...: l. a 132. o. jegyzetét.

... utque leo...: „mint meredek lesből, ha a messzi mezőben, / készen a harcra bikát lát, és megy elé az oroszlán: Turnus alakja hasonlóképp látszott közeledni.”

Audiit Alcides...: „Hallja az ifjút Alcídés, szívébe szorítja / mégis a szörnyű kint, csak a könnye csorog, de hiába.”

Et terram hostilem...: „marja az ellenség földjét, vérezve, alélta.”

Et laevo pressit pede...: „hágott bal lábbal a holtra”.

Turno tempus erit...: „lesz oly idő, Turnus minden kincsét odaadná, / hogyha ma Palláshoz nem nyúl, s napot meg a zsákmányt / gyűlöli majd.”

Nec jam fama...: „nemcsak hire száll, fut biztos hírnöke is már / Aeneáshoz a nagy gyásznak”.

Et genua amplectens...: I. Arany János fordítását a 148. oldalon. („Atyád árnyékára...”)

...intentique umbra tegit...: „az elhullt / hősrre, fölé állván, vet roppant árnyat.”

Morte obita...:

az üres ködből alakít egy vékony, erőtlen
árnyat az istennő, feje Aeneás – csuda látni! –
s ölt rá dardán mezt, forgót, mit az isteni fő hord,
s mímeli pajzsát is, szájába meg ad hiu hangot,
bárgyu ígét, s teszi, hogy lábát mozgatva haladjon:
így szállonganak, azt mondják, holtukban a lelkek,
s mély álmában ilyen tüneményeket észlel az érzék.

Ille velut rupes...:

Ő, valamint kőszál, mely a tág tengerre benyúlván
állja, kiteve a tajtéknak, haragos viharoknak,
mennymbolt és mélyvíz minden mérgét, veszedelmét,
úgy dacol és Dolicháonnak veti földre szülöttét [...].

Dentibus infrendens...: „csattogtatva fogát, hátából rázza dzsidáik”.

Inpastus stabula alta leo...:

mint magas alakok alatt oldalgó éhes oroszlán,
kit már gyomra gyötör, megörül, mikor ágas agancsú
szarvast sejt szeme szökni, avagy száguldani kecskét,
s tátja a torkát borzasztón, borzolja bozontját
s csapva le rá, a belekre lapul, hogy előnti a vérszeny
vad fogait – – –

Így tör a gyors Mézentius is sűrűjébe a hadnak.

...posito pede nixus et hasta...: „miután a tetemre tipor s rádől gerelyére”.

...Non me, quicumque et...: „ne örülj, légy bárki, a bosszú / nem fog várni soká; győztél, de a végzet a végén / téged is elragad, és ugyanitt, e fővény fedi tested.”

...Nunc morere...: „Vessz csak el. Engem az égilakók meg az emberek atyja / látja csupán, mire szán.”

...Pallida Tisiphone...: „Tisiphoné pedig ott tombol, sápadtan, a hadban.” (tkp. 761.)

...quam magnus Orion:

Valamint nagy Orion,
hogyha gyalog Néreus borzasztó árjain átkel,
s színe fölé a haboknak, amíg szeli, válla kinyúlik,
vagy mikor épp vén gyertyánt hoz le a hegy tetejéről
s úgy, hogy jóllehet itt lenn jár, felhőkben az arca:
így lépdelt Mézentius is roppant gerelyével.

Orion (tkp. Órión): Poszeidón tengeristen fia, Eész, a hajnalistennő szerelmese a görög mitológiában. Vándorlásai során Artemisz istennő csapatába is beállt; amikor távozni akart, a féltékeny istennő lenyilazta.

...alieno vulnere:: „Most a szegényt ez a nem neki szánt seb a porba leteríti”.

Ac velut...

Mint amidőn olykor jeget öntve zuhog le a zápor,
és fut a réten a földmivelő, menekül valamennyi
gazda, s a vándorok is védettebb helyre vonulnak,
mint főveny-odvak alá, vagy sziklák mély üregébe,
míg a mezőt paskolja a víz – hogy majd kiderülve
dolguk végezzék: így várja a dárda-esőben
Aeneás is, amíg elzúg orkánja a harcnak.

... *pietas tua*: „Dőre! a nagy kegyelet megcsal!”

Aeneae magni dextra cadis: l. a 147. o. jegyzetét.

Rhoebe, diu...: (tkp. *Rhaebe*)

Hosszura nyúlt, Rhaebus, ha ugyan „hosszú” van e földön,
életem itt. De ma vagy véres győzelmi haráccsal,
Aeneásnak hozva fejét térsz meg, boszut állva
Lausus kínjaiért, vagy hogyha a harc hiu lesz majd,
elhullunk egyaránt; mert nem hiszem én, deli táltos,
hogy szolgálj idegent, vagy túrd teucroknak igáját.

Tollit se arrectum...: „Szökve magasba, kapál az üres levegőbe a táltos, / majd miután veti por-
ba, omol maga is lovasára / és a kimarjult szügy lelapítja a földre bukottat.”
170. oldal

Ingentem quaercum... tropaeus: „Ágától-fosztott, roppant tölgy-törzset emeltet / egy dombon,
diadaljelül, ó Hadak Istene, néked, / rá Mézentius úr zsákmányait ölti”.

Sic ait inlacrymans...: „így szólott sírva s ment vissza a ház küszöbéhez”.

Ut vero Aeneas...: „kik, mikor Aeneás a magas kapun át odalépett, rémes, / eget rázó zokogás-
ra fakadtak, a mellük / verve, betölti a kinteli gyász a király palotáját.”

Lacrimis ita fatur obortis...: könnyhullatások közt így vallott.

Qualem virgines...: „s mint a virág hever ott, amelyet hajadon keze tépett”.

Salve aeternum...: „derék Pallás, légy üdvöz örökre, s áldjon örökre az ég!”

Ferro sonat icta bipenni: „Csattognak a bérceken a bárdok”.

Aurora interea...: „Közben az árva halandóknak meghozta a Hajnal / drága világát és vele fá-
radozást, verítéket”.

Ergo concilium...: „Nagy gyűlést hivat össze tehát”.

...*ceu saxa morantur*:

Még ki se mondta a küldöttség, kel az ausonidáknak
ajkán nyugtalan és zavaros zaj; akár ha a sziklán
tombol a vad habözön, s a rekedt zuhatag daga, őrvjög,
hogy szilaj árájától túlsó fele is nyög a partnak.

Tum Drances: „Erre a vad Drances...” (Az összehasonlítás szempontjából lényeges monológiát
l. a 343-tól a 375. sorig.)

...*licet arma mihi...*: „vallom, bár fenyeget, vérem veszi végül a vassal”.

Larga quidem: „Hát a beszéd, Drancés, bőven buzog ajkaidon.”

Pulsus ego?...

S én megverve? De mondd, te mocsok, ki merész vereséget
rám olvasni, midőn láttam vérezni a Thybris
mentén Íliumot, s Éuandrust omlani háza
vég-sarjával együtt, meg az arcast fegyvere-fosztva?

Haud me ita...: „Nem, Bitias, nagy Pandarus és az a szász nem ilyennek / ismertek, kiket egy nap küldtem a Tartarus-éjbe”.

Nunquam animam talem...: „Jó, ne remegj, elorozni ilyen lelket soha lelkem / nem fog”.

Ne félj...: a *Szigeti veszedelem* megjelölt helye.

...Haud secus...: „[hatalmas / lármá riad, zavaros zaj száll közben fel az égre, /] mint amidőn magas erdőknek megszállja madárhad / lombjait olykor”.

Qualis ubi...:

[így tör alá a magas várból, villogva aranyként,
lelke repes, veri már – hiszi képzeletében – az ellent:]
mint fut a jászol elől, szabadon valahára, a fékét
szerteszakító mén, mely a tág füvelőre kinyargal,
s vagy legelésző kancáknak menekül mezejére,
vagy, mivel arra szokott, száguld a folyóra fürödni
s fel-felvetve fejét magasan, tobzódik a kéjtől,
míg a nyakán s marján meglebben játszi sörénye.

Pulsus ob vinvidiam...:

Mert, hogy zsarnok uralma miatt a gyűlölt Metabusnak
ős prívernumi várából menekülnie kellett,
őt, csecsemő volt még, kiragadta a harc viharából,
s száműzetésében, pici részt elcsípve nevéből
Casmillának, az anyjának, neki mondta: Camilla.

Ecce fugae medio...:

S íme, ahogy fut, a háborodott Amasénus, amelynek
vad-sűrű záporosó túlverte vizét a fővényen,
habjaival tör elé. S épp készült úszni, de kedves
terhét féltve megállt, hisz imádta felette a kislányt.

Qualis ubi...:

[amidőn a kapuk közelébe jut, újra, rikoltva
megfordítja a lángnyaku mént, a latin s tör előre;
erre ezek futamodnak meg, kieresztve a kantárt:]
mint habözön, ha fut árjával fölváltva előre
s hátra s a partra tolul, tajtéka takarva a pezsgő
szirteket és öle széleiig csap már a fővénynek,
majd száguldva szökik, szürcsölve a szirteket, ismét
visszafelé, hogy apálya nyomán megtisztul az ártér.

Tum vero et gemitus: „akkor már nyög a haldokló, s özönében a vérnek / fegyverek és hullák
és holt hősök kavarnak / porba-rogyó paripákkal együtt, iszonyú tusa támad.”

Quales Threicia...: „így csap a harcba a thrák amazon-csapat is Thermódon / jégtakarója fe-
lett festett hadi-mezben üetve”.

Quam facile accipitur...:

[Mondta a lány s lángolva, sebes lábbal tör utána
és utolérve, lován elkapja kezével a kantárt,
majd nekiront és vámot vet vérére a gaznak:]
könnyen, mint keselyű csap, e szent szárnyas, le a szírtől,

hogya a fellegeket hasogatva elérje a gerlét
s horgas karmaival, rabul ejtve, izekre szakítja;
míg a magasból vér csepeg, és tépett pihe hullik.

At non haec...

Ám a haláltalanok s a halandók atyja szemével,
ülve olymposi ormán fenn, jól látta, mi történt;
szítja a tyrrhén Tarchónt hát szilajabb viadalra
s szúrja szíven, hegyes ösztöke végével, dühre gyújtván.

Utque volans...

Mint amidón a fakó sas kígyót fog s a magasba
száll vele s úgy viszi lábával, belevájja a karmát:
szembeszegül sziszegő szájjal, kimeredve azonban
és sebesült derekát hétrét hajlított s hulló,
míg szarupikkelye felborzad; de az egyre szorítja
horgas csőrében s tollát teregetve tör égne:
így viszi tíburi zsákmányát, ujjongva, hadakból
Tarchón is.

Femineo praedae...: „mert a harácsért, zsákmányért lobog asszonyi lelke”.

Audiit...

Meghallotta szavát Phoebus s a felét meg is adta,
míg másik részét szétszórta a röpke szelekbe:
azt engedte az elsőnek, hogy elejtse Camillát,
gyors véggel – de hogy őt hazamenni havas hona lássa,
azt nem: a fergeteg orkán itt elfújta fohászatát.

At velut ille...

Mint amidón mielőtt megkergetnék fene kopják,
menti magát meredek hegyek út-veszítő sűrűjébe
sebten az ordas, amely pásztort ölt vagy deli tulkot
s most érezve merész tettét, lekonyítja riadtan
s húzza be gyomra alá farkát, úgy vág a vadonnak:
nem másként szökik ott szem elől, szédülve, de vígan,
hogy futhat s a hadak közepén elrejtezik Arruns.

O praestans animi...: „Óh jeles ifju vitéz, szívedben a hősi erények / bármi magas heven is
forrnak, nekem az legyen illő: / intselek és eseted mindegyre remegve latoljam.”

Stygia candentem...: „[szabályját Daunusnak a Tűz Ura adta egyébként, /] isteni atyja, a hév
pengét megmártva a Styxben.”

Mugitus veluti:

[Ily harag űzi az őrzöngőt, csupa láng tüzes arca,
s messzi ragyogva, szilaj szemeit felgyújtja a villám:]
mint amidón bika, hogyha hevül tusakodni, ijesztőn
elbődülve, dühét szarvába helyezni igyekszik
s ront a fatörzseknek, csapkod fel a légbe boszúsan,
s rúgva a port a porondon, a harcot eképp gyakorolja.

...se suscitatur ira...: „Aeneás ugyanígy készül közben viadalra / s szítva szívét örvend, ez az
alku kiirtja viszályuk.”

Ut sceptrum hoc...

[Illeket ím, oltárt, köztünk a tüzet – jövel, isten:
italus ezt a frigyét, békét bontván, sose bántsa,
bárhova hajlik a sors; engem pedig ebben erőszak
nem győzhet le, borítsa be bár a világot özönvíz,
vagy süllyedjen a Tartarus-éj fenekére a mennybolt;]
mint e jogar, – miután jogarát épp fogta kezében –,
árnyatadó könnyű lombot többé sose sarjaszt,
mert a vadonban a vas tőből lemetélte a törzsről
s ágait és héját és anyját elveszítette,
hogy csak volt fa: ma műgonddal remekelt arany-ékszer,
mely díszül szolgál a latin fejedelmi atyáknak.

171. oldal

Non pudet, o rutuli!...: „Nem szégyen rátok, rutulok, hogy elesni egy embert / küldötök
annyi helyett? hát számra s erőre mi tőlük / elmaradunk?”

Hesperiam metire jacens...: „Melyre hadat hoztál, ime Hesperiat, e mezőket / mérd fel, trójai,
fekve: falat pedig így rak, e díjat / kapja, ki szablyát vonva velem viadalra mer állni.”

Ac velut...

Mint amidőn édón Boreás fölüvölt viharának,
zúgva az aegi tengeren, és töri habja a partot
s hol nekifekszik a szél, menekülnek az égen a felhők:
Turnus elől is eként inal el”.

Disce puer virtutem...: l. a 158. o. jegyzetét.

Qualis ubi...

Mint amidőn zivatarfelhő tör a partnak a tenger
habjain át, ha vihar támad, s a paraszt, az esendő,
retteg előre, hogy óh a gyümölcsfákat kicsavarja,
s elvervén a vetést, lesz meddő messzire minden;
hisz száll hirnöke már, ott vijjog a szél a fővenynél:
így tör a rhoetéumbeli hadvezető csapatával
ellenségeire, s tömör ékbe tolul, sűrű sorba
mind.

...Vocemque et corpus arma...: „mása Metiscusnak hadi vértre, beszédre, alakra.”

Nigra velut...

Mint ha a dús uraság fényes házában a füstí
fecske, a tágas tornácot berepülve, körülszáll,
hogy fecsegő fészkének kis legyeket s eleséget
hajtson föl, s a nyitott csarnokba csap ím csicseregve,
vagy ki az udvari tóra: eként száguld szekerevel
ellenségei közt Jútorna a gyors paripákon,
hol hátrébb, hol elébb mutogatva örömteli öccsét,
kit hogy mentsen a párbajtól, jó messze visz onnan.

Quis mihi nunc...

S most ki dalol nekem isten e sok könnyről, ki tus annyi
vérről, vagy vezető vesztéről vallani versben,

kik hol a trójai hős, hol Turnus elől menekültek
végig a síkon?

Ac veluti...

Mint amidőn tűz mar, több ponton a száraz avarba,
és a borostyántól ropogó bokrok sűrűjébe,
vagy mint hogyha magas bércről a lapály fele törnek
tajtékzó folyamok harsogva-dörögve, s az úton
mindent elseper áradatuk: kaszabolni e kettő
Turnus s Aeneás így ront; most szítja szívük csak,
most a düh, és soha nem-riadó kebelük veti széjjel,
mindegyikük sóváran csak sebet osztani vágyik.

Hic mentem Aeneae...: „Aeneásnak ily eszmét súg most anyja, a Legszebb: / induljon sebesen
seregével a vár, a fal ellen”.

O soror etc...: „Óh tudom én, ki vagy, attól már, néném, hogy e harcba / ártva magad, kezdted
csellel földülni frigyünket, / isteni nő, nem csalsz meg.”

Ac velut...

Mint amidőn a hegy ormáról leszakítja a szélvész
vagy zivatar, zápor, vagy a vénség vasfoga marja
szét és szórja alá szaporán szirtjét a magasból;
s hull a hatalmas kő, völgyébe rohanva a hegynek
s fel-felugorva a földről, embert, állatot, erdőt
elsodor: így tört utat Turnus tömegén a futóknak
vára falához, ahol legtöbb vér fürdeti földjük
szétfröcskölve, s a legtöbb lándzsa süvölt el a légtérben [...].

Quantus Athos...

[Aeneás atya is, hallván, Turnus neve hangzik,
hagyja a sánctalat és felvárunk hagyja azonnal,
most habozást nem tűr, a tusát megszünteti tüstént
s míg ujjongva repes, zörög ádáz fegyvere rajta:]
mint az Athos, valamint az Eryx tetején ha remegnek
csörgő cserlevek, vagy mint amidőn havas orma
boldogan égre tör épp agg Appenninus atyánknak.

Ac velut...

Mint amidőn tetején a Taburnusnak, vagy a tágas
Sílán szarvát két bika összeakasztja
úgy öklel, mialatt az ijedt őrzők elugornak
s csendben a csorda remeg, bambán bámulnak a borjak,
hogy kit ural legelőjük majd, a gulyát ki vezérli;
mint csapkodják ők szarvuk roppant erejével
egymást, osztva sebet s a szügyük bő vérebe fűrésztik
és nyakuk is, míg bőgésüktől búgnak a berkek:
trójai Aeneás meg a daunusi hős is aképpen
tör pajzsot pajzshoz, hogy eget ver a rémteli pengés.

Tum vero...

Turnus azonban ijedtében felüvölt esze-vesztve:
„Faunusom, irgalmazz, a vasat ne ereszd el, esengek,

s fogd, te is áldott Föld, kiket én sose szűntem imádni,
míg szentségtek az aeneadák hada semmibe vette.”
Mondta s a mennyei lény erejét nem hívta hiába.

Non secus...:

[az repül és forgószélként leviharzik a földre;]
mint felhők fele fúródó vessző az idegről –
melynek mérges epébe hegyét mártotta a párthus,
(párthus avagy cydon,) úgyszólván nincs gyógyír vasa ellen –,
száll láthatatlanul és árnyán tovatör csikorogva:
úgy szállt és sietett a lapályra le lánya az Éjnek.

Dirák: az alvilág bosszúálló szellemei.

...*di me terrent...*: „[Nem ijeszt vad szózata szádnak, / dölyfös;] a menny, az ijeszt, meg a bosszús Juppiter engem.”

Sed neque currentem...: „Sem szálltára azonban, sem jártára nem ismer, / sem karjára, amint ama nagy sziklát veti rája; / térde bicsaklik, a vér jegesen megdermed érben.”

Ac velut...:

Mint amidőn éjjel pillánk álmos-puha szender
nyomja le, s úgy tetszik, szaporán iramodni hiába
vágyakozunk – igyekeznénk csak, de eközben epedten
összeesünk, nyelvünk leragad, s úgy elhagy az ismert
testi-erő, hogy szánk egy szót, hangot sem ajkunk:
így gátolja a szörnyű szűz Turnust a sikerben,
bármely bátran küzd.

173. oldal

eset és váltság: a bűnbeesés és a megváltás.

Hercules oszlopai: a monda szerint Héraklész görög félisten útjainak legtávolabbi pontjain felállított emlékek. Ebből: a Gibraltári-szoros keleti, azaz földközi-tengeri bejáratának előhegységei, Calpe és Abyla ókori elnevezése.

Haec loca...:

Azt mondják, ez a két part egy volt hajdan, azonban –
oly sok minden megváltozhat a tenger időben! –
szörnyű erő, vad földrengés kettészakitotta,
úgy hogy közbeszakadt dühösen habjával a mélyvíz,
Hesperiától elmetszván Sícánia partját
s most ott forr falvak, földek közt összeszorítva.

174. oldal

Italia serva (tkp. *serva Italia*): „[Egy nem méltó úr, lám mennyit merészel, / kit] Itália szült – terhes szolgánéppel.” [tkp. Mit merészselsz, te méltatlan állapotban lévő úr, aki a szolgálta Itália szülötte vagy.]

Nacque in riva...: „a Tronto partja szülte, gyűlöletre / nevelte belviszály, vad lett a jellem”.

E da' cesari ingiusti...: „császári gazság, lázadás apadhat: / püspökséget, szent helyet nem orozhat.” [Tkp. gaz császárok és lázadók ellen védik a püspöki süvegeket és a szent templomokat.]

„*Della vera fede: si; hanem „del valor vero”: az régen volt:* „az igaz hitnek” – igen; hanem „az igaz derékségnek” – az régen volt.

175. oldal

„*fluviorum rex Eridanus*”: „Éridanus, folyamok fejedelme”. (*Georgica*)
religiot obtendál: vallással takarózik.
zelus (tkp. gör. ζήλος): hitbuzgalom.

176. oldal

charitas: emberszeretet.
passio: szenvedély.
indolentia: nemtörődömség.

177. oldal

„*Diu delibera, cito fac*”: l. a 124. o. jegyzetét.
resolutio: eltökéltség.

178. oldal

„*inepte molitur*” (lat., tkp. *nil molitur inepte*): haszontalanul fog bele valamibe. („Hegy vajudik, s végül nevetést keltő egeret szül! / Mennyire jobb ennél, aki nem tervez lehetetlent!” Horatius: *Ars poetica*, 140. sor, Muraközy Gyula fordítása).

179. oldal

Ai gran principii: „illik nagy elv ellen térti csalásainkra.”
palladium: l. a 163. o. jegyzetét.
„*angel iniquo*”: gonosz angyal.

180. oldal

a protestantismus megrendíté ... (Toldy): *A magyar költészet története* (l. a 114. o. jegyzetét), II. kötet 46.

181. oldal

pius Aeneás: kegyes Aeneás.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

Arany a *Szépirodalmi Figyelő* kudarca után oldottabb, a lehetséges olvasóközönség ízlésének jobban megfelelő lapot kívánt indítani. Így jött létre 1863-ban a *Koszorú*, mely a szórakoztatva művelés jegyében mindjárt első félévében írók arcképeinek és irodalmi portréjuknak sorozatát adta: Kazinczy Ferencét, Mikes Kelemenét, Zrínyi Miklósét, Gyöngyösi Istvánét, Kohári Istvánét. Ezek közül a Gyöngyösiét Arany vállalta (*Koszorú*, I. évf. I. félév, 23., 24. sz., M. P. aláírással; 1863.). A dolgozatot először a PD közölte kötetben; legújabb megjelenése: AJIT 200–221. (1978). (AJÖM XI., 421–440.)

182. oldal

„*stubbyai hévüizeken*”: a középkor óta ismert Turóc megyei gyógyfürdő.
Veselényi Ferencnek kalandos egybekelését Szécsi Máriával: Wesselényi Ferenc (1605–1667) mint az ország főkapitánya harcolt I. Rákóczi György ellen. 1665-ben nádorrá választották. A Habsburg-ellenes szervezkedés élére állt, de a felkelés megindulása előtt meghalt. Szécsi Mária (1610–1679) előbb Bethlen István, majd Kun István felesége; a kor híres szépasszonya 1644-ben Murány várát védte a császárpárti Wesselényivel szemben, de végül feladta a várat s feleségül ment ellenfeléhez. Ez Gyöngyösi Márssal *társalkodó Murányi Vénus* című művének témája.

Liszt László epikai munkájáról: l. a 72. o. jegyzetét.

„*A magyar vezérek és királyok emlékezete*”: *Reges Hungariae ab anno Christi CDI ad annum MDCLII.*

„*A szerencse állhatatlansága*”: a *Magyar Márs...* egy részlete.

a *Nemzeti könyvtár föltámasztá halottjaiból: Köpcsényi és jánosházi báró Listi László költői munkái*, Nemzeti Könyvtár, V. kötet, Pest 1855.

Dugonics...: *Előintés (Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai, melyeket egybeszedett és a legrégebb nyomtatványok és kéz-írások szerint hibáiból ki-mentett Dugonics András királyi oktató, I–II. köt. Pozsonyban és Pesten 1796).*

Toldy...: Toldy Ferenc: *Irodalmi arcképek*, III. (I. T. F. *Összeüjtött munkái*, VII. kötet, Bp. 1873.), 25. skk.

hozzávetőleg 1620-ra teszik a Gyöngyösiét: Gyöngyösi jelenlegi ismereteink szerint 1629-ben született.

183. oldal

költőnk 1640-ben már Veselényi komornyikja: Gyöngyösi valójában csak 1663-ban lett Wesselényi Ferenc nádor (1605–1667) titkára.

Chariklia: Héliodórosz (i. sz. 3. sz?) *Aithiopia* című görög szerelmi regényének valószínűleg Czobor Mihály (1572–1616) által készített magyar fordítása. Gyöngyösi átdolgozta és befejezte a fordítást (*Új életre hozott Chariclia*, Lócse, 1700). A magyar mű a regény női főszereplőjének nevééről (Kharikleia) kapta címét.

b. *Andrássy*: Andrássy Miklós (?–1686); császárhűségéért 1676-ban magyar bárói rangot kapott.

Caraffa, Antonio, gr. (1646–1693): itáliai származású osztrák császári tábornok, részt vett a törökök elleni felszabadító háborúkban. Utóbb mint a Thököly híveinek kivallatására 1687-ben felállított eperjesi véstörvényszék vezetője vált hírhedtté; I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel elismertette I. Lipót császár fennhatóságát.

184. oldal

Esterházy Pál (herceg, 1635–1713): Magyarország nádora (1681–1713). Fellépett a rendi alkotmány védelmében.

185. oldal

„*Kemény*”-ben *erdélyi fejedelmet magasztal*: Kemény János (1607–1662) Erdély fejedelme (1661–1662), I., majd II. Rákóczi György hadvezére.

Barcsay: Barcsay Ákos (1610–1661), Erdély török nyomásra kinevezett fejedelme (1658–1661). 1660-ban vereséget szenvedett a Rákóczi-pártiak Kemény János vezette hadaitól; 1661-ben lemondott, utódja Kemény János lett.

invectiva (lat.): támadás, kirohanás valaki ellen.

Turnus: Vergilius *Aeneis*ének egyik főalakja, Daunus király és Venilia nimfa fia, a rutulusok fejedelme, Lavinia vőlegénye; Aeneas megöli.

Montecuculi (tkp. Montecucoli, Raimondo, 1609–1680): olasz származású osztrák császári hadvezér. 1645-ben I. Rákóczi György ellen harcolt. (1661-ben a magyarországi császári sereg főparancsnokaként a törökök elleni erdélyi hadjáratot vezette; halogató taktikája miatt Erdély pusztulásáért Zrínyi Miklós őt tette felelőssé.)

mustra: seregszemle.

186. oldal

A nagy Fábius: Fabius Maximus Verrucosus (Quintus Cunctator, „a halogató”, i. e. 3. sz.) római konzul és diktátor; Hannibállal szemben halogató taktikát alkalmazott.

Szécsi Éva: Szécsi Mária nővére.

Illyésházy Gáborné: I. Rákóczi György párthíve.

Koháry Istvánhoz intézett ajánló-levele [...] (ne feledjük: kinek ír): Koháry István (1649–1731) – akinek Gyöngyösi 1690-ben megjelent *Rózsakoszorú* című művét ajánlja, megtagadva korábbi kuruc szimpátiáit, elítélve a „törökös cimborá”-nak minősített Thökölyt (vö. korábbi művével, a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* című epithalamiummal) – költőként sem jelentéktelen császárhű gróf, aki 1682-ben Thököly fogságába esett, s csak ennek bukása után, 1685-ben szabadult; szabadulása után részt vett a törökök elleni felszabadító harcokban.

Lobkovitz-Caraffa világ: Lobkowitz, Franz Wenzel Eusebius (1609–1677) cseh főnemesi családból származó osztrák államférfi, a magyar szabadságmozgalmak esküdt ellensége. Az Udvari Haditanács elnökeként 1652-ben megtiltja a magyarországi végvárak őrségének törökellenes vállalkozások kezdeményezését. *Caraffa*: l. a 183. o. jegyzetét.
187. oldal

Babaluska (Bábarét, ma Babinec, Szlovákia): község a Balog- és Rima-patak közötti síkságon, Rimaszombattól északra (Gömör vm.).

Csetnek (ma Štitník, Szlovákia): Nagyközség Gömör vármegyében, Rimaszombattól északra.

Krasznahorka-váralja (ma Krásnohorské Podhradie, Szlovákia): Község Gömör vármegye keleti szélén, Rozsnyótól keletre.

Ochtina (ma Szlovákia): kisközség Gömör vármegyében, Rozsnyótól nyugatra.

Házasságát költőknék Dugonics [...] teszi épen 1653-ra: a helyes évszám 1652.

sok értetlen csöcsömök: Gyöngyösinek valóban legalább kilenc gyermeke érte meg a felnőttkort. Arany magyarázata ugyanakkor a *Murányi Vénusz* ajánlásának (Dugonics Andrásztól származó) téves olvasatán alapszik. A szöveg helyesen: „mivel hogy nagyobb részről uton, sok értetlen Csöcselék kiáltásával zaygó szálláson írtam”. Később Arany maga is rájött a tévedésre, s a dolgozat 1879-es kiadásában (*Prózai dolgozatok*) visszavonta dolgozatának ezen alapuló okfejtését.

Andrássy főispán: Andrássy Péter (?–1745) A. Miklós (l. a 183. o. jegyzetét) fia. Gyöngyösi neki ajánlotta a *Charikliát*.

Apor: *A Kemény János emlékezete* című művét *Apor István* (?–1706) erdélyi kincstárnoknak ajánlotta Gyöngyösi 1693-as megjelenésekor.

Szathmáry K. Miklós alispán (Sz. Király M., 1661–1724): huszonnégy éven át Gömör megye alispánja.

protocolum (lat.): jegyzőkönyv.

188. oldal

legalkalmasabban 1653–59 közé: jelenlegi ismereteink szerint e művét Gyöngyösi közvetlenül a megjelenése előtt fejezte be.

189. oldal

echós vers: a 16–17. századi magyar költészet kedvelt verstípusa; jellemzője, hogy egy-egy sor végét a következő sor mintegy feleletként és csattanóként megismétli. Már Balassi Bálint alkalmazta („Régi gyötrelmimet mi enhitheti meg s mi az mire szivem vágy? Ekho: *Ágy.*” – *Dialogus*).

ad vocem (lat.): a(z) imént kimondott) szóhoz; az iménti témához kapcsolódva.

190. oldal

praetensio (lat.): igény.

191. oldal

Pasiphaë: Kréta legendás királynéja a görög mitológiában. Minósz felesége, Ariadné és Phaidra anyja. Poszeidón bikája iránti bűnös szerelméből született a Minótauros, akit „Daedalus templomá”-ba, a Labürinthosba zártak.

dispositio (lat.): retorikai fogalom; a beszéd (mű) elrendezése.

[..] *Tinódy Sebestyén módjára*: helyesen: „inkább tetszett azt az említett dolgokkal *megszínlennem*, mint azok nélkül, *Tinódy Sebestyén módjára* csupán csak a dolog valóságát fejeznem ki [..]”, vagyis Gyöngyösi itt nem csatlakozik Tinódihoz, hanem elhatárolja magát tőle.

194. oldal

Boreás: a szelek királya a görög mitológiában; az északi, északkeleti szél mítikus megszemélyesítése.

„*Földre megtompítván...*”: *Szigeti veszedelem*, Pars sexta, 84. versszak.

195. oldal

sándorvers: eredetileg a francia *alexandrin* magyar neve; itt a felező tizenkettőt jelöli.

ORCZY LŐRINC

A *Koszorú* I. évfolyamának II. félévében folytatódott az első félévben megkezdett írói portrék sorozata; Arany ezúttal Orczy Lőrincét vállalta. Megjelent: *Koszorú*, I. évf. II. félév (1863) 13–14. sz., M. P. aláírással. Legújabb megjelenése: PM 509–523. (1975). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 499–504.). (AJÖM XI., 465–475.)

196. oldal

Orczy-kert: nagyméretű kert a Ludovika Akadémia körül (VIII., Üllői út 80–82.); Arany közel lakott ekkor a kerthez, gyakran kísértelt oda.

Orczy József (1746–1804): Lőrinc fia. Katona, majd Békés ill. Zemplén vármegye főispánja. „*nagy épület*”: a Ludovika Akadémia épülete. Az első magyar tisztképző főiskola; nevét a királynőről Mária Ludovikáról kapta, aki anyagilag támogatta létrehozását. Eredetileg tervezett funkciójában – különböző politikai ellentétek miatt – csak jóval e dolgozat megírása után, 1872-ben kezdett meg működését.

a vitam et sanguinem korában: Mária Terézia uralkodásának kezdetén. A magyar nemesség ezzel a felkiáltással nyilvánította ki készségét a királynő védelmére az osztrák örökösödési háború idején (lat. *Vitam et sanguinem pro rege nostro* – életünket és vérünket királyunkért).

dulce bellum inexpertis (lat.): édes a háború annak, aki még nem próbálta (latin szállóige).

197. oldal

gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek (1710–1765): különböző egyházi és világi méltóságok betöltése után 1761-ben foglalta el az esztergomi érseki széket. Támogatta a művészeteket és a magyar nyelvű irodalmat, pl. Egerben nyomdát állított fel.

Stilfrid, Argirus, Nyúl história: a késő középkortól nálunk is népszerű ponyvatermékek, melyek még Orczy kora után is közkedveltek voltak az olvasóközönség alsóbb rétegeiben.

Maro: Vergilius (teljes nevén Publius Vergilius Maro).

Flaccus: Horatius (teljes nevén Quintus Horatius Flaccus).

198. oldal

Gottsched, Johann Christoph (1700–1766): lipcsei irodalmár, a német irodalmi megújulás kezdeményezője; a francia felvilágosodás eszméit és esztétikai nézeteit követte és népszerűsítette.

tette. Francia drámafordításaival és saját drámáival sikeres színházi reformot hajtott végre. Merev klasszicizmusát a „svájci esztétika” (Johann Jakob Bodmer, Johann Jakob Breitinger) már 1740-es években támadta.

generális Beleznai: Beleznai Miklós (1723–1787) tábornok, nagybirtokos, a színészet támogatója; felesége híres irodalomkedvelő volt, pilisi kastélyában szalont tartott.

tarhó: aludttej.

gulyás-taliga: tábori konyha.

199. oldal

Boetius (tkp. Boethius, Anicius Manlius Severinus, 480 k.–524): a sztoicizmushoz közel álló latin író, filozófus, államférfi; „az utolsó római” – nagy szerepe volt a római kultúra összefoglalásában és átörökítésében. Alaptalanul árulással vádolták meg s kivégezték. Orczy Boetius öt könyvből álló fő művének (*A filozófia vigasztaló voltáról*) 1. és 2. könyvét teljesen, 3. könyvét részben fordította.

Loyola serege: Loyolai Szent Ignác (1491–1556), a jezsuita rend alapítója után: a jezsuiták.

200. oldal

Richvaldszky prépost: tkp. Richvaldszky György (1734–1779) esztergomi prépost-kanonok, érseki helynök s az egyetem kancellárja.

excommunicál (lat.): kiközösít; kiátkoz az egyházból.

pimpós: kényeskedő.

fisch (ném. 'hal'): itt: pénzdarab.

fáró v. fáraó: francia kártya.

kankó: rövidujjas szűr.

turini (ném. *Turin* 'Torino'): torinói.

Chloris meg Thyrsis: a rokokó pásztorregény alakjai; divat volt társaságban ilyen neveket adni.

anglia: angol.

furlana: Friuli vidékéről származó gyors olasz néptánc.

201. oldal

Quadrilla eredete: (tkp. *Quadrilia eredete*) francia kártyával négy játékos által játszott játék.

202. oldal

nem ugyan morgás nélkül: utalás a „jus murmurandi”-ra, az elégedetlenség kinyilvánítására való jogra.

Pindus: hegység Görögországban, a mitológia szerint a múzsák egyik lakóhelye.

Franklin találmánya: Benjamin Franklin (1706–1790) amerikai politikus, diplomata, tudós, író, 1752-ben találta fel a villámhárítót.

203. oldal

ostentatio (lat.): kérkedés, hivalkodás.

a zsidó királlyal felkiáltunk (*minden hiábavaló*): utalás Salamon királyra s az ószövetségi *Prédikátor* könyvére, amelyben az idézett kijelentés szerepel.

adbortatio mulierum: l. a 89. o. jegyzetét.

GVADÁNYI JÓZSEF

A *Koszorú* íróportré-sorozatának következő, Aranytól származó darabja. Megjelent 1863-ban, az I. évf. II. félévének (1863) 25. és 26. számában. Legújabb megjelenése: PM 523–537. (1975). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 504–508.). (AJÖM XI., 484–495.)

204. oldal

Szakolca (ma Skalica, Szlovákia): kisváros Nyitra vármegyében; Gvadányi, 1784-es nyugálományba vonulása után itt telepedett le, itt is halt meg 1801-ben.

Gil Blas (tkp. Gil Blas de Santillane): Alain-René Lesage (1668–1747) regényének címszereplője.

205. oldal

miként ez nem rég a Notáriussal szerencsésen történt: a Peleskei nótáriust Gaal József (1811–1866) dolgozta fel bohózatnak (1838, megj. 1839-ben); Gvadányi művét több alakkal és helyszínnel bővítette. Az átdolgozást nagy sikerrel játszották.

206. oldal

meztörve: kitaposva.

Záton herceg: Etédi Sós Márton (18. sz. vége) népszerű verses históriájának (*Scythia király, vagyis Záton hercegnek külömb-külobb változásokon forgott története*, Buda 1796) főszereplője.

„*Etelka*”: Dugonics András (1740–1818) Árpád-korban játszódó barokk gáláns-heroikus államregénye (1786, megj. 1788), amely a II. Józseffel szemben ellenállást kifejtő konzervatív nemesi közönség köreiből rendkívüli népszerűségnek örvendett.

Haller „Hármas Istóriája”: Haller János (1626–1697) erdélyi fejedelmi tanácsos nagy népszerűségre szert tett *Hármas Istóriája* a középkori latin nyelvű irodalom három népszerű művét, Pseudo-Kalliszthenész Nagy Sándor-regényét, a Gesta Romanorumot és a Trója-történetet foglalta össze magyar fordításban.

Jeruzsálemi János király: valószínűleg az első kereszties háború nyomán 1099-ben alapított Jeruzsálemi Latin Királyság uralkodójáról van szó.

Jatóság: sajtóhiba. Helyesen: Jászság.

207. oldal

locus sigilli (lat.): a pecsét helye.

zsufa fakóján (*izabella*): világos, sárgásszürke lován.

208. oldal

„*a költő tolla...*”: Shakespeare: *Szentivánéji álmom*, V. felvonás (Arany saját fordítását idézi).

more patrio (lat.): otthoni szokás szerint.

hermec: nyereg.

ákovita (lat. *aqua vitae* 'élet vize'): az alkímisták által párolással készített *aquavita* nevéből: speciális pálinkafajta (valószínűleg: szőlőpárlat).

210. oldal

„*Peleskei Notárius Pokolba menetele*”: Arany Toldy Ferenc nyomán tulajdonítja a művet Gvadányinak; utóbb kiderült, hogy nem Gvadányi műve; a *Nótárius* népszerűségére apelláló hamisítvány. A *Koszorú* (itt lábjegyzetben megadott) száma Gvadányi műveként ismertette.

sessio (lat.): ülés, tanácskozás.

jurátus (lat.): joggyakornok.

recidiváz (lat.): visszaesik.

Gaál József: l. a 205. o. jegyzetét.

Gróf Benyovszki Móric (tkp. Benyovszky, 1741–1786): katonatiszt, utazó, emlékiratíró.

A lengyel–orosz háborúban orosz hadifogságba esett. Kamcsatkai száműzetéséből 1771-ben megszökött, s Macaóba hajózott. Mauritius szigetén francia megbízásból telepet létesített. 1777-ben visszatért Magyarországra. Amerikai kapcsolatai révén folytatta madagaszkári működését, ám ezt a franciák már nem nézték jó szemmel; az elfogatására küldött francia katonai egység golyójától esett el.

211. oldal

Ad captum (lat. *ad captum vulgi*): a közönség felfogásának megfelelően.

fiscalis actio (lat.): kincstári végrehajtás (vagyonelkobzás).

„*A világ közönséges története*”: valójában nem kompiláció, vagyis több munka alapján készült összeállítás; Claude-François-Xavier Millot, abbé de (1726–1785) liberális francia történeti művének német fordítása alapján készült.

SZABÓ DÁVID

A *Koszorú* íróportré-sorozatának következő, Aranytól származó darabja. Megjelent 1864-ben, a II. évf. I. félévének 24. számában. Legújabb kiadása: PM 537–545. (1975). Részlet jelent meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 508–514.). (AJÖM XI., 497–503.)

212. oldal

Szabó Dávid: Baróti Szabó Dávid.

Turenne, Vauban: Henri de Latour d’Auvergne Turenne (1611–1675) XIV. Lajos hadvezére; emlékirata népszerű volt. Sébastien le Prete de Vauban (1633–1707) XIV. Lajos hadmérnök-tábornagya.

213. oldal

bolmi „Americai podoc”: Bessenyei György 1774-ben németül írt *Der Amerikaner* című elbeszélését fordította le és adta ki Kazinczy 1776-ban e címen: *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése*.

Hatlabú, alagás, lantos versekre oszlik a könyv: hexameteres, elégikus és lírai versekre (vö. *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, 51.).

Pyberék: Pyber Benedek (1758–1823) katolikus pap, Baróti Szabó Dávid tanítványa.

Virth: falu Komárom megyében, itt lakott Pyber Benedek; 1799-ben, nyugalomba vonulása után Szabó hozzá költözött s itt is halt meg.

215. oldal

Vályi András (1764–1801): a magyar nyelv első tanára a pesti egyetemen

Takács József (1767–1821): jogász; verselgetett, részt vett a nyelvújítási harcban; több íróval állt ismeretségben, Baróti Szabóval is levelezett.

Vanière Jakab: l. az 51. o. jegyzetét.

magyar hangmérték: utalás a prozódiai vitára.

RÁDAY GEDEON

A *Koszorú* (s Arany) íróportré-sorozatának utolsó darabja. Megjelent 1864-ben, a II. évf. I. félévének 26. számában. Legújabb kiadása: AJIT, 222–230. (1978). (AJÖM XI., 504–511.)

217. oldal

Beniczky Péter: l. a 84. o. jegyzetét.

Teleki József, széki, gróf (1738–1796): író, költő. Bázelen tanult, kapcsolatban állt a francia enciklopédistákkal. Magyar, latin és francia nyelven írt filozofikus-didaktikus költeményeket, alkalmi verseket, epigrammákat, magyar és latin nyelven politikai és iskolaügyi beszédeket. Kapcsolatban állt Kazinczy Ferenc körével.

Naláczi-félék: Naláczy József (báró, 1748–1822) fordító, Mária Terézia testőrségének tagja. Angolból és franciából fordított. Többek közt ő is fordította Edward Young *Éjszakai gondolatok* című művét.

218. oldal

A Nibelungok és Cid Honában: Németországban és Spanyolországban.

Kettőt nevezhetünk, kik magok is megzendíték a lantot: a költő Ráday Gedeon mellett apjáról, Ráday Pálról van szó, l. alább.

Az utóbbiak egyike, Pál: a dolgozatban tárgyalt Ráday Gedeon unokája (1768–1827). Kármán József évfolyamtársa volt a pesti egyetemen; 1784-ben apjával, ifj. Ráday Gedeonnal (1745–1801) sikertelenül próbálkozott színtársulat szervezésével. 1792-ben Kármánnal és Kazinczy Ferencsel újra akcióba lépett a magyar színház létrehozásáért. 1814-től a budai várszínház bérlője volt.

másika még a jelené: Ráday Gedeon (gróf, 1806–1873) politikus, színházvezető. A dolgozatban tárgyalt költő dédunokája; szabadságharcos tevékenysége miatt várfogságot szenvedett. 1838-tól 1869-ig a Nemzeti Színház vezetésében különböző tisztségeket töltött be.

Ráday Pál, az atya: Ráday Pál (1677–1733) részt vett a *Mercurius Veridicus ex Hungaria*, az első (kuruc szellemiségű) magyar hírlap szerkesztésében; nevét a Rákóczi-szabadságharc védelmében írt *Recrudescunt...* (Megújulnak Magyarország sebei) kezdetű *Manifestum* tette híressé (a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos tevékenységéről ld. Arany alább következő megjegyzéseit). Legnépszerűbb műve a *Lelki hódolás, avagy az igaz keresztyénhez illő buzgó imádságok istenes új énekekkel* (Debrecen, 1715), amelyet a 18. században nyolcszor adtak ki.

Gáspár (1682–1711): Pest megye alispánja.

Bender (Benderi v. Bengyéri): város Besszarábiában (ma Moldova), ahol Ráday Pál francia megbízásból az internált XII. Károly svéd királlyal tárgyalt.

a második Balassa: l. a 84. o. jegyzetét.

Zichy: l. a 84. o. jegyzetét.

219. oldal

lejti és szőkő lábak: trocheus és jambus.

221. oldal

Gottsched: l. a 198. o. jegyzetét.

Gleim, Johann Wilhelm Ludwig (1719–1803): német lírikus, anakreóni dalait több kötetben adta ki 1744-től kezdve, *Kísérlet játékos dalokban* címmel. Irodalomszervező és -támogató szerepe jelentősebb, mint művei.

Uz, Johann Peter (1720–1796): Gleim köréhez tartozó költő, anakreóni dalokat írt; Johann Nicolaus Götzcel (1721–1781) közösen *Anakreón ódái* címen elkészítette az Anakreónnak tulajdonított dalok első teljes német fordítását.

Gellert, Christian Fürchtegott (1715–1769): német költő, az angol Richardson szentimentális irányának követője; közérthető, érzelmes s morális tanulásra törekvő meséi, vígjátékai igen népszerűvé tették a 18. sz. közepén. Hatott Bessenyeire, Gvadányira is, Szentjóni Szabó László is fordított tőle.

az ifjú Liszti: l. a 72. o. jegyzetét.

Magyar Múzsza: magyar nyelvű bécsi folyóirat, a *Magyar Kurír* melléklapja; megjelent 1786 és 1789 között, hetenként kétszer. Többnyire alkalmi verselők műveit közölte.
222. oldal

„*M. Muzeum*” (tkp. Magyar Museum): az első önálló magyar nyelvű folyóirat. A Kassai Magyar Társaság tagjai – Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid indították, de Kazinczy a 2. számtól kivált. 1788 és 1793 között nyolc füzete látott napvilágot.

„*Orpheus*”: kassai irodalmi folyóirat, Kazinczy Ferenc szerkesztette (1890–1892). Megjelent nyolc számában igen sokoldalú s színvonalas anyagot közöl.

igazi aristo-cratia: gör. ἄριστος 'kiváló' és κρατέω 'hatalmában van valaminek, birtokába vesz valamit, uralkodik valamin'. Innen: a kiválóak uralma.

BÁNK BÁN TANULMÁNYOK

Arany fiatal korától nagyra értékelte a *Bánk bánt*, s nagykőrösi tanársága idején rendszeresen és részletesen foglalkozott a művel. Amikor 1858 decemberében az újrainduló Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, megfelelőnek találta az alkalmat, hogy tapasztalatait összegezve Katona művéről írja a székfoglaló beszédet. Tudomására jutott azonban, hogy az időközben szintén akadémiai taggá választott Szász Károly is a *Bánk bán*ról szólva akarja akadémiai székét elfoglalni, Gyulai Pál pedig egyenesen monográfiát tervez róla. Szász ugyan 1859 márciusában lemondott a témáról Arany kedvéért, s így a költő egy darabig folytatta a munkát, júniusban azonban, részben Gyulai vállalkozása, részben a maga rossz egészségi állapota miatt végleg abbahagyta. (Végül a *Zrínyi és Tasso* című – szintén töredékben maradt – dolgozata egy részét olvasta föl székfoglalóként, l. ennek jegyzeteit.)

Kézirata valószínűleg Voinovich Gézának, az Arany-hagyaték gondozójának villájában égett el az 1944-es bombázáskor. Először a PD-ban jelent meg. Legújabb kiadása: AJIT, 73–135. (1978). Részlet jelent meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 426–433.). (AJÖM X., 275–329.)

223. oldal

derék Szalaynk megtanít: Arany egészében Szalay László munkája alapján ismerteti a történelmi hátteret. (l. a 120. o. jegyzetét.)

Dux Meraniae (lat.): Meránia hercege.

Dux Dalmatiae (lat.): Dalmácia hercege.

226. oldal

Pontio di Cruce: a templomos vitézek nagymestere, Horvátország és Dalmácia királyi helytartója. (A templomos v. templárius rendet Franciaországban alapították 884 körül, a nagymester a rend élén állt.)

228. oldal

Bor vére: Bánk a Bor nemzetségből származik, amely az ország egyik legrégebbi és legtekintélyesebb nemzetsége.

230. oldal

Midőn e darab 1839-ben a pesti színpadon először adatott: a mű 1839. március 23-ai, Nemzeti Színházban bemutatott előadásáról van szó.

Vörösmarty ezt jegyzi meg: I. *Athenaeum*, 1839. március 31.

234. oldal

lucidum intervallum (lat.): világos időköz (zavart elmeállapotban).

235. oldal

Wárdán: Petur több krónikában mint Petrus de Wardino, Várad Péter van említve. A Wárdán e (német Wardein 'Várad' névből képzett) latin melléknév magyaros alakja.

236. oldal

az Imre király elleni testvér-háború: Imre (1174–1204) 1196-ban került a trónra. Öccse, Endre (András) kezdettől fogva támadta, előbb nagyobb hatalmat, majd a trónt is követelve. Imre felülkerekedett testvérén, s Kheene várába záratta, azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy fia helyett – akit még 1204-ben megkoronáztatott – öccse kövesse a trónon.

238. oldal

Urceus exit (lat.): korsó lesz belőle; „Nagy edény kezdett alakulni: / mért kerekít bögrét a korong perdülve belőle?” Horatius: *Ars poetica*, 21–22. sor, Muraközy Gyula fordítása.

241. oldal

mintha Helenát és Herminát hallanók a „Midsummernights-dream-ben”: William Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékából a két szerelmes leány párbeszéde (I. felvonás, 1. szín):

Hermia Utánam jár, ha mégúgy megvetem.

Heléna S engem kerül, ha mégúgy szeretem!

(Arany János fordítása)

243. oldal

invectiva: I. a 185. o. jegyzetét.

248. oldal

Solont és Lycurgust: Szolón (i. e. 640 k.–559) athéni törvényhozó, a hét görög bölcs egyike, i. e. 594-ben választották arkhónná (Athén kilenctagú vezetőségének egyik tagjává). Az arisztokrácia és a démosz között közvetített; reformjaival elősegítette Athén fölemelkedését. Lükurgosz (i. e. 9–8. sz.?) legendás spártai törvényhozó. Alkotmánya a spártai polgárok egyenlőségén és a helóták (földművelésre kényszerített rabszolgák) teljes elnyomásán alapult.

253. oldal

„cronique scandaleuse” (fr.): botránykrónika.

256. oldal

Solon s Lycurgus: I. a 248. o. jegyzetét.

258. oldal

a velencések ellen harcolt Jaderánál: III. Béla terjeszkedő politikájának egyik, kudarcra végződő epizódja, amelynek következtében a király két évre fegyverszünetet kötött Velencével.

266. oldal

Hogart híres festész (tkp. Hogarth, William, 1697–1764): festő és rézmetsző, az angol nemzeti festészet megteremtője. A portré- és életképfestészetbe addig szokatlan könnyedséget, közvetlenséget és mozgalmasságot hozott. Idézett kijelentése az élete végén kiadott *A szépség elemzése* című művéből származik.

268. oldal

Attilius Regulus (tkp. Marcus Atilius Regulus): római hadvezér az első pun háborúban. I. e. 255-ben fogságba esett. A punok követséggel Rómába küldték; a hagyomány szerint inkább önként visszatért fogságába Karthágóba, mivel a rómaiak a punokra nézve túl kedvező feltételekkel kötöttek volna békét; a punok rettentő kínzásokkal torolták meg tettét.

Uticai Cato: Marcus Portius Cato (i. e. 95–46.) római államférfi. Az arisztokratikus köztársaság egyik legelszántabb védelmezője. Az I. triumvirátus ellen lépett fel, 49-ben, a polgárháború kitörésekor Julius Caesar elől Uticába menekült. Caesar győzelmét követően öngyilkos lett.

Leonidas: agiada (Agisz, i. e. 11. században élt spártai uralkodótól származó) király. Hírnevét a perzsák elleni thermopülai ütközet (i. e. 480) tette híressé, amelyben utolsó emberéig helytállt s maga is elesett.

a rhodosi kolosszus: az azonos nevű égei-tengeri sziget székhelyén állt a Napisten kb. 30 méteres szobra, amelyet az ókori világ hét csodájának egyikeként tartottak számon.

a saisi lefátyolozott kép: Sais (ma Sa-el-Hagar) régi vallási központ; híres templomában volt Neith istennő lefátyolozott szobra. Legismertebb irodalmi feldolgozása Friedrich Schiller *Az elfátyolozott saisi kép* című balladája, de Novalis is foglalkozott a témával (*A saisi tanítványok*).

269. oldal

egyszemű cyclopszok (küklöpsz): a görög mitológia egyszemű óriásai; barlangban élnek, pástorkodással foglalkoznak.

kigyólábú gygások (gigász): a görög mitológia óriásai, Gaia földistennő fiai

270. oldal

Juvenalis, Decimus Junius (60 k.–138 k.): római satíráköltő és szónok, 15 teljes és egy töredékes satírája maradt fenn. A keresztény középkor a pogány Róma bűneinek ostromozásáért az „Ethicus” jelzővel tisztelte meg.

272. oldal

bürü: gyaloghíd, palló.

274. oldal

„*Reinecke* (tkp. Reineke) *Fuchs*”: l. a 98. o. jegyzetét.

„*Csalóka Péter*” *Jókainál*: Jókai adomát írt az ismert népmeséből.

277. oldal

Gottfried: l. Torquato Tasso (1544–1595) *Megszabadított Jeruzsálem* című művét, I. ének 15–17.

Árpád Hadur akarátának végrehajtója: l. Vörösmarty Mihály *Zalán futása* című eposzát.

280. oldal

Új Énekes könyv: az 1778-as „öreg debreceni” énekeskönyvet felváltó, a pietizmus és a kezdődő teológiai racionalizmus hatását mutató református énekeskönyv, amely 1813-ban jelent meg s a tanulmány írásakor is érvényben volt.

„*Romlásnak indult*” *Berzsenyitől*: az első *A magyarokhoz* című óda kezdősora.

- „*Minden órának leszakaszd virágát*”: tkp. „Minden órának leszakaszd virágát”, Berzsenyi Dániel *Barátomhoz* című (Káldi Pálhoz intézett) vers negyedik versszakának kezdősora.
- „*Él még nemzetem istene*”: Berzsenyi Dániel *A felkölt nemességhez* című versének kezdősora.
281. oldal
- Evoe*: Csokonai Vitéz Mihály *Bakbushoz* című versének kezdősorai.
- Akkor, mikor fájdalmunk...*: tkp. „Nyugodt már keblem. Fájdalmam szélvésze / Kitombolt, elzúgott, megszűnt, elenyésze.” L. Petőfi Sándor: *Messze vándoroltam...*
283. oldal
- Hagedorn*, Friedrich von (1708–1754): német költő, a korai német felvilágosodás képviselője. Antik és régi német mesékre, La Fontaine-re támaszkodik *Kísérletek költői fabulákban és elbeszélésekben* című műve, amely 1738-ban jelent meg. Az idézet *A menyét, a róka és a farkas* című négy soros álltameséjének első fele.
- a szentírásban a Magvető*: Jézus példázata, I. Márk 4. 3–20.
284. oldal
- ridendo dicere verum* (lat.): nevetve tanítani az igazat.
- Persius* Flaccus, Aulus (i. sz. 34–62): római költő, a Nero alatti ellenállás ideológiai vezéralakja. Hat szatírája maradt fenn; a középkorban mint moralista nagy tekintélynek örvendett.
- Juvenalis*: l. a 270. o. jegyzetét.
- Martialis*, Marcus Valerius (i. sz. 38–41 k.–104): római költő, szellemes, szatirikus hangvételű epigrammák szerzője; ő teremtette meg az osztott szerkezetű, csattanós szentenciával végződő epigramma típusát, amely a reneszánsztól kezdve rendkívüli népszerűségnek örvendett, Janus Pannonius is őt tekintette a felülmúlhatatlan mesternek.
- Szentmiklósi* Alajos (1793–1849): költő, fordító; 1814-től jelentetett meg eredeti és fordított epigrammákat. Kazinczy és köre nagyra becsülte. Az első epigrammát nem sikerült azonosítani.
- „*Csont*”: Garay János *Kont* c. népszerű balladájának paródiája Pákh Alberttől.
- Blumauer*, Alois (tkp. Auer Obermayer, 1755–1798): osztrák költő, tevékenységével a jozefinizmus eszméit szolgálta, sokoldalú költői tevékenységéből travesztiai emelkednek ki, melyek közül *Aeneas, a derék bős kalandjai, azaz Vergilius Aeneise travesztálva* (1783–1786) a legjelentősebb. (Magyarul már 1792-ben megjelent, Szalkay Antal fordításában.)
286. oldal
- „*Nincsenek gyermekei!*”: Macduff, kinek gyermekeit Macbeth megölette, keserűen fakad ki, hogy Macbethnek nincs gyermeke, és így nem állhat egyenlő bosszút családja gyilkosán.

A MAGYAR NEMZETI VERS-IDOMRÓL

Ez Arany első nagyobb tanulmányjellegű munkája. 1856-ban a nagykőrösi gimnázium igazgatója, Wurga János őt bízta meg a gimnáziumi évkönyv programadó tanulmányának megírásával. Mivel Aranyt már a negyvenes években foglalkoztatták a nemzeti versforma kérdései, jó alkalmat talált a megbízásban arra, hogy e témával kapcsolatos nézeteit rendszeresen kifejtsen. Egy tanulmánytöredéke arról is felvilágosít, hogy szándékai közt ezúttal is ott van a *Vojtina ars poeticájában* megnevezett „énektanári” ambíció is; itt méltatlankodva említi a sok lángészt, „ki a szabályok nyügét nem tűrheti”.

Tanulmányának jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy betetőz egy jelentős verselméleti folyamatot: végleg elszakad attól a módszertől, amely a magyar versmértéket antik és nyugat-európai minták szerint írta le. Hasonló törekvések voltak korábban is (l. a jegyzetek közt), eddig azonban ilyen következetességgel és rendszerességgel senki nem oldotta meg a feladatot. Ez a fejlődéstörténeti hely egyébként azt is megmagyarázza, mi az oka, hogy Arany – szigorúan az ütemhangsúlyos metrumnak alárendelve – az időmértékes verselés szempontjait is érvényesíti rendszerezésében. Elméleti leírását adja így annak az ütemlábazó – leggyakrabban a négyszótagú ütemet a choriambussal összekapcsoló – verselési gyakorlatnak, amelyet már a *Toldi*-ban is alkalmazott, később pedig, főleg a *Toldi szerelmében* a virtuozitásig fejlesztett.

Arany a verselméleti fordulatot előkészítő elődeihez kapcsolódik, amikor a szöveget és a dallamot elválaszthatatlannak tekinti, s így a versmérték sémáját nem a mondott, hanem az énekelt versből vonja el. Mind a népköltészetről alkotott – herderi gyökérzetű – koncepciója, mind saját verselési gyakorlata indokolta ezt az eljárást. Ez azonban azzal jár, hogy az ütemhangsúlyos verselésű *szövegvers* metrumára Arany koncepciójának csak bizonyos elemei vonatkoztathatók.

A dolgozat, a benne rejlő ellentmondás ellenére (sőt, részben éppen amiatt), elementáris hatást gyakorolt a magyar verselméleti gondolkodásra, Arany Lászlótól Négyesy Lászlón át Horváth Jánosig.

Kézirata nincs meg. Először a nagykőrösi gimnázium 1856. évi értesítőjében jelent meg. Legújabb közlése: AJIT, 11–60. (1978). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 419–421.). (AJÖM X., 218–258.)

288. oldal

„fényét meg kezdte kívánni”: az ifjú Lehel „A ragyogó fegyvert, fényét meg kezdte kívánni, / S már délceg paripán kardot villogtata, kopját / Szórt” (Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*, első ének).

Edda: Óészaki mitologikus és hősi énekek gyűjteménye, 36 énekből áll, ezek nagy része a 8–9. században, Izlandon keletkezett, többségük azonban norvég és északi germán hatásra utal. Több ének is említi Attilát, a 28. (Attila-)ének pedig a hun király udvarában játszódik.

Nibelunge-Not (tkp. *Nibelungen-Not*): 'A Nibelungok veszedelme', *Nibelungenlied* (Nibelung ének) a legnagyobb szabású német hősi eposz; a 12. sz. végén keletkezett, de eseményei a 4–5. századból valók. A cselekmény egyik szála a burgundi királyok (a Nibelungok) pusztulása Etzel (Attila) hun király udvarában.

Hildebrand- és Detre-ének: a *Hildebrandt-ének* (Hildebrandtslied) a korai német irodalom legjelentősebb emléke, töredékesen fennmaradt hősi ének, amely valószínűleg a 8. században keletkezett. Feltehetően egy nagyobb epikus ciklus része, amely Berni Detre (Dietrich von Bern = Nagy Theodorich gót király) körül alakult ki. A Hildebrandt-ének témája: Hildebrandt 30 évvel korábban hűbérurával, Detrével a hunokhoz menekült, s mikor most visszatér, fiával nem ismerik meg egymást, így vitézi tornát vívnak. A *Detre-ének* (Dietrichs Flucht): a 13. sz. második felében lejegyzett hőseposz. Cselekménye: Dietrich harcra kényszerül nagybátyja, Ermenrich ellen, s a harc következtében kénytelen Attila udvarába menekülni, ahol feleségül veszi ennek unokahúgát, Helchét. Attila sereget ad neki, s így Dietrich legyőzi Ermenrichet. Miután az áruló Witegét is legyőzi, visszatér a hun király udvarába.

- Rodrigo, Cid*: a *Cid-ének* spanyol hősi eposz, amely 1140 körül keletkezett Kasztíliaiban. Főalakja Rodrigo Díaz de Rívar (?–1099), a mórok elleni harcok legendás hőse.
- Szibinyáni Jankó*: Hunyadi János neve (Szeben vára után) a szerb népköltészetben. Arany maga is használja e nevet a *Szibinyáni Jank* című, a Hunyadi-balladakörhöz tartozó versében.
289. oldal
- Erdősi*: Sylvester János (1504–1552) humanista író, bibliafordító. Újszövetség-fordítása elé (megj. 1541) hexameteres bevezetést írt, ez az első magyar időmértékes vers.
- Andreas Lupus* (Farkas András, 16. sz.): protestáns énekszerző. Legismertebb műve a *Miképpen az úr Isten Izraelnek népét Egyiptomból és hasonlóképpen az magyarokat Szkíthiából kihozta* című históriája (1538).
- Erdélyi, Fogarassy, Greguss idevágó értekezései*: Erdélyi János, *Népköltészetről*, A Kisfaludy-társaság Évlapjai, 1842–1843.; Fogarasi János (1801–1878) nyelvész, fő műve, amelyet Czuczor Gergellyel közösen alkotott, *A magyar nyelv szótára* (hat kötet, 1862–1874). Itt említett dolgozata *A magyar nyelv szelleme* (Pest, 1843). Greguss Ágost (1825–1882), író, esztéta, kritikus, itt említett műve: *Magyar verstan* (Pest, 1854). E munkák Aranyhoz hasonlóan a dallamverset tekintik a metrikai rendszer alapjának.
- Chladni üveglapja*: fizikai eljárás: rezgő testek (lemezek, hártványok) állóhullámrendszerének kimutatása a csomóvonalakon összegyűlő finom porral. A lemezen (üveglapon) elhelyezett por a sűrűsödési vonalakon gyűlik össze, és a frekvenciától függően különböző szabályos alakzatokat ad. A módszert E. F. F. Chladni (1756–1827) dolgozta ki 1787-ben.
- Wer theilt...: „[Költő:] Az ős, változhatatlan áradatba / Ki oszt életteremtő lüktetést?” Faust, Előjáték a színpadon, Jékely Zoltán fordítása.*
290. oldal
- Lamech éneke*: l. a 102. o. jegyzetét („*Ob Háda és Czillab...*”).
varia, non diversa (lat.): változatos, de nem különböző.
- Mózes hattyuéneke*: V. Mózes 32. 1–3.
291. oldal
- Pannónia megvétele tárgyazó ének*: l. a 72. o. jegyzetét.
- Omnes loca sibi*: l. a 92. o. jegyzetét.
- Thonuzoba* (tkp. Thonuz apa): besenyő vezér Szent István korában.
- Et dum beatus rex...* (lat.):
S mikor boldog király István
Élet ígét hirdetette
S magyarokat keresztelte
Thonuz apa, hitben hitvány
Kereszténységre térni vonakodván
Asszonyával elevenen
Eltemettetett Abád partján.
- Quod in fide esset vanus...* (lat.): Minthogy hitben vala hitvány, / Kereszténységre térni vonakodván.
- Farkas András*: l. a 289. o. jegyzetét (*Andreas Lupus*).
292. oldal
- Uzsubu* (valószínű kiejtése tkp. Üsübü): Anonymus szerint a honfoglaló vezérek egyike.
- Dugonics beszélteti Etelkájában*: l. a 206. o. jegyzetét.
- proverbium* (lat.): közmondás.

tonsa capita cumanorum... (lat.): úgy vagdosták a kunok kopasz fejét, mint a nyers tökök.

Ember teszen fogadást... (tkp. „Ember fogad fogadást...”): Beniczky Péter (l. a 84. o. jegyzetét) versének címe.

293. oldal

vágány: a két farpofa közötti vágat.

294. oldal

Bort ittam én...: Az idézet Czuczor Gergely *A boros vándor* című versének első versszaka.

Czuczor Gergely (1800–1866) költő, nyelvész, műfordító; Vörösmarty körének tagja. Írt eposzt (*Augsburgai ütközet*, 1824, *Botond*, 1833), balladát, epigrammát, népies elbeszélő költeményt; dalai főként Kisfaludy Károly modorát követik. Legfontosabb műve a Fogarasi Jánossal közösen alkotott *A magyar nyelv szótára* (hat kötet, 1862–1874).

Ich will...: Wotan akaratát akarom hirdetni.

295. oldal

Deus és *Dézs*: e tudálékos etimológia szintén a *Pannónia megvételeéről* szóló énekben található.

296. oldal

Himfy dalai: Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmei* címen kiadott két műve, *A kesergő szerelem* és *A boldog szerelem*. Formája a Kisfaludy által kialakított 12 soros, trochaikus, négy és kétsoros rímperiódusokból álló úgynevezett Himfy-versszak. Az idézet *A boldog szerelem* 35. dalának utolsó négy sora (A *Széptani jegyzetek*ben Arany az egész dalt idézte, l. 272. o.).

saját rovásomra: az itt következő versszak Arany *Szibinyáni Jank* című versének első strófája.

297. oldal

Rettenetes ez világnak...: Az idézet Szkhárosi Horvát András (?–1549 u.) prédikátor-költő *Az átokról* című énekének első két sora (1547, megjelent a Hoffgreff-énekeskönyvben.) Az alábbi Szkhárosi Horvát-idézetek is ebből a műből valók.

Házások éneke: l. a 87. o. jegyzetét.

Adbortatio mulierum: l. a 89 o. jegyzetét.

Hallottam példában...: l. Tinódi Lantos Sebestyén: *Prini Péternek Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*.

Szendrői névtelen: l. a 88. o. jegyzetét.

Mostan emlékezem...: l. Ilosvai Selymes Péter *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história*. Az alábbi Ilosvai-idézetek, ha nincs hozzájuk külön jegyzet, ugyanott találhatók.

298. oldal

Szent körösztfán ha imádlak (tkp. „Szent körösztfán ha gondollak”): a Clairvaux-i Szent Bernátnak tulajdonított, *Salve mundi salutare...* kezdetű himnusz középkori átköltése, 1513-ban keletkezett kézírata a Czech-kódexben maradt fenn. Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) nagyhatású keresztény misztikus, teológus, szónok, egyházi író, a 12. sz. szellemi vezéregyénisége a keresztény világban. Számos himnuszt tulajdonítottak neki, a legtöbb esetben Bernát szerzősége kétes.

Könyörgők, nekem is...: l. Balassi Bálint *Szarándoknak vagy bujdosónak való ének*.

A gyékényt alólad ...: l. Beniczky Péter: *Más ugyan azon szerencsének álbatatlanságáról*.

Azonban követem...: l. Gyöngyösi István *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, második rész, 197. versszak.

Kedves életnek ...: l. Rimay János (l. a 84. o. jegyzetét): *Egy katona ének*.

Nem sokat ő...: az idézet Istvánfi Pál (?–1553) széphistória-szerző leghíresebb művéből, a *Voltér és Grizeldisz* (1539) címűből való.

Mert hamis beszédet...: l. Batizi András: *Az istenfélő Zsuzsánna asszonynak históriája*. Batizi András (1515 k.–1546 u.) református énekszerző. Egyházi énekeken kívül írt kátét; a korban népszerű *Izsák házassága* című bibliai históriája s a *Jámbor házások* című házases-éneke.

particula: nem ragozható szó, kötőszó.

Földre megtompítván...: l. a 194. o. jegyzetét.

Forgatják a habok... (tkp. „Forgatnak a habok...”): l. Gyöngyösi István: *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, második rész, 169. versszak.
299. oldal

Régi jó barátim...: l. Apáti Ferenc (l. a 86. o. jegyzetét): *Cantilena*.

Sz. Katalin leg.: Alexandriai Szent Katalin legendája, amely az 1531-es Érsekújvári kódexben maradt fenn.

Történék azonban...: l. Gergei (Gyergyai, Görgei) Albertnek (16. sz.) a század utolsó harmadában keletkezett *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról* című művét (első rész 6. strófa).

Búnál kik egyebet...: l. Balassi Bálint: *Valedicit patriae...*

Dies irae: a sor Tommaso da Celano (l. a 91. o. jegyzetét) művének középkori magyar fordításából való.

Segíti istene...: l. Rimay János: *Egy katona ének*.

Nagy sebet mert csinált...: l. Zrínyi Miklós: *Arianna sírása*, 3. versszak.

Bánf. János, Tabi...: l. Liszti László (l. a 72. o. jegyzetét) *Magyar Márs...*, nyolcadik rész, 61.

Gazdag kerületi...: l. Gyöngyösi István: *Kemény János emlékezete*, III. könyv, III. rész, 72.

Foghatott amellyel...: l. Koháry István (l. a 186. o. jegyzetét): *A vadkert*.

Bémenni ha akar...: l. Orczy Lőrinc: *A bugaci csárdának tiszteletére*.

Benne amely levél...: Bessenyei György: *Az embernek próbája*, 3. sor.

Remélbetsz mindaddig...: l. Barcsay Ábrahám (1742–1806): *A magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez*.

Olykor hogy páncéling...: l. Gvadányi József: *Egy falusi nótárius budai utazása*, ötödik rész.
300. oldal

mint Beniczkinél: l. Beniczky Péter: *A kivanatos kikeletnek gyönyörűségéről*.

A beszprémi sereg...: l. Gyöngyösi István: *Kemény János emlékezete*, III. könyv, III. rész, 47.

Igy kobza szavával: l. *Szigeti veszedelem*, Pars tertia, 31. strófa.

Víz lassú zúgással: l. ugyanott, 33. strófa.

Mint az sebes víz-ár: l. *Szigeti veszedelem*, Pars decima quinta, 64. strófa.

Végre fáradtságát...: l. Zrínyi Miklós: *Idyllium. Az hól egy vadász violának kegyetlenségéről panaszkodik*, 2. strófa.

Gondolván, bánatját...: l. ugyanott.

301. oldal

Ádria tengernek...: l. Zrínyi Miklós: *Arianna sírása*, 1. strófa.

302. oldal

Királyi multság...: Faludi Ferenc *Tavaszi* című versének kezdősorai.

Én angyalkám: Amade László (l. a 92. o. jegyzetét) *Világi énekei XXXVIII.* darabjának kezdősorai.

Ének Pannonia megv.: l. a 72. o. jegyzetét.

Mátyást mostan...: l. a 92. o. jegyzetét.

Ama fehér nyárfák alatt: Csokonai *Parasztal* című versének első két sora.

303. oldal

hindu szloka: régi hindu epikai versmérték, két 16 szótagú, középmetres sorból áll.

Angyalom...: Amade László *Világi énekei* XCIV. darabjának kezdősora.

Örömröng...: l. Ányos Pál (l. a 87. o. jegyzetét): *Egy hív szívnek kedvesse sirja felett való panaszi*
(A további Ányos-idézetek is e versből származnak.)

A kutya kergeti...: l. Beniczky Péter: *Ember fogad fogadást, ag-eb ki meg-állja*.

Virágos kenderem...: Tompa Mihály versének címe és kezdősora.

Légy hív...: l. Amade László *Világi énekei* XCIV. darabjának 5. versszakát.

304. oldal

Feleségem...: l. Petőfi Sándor: *Ezrivel terem a fán a meggy...*

Engedelmes szolgálója: l. Amade László *Világi énekei* X. darabjának („Átkozlak te szerelem...”) 5. versszakát.

Sokszor szólunk...: Ilosvai Selymes Péter *Ptolemeus királynak históriája, miképpen Mosesnek öt könyvét nagy költséggel hetvenkét tolmács által zsidó nyelvből görögre fordíttatá* című művének (1588 előtt) első két sora.

Ez urfiat...: tkp. *Enyingi Török János vitézségéről szóló ének*.

Kis furulyám...: Petőfi Sándor *Kis furulyám szomorú fűz ága...* című versének első két sora.

305. oldal

A szép fényes...: Amade László *Világi énekei* XLI. darabjának első négy sora.

306. oldal

Ki beborult... (tkp. „Ki beborult...”): Amade László *Világi énekei* LXX. darabjának két kezdősora.

Rozgonyiné: Arany János balladája.

307. oldal

Előbb utóbb...: l. Petőfi Sándor: *Ezrivel terem a fán a meggy...*

Gyöngy életre...: Amade László *Világi énekei* LI. darabjának kezdősora.

Itt is ember...: l. Szentjóni Szabó László (1767–1795): *Indully-dal*.

308. oldal

Fortuna szekerén...: Faludi Ferenc *Forgandó szerencse* című versének kezdősora.

„*Szánja az Úr isten...*”: Szegedi Kis István (1545–1572) *A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról* című művének kezdősora.

„*Ezeket íráim...*” (tkp. „Oceanum mellett”): l. Balassi Bálint: *Könyörög istennek, hogy bujdosásában viselje kegyelmesen gondját, s terjessze is reá újabb áldását*.

309. oldal

Bár ne tudtam volna...: a vers, amelynek kezdősorait Arany itt idézi, Amade László összegyűjtött verseinek 1836-os kiadásában maradt fenn, s a tanulmány megírásakor Amadénak tulajdonították. Imre Lajos 1878-ban arra a következtetésre jutott, hogy a verset nem Amade, hanem Balassi Bálint írta, mert a versfőkben Balassi neve van elrejtve (*Figyelő*, IV. évf. 42.). Eckhardt Sándor 1914-ben azt állapította meg, hogy a verset sem Amade, sem Balassi nem írhatta, mert a szöveg tanúsága szerint a szerző csak nő lehetett. Szerinte vagy Balassinak, vagy valamelyik utódjának írta egy elhagyott szerető (*Irodalomtörténet*, 1914, 252.).

310. oldal

Rég veri már...: Petőfi Sándor versének címe és kezdősora.

311. oldal

Kertemre szelíden...: Kölcsey Ferenc *Esti dal*ának első két sora.

Jár számkivetetten... (tkp. „Jár számkiüzötten az árva fiú”): Vörösmarty Mihály *A magyar költő* című versének kezdősora.

312. oldal

Lesz-e neki...: feltehetően a *Rég veri már a magyart a teremtő...* című Petőfi-vers 3. sorára gondolt Arany („Lesz-e még ezen a földön jó napja?”).

Azt is adott...: ugyane vers második strófájának második sora.

313. oldal

Fölfelé megy borban...: Vörösmarty Mihály *Fóti dal*ának kezdőszavai.

Keménynyel... (tkp. „Keménynek...”): I. Gyöngyösi István: *Kemény János emlékezete*, I. könyv, II. rész, 32.

Föl emel Kádár...: I. a 92. o. jegyzetét (*Kádárének*).

314. oldal

Napok jönnek...: Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* című művének 126. dala.

315. oldal

Nem, ki névért...: Kisfaludy Sándor *A boldog szerelem* című művének 75. dala.

316. oldal

Kegyelmes Isten...: I. Balassi Bálint: *Könyörög istennek, hogy bujdosásában viselje kegyelmesen gondját, s terjessze is reá újabb áldását*.

317. oldal

Áldott szép pünkösdeknek...: Balassi Bálint *Borivóknak való* című versének első versszaka.

318. oldal

Szép élet, víg élet...: I. Amade László *Világi énekei* XLI., 1. versszak.

„*Jovenianus*” című eposz: Póli István (16. sz.) *História az Jovenianus nevű császárnak Isten ellen való fölfurvalkodottságáról* című verses elbeszélése (1596); vö. Toldy: *A magyar költészet története*, I. 128–129.

Jaj már nekem...: Amade László *Világi énekei* X., *Átkozlak te szerelem...* kezdetű darabjának második versszaka.

319. oldal

Tettem méltó...: Amade László *Világi énekei* XCIV., *Angyalom, alakom, szép gyöngy galambom...* kezdetű darabjának 3. versszaka.

„*Mégyek már...*”: Csokonai Vitéz Mihály *Búcsúvétel* című versének első versszaka.

VALAMI AZ ASSZONÁNCRÓL

A szabadságharc leverése utáni irodalmi viszonyokat az jellemezte, hogy a jelentősebb írók visszavonultak, míg a tehetségtelen versfaragók termékei előzönlötték a lapokat. Ez a helyzet készítette arra Aranyt, hogy amikor a leleményes Szilágyi Sándor (ki sorra betiltott lapjait új meg új címen ismét megindította) közreműködésre kérte, előbb *Vojtina levelei öccséhez* címen folytatásokban írt ironikus tankölteményben kezdte kioktatni a „lángeszeket”, majd – a rimelés terén kialakult botránnyos helyzetet orvoslandó – kis tanulmányban foglalta össze az asszonánc használatának szabályait.

Arany (Kölcsey nyomán) általában is a népköltészetet tekinti mérvadónak a műköltészet szabályait illetően – így jár el most is; egyáltalán, a népköltészet által látja igazolva lenni azt a nézetet, hogy a magyar költészet rá van szorulva az asszonáncra, mert a magyar nyelv

rímbe szegény. S a népköltészet példáját követi abban is, hogy mi engedhető meg s mi nem az asszonánc használatában, anélkül, hogy a vers megszűnne vers lenni.

Aranyban megvolt az ambíció, hogy tanulmányírói tevékenységét folytassa, erre azonban az irodalmi lapok bizonytalan helyzete miatt nem került sor. Még az asszonánc-tanulmány-nak is csak az első fele látott napvilágot, mire a második rész megjelent volna, Szilágyinak éppen esedékes (negyedik) lapját is betiltották.

A dolgozat kézírata a MTA kéziratárában található. Első fele a *Pesti Röpívek* X. számában jelent meg, 1854. december 8-án. A teljes szöveget Toldy Ferenc adta ki az *Új Magyar Múzeum* 3. számában, 1854-ben. Legutóbbi közlése: AJIT 5–10. (1978). (AJÖM X., 213–217.)

321. oldal

„*veniam damus petimusque vicissim*” (tkp. „*veniam damusque...*”): „kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” Horatius: *Ars poetica*, 11. sor (Muraközy Gyula fordítása).

322. oldal

hangzók: magánhangzók.

323. oldal

turba ruit (lat.): özönlik a tömeg.

TÖREDÉKES GONDOLATOK

Arany László nyolc vázlatos, műfaját tekintve is eltérő eszmefuttatást tett közzé a kéziratok hagyatékból ezen a címen a HIL-ben. (Az utolsó kettőt, témájuk azonos lévén – eltérő keletkezési idejük ellenére –, összevonta.) Magyarázatul annyit fűzött a szövegekhez, hogy „Egyes papírszeleteken. – A VII. számúnak kivételével itt közölve először.” A töredékek keletkezésének pontos idejéről és körülményeiről nem maradt fenn információ. Annyi bizonyos, hogy az első hat Arany saját folyóirataiban publikált tanulmányaival, kritikáival mutat szoros gondolati rokonságot, s a IV. és VI. kivételével (ezek inkább a szó szorosabb értelmében vett glósszák; az utóbbi egyébként kifejezetten Aranynak a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságában végzett munkájához kötődik) egy-egy új, el nem készült tanulmány magvának tekinthetők. A VII. számú töredék második fele [Nem vagyok oly helyzetben] nyilvánvalóan a legutolsó időben keletkezett.

A közlés rendjében ezúttal eltértünk a *Kritikai kiadástól*. A XI. kötet ugyanis nem közli a VII. töredék első felét, minthogy ez már megjelent a XII. kötetben (ez időben megelőzte a XI. kötetet). A hetedik töredék első fele tehát a *Kritikai kiadás* XII. kötetének szövegét követi.

A szövegek címe, ahol van, nagy valószínűséggel Arany Lászlótól származik.

A kéziratok nincsenek meg. Első megjelenés: HIL. Legújabb közlése: PM 851–859. (1975); AJIT 258–264. (1978.; az 1–6. töredékes gondolat). (AJÖM XI., 549–555., XII., 16–17.)

326. oldal

res (lat): ’dolog’; itt: az idea ellentéte (Arany szavával: „való”).

Petőfi ezt tette: Petőfi Sándor *Ebéd után* című verséről van szó.

327. oldal

„*Junctura nova*” (lat.): új kapcsolás (a korban használatos kifejezéssel: „szókötés”).

„*Poëta nascitur, non fit*” (lat.): szállóigévé vált latin mondás: költőnek születik az ember, azzá válni nem lehet.

dispositio (lat.): adottság.

328. oldal

poëta natus (lat.): született költő.

adoptál: örökbe fogad.

oktrojroz (lat.–ném.): rákényszerít.

nem terem (mint a magyar építészeti stíl): utalás arra a vitára, amely a Magyar Tudományos Akadémia épületére kiírt pályázat körül robbant ki 1860-ban; Henszlmann Imre (I. a 340. o. jegyzetét) a gótikus stílusból kiindulva igyekezett nemzeti építészeti stílust alkotni. (Ilyen elveken alapuló tervét a zsűri végül elvetette.)

„*Prot. egyh. és isk. lap*”: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (1858–1919); felelős szerkesztő és kiadó: Ballagi Mór (1815–1891), teológus, nyelvész, szótáríró, a MTA tagja.

Oh kard, mely őrzéd...: Vörösmarty Mihály *A bujdosók* című drámájának IV. felvonásából.

329. oldal

ugynevezett „uj” énekeskönyv: I. a 280. o. jegyzetét.

330. oldal

Marot és Beza: Clément Marot (1496–1544) francia költő. 1530 körül kezdett zsoldárfordításai protestáns körökben lettek népszerűek. Emiatt (minthogy eretneknek bélyegzett tevékenysége miatt már egyszer börtönbe zárták) menekülésre kényszerült. Később visszatérhetett Párizsba, de amikor folytatta szabadszelleme zsoldárfordításait, végleg száműzték. Genfben telepedett le, de itt Kálvinnal is összeütközésbe került, ezért Torinóba menekült; itt halt meg. Zsoldárfordításait Théodore Bèze (1519–1605) protestáns teológus és író, a genfi teológia Kálvin által kinevezett professzora fejezte be.

EREDETI NÉPMESÉK

Merényi László (I. alább) mesegyűjteménye 1861-ben jelent meg. Arany, minthogy a gyűjtemény közvetlenül érintette irodalomszemléletének lényegét, azonnal reagált rá. Először a *Szépirodalmi Figyelő*ben jelent meg, II. évf. I. félév (1861–62) 1–4. sz. Kötetben először: PD; legújabb megjelenése: PM 696–717. (1975). (AJÖM XI., 326–342.)

333. oldal

Merényi László (1837–1907): pénzügyminisztériumi, majd Pest megyei tiszttviselő; jogi tanulmányait az ország különböző részein végezte, s így népköltészeti érdeklődésének megfelelően, hamar széleskörű tájékozottságra s gazdag gyűjteményes anyagra tett szert. Gyűjtőmunkáját az 1860-as évektől kezdve a Kisfaludy társaság és a MTA is támogatta.

panpoëticus kor (gör.–lat.): az a kor, amelyben minden költészet s mindenki költő volt.

maeoni vak koldus: Homérosz. (A kisázsiai Maioniáról, ahol a hagyomány szerint Homérosz született.)

phorminx: a lürához és a kitharához hasonló görög húros hangszer.

334. oldal

„*osztéghát*”-jai: nyelvjárási alak, ’aztán hát’.

335. oldal

p...l: pendely 'alsószoknya' (a korban szalonképtelen szó).

336. oldal

a decorumért: itt: az illendőség kedvéért.

recapituláló: röviden összefoglaló.

locus communis (lat.): közhely, általánosan ismert irodalmi toposz.

concurrere (lat.): együtt hálni valakivel.

csermolya: a búza közt termő gyomnövény (*Melampyrum arvense*).

337. oldal

foncsík: hajfonat.

kocsintás: nyelvbtlás.

hujus farinae (lat.): ugyanabból a lisztből.

339. oldal

Gaálnál...: Gaál György (1783–1855) a magyar mesekincs egyik első gyűjtője. 1822-ben németül kiadott magyar mesegyűjteményét (*Märchen der Magyaren*) Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor magyarul is megjelentette (*Gaál György magyar népmese gyűjteménye*, Pest 1860).

Puck: kobold Shakespeare *Szentivánéji álom* című drámájában.

Mandane: Kürosz perzsa király (l. a 18. o. jegyzetét) anyja.

Almus anyja, Emes (vagy Emese): Anonymus szerint Álmos honfoglaló magyar vezér anyja, akit álmában egy turulmadár ejtett teherbe. Álmában azt látta, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, de nem saját földjükön sokasodnak el.

sárkányfogak vetése: a thébai Kadmosz és később Iaszón egy megölt sárkány fogait veti el, ezekből kelnek ki a spártaiak ősei.

A „Jóka ördöge” című versben olvastuk először: vagyis Arany János költeményében.

Syrinx nympha: árkádiai vízi tündér, Ladón folyóisten lánya; Pán isten szerelmével üldözte, ezért testvérei náddá változtatták.

340. oldal

Henszlman osztályozása: Henszlmann Imre (1813–1888) építész, régész, művészettörténész, kritikus; 1847-ben megjelent *A népmese Magyarországon* című munkájában először kísérelt meg összehasonlító módszerrel mesetipológiát felállítani.

Reineke Fuchs: l. a 98. o. jegyzetét.

341. oldal

Gyulai is, versben kidolgozva, lapunknak beküldött: Gyulai Pál *Igazság és Hamisság* című verse a *Szépirodalmi Figyelő* II. évfolyam I. félévének 2. számában jelent meg, *Tyúk és farkasverem* című műve az I. évfolyam II. félévének 40. számában.

DÓZSA DÁNIEL: ZANDIRHÁM

A cikk keletkezésének pontos körülményei ismeretlenek. Valószínű azonban, hogy még Pestre kerülése előtt írta Arany. Mivel később nem vette elő, s így a dolgozat töredék maradt, a költő életében nem jelent meg. Első publikációja: HIL, 301–310. Legújabb közlése: PM 559–567. (1975). (AJÓM XI., 7–13.)

344. oldal

Dózsa Dániel (1821–1889): erdélyi író, újságíró, később marosszéki főjegyző, országgyűlési képviselő. Legismertebb műve a *Zandírhám*, amely a csíki székely krónika (l. a 346. o. jegyzetét) verses feldolgozása (megjelent 1858-ban).

„*servum pecus*” (lat.): szolganyáj.

Csobánc és Somló: Kisfaludy Sándor regéi (lirizált elbeszélő költemények).

Máré-vára (tkp. Máré-vára): Náray Antal (1795–1870) *A Máré-vára* című, Kisfaludy Sándor regéit sekélyes stílusban követő, Mátyás király korában játszódó regénye (1824).

Szösszvár: Ináncsi Pap Gábor (1791–?) költő, író, műfordító. A *Szösszvár* (1818) Kisfaludy regéinek utáinzata.

catechesis (gör.): kérdés–felelet formájában történő hitoktatás.

345. oldal

a föld, a mint most forog „keserű levében”: utalás Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versének soraira („A vak csillag, ez a nyomoru föld / Hadd forogjon keserű levében”).

megalosaurus: a kihalt őshüllők legnagyobb termetű fajtáinak csoportja.

Calliope: az epikus költészet múzsája a görög mitológiában.

Frithjof-rege: Esaias Tegnér (1782–1846) svéd költő műve. A Frithjof-rege (vagy 1868-as magyar fordítása szerint: Frithjof-monda) 1820 és 1825 között keletkezett; 25 fejezete románcokból, rövid elbeszélő költeményekből, jelenetekből tevődik össze. Témája a viking-korból való, de a mitologikus történet modern lélektani problémát dolgoz fel.

Childe Harold (tkp. *Ifjú Harold zarándokútja*): Lord George Gordon Byron (1788–1824) verses regénye (1812).

Onégin (tkp. *Jevgenyij Anyegin*): Alexandr Szergejevics Puskin (1799–1837) verses regénye (1823–31).

Gerusalemme: A megszábadított Jeruzsálem, Torquato Tasso (1544–1595) eposza (1570–75).

Pulci, Luigi (1432–1484): olasz költő. Főműve a *Morgante* című, ilyen nevű óriásról szóló 28 énekes lovagi hősköltemény (1480). A költő a Roland-mondakört a firenzei polgár szarkasztikus szemléletével költi újra.

Ariosto: Arany Ludovico Ariosto (1474–1533) főművére, az *Őrjöngő Lóránt* című eposzra (1507–33) utal.

Mahabbhárata: szanszkrit eposz az i. e. első évezred közepéről, amely az ország népét kettéosztó nagy Bhârata-háborút adja elő.

Firdusi (tkp. Firdauszi, Abú'l Qászem Manszúr, 935 k.–1025 k.): iráni epikus költő. Főműve a *Sábnáme* című eposz (Királyok könyve, 980k.–1010), amely a világ teremtésétől a 7. századig terjedő történelmi eseményeket adja elő.

„*Sigurd*”: az északi germán mondakör egyik alakja, ismertebb nevén Siegfried. Ezen a néven az Edda-dalokban (l. a 288. o. jegyzetét) szerepel.

346. oldal

„*Székely krónika*” vagy *Csíki krónika*: 1796-ban keletkezett hamisítvány; Sándor Zsigmond székely nemes kompilációja, amely azt a látszatot kelti, hogy a 16. sz. közepén keletkezett. A székelyek őstörténetét tartalmazza Attilától a középkor végéig. 1818-ban jelent meg nyomtatásban, s a cikk megírásakor még nem vonták kétségbe hitelességét.

Tündérvölgy, Széplak, Két szomszédvár, Magyarvár: Vörösmarty Mihály verses epikai művei.

Ossiannak minden bűbája elvesz...: James Macpherson (1736–1796) *A Skót Felföldön gyűjtött ősi költészet töredékei...* (1760) és *Osszián költeményei* (1765) című műveivel kapcsolatban a cikk írásakor átalakulóban volt a tudományos vélekedés. Arany e megjegyzésének tanúsága szerint nagyobb mértékben tekintette őket eredetieknek, mint amennyire az újabb tudományos kutatás. Hogy nem sokkal később már némileg eltérően fogta föl a kérdést, azt az *Irányok* című írás egy mondata jelzi (l. 96.).

347. oldal

„*ad castra metienda...*” (lat.): tábort emelni a külső népek ellen, vallási és világi törvényeket kiadni.

BÍRÁLAT A NÁDASDY-JUTALOMRA KÜLDÖTT HÁROM PÁLYAMUNKÁRÓL

A *Nádasdy-jutalmat* a Nádasdy-alapítvány finanszírozta, melyet mintegy ötezer forinttal Nádasdy Ferenc (1842–1907), a művészet- és irodalom pártoló komáromi főispán, Nádasdy Lipót (1802–1873) fia alapított, 1857-ben elhunyt Tamás fivére emlékére. A díjat (100 forint) elvileg kétévenként osztották ki a legjobb elbeszélő költeménynek. Kötetbe először az AJÖM XIV. vette föl. Legújabb megjelenése: PM 907–914. (1975). (AJÖM XIV., 12–17.)

349. oldal

Χαλκος τε κρυσος τε... (tkp. Χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητος τε σίδηρος): „réz meg arany meg mives gonddal megkalapált vas” (*Iliász* VI. 48., Devcseri Gábor fordítása). A helyet Tegye Imre azonosította.

„*Szilágyi és Hajmási*”: l. a 88. o. jegyzetét.

Vörösmartyból vett jelige (tkp. „álom / Öldösi szíveiket...”): l. a *Zalán futása* Első énekének 9–10. sorát.

Meotis tkp. Maiotisz (gör.) vagy Maeotis (lat.): az Azovi-tenger neve az ó- és középkorban.

A 7. és a 8. században a magyarok a kazárokkal együtt ezen a vidéken éltek.

350. oldal

tárnokvölgyi csata, cesumóri csata: l. a 17. o. jegyzetét.

Jordanes: l. a 17. o. jegyzetét.

Magyar Myth.: l. a 13. o. jegyzetét.

Thuróczy: l. a 259. o. jegyzetét.

351. oldal

nil molitur inepte: l. a 178. o. jegyzetét.

352. oldal

fortasse cupressum-féle hibákban szenved: „Et fortasse cupressum scis simulare; quid hoc, si fractis enatates expes navibus, aere dato qui pingitur?” Horatius: *Ars poetica*, 19–21. sor („Jól fested a ciprust? Ez mire jó, ha reményt vesztett bús gályatöröttől kapsz pénzt, hogy megfesz?” – Muraközy Gyula fordítása).

Makrinus római helytartó: a Jordanes és a Kézai Simon (l. a 17. o. jegyzetét) által lejegyzett hagyomány szerint Pannóniát a longobárd Makrinus helytartó kormányozta, amikor a hunok megjelentek a Kárpát-medencében.

ANYA ÉS GYERMEKE

Arany közvetlenül megjelenése után bírálta meg Friedrich Hebbel művét. Amellett, hogy jó alkalmat látott az eposz modernizálhatóságával kapcsolatos, központi jelentőségűnek tartott kérdés kifejtésére, kritikáját, annak élesebb hangnemét bizonyára az is motiválta, hogy Hebbel 1854-ben egy levélben megbírálta a *Toldit* – a *Toldi* német fordítójának, Kolbenheyer Móricnak (1810–1884) fordításához előszót kérő levelére válaszolva. (Bár elismeri a kivitel sajtószerezőségét, állítása szerint a mű „tárgyában aligha nevezhető eredetinek és mélyenszántónak”.) Kolbenheyer eljuttatta Hebbel levelét Aranyhoz.

A kritika a *Szépirodalmi Figyelő* I. évfolyamának I. félévében (1860–61), a 4. és 5. számban jelent meg. Kötetben először: PD 475–487; legújabb közlése: PM 574–584. (1975). Részletek jelentek meg belőle az IRÁNYOK-ban (1981, 462–466.). (AJÖM XI., 31–39.)

353. oldal

Hebbel, Christian Friedrich (1813–1863): német költő. Elsősorban drámái jelentősek, amelyek a „világakarattal” szükségszerűen szembekerülő, tántoríthatatlan hősök tragédiáját jelenítik meg. Drámáinak témája nagyrészt bibliai vagy jelenkori. Az *Anya és gyermeke* című művét a német irodalomtörténet hasonlóan ítéli meg, mint Arany.

Tiedge-alapítvány: Tiedge, Christoph August (1752–1841) népszerű német költő (Csokonai is hatott). Halála után végrendelete alapján hozták létre a róla elnevezett alapítványt, amely 1914-ig számos tehetséges német író és költőt támogatott.

Ariosto nagy költeményében: l. a 345. o. jegyzetét.

„*Elveszett Paradicsom*”: John Milton (1608–1674) angol költő főműve (1665).

354. oldal

tündérregét, mint Puskinnál látjuk: Alexandr Szergejevics Puskin (1799–1837) *Ruszlán és Ludmilla* című művére (1817–20) utal Arany.

Frithiof-rege: l. a 345. o. jegyzetét.

„*Hermann és Dorothea*”: Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) polgári témájú eposza (1798).

355. oldal

pauperismus (lat.): általános szegénység (Arany szavával: „közszegénység”, l. 357. l.).

Az okos francia kipuhatól. ...: A Rousseau nyomdokain járó Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia kispolgári szocialista filozófusnak, az anarchizmus korai képviselőjének *Mi a tulajdon?* című 1840-es műve alapján széles körben elterjedt vélekedés.

HADSHI-JURT

A kritika megírásában szerepet játszott az a hangulat, amelyet Széchenyi István *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* (Egy pillantás a névtelen visszapillantásra) című, Londonban 1859-ben megjelent röpirata keltett. Széchenyi arra a röpiratra válaszolt, amely *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode in Ungarn* (Visszapillantás Magyarország legújabb fejlődési szakaszára) címmel jelent meg Bécsben, s a magyarországi önkényuralmi rendszert igyekezett igazolni. (E hangulat hatása Madách Imrét is írásra készítette, l. *Civilizátor* című komédiáját.)

A kritika a *Szépirodalmi Figyelő* I. évfolyamának I. félévében (1860–61), a 10–11. számban jelent meg. Kötetben először: PD, 505–518; legújabb közlése: PM 598–609. (1975). (AJÖM XI., 53–62.)

359. oldal

Prinz Emil von Wittgenstein (1824 vagy 1827–1878): előbb a hesseni, majd 1845-től az orosz cári hadsereg tisztje. 1848 és 1852 között részt vett a kaukázusi népek leigázására indított hadjáratokban. Kisebbséget jelentéktelen költői művei mellett levelezése s emlékiratai jelentek meg (ezek halála után, Párizsban).

évvélet (praescriptio) által: előléptetés (a hivatali idő betelte) által.

otahájtíák: Tahiti lakói.

sceneria: színhely.

csecsenc (tkp. csecsen): iszlám vallású nép, lakhelyük Dagesztán, Grúzia és Ingusföld között van. Samil imám teokratikus államának (1834–59) meghatározó népeként hosszú ideig sikeresen harcolt a terjeszkedő Oroszország ellen, de 1864-re az egész területet az orosz birodalomhoz csatolták. Függetlenségi harcuk a mai napig meg-megújul.

„*Tschikoschen-Volk*” (ném.): csikósnép.

Lermontoff Mihály: Mihail Lermontov (1814–1841) orosz költő, elbeszélő, drámaíró. Már ifjúkorában tett kaukázusi utazásokat. (Később büntetésből kétszer is a kaukázusi harcok színhelyére helyezték át.) Kaukázusi témájú poemája a *Mciri* (1840), amelyet Arany János fia, László négy évvel e cikk megjelenése után németből fordított magyarra (*A cserkeszfű*).

el kell fordulnia hona vérenvett dicsőségétől...: Lermontov *Hazám* című versének parafrazeált illetve idézett sorai.

362. oldal

„*inepte molitur*”: l. a 178. o. jegyzetét.

„*unbedingte Unterwerfung*” (ném.): feltétlen meghódolás. Utalás Alfred Windischgraetz herceg, császári katonatiszt (1787–1862) Buda elfoglalásakor 1849. január 3-án tett kijelentésére, amely szerint Magyarország csak „feltétlen meghódolás” árán kaphat békét. (Windischgraetz 1849 áprilisában a magyar honvédsereggel szemben Gödöllőnél elveszített veresége miatt fölmentették az osztrák sereg főparancsnoki tisztéből.)

363. oldal

„*In des Freundes sich'rer Hütte...*”: Barát biztos kunyhójába / tért be hitvesem; / Menekülésem fedezte; / Isten fizesse meg! / Küszöbét is áldja meg, / Nejét, gyermekét s lovát, / És a fegyvert, melyet visel, / s a kenyeret, mellyel él.

365. oldal

„*plura nitent*” de nem *cum „paucis maculis”* (lat.): „sok a csillogó” de nem „kevés folttal” („Hogyha a versben a fény több, nem sért már az a pár folt”) Horatius: *Ars poetica*, 351. sor (Muraközy Gyula fordítása).

A SZEGÉNY GAZDAGOK

Ez Arany második regénybírálata (az első Vas Gereben *A pörös atyafiai* című regényét tárgyalta). A *Szépirodalmi Figyelő* I. évfolyamának I. félévében (1860–61) jelent meg (31. sz.), # jelzéssel. Kötetben először az *Arany János Összes Prózái Művei* közölte (Bp. 1949, 1007–1016.). Legújabb megjelenése: PM 688–696. (1975). (AJÖM XI., 179–185.)

366. oldal

A szegény gazdagok: tkp. *Szegény gazdagok*.

„*procul a negotiis*” (lat., tkp. *procul negotiis*): távol az elfoglaltságtól; „De boldog az, kit nem szorít százféle ügy”, Horatius: *Az epódoszok könyve* II. (*A falusi élet dicsérete*) kezdősora, Meller Péter fordítása.

367. oldal

„*dalidó*”: a szót nem Jókai „készítette”; a dalibó ’multság’ vágvölgyi tájszó alakváltozata; az alapszó már 1833-ban előfordul írásban. (A szó az 1850-es években vált közismertté, amikor több tájköltő mulatozásaival tette híressé nevét.)

Sand György: George Sand (eredeti nevén Aurore Dupin, 1804–1876) francia írónőről e véleményyt Gyulai Pál fogalmazta meg *Írónőink* című cikkében (*Pesti Napló*, 1858), Arany valószínűleg erre a véleményre utal.

368. oldal

„*verve*” (fr.): hév, ihlet, lelkesedés, lendület.

369. oldal

Széchenyi e szavaival: nem szószzerinti idézet. Hasonló gondolatot gyakran fejez ki Széchenyi, főleg a *Hitelben*.

dumas-i képzelettel: utalás Alexandre Dumas (1802–1870) francia íróra, aki Jókaira nagy hatással volt; a *Szegény gazdagok*ban Lapussa Jánosnak is kedvenc olvasmánya Dumas regénye, a *Monte Christo gróffa* (1845–46).

BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI

Megjelent a *Szépirodalmi Figyelő* I. évf. I. félév (1860–61) 20–21. számában. Kötetben először a PD közölte. Legújabb megjelenése; AJIT 241–257. (1978). (AJÖM XI., 107–121.)

371. oldal

Bulcsú Károly: Bulcsu, tkp. Paltsó (1823–1865) ügyvéd, a szabadságharcban harcolt, az 1850-es években tanár kiskunhalason, majd Kecskeméten. Költőként először Petőfit követte, majd visszatért a megelőző kor, főként Kölcsey stílusához.

„*babyloni vizek*”: utalás a 137. zsoltárra („Babilon folyóvizeinél, ott ültünk és sirtunk, mikor a Sionról megemlékezünk” – Károli Gáspár fordítása.)

„*Veszve minden, még a szabadság is*”: l. Ormódi Bertalan (1836–1869): *Csak a hazá éljen!* (O. B.: *Magyarhon ébredése*, Pest 1860).

374. oldal

tan-dithyramb: Szemere Pál (1785–1861) verse, amelyben Vörösmarty Mihály *Főti dalát* magyarázza.

miscé, detur, signetur (lat.): gyógyszerek felirata: keverd össze; beadandó, feljegyzendő (ti. az adagolás módja).

Boileau, Pope: Boileau (tkp. Nicolas Boileau-Despréaux, 1636–1711): *Art poétique* (1667–68; *A költészetről*, Erdélyi János fordítása, Pest 1844); Pope, Alexander (1668–1744): *Essay on Criticism* (1711, *A műbírálatról*, Lukács Móric fordítása, Bp. 1894).

raptus (lat): sodrás, magával ragadó lendület.

375. oldal

Oh puszta...: l. Tompa Mihály (1817–1868): *Pusztán* (1850).

376. oldal

a zárdából megszökött Erzsébet: III. András lánya (1291 vagy 92–1338), az Árpád-ház utolsó tagja.

377. oldal

nádori győzelem: tkp. nádori győzelem; a nádorfehérvári diadal (1456).

mintha egyenesen az ismert kép magyarázatául volna írva: Schmidt József *Hunyadi Mátyás lovaggá emelése atyja által, Belgrád bevétele után* című festménye.

Capistrán jóslatai: Kapisztrán János (1386–1456) itáliai ferences szerzetes, aki 1455-ben érkezett Magyarországra. A pápa utasítására sereget gyűjtött s rész vett Nádorfehérvár védelmében.

a közelebbi orosz–török háború: az úgynevezett krími háború, a Törökország felosztására törekvő Oroszország háborúja Törökország ellen (1853–1856). Nagy-Britannia, Franciaország és Piemont Törökország mellé állt a háborúban, ennek következtében Oroszország elvesztette fekete-tengeri befolyását, s így nagyhatalmi helyzete megrendült.

Salamon: Árpád-házi király (1052–1087).

378. oldal

Shakespeare után: Bulcsú *Életkorok* c. versének eleje Jacques monológjának kezdősorát idézi („színház az egész világ”, *Abogy tetszik*, II. felvonás, 7. jelenet; a helyeket Dávidházi Péter azonosította, 1. Filológiai Közöny, 2005/2–3., 197–206.).

Teleki grófné: Bulcsú kötetének ajánlásában szerepel: „Méltóságos gróf széki Teleki Sándorné, született gróf széki Teleki Józéfa úrhölgy ő nagyságának, a magyar nemzeti irodalom és művelődés buzgó pártfogójának, kegyelettel a szerző.” Teleki Jozefa vagy Jozefin (1838–?) gróf Teleki Sándor (1829–1875) felesége; jótékonyágáról volt ismert a korban. [A *Kritikai kiadás* tévesen a Petőfi barátjaként híressé vált Teleki Sándor (1821–1892) első feleségének nevezi.]

379. oldal

„Gracchusok anyja”: Cornelia (?–i. e. 121 után), a 12 Gracchus-testvér anyja, kik közül Tiberius Sempronius Gracchus (i. e. 163–133) és Gaius Sempronius Gracchus (i. e. 153–121) vált híressé. Cornelia nagy megbecsülésnek örvendett, mert férje halála után elutasította Ptolemaios egyiptomi király házassági ajánlatát, hogy fiai nevelésének élhessen. Halála után a tisztelet jeléül szobrot állítottak neki.

olla potrida (fr.–spanyol): spanyol nemzeti étel; a különféle összetevőket zárt fazékban főzik össze. Arany a *Vojtina Ars poétikája* című versében is használja a szót, saját jegyzete szerint „poshadt fazék” jelentésben.

SZÁSZ GERŐ KÖLTEMÉNYEI

A *Szépírodalmi Figyelő* I. évf. I. félévének (1860–61) 26. számában jent meg. Kötetbe először a HIL vette föl; legújabb megjelenése: IRÁNYOK 470–485. (1981). (AJÖM XI., 139–153.)

382. oldal

Szász Gerő (1831–1904): költő, egyházi író. *Sz. G. költeményei* címen 1861-ben jelent meg első verseskötete.

383. oldal

t. munkatársunk, Brassai: Brassai Sámuel (1797 vagy 1800–1897): irodalomtörténész, nyelvész, polihisztor. Ebben az időben az erdélyi unitárius kollégium tanára, rendszeresen

publikált a *Szépirodalmi Figyelő*ben. Arany utalása a *Mégis valami a fordításról* című cikkére vonatkozik (Szépirodalmi Figyelő, I. évf. I. félév 20. sz.), amelyben szörnyű monsturnak nevezi az *ítész* szót, s a régebbi nyelvben használatos, helyes szerkezetű *rostást* ajánlja helyette.

384. oldal

ellipsis (gör–lat.): szó vagy mondatrész kihagyása.

385. oldal

hibít: felvidéki tájszó; 'hibádzik, hiányzik'.

genialiter (lat.): zseniálisan.

386. oldal

„és a rózsát...” (tkp. „...még egy perccel...”): l. Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas*, 8. versszak.

387. oldal

„fejbenezés”: hajtetű keresése.

388. oldal

Kám és Noé példája: az özönvíz után Noé földműves lesz; nem ismervén a bor hatását, túl sokat iszik, s lerészegedik. Egyik fia, Kám megbotránkozott viselkedésén, ezért Noé, kijózanodva, megátkozta (I. Mózes 9., 20–25.).

komma (gör.): vessző.

incisum (lat.): közbeszúrás, közbevetett mondat.

390. oldal

Már Kazinczy észrevette...: l. levelét Dessewffy József grófhhoz, 1808. április 30. (Kazinczy Ferenc levelezése, V. kötet 407–413.).

reminiscencia (lat.): emlékeztetés; egy mű bizonyos mozzanata egy másik mű valamely mozzanatára emlékeztet.

conceptus (lat.): megalkotásának elgondolása (tkp. fogantatása); Arany mind a *conceptio*, mind a *conceptus* esetében a *concipio* latin igét veszi figyelembe; az általa így alkotott szó a *fogantás* (l. a *Zrínyi és Tasso* című tanulmány lábjegyzetét, 120.).

KÖLTEMÉNYEK SZÁSZ KÁROLYTÓL

A kritika megszületésének részben személyes indokai voltak. Arany attól tartott, hogy barátja és volt nagykőrösi kollégája megneheztelt rá. Erre egyrészt Aranynek egy szerkesztői megjegyzése adhatott okot, amelyben a szerkesztő erősen vitatkozik a Vida József verseit bíráló Szásszal, másrészt magának Aranynek az a kritikája, amelyet nem sokkal korábban írt Szász Trencsényi Csák című eposzáról. Szász ugyan levélben megnyugtatta Aranyt, de a levél a postán elkallódott. Arany újabb aggódó levelére válaszolván Szász maga kérte föl barátját, hogy költeményeit a korábbihoz hasonló szigorral bírálja meg.

Arany helyzetét az is kényessé tette, hogy ekkor zajlott a vita a Szépirodalmi Figyelőben Szász Károly, Gyulai Pál és Salamon Ferenc közt a kritikus jogairól, különös tekintettel arra, mennyire kell figyelembe venni a megbírált szerző érzékenységét. Elviekben Arany a szigorú kritika híve volt, de mégis védte elvbarátjával szemben; ő a „fortiter in re, suaviter in modo” elvét vallotta (erősen, ami a lényegét, lágyan, ami a módot illeti).

A kritika hangnemét és számos megjegyzését magyarázza, hogy a fiatalabbak, minde-
nekelőtt a Csatár című lapot szerkesztő Vajda János élesen támadták a Figyelőt, amiért
Szász Károlyt kiemelt szerzőként szerepelteti.

A kritika a Szépirodalmi Figyelő I. évfolyamának II. félévében, 1861-ben jelent meg
(32–36. sz.), az utolsó közlemény Arany János aláírással. Kötetben először a HIL közölte.
Legújabb megjelenése: AJÖM XI., 186–216.

392. oldal

Sok Themistoclest...: Miltiádész (i. e. 550 után–489) a perzsák elleni háborúban döntő győzel-
met aratott Marathónnál (490); Themisztoklész (i. e. 525 k.–469 után) a szalamiszi diadal
tette híressé (480); ennek jelentős szerepe volt a perzsák Görögországból való kiverésében.
Ellenfelei megvádolták, hogy csak azért erőlteti a háborút, mert irigyli Miltiádész dicső-
ségét.

Midas bűnébe essék: Midas phrüg királyt (i. e. 715 k.–676) döntőbírává nevezték ki Pán és
Apollón isten költői versenyében. Mivel a király Pánnak nyújtotta a pálmát, Apollón sza-
márfületeket növesztett rá.

393. oldal

panegyris (gör.): dicsőítő költemény.

absurdumot süssön a Figyelőre: valószínűleg Vajda Jánosnak, a költő-szerkesztőnek arra a nem
sokkal korábban saját lapjában, a *Csatár*-ban megjelent megjegyzésére utal Arany, amely
szerint a Figyelő („Fülelő”) „oly sok rossz verset fogad el, hogy gondos városi főorvosunk a
budai országos tébolyda gyors felépítését sürgeti a kormányzóhivatalnál”.

„*mediocribus esse poëtis*” (lat.): „*mediocribus esse poëtis non di, non homines, non concessere
columnae.*” Horatius: *Ars poetica*, 373–374. sor (a *Kritikai kiadás*-ban tévesen 173.) „Ám
közepes költőn soha ember / isten s könyvesboltkirakat nem fog könyörülni!” (Muraközy
Gyula fordítása).

„*Mennyi hü-bó...*”: e – franciául elterjedt – mondás állítólag Shakespeare-től származik.

amúgy szűr alól...: ez ismét Vajdának szól, aki alig félreérthető célzással kívánta nevetségessé
tenni a vidékről Pestre került Aranyt.

noble dandy-köpeny (fr.): nemes világhi-köpeny.

394. oldal

Hony soít, qui mal y pense (fr.): Átkozott legyen, aki rosszra gondol. (Az angol térdszalagrend
jelmondata.)

395. oldal

apage Satanas! (gör., tkp. ὑπαγε, σατανᾶ): „Eredj el, Sátán!” (Máté evangéliuma, 4. 10.,
Károli Gáspár fordítása).

398. oldal

tertium comparationis (lat.): az összehasonlítás alapja; az a minőség, amelyben a két összeha-
sonlított megegyezik.

399. oldal

Tisza Domokos (1837–1856): költő; Arany tanította 1851–52-ben Szalontán, s később is leve-
leztek. Tüdőbajban halt meg; posztumusz kötetét (1857) Arany szerkesztette.

hol Lisznyai a király: Lisznyai Kálmán (tkp. Lisznyai Damó Kálmán, 1823–1863) költő, a
Petőfi-epigonok legnagyobb sikert elérő alakja; Petőfi stílussajátosságait kihasználva túl-
hajtott, hatásvadász képeivel ért el lenyűgöző hatást 1849 után megjelent verseiben.

Est modus in rebus (lat.): „Van mértéke a dolgoknak [s a határok is állnak]”, Horatius: *A szatírák első könyve* I., 106. sor, Horváth István Károly fordítása.

„*munkálkodik a cimbalmos*” (tkp. „Munkálódik a cimbalmos”): Petőfi Sándor *Falu végén kurta kocsmá* című versének 10. sora.

Etelke: Csapó Etelke, a fiatalon elhunyt leány emlékére írta Petőfi 1845 tavaszán *Cipruslombok Etelke sírjáról* című ciklusát.

401. oldal

„*Oh blame not the bard...*”: „Oh! ne bántsd a költőt...” Thomas Moore (1779–1852) ír romantikus költő. Az idézett vers az *Ír dallamokból* való (Petőfi is lefordította 1847-ben); Moore 1807 és 1834 között tíz kötetben adta ki e címen azokat a verseit, amelyek az ír népdalok szöveg- és dallamvilágát idézik. Arany az 1850-es években lefordította a vers első két strófáját.

402. oldal

masculinum genus (lat.): a hímnem, ti. a férfiak.

Béranger, Pierre Jean de (1780–1857): francia költő. Kezdetben népszerű dallamokra írt könnyed, szellemes verseket; a restauráció alatt republikánus eszméket hirdetett verseiben, s ezért kétszer is börtönbe került. Hatása egész Európában nagy volt; Magyarországon 1823-tól fordították verseit. Petőfi „a szabadság legnagyobb apostola”-nak tekintette.

403. oldal

Pour qu'il (t. i. coeur)...: Hogy legyen hite, az égben, amelyhez könyörög, / Ah! adjunk neki alamizsnát! (a *Kritikai kiadásban* közölt fordítás).

Heckenast kiadta „Magyar balladák könyve”: Heckenast Gusztáv (1811–1878) könyvkereskedő és -kiadó. A Landerer és Heckenast kiadó legfontosabb kiadványa Kossuth Lajos *Pesti Hírlapja* volt. A kiadó neve 1848. március 15-én vált legendássá, amikor nyomdájában készült a *12 pont* és a *Nemzeti dal*. A *Magyar balladák könyve* (Válogatott gyűjtemény) két kötetben jelent meg, 1860-ban és 1861-ben. (Arany egy fél évvel korábban rövid, de leújtó kritikát írt róla a *Figyelőben*.)

404. oldal

„*fnis coronat opus*” (lat.): a vége koronázza meg a művet (Ovidius: *Heroides*, 2. 85.).

406. oldal

Sue, Eugène (1804–1857): francia regény- és drámaíró. A legsikeresebb tárcaregény-író; hatását a cselekménydús mesének, az aktuális társadalmi-politikai áthallásoknak, érdekes, de képtelen fordulatoknak köszönheti. Magyarországon is nagy hatást gyakorló főműve a *Párizs rejtelméi* (1843).

Dumas: l. a 369. o. jegyzetét.

Dickens, Charles (1812–1870): angol regényíró. Arany olyan alakjaira utal, mint pl. a *Karácsonyi ének* című mű (1843) főhőse, Scrooge, az uzsorás, aki egy karácsony-éji látomás hatására megjavul.

407. oldal

„*drei brennen*” (ném.): szó szerint hármat égetni; nyilván a francia *prenez* ’megfogtok’ elferdített alakja.

409. oldal

musae, paullo majora canamus (lat.): „Múzsák [...] magasabbra kicsit ma dalunkkal!” Vergilius *Negyedik eklogájának* kezdősora (Lakatos István fordítása).

Mutterland (ném.): szülőföld, haza.

„*Abd-el Kader*” (tkp. Abdel-Káder, 1808–1883): algériai arab emír, hadvezér, nemzeti hős. Sikeresen vezette az arab–berber törzsek 1832-es fölkelését a franciák ellen. Az elfoglalt nyugat-algériai területen önálló államot alapított. Később francia fogságba került. 1860-ban neve ismét forgalomba jött, mert Damaszkuszban nagy szerepe volt egy keresztényellenes fölkelés megfékezésében; ezért a pápától megkapta a Pius-rendet, a francia államtól pedig a Becsületrendet.

410. oldal

„*Kerényi Frigyes*” (1822–1853): költő, Petőfi Sándor és Tompa Mihály barátja; 1850-ben kivándorolt Amerikába. (Tompa Mihály hozzá írta híres, *Levél egy kibujdosott barátom után* című versét.)

„*Garai*”: Garay János (1812–1853) költő. Elsősorban humoros, erős alakteremtő tehetséggel megalkotott, anekdotázó művei sikerültek; legismertebb *Az obsitos* (1843), amelyet Kodály feldolgozása tett közismertté (*Háry János*).

„*Kazinczy*” és „*Széchényi emlékezete*”: Szászt azután kérték föl a Kazinczy-centenárium alkalmából óda írására, hogy Arany a fölkérést visszautasította. Az utóbbi vers szintén alkalmi óda, amely mintegy versenyműve volt Arany azonos című művének; az ünnepségen Arany olvashatta föl versét, de a Szászé is kapott jutalmat.

„*Aquiléja*”: város Olaszországban. Szász verse azt a mondát dolgozza fel, amely szerint az egykori kereskedővárost Attila hun vezér három évig ostromolta eredménytelenül. A város végül tűz martalékává lett, ám a monda szerint ezt Attila előre megtudta, mert a városban élő golyák, megérezvén a veszélyt, csőrükben menekítették ki fiókáikat.

Cserei Farkas (1719–1782): *A magyar és székely asszonyok törvénye*.

411. oldal

„*sed non his erat locus*”: l. a 100. o. jegyzetét.

FEJES ISTVÁN KÖLTEMÉNYEI

Megjelent a *Szépirodalmi Figyelő*ben, I. évf. II. félév, 44. sz. (1861); kötetbe először a HIL vette föl. Legújabb közlése: IRÁNYOK 486–496. (1981). (AJÖM XI., 290–299.)

413. oldal

Fejes István (1838–1913): református egyházi író, költő, műfordító; Sárospatakon Erdélyi János tanítványa.

Polonius: l. William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*.

E lapok egy közelebbi száma tanulságos cikket hozott...: utalás Salamon Ferenc *Wohl Janka költeményei* című, a *Szépirodalmi Figyelő*ben egy hónappal korábban megjelent bírálatára.

414. oldal

Tompa fonó leánya: l. a 303. o. jegyzetét (*Virágos kenderem...*).

415. oldal

lunaticus (lat.): holdkóros.

418. oldal

Thúri György (tkp. Thúry, ?–1571): kanizsai várkapitány; a török oly nagy ellenségnek tekintette, hogy midőn elesett, fejét Konstantinápolyba vitték.

TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEI

Megjelent a *Koszorúban* (I. évf. II. félév 11. sz.), Y. S. aláírással. Kötetbe először a HIL vette föl; legújabb közlése PM 738–743. (1975). (AJÖM XI., 460–464.)

421. oldal

Valaki a fiatalabb irodalomból: valószínűleg Zilahy Károly (1838–1864) kritikusról van szó, aki Arany előző lapjának, a *Szépirodalmi Figyelőnek* munkatársa volt, s akinek nem sokkal Arany e kritikája előtt jelent meg *Magyar Koszorúsok Albuma* (Írói élet- és jellemrajzok) című kötete, amelyben Tompáról, verseinek gondolatiságáról is írt.

MILLIEN: LA MOISSON

Ez az első kritikája Aranynak, amelyben kortárs francia szépirodalommal foglalkozik. Megjelent a *Szépirodalmi Figyelőben* (I. évf. II. félév 27. sz., 1861) *** aláírással. Kötetbe először a HIL vette föl; legújabb közlése: PM 679–688 (1975). (AJÖM XI., 171–178.)

425. oldal

Millien, Achille (1838–1927): francia tájköltő, szülővidékének, Beaumont la Ferrière-nek témájához és hangulatához haláláig hű maradt.

Thalès Bernard (1821–1873): francia költő, író, műfordító, kritikus. Az 1848–49-es események hatására érdeklődéssel fordult Magyarország s a magyar irodalom felé; ódat írt Petőfihez, s regényt *Szent István koronája* címmel (1852). Fordított a magyar és a román népköltészetből. Arany rövid kritikát is írt verseskötetéről, de csak azért, hogy kimutassa: egyik versét Petőfitől plagizálta.

426. oldal

La Harpe (tkp. Delaharpe, Jean-François, 1739–1803): francia drámaíró és kritikus. Fiatalon Voltaire követője, majd a forradalom ellenzője; főművét, a *Cours de littérature* címűt (1799) konzervatív katolikus szellemben írta meg.

Laprade Victor (tkp. Victor Richard de Laprade, 1812–1883): francia költő. Lamartine hatását tükröző versekkel indult, későbbi művei egyre meditatívabb jellegűek; a keresztény-platonikus eszmekörhöz kapcsolódnak.

Peladan Adrien: a francia lexikonokban sem található.

„*rue de Bourgogne*”: Párizs egyik belvárosi utcája.

„*Institut*”: a francia akadémia épülete.

Tasso gyönyörű Amintá-ja: Torquato Tasso pásztorjátéka (1573).

427. oldal

„*complaintes*”-ek (fr.): siralmas énekek.

428. oldal

tatárpéteeres mulatság: utalás Medve Imre (írói álnevéen Tatár Péter, 1818–1878) ponyvaíró paraszti és kispolgári közönségnek szánt műveire.

P. VIRGILIUS MARO AENEISE

A kritika a *Koszorúban* jelent meg (I. évf. II. félév, 21. sz., 1863). Kötetben először a HIL-ben. Legújabb közlése: PM 744–750 (1975). (AJÖM XI., 478–483.)

431. oldal

Procrustes: görög mitológiai alak, aki a vándorokat befogadta házába, s ágyába fektette. Ha rövidebbek voltak az ágnál, kinyújtotta őket, ha hosszabbak, levágott belőlük. Thészeusz ölte meg.

432. oldal

Fegyver s végzet-üzött: I. ének, 1–8. sor.

„*En, aki egykoriban...*”: l. a 113. o. jegyzetét. („*Ille ego...*”).

Múza, okát említsd...: I. ének 8–12. sor.

Néném, Anna, minő...: IV. ének, 9–12., 24–27. sor.

433. oldal

az előbbi Virgil fordítmányok: Baróti Szabó Dávidé és Rájnisi Józsefé (vö. *A magyar irodalom rövid kivonatban*, 51.).

RÉGI DÁN BALLADÁK

Az ismertetett könyv: *Ancient Danish ballads, translated from the originals by R. C. Alexander Prior M. D. I–III. vol.* A kötet angol kiadót tüntet föl, valójában Németországban jelent meg (1860-ban). Az – ismeretlen szerzőtől származó – eredeti cikk az angol *Athenaeumban* jelent meg; Arany ismertetését a *Szépirodalmi Figyelő* I. évf. I. félévének (1860–61) második száma közölte. Kötetbe a HIL vette föl. Legújabb publikációja: PM 567–573 (1975). (AJÖM XI., 20–25.)

437. oldal

Prior Sándor (tkp. Richard Chandler Alexander, 1809–1902): angol fizikus, botanikus és fordító

Vedel, Anders Sørensen (1542–1616): dán humanista, irodalmár, történetíró; udvari prédikátor, krónikás. Lefordította Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*-át dánra, s további történeti kutatásokat is végzett. Legfontosabb fennmaradt műve az itt taglalt balladagyűjtemény: *Egyszáz válogatott dán népballada mindenféle furcsa harci kalandról és egyéb mesék*, 1591.

II. *Frigyes dán király* (1559–1588): felesége, Sophia jelenős mértékben támogatta a tudományokat.

Tycho Brahe (1546–1601): dán csillagász, aki – uralkodói támogatással – az első modern obszervatóriumot hozta létre a rendelkezésére bocsátott Hven (ma: Ven, Svédország) szigetén, Uraniborgban. (Frigyes utóda megvonta tőle a támogatást, ezért Prágába ment, II. Rudolf udvari csillagászának; segédjéül Keplert fogadta fel.)

- Syv*, Peder (1631–1702): dán polihisztor, a skandináv történeti nyelvtudomány megalapítója, az első, dánul írt dán nyelvtan szerzője. Úttörő munkát végzett a dán néphagyomány összegyűjtésében is, s közmondásgyűjteményt is kiadott. Az itt említett kötet: *Egyszáz válogatott dán népballada mindenféle furcsa harci kalandról és egyéb különös mesék... Kibővítvve másik száz balladával a dán királyokról, óriásokról és másokról*, 1695.
- Grundtvig Svend* (1824–1883): a skandináv népköltészet kiváló ismerője és gyűjtője.
- Sobri-félék*: Sobri Jóska (tkp. Pap József, 1809–1837) betyár, aki bandájával a Dunántúlon fosztogatott; elfogatásakor agyonlőtte magát. Személye körül mondavilág alakult ki, alakját számos betyárnóta jeleníti meg.
- Angyal B.* (Bandi, tkp. Ónody András, 1760–1806): betyár. Felvidéki nemesi családból származott; az 1780-as évektől járt a Hortobágyra lovat lopni. Alakját több népdal megőrizte (pl. *Az Alföldre menő Angyal Bandi nótája*).
- Barna Péter, Fehér László*: kevésbé ismert 18. századi betyárok. Róluk és Angyal Bandiról Erdélyi János is közölt dalokat *Népdalok és mondák* című gyűjteményében (1846–47). 438. oldal
- Pepys*, Samuel (1633–1703): angol naplóíró, aki titkosírással írt naplójáról lett híres, melyet csak 1825-ben sikerült megfejteni. Élete utolsó 14 évét vidéki visszavonultságban élte, könyvtárát, benne az Arany által említett balladagyűjteményt, a cambridge-i Magdalene College-ra hagyta.
- Dryden, Pope és Dorset*: Dryden, John (1631–1700), Pope, Alexander (1688–1744) az angol irodalom klasszikusai, a klasszicista esztétika jegyében, felsőbb társadalmi rétegek ízlésének megfelelően alkották meg műveiket. Dorset (Earl of D.), Charles Sackville, (1638–1706) udvaronc, költőként a klasszicista ízlés követője, Dryden mecénása.
- Thor*: a vihar istene a germán mitológiában.
- Garrick*, David, (1717–1779): híres angol jellemszínész.
- Kemble*, Charles (1775–1854): angol színész, különösen Shakespeare-szerepekben vált híressé.
- Siddons*, Sarah (1755–1831): angol színésznő, Shakespeare tragédiáiban vált híressé.
- Így az Athenaeum*: ez a bekezdés nem jelent meg a *Szépirodalmi Figyelőben*, csak a HIL-ben.
- Anonymus furcsa józansága, Kézai óvástétele*: 1. *Naiv eposzunk*, 74–75., 76–77. 439. oldal
- Petersen*, N. M. (1791–1862): dán kritikus és irodalomtörténész, aki többek közt sikerrel fordította modern dán nyelvre a régi és az északi irodalmat.
- Oehlenschläger*, Adam Gottlob (1799–1850): németül is alkotó dán költő, drámaíró, a dán nemzeti romantika legnagyobb alakja. *Az arany ivótülkök* című műve (1802) jelzi a dán romantika kezdetét. Nevéhez fűződik többek közt az óészaki mitológia fölfedezése a romantikus költészet számára.
- Lady Wardlaw*, Elisabeth (1677–1727): skót költőnő; 1719-ben Edinburgh-ban kiadta a *Hardyknute* című „ősi skót balladá”-t, amelyet eredeti töredékek alapján valószínűleg ő írt. A hagyomány szerint több balladának a Percy püspök által 1756-ban kiadott *Az ősi angol költészet emlékeiben* szereplő szövege is tőle származik, így a *Sir Patrick Spens* című is, amelyet Arany lefordított.
- Grimm W.* (Wilhelm, 1786–1859): német irodalomtörténész, nyelvész, író; bátyjával, Jacobbal (1785–1863) kiadta a később legendássá vált *Gyermek- és házi meséket* (I–III., 1812–

1822). A ballada műfaját, keletkezését a régi dán balladákról írt művében vizsgálta (*Régi dán hősköltevények, balladák és mesék*, 1811).

A HINDU DRÁMA

A cikk eredetije az *Edinburgh Review*-ban jelent meg. Arany a *Szépirodalmi Figyelő* számára készítette a fordítást (I. évf. I. félév – 1860–61. – 37–38. és 42–43. sz., *** szignóval). Kötetbe először a HIL vette föl; legújabb megjelenése: AJÖM XI. 258–277. (AJÖM XI., 258–277.)

441. oldal

Kálidásza (4–5. sz.): szanszkrit költő, az indiai irodalom legnagyobb klasszikusa. Két epicsza, két leíró költeménye és három színdarabja maradt fenn. A *Szákuntala* Kálidásza főműve; témáját a *Mahabháratá*-ból vette (l. a 345. o. jegyzetét).

Monier Williams (1819–1899): az oxfordi egyetem tanára, az angol indológia legjelentősebb képviselője a 19. században. 1853-ban tudományos igényű kiadásban a *Szákuntala* eredeti szövegét is megjelentette.

Lucretius és Catullus idejében: az i. e. 1. században.

Vikramaditya, Oujein királya (i. e. 1. sz.): legendás indiai uralkodó, aki a mai Uddzsajini területén uralkodott.

442. oldal

Thalesz (tkp. Thalész, i. e. 624 k.–548 k.): milétoszi görög filozófus és matematikus. Természetfilozófiájának alaptétele szerint minden lényege és éltetője a víz.

ἀρχή (gör. 'kezdet'): azt a princípiumot jelenti a görög filozófiában, amelyből a világ keletkezése megindul.

a 345 király, a kiknek szobrai Herodot a thébai templom csarnokában látta: utalás Hérodotosz görög történetíró (i. e. 484 k.–i. e. 425 k.) kilenckötetes művére, melyet kezdőszava után *Hisztoriai* ('Történelem') címen említenek, tkp. a görög-perzsa háborúkról szól, de bevezetésként a perzsák által meghódított népek történetét is leírja. Az egyiptomi Thébaiban látott 345 király-szobrot a 2. könyvben írja le.

alexandriai könyvtár: az ókor legnagyobb tudományos gyűjteménye, I. Ptolemaiosz Szótér alapította i. e. 298-ban. Mintegy 700 000 papirusztekercse szinte az egész görög irodalmat tartalmazta. I. e. 48–47-ben Julius Caesar fölgújtatta; az újból virágzásnak induló könyvtár 391-ben pusztult el teljesen.

Lassen, Christian (1800–1876): norvég származású német indológus; a régi hindu irodalmat az archeológiával összekapcsolva vizsgálta.

Wilson, Horace Hayman (1768–1860): a brit hadsereg orvosaként hosszabb időt Indiában töltvén indológussá képezte magát. Főleg szövegkiadásai jelentősek.

Brahma-napok évkörei: a hindu kozmológia bonyolult rendszerének alapja a Brahmá-év (=3 110 400 000 000 földi év). Egy-egy Brahmá-év 365 Brahmá-napot és -éjet foglal magába; Brahmá minden nap kezdetén kibocsátja magából a világot, s minden nap végén visszaszívja magába. Minden Brahmá-nap ezer világekorszakból áll. A száz Brahmá-év elteltével Brahmá is megsemmisül.

443. oldal

aeon (tkp. αἰών, gör. 'időszak'): itt az a korszak a világ történetében, amely egy Brahmá-nap alatt lejártszódik.

„Nyáréji Álom”: Shakespeare *Szenivánéji álom* című drámája.

patois (fr.): tájszólás.

prákrit: a szanszkritből keletkezett, beszélt nyelvjárások összessége.

abajdoc: tájnyelvi szó; ’keverék, zagyvalék’.

„*Bourgeois Gentlehomme*”: Molière: *Úrhatnám polgár*.

Albion: Nagy-Britannia.

Baktria: ókori történelmi terület a mai Afganisztán, Üzbegisztán és Tádzsikisztán területén. Óiráni nép lakta, i. e. 328-ban Nagy Sándor meghódította. Ezt követően sajátos kevert kultúra jött létre a területen.

„*Jainák*”: a jainizmus vagy dzsainizmus követői. Indiai vallás, a buddhizmusból Mahávira vallásújító (kb. i. e. 550–480) mozgalma nyomán jött létre, aki a „győztes” nevet vette föl, mikor elérte a „fölszabadelés” állapotát. Az egykor igen elterjedt vallás követői ma mintegy hárommillióan vannak s Bombay környékén élnek.

444. oldal

Sir W. Jones (William, 1746–1794): angol orientalista, a szanszkrit tanulmányok és az indiai ókorkutatás megalapítója. 1789-ben prózában lefordította a *Szákuntalát*. Ennek német fordítása nagy hatással volt a német irodalomra; Johann Gottfried Herder írt hozzá bevezetőt, s Goethét is megihlette. A magyar irodalomban leginkább Csokonaira hatott.

„*Pilpay*” (tkp. Bidpai): a *Kalila és Dimna* című arab mesegyűjtemény szerzőjének (6. sz.) Európában elterjedt neve. Ez a mesegyűjtemény egy elveszett szanszkrit szövegnek a fordítása, amelyet a szanszkrit irodalomban a *Pancsatantra* (Ötös tankönyv, szanszkrit állatmese-gyűjtemény a 2–3. századból) őrzött meg. Arany Patay Sámuel (1710 k.–?) 1781-es *Pancsatantra*-fordítására utal.

Willst du...:

Év elején, ha virágra, gyümölcsre ha vágyom utóján,
arra, mi bájol, igéz, s arra, mi jóllakat is,
hogyha a névre, amelyben bennfoglaltatik ég s föld,
kell-e, Sakuntala, mást mondani, mint nevedet?

(Kálnoky László fordítása)

δρῶμα: tkp. (sorsra hatással lévő) cselekedet.

Veda: a védák a hindu vallás szent könyvei, könyörgések és himnuszok gyűjteménye az i. e. 13–9. századból.

445. oldal

Antaeus: l. a 83. o. jegyzetét.

„*Bábköcsi*,” melyet *Szudraka király írt volna*: Súdrika (5–6. sz. k.) állítólagos indiai király; a hagyomány neki tulajdonítja az itt említett (tkp. *Agyagkocsika* című) művet. A mű a klaszszikus szanszkrit dráma egyik kiemelkedő alkotása.

Szamvat időszámítás: i. e. 83-tól kezdődő helyi időszámítás.

Vikramorvaszi: Kálidásza másik színműve: *A vitézséggel megszerzett Urvasi*.

Bhavabhuti Kr. u. 720-ban: a klasszikus szanszkrit irodalom utolsó jelentős drámaszerzője.

Jaszoverma, Kanój királya: föltehetőleg történeti személy volt; Kanój a mai *Kanadzs* területe.

Viszákhadatta: szanszkrit költő (született 860 k.). Az itt említett mű a *Mudrá-ráksasza*.

Csandragupta – a görögök „Sandrogottus”-a: indiai uralkodó (i. e. 4–3. sz., uralkodott 321–297), aki 325-ben Magadha állam királya lett, s Nagy Sándor Indiából való kivonulása után Pandzsábot is bekebelezte. I. Szeleukosz Nikatör legyőzésével a birodalom határait Perzsiáig terjesztette ki, majd dél felé hódítva egész Indiát uralma alatt egyesítette.

scholiasták: görög szövegmagyarázók.

Szomaveda: szanszkrit költő (tkp. 11. sz.), főműve, amelyet Arany itt említ, tkp. *Mesefolyamok óceánja*.

vidusaka: a szanszkrit színművek állandó komikus alakja.

446. oldal

gymnosophisták: meztelen bölcsek; hindu aszkéta szerzetesek, akik nyáron ruhátlanul túrték a forró nap hevét. Sokan közülük máglyán elégették magukat, hogy hamarabb megtisztuljanak a földi szennytől. Nagy Sándor tanúja volt, amint a görög krónika által Kalanosnak nevezett aszkéta ilyen módon halt máglyahalált.

Onesicratus (tkp. Onészikritosz vagy Onészikratész, i. e. 4. sz.): Diogenész cinikus bölcs tanítványa, Nagy Sándor kísérője ázsiai hadjáratában. Nagy Sándor követséggel a gymnosophistákhoz küldte.

Dandamis: a gymnosophisták egyik jelentős alakja, aki Onészikritoszt fogadta.

holmi barbar philosophusokat, mint Pythagoras, Socrates, Diogenes: Püthagorosz (i. e. 570 k.–480 k.), Szókratész (i. e. 469–399), Diogenész (i. e. 410 k.–323 k.) a görög filozófia klasszikus alakjai; a *barbár* kifejezést a görögök a nem görög ajkúak megjelölésére használták.

„*gracioso*” (lat.): kecsesen.

447. oldal

Gorgonok (tkp. Gorgók): három félelmetes külsejű nőtestvér a görög mitológiában (Sthéné, Eurüalé, Medusza). Arany nyilván metaforikusan említi őket.

454. oldal

„*Et similis...*” (lat.): „arcájuk [...] éppen nővérien egyenlő” (tkp. „És hasonló az arcuk, ahogyan ennek nővéreknél lennie kell”) Ovidius: *Átváltozások*, Második könyv, Phaeton a nap szekerén, Devecseri Gábor fordítása.

455. oldal

Pnyx: az ókori Athén legrégebb városrésze, amely egy sziklatömbre épült. Itt tartották a népgyűléseket.

A FRANCIA KÖLTÉSNET 1861-BEN

A francia eredeti a *Revue des deux Mondes* [Két világ szemléje] című nagytekintélyű irodalmi folyóirat 1861. évf. 4. számában jelent meg (*Les Poetes et la Poesie française en 1861*). A *Revue* alapítása idején (1829-től) nagy szerepet játszott a romantika szellemében fogant tanulmányaival, s később is a legjobb tollú írókat szerepeltette munkatársai között. Arany fordítását a *Szépirodalmi Figyelő* közölte 1861-ben (I. évf. II. félév 50–51–52. sz., II. évf. I. félév 1–2. sz.), aláírás nélkül. Kötetbe először az 1949-es *Arany János Összes Prózai Művei* vette föl; következő s egyben legújabb közlése: *AJÖM XI.*, 303–325. (1968).

456. oldal

Pontmartin, Armand-Augustin-Joseph-Marie de (1811–1890): gróf, francia konzervatív publicista.

457. oldal

esprit (fr.): szellem.

az Őszi levelek szerzője, a Századok legendája írója: mindkettő Victor Hugo. Az előbbi 1831-ben írta, az utóbbinak első részletei 1859-ben jelentek meg.

458. oldal

- René*: Chateaubriand, François Auguste René (1768–1848) francia romantikus regényíró 1802-ben írt vallomásregénye.
- Corinne*: Madame de Staël (1755–1817) 1807-ben írt regényének (*Corinne vagy Itália*) címszereplője.
- Jean Sbogar*: Charles Nodier (1780–1844) francia romantikus író azonos című, 1818-ban írt regényének címszereplője; Nodier programszerűen vallotta a látomások kultuszát.
- Diana Vernon és Alice Lee jakobita költészete*: Walter Scott *Rob Roy*, ill. *Woodstock* című regényének (1817, 1826) hősnői; a regények nosztalgikusan idézik fel II. Jakab, ill. a jakobita mozgalmak korát.
- Aben-Hamet*: Chateaubriand *Az utolsó Abencérage kalandjai* című, orientális környezetben játszódó regényének (1807, megjelent: 1826) hőse.
- Eudora és Cymodocea*: Chateaubriand *A vértanúk* című, a keresztényüldözés korában játszódó történelmi regényének (1809) két női szereplője.
- Casimir Delavigne* (tkp. Casimir Jean François, 1793–1843): francia költő, drámaíró. Klasszicista hazafias versei tették ismertté; Napóleon alatt udvari költő. Később a romantikához közeledett.
- Elvira*: Alphonse Lamartine (1790–1869) *Költői elmélkedések* című művében szereplő leányfigura.
- Méssemiennes* (A messinai nők): Delavigne elégiagyűjteménye, amelyben az akadémikus lírát romantikus színekkel vegyítette.
- Lisette chanson-dalnoka*: Lisette a könnyű lányok tipikus neve a francia költészetben a 18. sz. óta. Talán Béranger-ről van szó.
459. oldal
- lakisták, tavasdiak* (angol *lake 'tó'*): az angol tavi költők, az angol romantikus líra első generációja. A három költő – William Wordsworth (1770–1850), Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) és Robert Southey (1774–1843) 1797 után az északi tóvidéken telepedett le, tiltakozásul az ipari forradalom ellen.
- Sainte-Beuve*, Charles Augustin (1804–1869): francia költő, író, kritikus. Victor Hugo felesége iránt ébredt érzelmei válságba sodorták; ez jutott kifejezésre a „tavi költők” hatására írt verseiben (1829–37) s a *Gyönyör* című regényében (1834).
- Barbier Ágost* (tkp. Auguste, 1805–1882): francia költő, író. Főleg politikai satírái arattak sikert.
- Leopardi* Giacomo (1798–1837): olasz költő. Fiatal korában jelentős hazafias verseket írt, neve azonban a modern pesszimizmus életérzését kifejező versei által vált Európa-szerte ismertté; sokatmondó, hogy a cikk írója ezekről nem vesz tudomást.
460. oldal
- Werther* (tkp. *Az ifjú Werther keservei*): Goethe regénye (1774).
- René dalnoka*: Chateaubriand (l. a 458. o. jegyzetét).
- Manfred költője*: Byron (l. a 345. o. jegyzetét).
- az Obermann szerzője*: Étienne Sénoncour (1770–1846) francia romantikus regényíró.
- Wieland*, Christoph Martin (1733–1813): német író. A klasszikus német regény előfutára, korában inkább kiséposzaival, a *Musarionnal* (*Musarion, vagy a gráciák filozófiája*, 1768), s főként az *Oberonnal* (1780) aratott sikereket.
- Werner*, Friedrich Ludwig Zacharias (1768–1823): német romantikus költő, drámaíró.

Jean Paul (tkp. Johann Paul Friedrich Richter, 1763–1825): német regényíró, esztéta. Regényeiben a felvilágosodás eszmeisége s a hozzá kapcsolódó klasszicista ízlés a romantika álomszerűségével keveredik.

Laprade, Victor Richard de (1812–1883): francia költő, író. Kezdeti művein Lamartine hatása tükröződik, majd egyre inkább keresztény és platonikus eszméket fogadott be, romantikus gyökerű költészete mindvégig a klasszicista retorika szabályait követi, s költészete így a parnasszistáké felé mutat.

461. oldal

Polymnia (tkp. Polüümnia): a himnuszköltészet múzsája a görög mitológiában.

Ballanche, Pierre Simon (1776–1847): francia író, filozófus, könyvkiadó. A lyoni misztikus irányzat vezetője.

Planche Gusztáv (tkp. Gustave, 1808–1857): francia kritikus, szerkesztő. Fiatalon megértést tanúsított a francia romantikus mozgalom iránt, később azonban élesen szembe fordult vele; a romantikát „beteg művészet”-nek minősítette, s „az értelem derűs békéjé”-t tekintette a költészet céljának.

dulcia sunt, és a non satis est pulchra esse poemata (lat.): „Még nem elég, hogy szép: legyen édes a vers, tele bájjal”, Horatius: *Ars poetica*, 99. sor, Muraközy Gyula fordítása.

Carmen seculare (Századévi ének, lat.): Horatius himnusza, amelyet Augustus megbízásából a római történelem dicsőítésére írt.

Glycere, Lydia: Horatius kedveseinek neve (l. *Carmina*, első könyv 19.; harmadik könyv 9. stb.).

462. oldal

Chénier Endre (tkp. André-Marie de, 1762–1794): francia költő, publicista; elégiái, bukolikus költeményei s főleg töredékei miatt, melyek a világ szimultán szemléletének termékei, a francia romantika előfutárának tekintik.

Autran József (tkp. Joseph, 1813–1877): francia költő, drámaíró, Lamartine és Hugo követője. Témáit tekintve a tenger és a paraszti élet idilljének dalnoka; különösen gondos formaművészete révén a l' art pour l' art-ral hozták összefüggésbe.

Épîtres rustiques: l. Arany fordításában alább („Mezei episztolák”).

Laboureurs et Soldats, Vie rurale, a Poèmes de la mer: Munkások és katonák, Falusi élet, Költemények a tengerről.

Consolations (fr.): vigasztalások.

463. oldal

Brizeux, Julien Auguste Pélagie (1803–1858): breton nyelven alkotó francia költő. Breton nyelven egyetlen kötetet jelentetett meg (*Armoricai hárfá*), azonban franciául írt verseiből is a breton szellem árad, főleg az 1845-ös *A bretonok* című elbeszélő költeményéből.

sui generis (lat.): sajátos, különleges, egyedi.

maire (fr.): falubíró.

464. oldal

Méry, Joseph (1798–1866): fr. költő, regényíró, költőként szatírái érdemelnek említést; a cikk szerzője arra utal, hogy Méry a „természetesség” nevében igénytelenül, rögtönözve írt s nem rostálta meg költeményeit.

Grenier Eduárd (1819–1901): francia költő, drámaíró.

bolygó zsidó: több változatban fennmaradt apokrif legenda. Eszerint Pontius Pilatusnak Cartophilus nevű ajtonállója, aki, mikor a keresztet vivő Krisztus meg akart pihenni házájánál, meglökte. Mire Krisztus így felelt: Én már megyek, de te megvársz, míg visz-

szatérek. Cartophilus azóta minden száz évben álomba merül s megint harmincévesként ébred. Egy leydeni népkönyv szerint egy rongyos ember, betérvén Hamburg egyik templomába, azt állította, hogy varga volt Jeruzsálemben, bántalmazta a Golgotára hurcolt Krisztust, ezért Krisztus azzal büntette, hogy ne legyen nyugta ítéletnapig. Ez az ember Ahasvérusnak nevezte magát. Arany *Az örök zsidó* c. verse (1860) is e legendán alapul.

Asverus: tkp. Ahasvérus (l. a fenti jegyzetet).

465. oldal

közösülés: egyesülés.

theogonia (gör.): istenek születése.

466. oldal

ideges: érzékeny.

467. oldal

Lesbos és Caprae szemtelen tivornyai: Lesbosz szigete (utóbb) kétes hírét Szapphónak (i. e. 612–550), a szigeten élő költőnőnek köszönhetette. *Caprae* tkp. Capri szigete, ahol Tiberius császár (i. e. 42–i. sz. 37) rendezett tivornyákat.

468. oldal

emphasis (gör.): itt: heveség, heveskedés

Toqueville (tkp. Tocqueville, Alexis de, 1805–1859): politikus, történész, aki nemesi származása ellenére mélyen megértette a modern polgári társadalmi rendszer lényegét; e rendszer mintapéldájának az USA-t tartotta. Az amerikai demokrácia című műve (1835) a modern liberalizmus alapművévé vált.

470. oldal

orvosi aphorismát használjunk...: Arany az úgynevezett homeopatikus (hasonszervi) orvoslásra utal, amelyet Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755–1843) német orvos dolgozott ki; a betegséget olyan anyagok erősen hígított oldatával gyógyítja, amelyek nagyobb sűrűségben az illető betegség tüneteit okozzák. (Ellentéte az allopatia).

EGY ÜDVÖZLŐ SZÓ

Madách Imrét 1862. január 16-án választották a Kisfaludy-társaság tagjává. Székfoglalóját *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* címmel 1862. április 2-án olvasta föl; ezt megelőzően hangzott el Aranynak e rövid bemutatója.

Megjelent a Szépirodalmi Figyelőben (II. évf. I. félév – 1861–62. 26. sz.), teljes névalírással. A további közlések az első bekezdést elhagyják. A Kisfaludy-társaság is közreadta 1868-as (1870-ben megjelent) Évlapjaiban. Kötetbe először a HIL vette föl, Madách bevezetése a *Kisfaludy-társaságba* címmel. Legújabb teljes közlése: AJÖM XI., 369–371. (1968); PM: 881–883., az első bekezdés nélkül (1975).

471. oldal

Lapunk közelebbi számaiban: a II. évf. I. félévének 25. és 26. számában.

mindenkor édesen fogok emlékezni a napra: Arany felolvasására 1861. október 8-án került sor. *egyedül az én ítéletemtől függeszté vala fel...*: a levél, amelyre Arany itt utal, a következő: „[...]

hidd el nekem, kedves barátom, ha az öreg isten szabó-mesteres kitorése művem tovább olvasásától végkép elriaszt s te azt rosszálló ítélettel visszaküldöd, – már azóta melegektem volna mellette, s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig.”
Madách levele Aranynak, 1861. november 2.

„*non di, non homines...*”: l. a 393. o. jegyzetét („*mediocribus esse poetis*”).

472. oldal

„*Lucifer az embert...*”: nem idézet; az idézőjel nyilván a kiemelést szolgálja.

Az alábbi szószedet azokat a szavakat, kifejezéseket, rövidítéseket közli, amelyek Arany János kora óta kiszorultak a nyelvhasználatból, vagy más jelentésben használatosak. (Megjegyzendő, hogy egyes szavak hol mai, hol a maitól eltérő jelentésben szerepelnek a szövegekben.)

<i>actor</i> (lat.)	színész
<i>alagya</i>	elégia
<i>általán, általán</i>	általában
<i>bátor</i>	bár
<i>bízvást</i>	bizakodva
<i>csoportoz</i>	csoportosul
<i>dombéroz</i>	dorbézol
<i>elámít</i>	megettéveszt
<i>első</i>	először
<i>épen</i>	éppen
<i>érdekel</i> [ti. ami a ...-t érdeklí]	illet [ami a ...-t illeti]
<i>esetleg</i>	esetlegesen, véletlenszerűen
<i>eszélyes</i>	meggondolt, végiggondolt
<i>fejlem</i>	fejlődés
<i>feljül</i>	felül
<i>fenjen</i>	fenn
<i>ha</i>	vajon
<i>helyen</i>	helyett
<i>hijában</i>	híján
<i>hiszem</i>	hiszen
<i>holott</i>	ahol
<i>idom</i>	forma
<i>ildomos</i>	ésszerű
<i>játszik</i>	játszódik
<i>jelenés</i>	jelenet
<i>jelentőleg</i>	jelentőségteljesen
<i>kinézés</i>	kilátás
<i>kisded</i>	kicsiny
<i>kiválóan</i>	elsősorban
<i>kor</i>	idő
<i>könyű, könnyű</i>	könny
<i>következés</i>	következmény
<i>közönséges</i>	általános
<i>legott</i>	rögtön
<i>léledzik</i>	lélegzik
<i>megkísért</i>	megkísérel, megpróbál
<i>ment</i>	mentes

<i>mulat</i>	időt tölt
<i>nagyszerű</i>	nagyméretű, nagyarányú
<i>napol</i>	időt tölt, időz
<i>nehezen</i>	aligha
<i>népirat</i>	néprajz
<i>nevel</i>	növel
<i>nyilvános</i>	nyilvánvaló
<i>nyomon</i>	nyomban
<i>p. o.</i>	példának okáért (például, pl.)
<i>réja</i>	kurjantás
<i>sínlik, sínylik</i>	sínylődik
<i>soroz</i>	sorol
<i>s t. e.</i>	s több efféle
<i>sűv</i>	sógor
<i>szabados</i>	szabad, megengedett
<i>szenves</i>	szenvedélyes, patetikus
<i>szeretkezik</i>	szerelmeskedik
<i>szinte</i>	szintén
<i>szándok</i>	szándék
<i>találkozik</i>	előfordul
<i>tárgyaz</i>	tárgyal, tárgyul választ
<i>tekintet</i>	tekintély
<i>tényleg</i>	ténylegesen
<i>történet</i>	véletlen
<i>vállalat</i>	vállalkozás
<i>végre</i>	végül
<i>viselet</i>	viselkedés
<i>vítat</i>	tárgyal, állít
<i>vonatkozik</i>	hivatkozik

A SZOROZATRÓL

A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete és a Debreceni Egyetemi Kiadó által közösen gondozott *Csokonai Könyvtár* monográfiásorozat első darabja 1993-ban jelent meg, s azóta évente átlagosan három kötet lát napvilágot belőle. E sorozat testvérvállalkozása a *Csokonai Könyvtár: Források* című, irodalomtörténeti forrásokat közreadó jelen sorozat, amelynek hátterét elsősorban az intézetben működő textológiai műhely jelenti.

A sorozat *feltáró és felfedező* jellegű egyszerre. Céljának tekinti, hogy a tudományos kutatás és az oktatás számára hozzáférhetővé tegyen olyan szövegeket, amelyek ha egykor nyomtatásban meg is jelentek, ma már alig elérhető kiadványokban olvashatók, vagy amelyek kézíratos voltak miatt mindmáig ismeretlenek maradtak. A közreadással egyúttal ráirányítjuk a szakmai figyelmet a kiválasztott művekre, műcsoportokra, kapcsolódva ezzel napjaink erőteljes rekanonizációs folyamataihoz. (A feltáró és a felfedező jelleg kötetenként eltérő arányokat mutathat.)

A szöveg gondozásban egységesen a kritikai kiadások normái és eljárásai az irányadóak, a sorozat kötetei azonban nem feltétlenül közölnek részletes szövegkritikai apparátust, a szöveg- és kiadástörténetet összefoglalóan is ismertethetik. A szövegek megértését segítő magyarázó jegyzetek teljes filológiai feldolgozásra törekcsenek. A kötetek kísérőtanulmányai minden esetben felvállalják a kiadott szövegek alaposabb értelmezését és kontextualizálását is.

MEGJELENT:

Kisfaludy Sándor: Szépprózai művek
Kemény Zsigmond: Kisregények és elbeszélések
Bolyai Farkas: Drámák
Arany János: Tanulmányok és kritikák
Retorikák a reformáció korából
Első folyóirataink: Uránia
Első folyóirataink: Orpheus
Dugonics András: Etelka
Retorikák a barokk korból
Nagyari József tábori prédikációi
Első folyóirataink: Magyar Museum I–II.
Schedius Lajos János széptani írásai
Petelei István összes novellái I–II.
Pántzél Pál önéletírása és más munkái

FORRÁSOK KÖVETKEZŐ KÖTET:

Szerdahely György Alajos esztétikai írásai

